DAPHNE DU MAURIER

Celebra autoare a romanului

REBECCA

Sticlarii

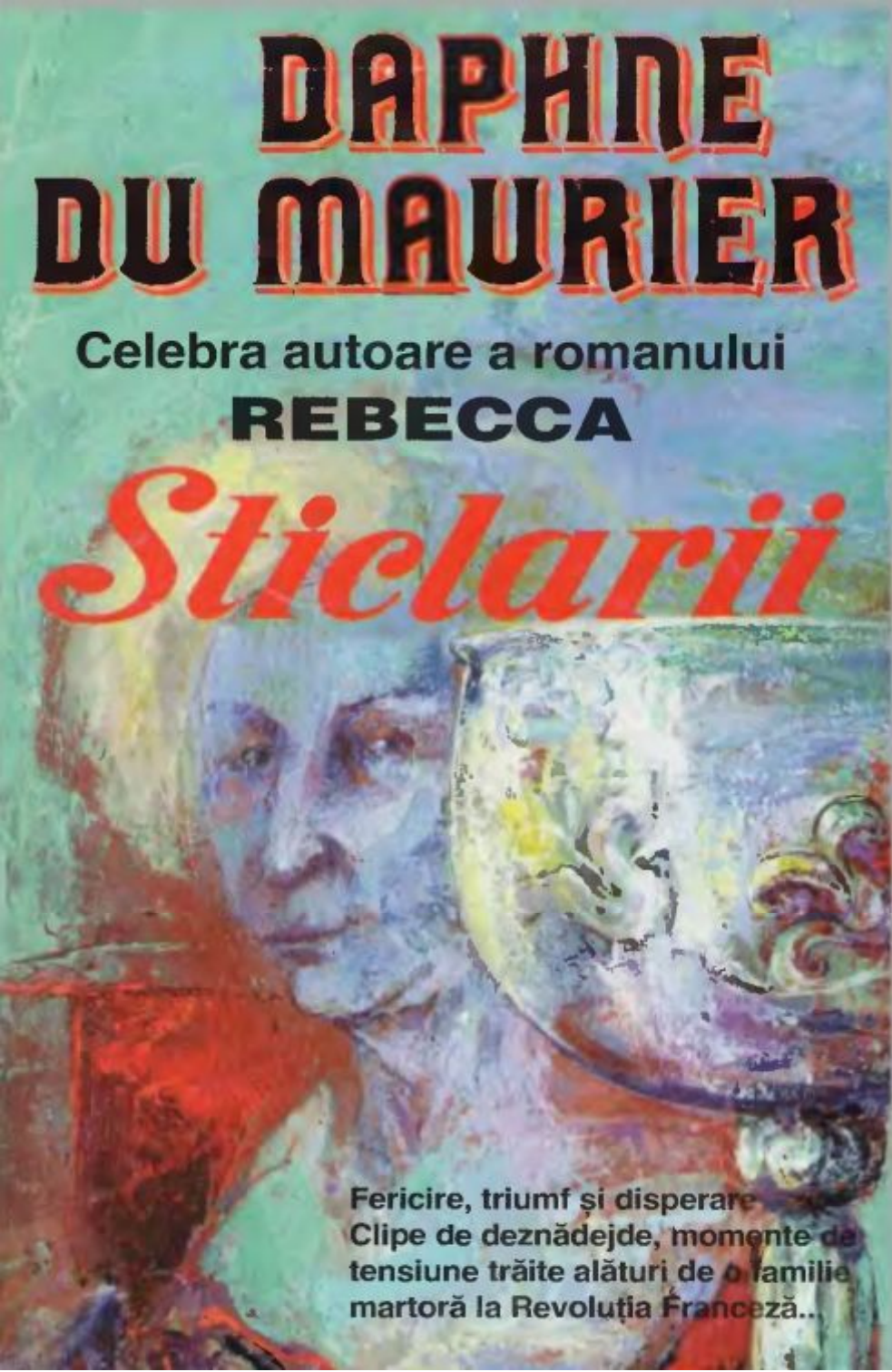

Fericire, triumf și disperare
Clipe de deznădejde, momente de tensiune trăite alături de o familie martoră la Revoluția Franceză...

DAPHNE DU MAURIER

Sticlarii

Traducerea de DELIA GAFIȚA

Editura Doina
Bucureşti, 1995

Născută în 1907, Daphne du Maurier este fiica celebrului actor şi producător Sir Gerald du Maurier şi nepoata lui George du Maurier, scriitor şi grafician la apreciata şi binecunoscuta revistă Punch.

La Paris, îşi continuă studiile începute în familie. În 1928 debutează cu nuvele şi articole; în 1931 îi apare primul roman, The Loving Spirit, *apoi,* Gerald: Portret, *şi* Jamaica Inn, *inspirat de viaţa din regiunea Cornwall.*

Rebecca, *1938, îi aduce consacrarea. În următorii 20 de ani cartea s-a tipărit în 39 de ediţii în limba engleză şi a fost tradusă în peste 20 de limbi. Scrie alte 14 romane, majoritatea cărţi de succes:* Frenchman's Creek *(1941),* Hungry Hill *(1943),* My Cousin Rachel *(1951),* Mary Ann *(1954),* The Scapegoat *(1957),* The Glass Blowers *(1963),* The Flight of the Falcon *(1965),* The House on the Strand *(1969),* After Midnight *(1971) şi două piese de teatru,* The Years Between *(1945), şi* September Tide *(1948). Din creaţia sa amintim:* The du Maurier, *evocare a vieţii familiei ei, o biografie a lui Branwell Brontë şi* Vanishing Cornwall, *grăitoare elegie despre trecutul regiunii Cornwall. Cărţile ei au fost deseori ecranizate. Sir Laurence Olivier a deţinut rolul principal în ecranizarea cinematografică după* Rebecca. *În 1969 Daphne-i du Maurier i s-a conferit titlul de Doamnă a Imperiului Britanic. S-a căsătorit cu Sir Frederick Browning, general, învestit cu titlul de Caveler al Ordinul Reginei Victoria.*

Daphne du Maurier s-a stins din viaţă la locuinţa sa din Cornwall, în anul 1989. În semn de omagiu, Margaret Forster scria la moartea autoarei: „Daphne du Maurier a fost unica scriitoare de succes, care nu s-a conformat clasificărilor. Ea a satisfăcut criteriile, atât de îndoielnice, ale literaturii de ficţiune, reuşind să se

situeze la înălțimea standardelor, atât de riguroase, ale „literaturii autentice”, ceea ce prea puțini romancieri izbutesc să realizeze vreodată.”

Mulţumiri

Pentru sprijinul lor extraordinar, doresc să mulţumesc celor ce mi-au relatat nenumărate întâmplări, petrecute pe parcursul a o sută de ani, din 1747 până în 1845, legate de istoria strămoşilor mei, familia Busson, cât şi de evenimentele istorice ce au avut loc, în epoca Revoluţiei, în departamentele Sarthe şi Loir-sur-Cher:

Domnişoara Madeleine Fargeaud din Paris
Domnul Robert Glass din Paris
Doamna St. George Saunders din Londra
Profesorul R. Bouis din Blois, autorul cărţii „Alegerile pentru Convenţia Naţională în departamentul Loir-et-Cher”
Domnului André Bouton din Mans, autorul cărţii „Francmasonii din Manceaux şi Revoluţia franceză”
Domnului Paul Cordonnier din Mans, autorul volumului „Invazia şi deruta armatei din Vendée şi Mans”
Doamnei Marthe din Pierre, Coudrecieux

DAPHNE DU MAURIER

Strămoşilor mei, iscusiți sticlari din Brulonnerie, Chérigny, Pierre şi Chesne-Bidault

Cuprins

Prolog 8
PARTEA ÎNTÂI Regina Ungariei 21
Unu 22
Doi 35
Trei 54
Patru 69
Cinci 87
Şase 101
PARTEA A DOUA Marea Spaimă 116
Şapte 117
Opt 136
Nouă 151
Zece 164
Unsprezece 180
PARTEA A TREIA Teroriştii 195
Doisprezece 196
Treisprezece 221
Paisprezece 243
Cincisprezece 261
Şaisprezece 278
Şaptesprezece 298
PARTEA A PATRA Emigrantul 318
Optsprezece 319
Nouăsprezece 336
Douăzeci 350
Douăzeci şi unu 363
Epilog 380

Prolog

Într-una din zilele lui iunie 1844, doamna Sophie Duval, născută Busson, în vârstă de optzeci de ani, mama primarului din Vibraye, o mică comună din departamentul Sarthe, îşi părăsi scaunul din salonul proprietăţii sale, aflată în Gué de Launay, luă, de pe stativul din hol, bastonul favorit pentru plimbare şi, chemându-şi câinele, o porni, ca în fiecare marţi, la aceeaşi oră a după-amiezii, de-a lungul scurtei alei ce ducea spre poarta de la intrare.

Avea un mers săltăreţ, asemeni omului care nu suferă, sau refuză să sufere, din pricina multelor neplăceri ale vârstei; iar ochii săi, de un albastru luminos – singura trăsătură remarcabilă pe chipul ei cât se poate de comun altfel – priveau atent, la dreapta şi la stânga, înregistrând cu minuţiozitate toate indiciile ce dovedeau neglijenţa grădinarului: pietrişul pe care călca şi care nu fusese greblat de dimineaţă, aşa cum s-ar fi cuvenit, un arac de la tulpina de crin, ce se înclina la bunul plac, bordura de iarbă, din jurul straturilor de flori, tăiată la voia întâmplării.

Toate aceste probleme urmau a fi îndreptate, la vremea potrivită, fie de fiul său, primarul, fie de ea însăşi; căci deşi era primar în Vibraye de circa paisprezece ani, şi urma să-şi serbeze, în curând, cea de a patruzeci şi şaptea aniversare, Pierre-François ştia prea bine că atât casa cât şi terenurile de la Gué de Launay erau proprietatea mamei sale, judecătorul şi arbitrul suprem atunci când se punea problema întreţinerii şi a bunei rânduieli pe domeniu.

Mica proprietate pe care doamna Duval şi soţul ei se retrăseseră, spre sfârşitul secolului, nu reprezenta un

domeniu întins, doar câțiva acri de pământ pe care se afla o casă nu prea mare; însă era proprietatea lor, pe care o cumpăraseră şi o plătiseră singuri, fapt care le conferea statutul de deținători de pământ, situându-i, ca vajnici proprietari, pe picior de egalitate cu restul seniorilor de modă veche, ce încă se mai lăudau cu dreptul de proprietate cuvenit prin naştere.

Doamna Duval îşi potrivi boneta de văduvă pe părul alb, prins, cu ajutorul agrafelor, în formă de cârlionți mărunți pe frunte. În timp ce se apropia de capătul aleii, auzi sunetul pe care-l aştepta – zgomotul zăvorului tras şi scârțâitul balamalei de la poarta de fier care se deschidea; aducând corespondența de la Vibraye, apăru în prag însuşi grădinarul, ce îndeplinea şi rolul de valet şi poştaş – şi care avea să fie mustrat ceva mai târziu.

De obicei, fiul ei, primarul, era cel care, seara, aducea scrisorile, însă, o dată pe săptămână, adică în fiecare marți, sosea o scrisoare mai aparte, adresată doamnei Duval de fiica ei, doamna Rosiau, măritată la Paris; fiindcă acesta era cel mai prețuit moment al săptămânii, bătrâna doamnă nu mai avea răbdare să aştepte. De mai multe luni, încă de când familia Rosiau se mutase de la Mamers la Paris, doamna Duval dăduse instrucțiuni speciale grădinarului să facă pe jos cei câțiva kilometri până la Vibraye, să se intereseze de soarta scrisorilor venite pe adresa Gué de Launay şi să i le predea personal.

Lucru pe care grădinarul îl făcu întocmai, înmânându-i în primul rând scrisoarea aşteptată, şi anunțând ca de obicei:

— Acum doamna este mulțumită.

— Mulțumesc, Joseph, răspunse doamna.

Apoi adăugă:

— Vezi unde este bucătăria, poate mai găseşti nişte cafea.

Replica venea mereu aceeaşi, de parcă, în ciuda celor treizeci de ani de când lucra la Gué de Launay, omul avea să se lămurească abia acum unde se află bucătăria.

Însoțită îndeaproape de cățel, doamna aşteptă până ce dispăru grădinarul, apoi o porni, cu pas măsurat, la o oarecare distanță mai în urmă, ținând strâns în mână plicul încă nedesfăcut; urcă treptele, intră în casă, apoi în salon, şi se aşează din nou în scaunul de lângă fereastră, să savureze plăcerea atât de aşteptată a scrisorii săptămânale.

Legătura dintre mamă şi fiică era foarte strânsă, tot aşa cum fusese, cu mulți ani în urmă, relația dintre Sophie Duval şi mama sa, Magdaleine. Chiar dacă locuiesc sub acelaşi acoperiş, băieții au propriile lor preocupări, afaceri, neveste şi interese politice; însă o fiică, chiar dacă are un soț, în cazul de față un doctor foarte capabil, de altfel, poartă cu ea o parte din mama, rămânând confidenta intimă, împărtăşind necazurile şi bucuriile, folosind încă expresiile auzite în casă, uitate de mult de feciori. Mama cunoştea sau cunoscuse şi ea cândva supărările fiicei: avusese şi ea parte, pe vremuri, de măruntele neînțelegeri ce apar, uneori, între soț şi soție, se confruntase cu necazurile gospodăriei, cu prețurile mari de la piață, cu bolile venite pe neaşteptate, concedierea servitorilor, cu toate acele probleme mărunte din care e alcătuită ziua unei femei.

De astă dată, scrisoarea venea ca răspuns la epistola scrisă cu o săptămână în urmă, cu ocazia zilei de naştere a fiicei. Pe 27 mai Zoë împlinise cincizeci şi unu de ani. Era aproape de necrezut. Trecuse peste o jumătate de secol de când doamna Duval ținuse în brațe acel boț de om – cel de al treilea copil şi singurul care supraviețuise la naştere – şi cât de bine îşi amintea acea zi de vară, fereastra deschisă ce dădea spre livadă, fumul usturător, ieşind pe coşul atelierului de sticlărie şi răspândindu-se în aerul molatic, muncitorii perindându-se între atelier şi grădină, zgomotul şi larma lor acoperind țipetele ei de femeie în chinurile facerii.

Vara lui '93, primul an al Republicii; nu era momentul să aduci pe lume un copil, când în Vendée era răzmeriță, țara era în război, trădătorii de Girondini

încercau să înfrângă Convenția, Marat avea să fie asasinat de o isterică, iar nefericita Maria Antoaneta, fosta regină, era întemnițată la Temple şi apoi decapitată, ca pedeapsă pentru toate nenorocirile pe care le provocase Franței.

Ce zile pline de jale şi zbucium. Câtă fericire, triumf şi disperare. Zile intrate, acum, în istorie, uitate aproape de toți, umbrite de împlinirile împăratului şi ale epocii sale. Clipe păstrate doar în amintirea ei, revenindu-i brusc în memorie, de parcă fusese mai ieri, când afla de moartea vreunui contemporan şi realiza că cel care tocmai îşi găsise odihna în cimitirul Vibraye făcuse parte din Garda Națională, când, în noiembrie '90, muncitorii de la topitorie, în frunte cu Michel, fratele, şi François, soțul ei, se îndreptaseră în marş spre castelul Charbonnières pentru a-l face praf şi pulbere.

Nu se cuvenea să vorbească despre astfel de lucruri în fața fiului ei, primarul. În fond, el era un supus credincios al regelui Louis-Philippe, şi nu-i făcea deloc plăcere să i se amintească de rolul jucat de tatăl şi unchiul său, în zilele zbuciumate ale Revoluției, mult înainte de naşterea sa; uneori, însă, Doamne, ce greu îi era să tacă, mai ales atunci când fiul întrecea măsura, devenea arogant şi făcea paradă de principiile lui burgheze.

Doamna Duval deschise scrisoarea şi netezi paginile acoperite cu un scris mărunt şi chinuit, pline de ştersături simple şi duble. Slavă Domnului că, în ciuda celor optzeci de ani, nu avea nevoie de ochelari. „*Mult iubită mamă...*"

Zoë începea scrisoarea mulțumind, plină de recunoştință, pentru cadoul primit la aniversare (o pătură făcută din diferite resturi de material, lucrată în casă, în timpul iernii şi al primăverii); urmau, apoi, ultimele evenimente petrecute în familie, doctorul, care trebuia să susțină, în fața autorităților medicale, o lucrare ştiințifică proprie despre astm, fiica, Clementina, care, sub îndrumarea noului profesor, făcea progrese

evidente la lecțiile de pian, şi în sfârşit – pe măsură ce scrisul devenea tot mai neglijent din cauza emoției – ajungeai şi la subiectul principal al scrisorii, lăsat la urmă ca surpriză de încheiere.

„Am petrecut duminica seara împreună cu nişte vecini, din Faubourg St. Germain şi, ca de obicei, se adunaseră mai mulți medici şi savanți, iar conversația era extrem de interesantă. Cu toții am fost impresionați de limbajul şi manierele alese ale unui personaj străin de cercul nostru, un inventator ce, pare-se, a brevetat o lampă portabilă şi speră să se îmbogățească din afacerea asta. S-au făcut prezentările şi-ți închipui cât am fost de surprinsă să aflu că îl cheamă Louis-Mathurin Busson, că s-a născut şi a crescut în Anglia, unde emigraseră părinții lui, că, după Restaurația monarhiei, pe când era tânăr, venise la Paris, cu fratele, sora şi mama sa, care a decedat între timp, că de atunci locuieşte – câştigându-şi existența, din câte am înțeles, datorită calităților sale intelectuale, ca inventator – atât în Anglia cât şi în Franța, când la Londra, când la Paris, ocupându-se de afaceri în ambele oraşe. Este însurat cu o englezoaică, are copii mici, o casă în strada la Pompe şi un laborator în Faubourg Poissonnière. Poate n-aş fi reținut toate astea, dacă nu era similitudinea celor două nume, Busson şi Malhurin, şi amănuntul despre părinții emigranți. Am avut grijă să nu fiu prea curioasă, şi nici nu i-am destăinuit că numele tău de fată este Busson, iar Malhurin numele de familie, însă când am întrebat, în treacăt, dacă tatăl său, care emigrase, avea o meserie sau era om cu stare, persoana mi-a răspuns:

— A, desigur. Era meşter sticlar şi înainte de Revoluție avea mai multe ateliere. O vreme a lucrat ca maistru gravor în cristal, la St. Cloud, atelierul regal de sticlărie, patronat chiar de regină. Evident că, odată cu izbucnirea Revoluției, a urmat exemplul preoțimii şi al aristocraților, şi împreună cu mama, pe atunci tânără nevastă, a emigrat în Anglia, unde a trăit în sărăcie. Pe numele întreg îl chema Robert-Mathurin Busson du Maurier; a

pierit în chip tragic şi pe neaşteptate, când, după pacea de la Amiens, s-a reîntors în Franţa, sperând să poată recupera averea familiei. Săraca mama, rămasă în Anglia, cu copii de-o şchioapă, nu bănuia, atunci când îşi lua rămas bun de la el, că nu avea să-l mai vadă niciodată. Eu nu mi-l amintesc, la vremea respectivă aveam doar cinci ani, dar prin educaţia pe care ne-a dat-o, mama ne-a făcut să înţelegem că era un om de o integritate rar întâlnită şi un regalist convins.

Mămico... Am dat din cap, am îngăimat câteva cuvinte şi-am încercat să-mi limpezesc gândurile. Am dreptate, nu-i aşa? Omul acesta, inventatorul, trebuie să fie vărul meu, fiul mult iubitului tău frate Robert, unchiul meu. Dar cum rămâne cu toată povestea asta, că numele lui este du Maurier, că şi-a lăsat familia în Anglia şi a murit în 1802, când amândouă ştim, prea bine, că a murit în 1811, că, oricum, era văduv şi că fiul său, Jacques, era caporal în Armata cea Mare? Doar aveam optsprezece ani când s-a prăpădit unchiul Robert, director de şcoală la Tours, iar inventatorul ăsta, domnul Busson, fiul lui pesemne, vine acum cu o cu totul altă poveste, total diferită de cea spusă de tine, şi se comportă ca şi cum nu are habar nici de existenţa ta, nici de cum a murit tatăl lui. L-am întrebat dacă are rude. Răspunsul lui a fost negativ. În perioada Marii Spaime[1] toţi ai lui fuseseră condamnaţi la eşafod, iar castelul Maurier şi atelierele de sticlărie fuseseră distruse. El nu mai făcuse alte investigaţii. Era mai bine aşa. Morţii cu morţii, vii cu vii. Cum gazda ne-a întrerupt, ne-am despărţit. De atunci, n-am mai vorbit cu el. Dar i-am descoperit adresa – strada la Pompe, numărul 31, în Passy – în caz că ai vrea să iau legătura cu el. Mămico, ce vrei să fac?"

---

[1] Perioadă a Revoluţiei franceze, cuprinsă între 31 mai 1793 (căderea Girondinilor) şi 27 iulie 1794 (înlăturarea lui Robespierre); după organizarea Tribunalului revoluţionar şi promulgarea Legii persoanelor suspecte, circa 1.400 de persoane au fost condamnate la eşafod.

Doamna Duval puse deoparte scrisoarea şi privi stăruitor pe fereastră. Aşadar... Până la urmă se întâmplase. Chiar dacă trecuseră mai bine de treizeci de ani. Ceea ce Robert era convins că nu se va şti niciodată, acum se aflase.

Pe atunci Robert aşa-i spusese:

— Copiii vor creşte în Anglia, acolo vor trăi. Ce-ar putea să-i determine să vină în Franța, mai ales când ei ştiu că tatăl lor a murit? Nu, ca toate celelalte, şi acea perioadă din viața mea s-a sfârşit o dată pentru totdeauna.

Doamna Duval luă din nou scrisoarea şi o reciti de la un capăt la altul. Avea două posibilități. Fie să-i scrie fiicei ei Zoë, spunându-i să lase lucrurile aşa cum sunt şi să nu ia legătura cu cel ce susținea a fi Louis-Mathurin Busson. Fie să plece de îndată la Paris, să-l caute pe domnul Busson, din strada la Pompe, numărul 31, să-i dezvăluie gradul lor de rudenie, şi astfel, înainte ca ea să închidă ochii pentru totdeauna, să-l vadă, în fine, pe fiul fratelui ei.

Renunță aproape imediat la prima variantă. Ar fi însemnat să se opună oricăror sentimente de familie şi deci să respingă tot ceea ce avea mai scump. A doua variantă era calea ce trebuia urmată, neîntârziat, sau cât mai curând posibil.

În aceeaşi seară, când fiul ei, primarul, se întoarse de la Vibraye, doamna Duval îi împărtăşi vestea şi rămase stabilit că ea avea să plece la Paris, să locuiască la fiica ei, în Faubourg St. Germain. Toate încercările fiului de a o face să se răzgândească fură zadarnice. Doamna Duval rămase de neînduplecat.

— O să-mi dau seama dacă este un impostor, de îndată ce dau ochii cu el. În caz contrar, înseamnă că mi-am făcut datoria, comentă ea.

În seara dinaintea plecării, se îndreptă spre dulapul aflat în colțul salonului, îl deschise cu cheia pe care o ținea în medalionul de la gât, scoase o casetă de piele şi o aranjă cu grijă printre cele câteva haine pe care le

alesese pentru drum.

În duminica următoare, cam pe la ora patru, doamna Duval şi fiica ci, doamna Rosiau, ajungeau în strada la Pompe, numărul 31, din Passy. Aşezată la intersecţia dintre rue de la Pompe şi rue de la Tour, vizavi de o şcoală de băieţi, casa, cu grădină în spate, avea o poziţie bună, fiind amplasată pe o alee lungă, ce ducea direct în Bois de Boulogne.

Menajera, o femeie gureşă, le deschise uşa, luă cărţile de vizită şi conduse musafirele într-o încăpere cu aspect plăcut şi vedere spre grădină, de unde se puteau auzi ţipetele unor copii jucându-se. Câteva clipe mai târziu, prin glasvandul dinspre grădină, îşi făcu apariţia un bărbat, iar doamna Rosiau, cerându-şi scuze pentru deranj şi explicând pe scurt situaţia, o prezentă pe mama sa inventatorului.

O singură privire îi fu de-ajuns. Ochii albaştri, părul deschis la culoare, înclinarea capului, zâmbetul scurt şi curtenitor, combinaţie între nevoia de a face o bună impresie şi dorinţa de a exploata, eventual, ocazia în propriul avantaj – ai fi zis că e Robert în carne şi oase, exact aşa cum arăta el în urmă cu patruzeci, cincizeci, şaizeci de ani.

Ţinându-i strâns mâna între palmele sale, doamna Duval îi cercetă îndelung chipul, cu ochi ce păreau oglinda fidelă a ochilor lui.

— Te rog să mă ierţi, spuse ea, dar am toate motivele să cred că eşti nepotul meu şi fiul fratelui meu mai mare, Robert Mathurin.

— Nepotul dumneavoastră? zise el.

Uimit, le privi pe rând pe cele două femei, apoi continuă:

— Nu prea înţeleg. Pe doamna... doamna Rosiau am întâlnit-o pentru prima oară, acum două săptămâni. Nu avusesem plăcerea să o cunosc până atunci şi...

— Da, da, interveni doamna Duval. Ştiu exact cum v-aţi întâlnit, însă atunci, când ţi-a auzit numele şi a aflat povestea vieţii dumitale, a fost prea copleşită şi n-a

apucat să-ţi spună că numele de fată al mamei sale era Busson, că unchiul ei era Robert-Mathurin Busson, meşter sticlar care a emigrat... Pe scurt, eu sunt Sophie, mama ei şi mătuşa ta şi am aşteptat clipa asta aproape o jumătate de secol.

Au condus-o amândoi până la un scaun şi-au obligat-o să se aşeze, iar ea îşi ştergea lacrimile, bolborosind – ce prostie, să nu se poată stăpâni, cum ar mai fi luat-o Robert peste picior.

Îşi reveni după câteva secunde, dezmeticindu-se suficient pentru a-şi da seama că, deşi părea încântat să afle că are rubedenii, nepotul rămăsese cam derutat, constatând că nici mătuşa nici verişoara nu erau doamne din înalta societate, ci doar nişte provinciale oarecare, care nu se jeleau că pierduseră domenii întinse şi nu deplângeau starea deplorabilă a castelelor în care locuiau.

— Dar numele Busson? insistă el. Încă din copilărie m-au făcut să cred că suntem descendenţii unei familii de aristocraţi bretoni, din secolul al paisprezecelea, că tatăl meu a devenit meşter sticlar şi gravor doar din amuzament, că deviza noastră – Abret ag Aroag, Primul şi cel Dintâi – aparţinuse vechilor cavaleri din Bretania. Vreţi să spuneţi că nimic din toate astea nu este adevărat?

Doamna Duval îşi privi nepotul cu mult scepticism.

— Robert, tatăl tău, a fost primul şi cel dintâi farsor iremediabil pe care l-am cunoscut vreodată, iar dacă, în Anglia, ţi-a spus asemenea poveşti înseamnă că, la vremea respectivă, era în interesul lui s-o facă, spuse ea pe un ton sec.

— Dar castelul Maurier, protestă inventatorul. Castelul Maurier, căruia ţăranii i-au dat foc, la Revoluţie, şi care a ars până în temelii?

— O fermă de ţară, rămasă neschimbată de la naşterea tatălui tău, în 1749. Verii noştri locuiesc şi astăzi acolo, răspunse mătuşa.

Nepotul o privea fix, mut de uimire.

— Trebuie să fie o neînțelegere, zise el. Mama habar n-avea de toate astea. Doar dacă...

Se împotmoli, neştiind cum să continue, şi ea înțelese, din expresia de pe chipul lui, că acele cuvinte dure pe care le rostise spulberaseră o iluzie, întreținută încă din copilărie, îi lezaseră încrederea de sine, făcându-l să se îndoiască, de acum înainte, de el însuşi şi de propriile-i forje.

— Spune-mi un lucru. A fost o mamă bună pentru tine? îl întrebă.

— A, da, cea mai bună din lume. Şi cum tata era plecat, mamei nu i-a fost deloc uşor, vă rog să mă credeți. Însă avea nişte prieteni minunați în colonia franceză. S-a făcut şi o chetă pentru a ne ajuta. Şi eu şi alți copii de emigranți, cei din familia Polignac sau Labourdomain, am primit o educație dintre cele mai alese, la una din şcolile înființate de abatele Carron.

În glasul său se strecurase o notă de mândrie şi nu observă reacția de repulsie a mătuşii, la auzul numelor pe care ea şi frații ei le detestaseră şi ponegriseră atât, cu peste cincizeci de ani în urmă.

— Sora mea, continuă el, este doamnă de companie a fiicei ducelui de Palmella, din Lisabona. Fratele meu, James, se ocupă de afaceri la Hamburg. În ceea ce mă priveşte, contez pe sprijinul unor prieteni influenți şi am intenția să lansez pe piețele din lumea întreagă, o lampă inventată chiar de mine. În concluzie, nici unuia dintre noi nu are de ce să-i fie ruşine, avem mari speranțe...

Se opri din nou, în mijlocul frazei. Felul în care privea acum, de parcă ar fi cântărit din ochi posibilitățile viitoare, amintea în mod ciudat de tatăl său. Din păcate, mătuşa asta din provincie nu era o aristocrată, dar oare nu avea ceva bani strânşi la ciorap?

Doamna Duval îi ghicea gândurile cu aceeaşi uşurință cu care, pe vremuri, ştia exact ce gânduri îl frământă pe fratele ei, Robert.

— Eşti un optimist, la fel ca tatăl tău, îi spuse. Asta-i foarte bine. Aşa viața pare mai uşoară.

El zâmbi. Privirea aceea speculativă dispăru. Farmecul reveni din nou, farmecul lui Robert, cuceritor, îndrăzneț, irezistibil.

— Povestiți-mi despre el. Trebuie să ştiu totul. Chiar de la început. Chiar dacă, aşa cum spuneți, s-a născut într-o fermă de la țară, nu într-un castel. Şi, departe de a fi un nobil, era...

— Un aventurier? completă ea.

În acel moment, din grădină apăru soția nepotului, urmată de cei trei copii. Menajera aduse ceaiul. Conversația devie spre subiecte de ordin general. Doamna Rosiau, simțind că mama sa fusese mult prea indiscretă, o tot îmboldea pe soția proaspăt găsitului ei văr să compare viața din Londra cu aceea de la Paris. Inventatorul scoase la iveală un model al lămpii portabile, de pe urma căreia aveau să se îmbogățească. Doamna Duval tăcea, privind, pe rând, la fiecare din copii şi încercând să regăsească la ei trăsăturile specifice familiei. Da, micuța Isobel, dezghețată şi iute la minte, semăna cu sora ei cea mică, Edmé, când avea aceeaşi vârstă. Cel de-al doilea copil, Eugène, sau Gyggy, nu-i amintea de nimeni. Însă băiatul cel mare, George, poreclit Kicky, un puşti de zece ani, era leit fratele Pierre când era mic, avea aceeaşi ochi visători şi acelaşi fel de a sta cu picioarele încrucişate şi mâinile în buzunare.

— Dar tu, Kicky, ce vrei să fii când te faci mare? îl întrebă.

— Tata speră să mă fac chimist, dar nu cred să trec examenele. Mie îmi place cel mai mult să desenez.

— Arată-mi şi mie desenele tale, spuse ea încet.

Puştiul ieşi în fugă din cameră, încântat de interesul pe care-l stârnise, şi reveni imediat cu un bloc de desen plin cu schițe. Ea le privi cu atenție pe fiecare.

— Ai talent. Într-o zi îți va fi de folos. Ai talentul în sânge.

Zicând acestea, doamna Duval se întoarse spre nepotul ei, inventatorul, întrerupând firul conversației.

— Vreau să-i ofer un dar fiului tău, George, anunță

ea. Lui îi revine, prin dreptul la moştenire.

Pipăi buzunarul interior al imensei sale pelerine şi scoase un pachet, pe care începu să-l desfacă. Hârtia căzu pe duşumea. Dintr-o casetă de piele, scoase un mic pocal de cristal, ce avea gravate un crin şi două litere înlănţuite, L.R.XV.

— Acest pahar a fost făcut în atelierul de sticlărie de la Pierre, parohia Coudrecieux, şi a fost gravat de tatăl meu, Mathurin Busson, cu ocazia vizitei regelui Louis XV. De istoria lui se leagă întâmplări neobişnuite, iar eu îl am de multă vreme în păstrare. Tata obişnuia să spună că atât timp cât paharul rămâne întreg, în păstrarea familiei, talentul creator al Busson-ilor va dăinui, sub o formă sau alta, generaţii la rând.

Nepotul abia regăsit, nevasta şi copiii lui priveau în tăcere paharul. Apoi, doamna Duval îl puse la loc în casetă.

— Poftim, îi spuse lui George, de vei rămâne credincios talentului tău, paharul îţi va aduce noroc. Dacă, însă, îţi vei bate joc de talentul cu care eşti înzestrat sau îl vei neglija, aşa cum a făcut fratele meu, norocul din pahar se va risipi.

Zâmbind, îi dădu caseta de piele băiatului, apoi se întoarse spre nepotul ei, inventatorul.

— Mâine mă întorc la Gué de Launay, îi spuse acestuia. Poate nu ne vom mai vedea niciodată. Totuşi, am să-ţi scriu şi am să încerc să îţi relatez, pe cât îmi stă în putinţă, istoria familiei tale. Să ţii minte un lucru, că, pe lângă forma, volumul, şi, uneori, frumuseţea pe care le poate conferi, adevăratul meşter sticlar poate însufleţi sticla, cu răsuflarea lui; însă, cu aceeaşi răsuflare, o poate spulbera în mii de fărâme. Nu contează dacă ceea ce-ţi voi scrie nu-ţi va fi pe plac. N-ai decât să arunci scrisorile mele în foc, fără să le citeşti şi să-ţi păstrezi iluziile. Eu una, am preferat întotdeauna să cunosc adevărul.

Doamna Duval îi făcu semn fiicei sale, se ridică, apoi îşi îmbrăţişă nepotul şi pe copiii lui.

A doua zi părăsi Parisul şi se întoarse acasă. Fiului ei, primarul, nu-i destăinui prea multe despre vizita făcută; îi spuse doar că în timp ce privea la nepot şi la copiii acestuia, pentru prima şi poate pentru ultima oară, o năpădiseră trecute amintiri.

În săptămânile care au urmat, în loc să dea ordine la Gué de Launay şi să inspecteze pomii fructiferi, legumele şi florile, doamna Duval rămase tot timpul la biroul ei din salon; acoperind pagini peste pagini cu scrisul său drept şi îngrijit.

PARTEA ÎNTÂI
Regina Ungariei

Unu

— Dacă te măriți într-o familie de sticlari, îți iei adio de la traiul obişnuit şi intri într-o lume închisă, o avertiză Pierre Labbé pe Magdaleine, fiica lui şi mama mea. Scena avea loc în 1747.

Ea avea douăzeci şi doi de ani, iar viitorul ginere şi fostul ei iubit din copilărie, Mathurin Busson, cu patru ani mai în vârstă ca ea, era sticlar în Chénu, un sat învecinat. S-au îndrăgostit nebuneşte unul de altul de cum s-au văzut, iar el, fiul unui negustor de obiecte din sticlă, rămas însă orfan de mic copil, îşi făcuse ucenicia, împreună cu fratele său Michel, la atelierul de sticlărie numit Brulonnerie, situat în Vendôme, între Busloup şi Ville-aux-Cleres. Cei doi fraţi dovedeau că aveau să ajungă departe, şi în scurt timp, Mathurin, tatăl meu, înainta la rangul de maistru sticlar, lucrând direct cu proprietarul, Robert Brossard, la rândul său membru al uneia dintre cele patru mari familii de sticlari din Franța.

Pierre Labbé, grefier la St. Christophe, reprezentantul legii în district şi o persoană destul de importantă, continuă astfel:

— Sunt absolut sigur că Mathurin Busson va reuşi în tot ce va întreprinde. Este serios, muncitor şi un meşter deosebit de priceput; dar când un sticlar se căsătoreşte în afara comunității sale el nesocoteşte tradiția. Ca soție îți va fi greu să te adaptezi la modul lor de viață.

Ştia el prea bine la ce se referea. Cum, de altfel, ştia şi ea. Dar nu era deloc speriată. Lumea sticlarilor era unică, cu totul aparte. Avea legi şi obiceiuri proprii, şi un limbaj anume, transmis nu numai din tată în fiu, ci şi de la meşter la ucenic, limbaj creat cine ştie cu câte secole

în urmă, în ţinuturile în care se aşezaseră, la început, sticlarii – în Normandia, în Lorraine, pe malul Loire-ei – fără îndoială, acolo unde pădurea era aproape, fiindcă lemnul era hrana atelierului, principala sursă de existentă.

Legile, obiceiurile şi privilegiile lumii sticlarilor erau respectate cu mult mai multă strictețe decât drepturile feudale ale aristocraților; de altfel, erau mai drepte şi mai clare. Lumea sticlarilor era, într-adevăr, o comunitate închisă, în care fiecare bărbat, fiecare femeie şi orice copil îşi cunoştea locul în interiorul cetății, începând cu şeful de atelier, pe care toți îl priveau ca pe un stăpân incontestabil, dar care muncea cot la cot cu angajații săi, împărțind munca cu ei, folosind aceleaşi unelte, şi terminând cu puştiul de şase-şapte ani, care alerga şi căra, lucrând în schimburi, alături de cei mari şi profitând de ocazie pentru a veni cât mai aproape de focul din atelier.

— Fac ceea ce fac cu ochii larg deschişi, nu cu idei deşarte de a avea o viață uşoară sau cu credința că pot sta aşteptând să fiu servită. Mathurin m-a lămurit deja în privința asta, zise mama mea, Magdaleine Labbé.

Cu toate acestea, în acea zi de 18 septembrie a anului 1747, stând alături de mire, în biserica din St. Christophe, satul ei natal din Touraine, şi privind, mai întâi la propriile ei rude – Georget, unchiul cel bogat, unchiul Thiézie, avocatul, tatăl ei, purtând roba de grefier – şi apoi în partea opusă altarului, unde se adunaseră rudele mirelui, împreună cu câțiva muncitori şi nevestele lor, toți sticlari, toți urmărind-o cu suspiciune, aproape cu ostilitate, Magdaleine a avut, desigur – cel puțin aşa ne-a spus nouă copiilor, mulți ani mai târziu – un scurt moment de îndoială; mama refuza să o numească frică.

— Simțeam ceea ce simte, probabil, un alb, atunci când este înconjurat de Pieile Roşii şi ştie că până la apusul soarelui va ajunge în tabăra lor, pentru a nu mai reveni niciodată de acolo.

Chiar dacă nu arborau tatuajele războinice, prin felul în care erau îmbrăcați, parcă în uniforme, purtând aceleaşi straie şi la sărbătorile religioase şi la petreceri – haină şi pantaloni negri şi pălărie neagră, turtită, pe cap – muncitorii de la atelier distonau cu restul adunării, lăsând impresia că fac parte dintr-o sectă religioasă. Nu s-au amestecat între cei prezenți nici după ceremonie, la obişnuita gustare, care a devenit, cum era de aşteptat, un eveniment, la care au participat aproape toți vecinii, dat fiind că, în St. Christophe, Pierre Labbé era om cu stare. Sticlarii au stat deoparte, în grupul lor, fiind poate prea mândri pentru a schimba tradiționalele complimente şi a face obişnuitele glume cu restul musafirilor; au rămas strânşi laolaltă, râzând şi glumind între ei, şi făcând mare tărăboi.

Singurul care se simțea absolut în largul lui era domnul Brossard, patronul tatălui meu, dar el era de viță nobilă şi avea alte trei, patru ateliere, în afara celui de la Brulonnerie, iar prezența lui la nuntă însemna o mare favoare. Venise din respect pentru tatăl meu: îi promisese să-l numească director la Brulonnerie, chiar în cursul acelui an.

Ceremonia avu loc pe la ora prânzului, astfel încât, pe la miezul nopții, fericita pereche şi cortegiul care o însoțea să poată ajunge la destinație, în partea cealaltă a Vendôme-ului.

După ce s-a toastat pentru ultima oară, mama a trebuit să renunțe la ținuta de sărbătoare, să-şi pună o rochie de drum, apoi să urce cu toți ceilalți într-una din căruțele de la atelier şi s-o pornească spre noul ei cămin, în pădurea Fréteval. Domnul Brossard nu-i însoți. El mergea în direcție opusă. Mama mea, Magdaleine şi tata, Mathurin, împreună cu sora lui, Françoise şi soțul ei, Louis Demeré – şi el meşter sticlar – se suiră în față, lângă vizitiu, iar în spatele lor, în ordinea importanței, şedeau tot felul de meşteri cu soțiile lor: suflătorii, topitorii şi alții. Cei ce lucrau la furnale, împreună cu cei ce lucrau la secția de uscătorie, veneau în cea de a doua

căruță și în cea de a treia se afla mulțimea de ucenici, în frunte cu Michel, fratele tatei.

Mama mea povestea că în prima parte a călătoriei îi ascultase pe sticlari cântând, căci e lucru știut, toți sticlarii sunt și cântăreți, în felul lor, știu să cânte la diferite instrumente și au cântece specifice breslei. Odată ce au isprăvit cu cântatul au început să discute despre treburile de a doua zi și despre munca din timpul săptămânii. Pentru ea, care abia venise între ei, discuțiile din jur erau total lipsite de sens, iar când se lăsă întunericul, istovită de emoție, de nerăbdare cât și de legănatul căruței, mama adormi cu capul pe umărul mirelui și se trezi abia după ce ieșiseră din Vendôme și intrau în pădurea Fréteval.

Căruța părăsise de acum drumul, și tânăra mireasă se trezi brusc, devenind conștientă de întunericul imens, aparent impenetrabil, ce o înconjura. Până și stelele dispăruseră, iar deasupra nu se zărea decât bolta crengilor îngemănate ale pădurii. Liniștea era la fel de profundă ca și întunericul. Pe drumul noroios roțile căruței se-nvârteau în tăcere. În vreme ce se îndreptau spre adâncurile și mai întunecate ale codrului, îi reveni în minte imaginea intrării într-o tabără.

Apoi, deodată, zări apărând focurile cărbunarilor și simți, pentru prima oară, acel miros dulce-amărui de cenușă și lemn înnegrit, miros ce avea să o însoțească de-a lungul întregii ei vieți de femeie măritată, miros pe care noi îl știam încă de mici copii, îl respiram de cum deschideam ochii, căci era sinonim cu însăși existența.

Liniștea se sparse. Din luminișul pădurii niște siluete se îndreptară în fugă spre căruțe. Se auziră strigăte și râsete.

— În acel moment am crezut că mă aflam, cu adevărat, în mijlocul Pieilor Roșii; între colibele ca niște avanposturi, așezate în jurul atelierului, cărbunarii, cu fețele înnegrite de fum și pletele fluturând pe umeri, au fost primii care au întâmpinat mireasa – pe mine. Ceea ce crezusem a fi un asalt împotriva noastră, a celor din

căruțe, era, de fapt, urarea lor de bun-venit, povestea Magdaleine.

Era un lucru care, pe noi, copiii, ne-a uimit; crescuserăm laolaltă cu cărbunarii, le spuneam pe nume, îi priveam la lucru, şi când erau bolnavi îi vizitam în colibele lor de bârne; dar pe mama mea, fiica grefierului din St. Christophe, bine crescută, educată şi cu un vocabular ales, răcnetele scoase, în toiul nopții, de aceste creaturi sălbatice ale pădurii, o făcură să creadă că iadul era aproape.

La lumina torțelor, chipul miresei fu cercetat îndelung, după care, mirele Mathurin, râzând prietenos şi făcându-le semn cu mâna, le ură noapte bună şi căruța o porni înainte, intrând iarăşi în pădure, pe drumul ce ducea chiar până la atelierul de sticlărie. Pe atunci, Brulonnerie era compusă din furnalul propriu-zis, în jurul căruia se aflau atelierele, suflătorile, magaziile şi camerele de uscare, iar în spatele acestora erau situate barăcile muncitorilor; ceva mai departe, de cealaltă parte a curții imense, se găseau casele stăpânilor. Primul gând al mamei a fost că flăcările incendiaseră coşul furnalului. Limbi de foc țâşneau în văzduh şi scânteile zburau pretutindeni; ce putea fi mai amenințător decât bolboroseala unui vulcan.

— Am ajuns la timp, zise ea brusc.

— La timp pentru ce? întrebă tata.

— Să stingem focul, continuă ea, arătând spre coş.

Îşi dădu seama de greşeală, şi-i veni să intre în pământ de ruşine, fiindcă nici nu apucase să ajungă în incinta atelierului şi se făcuse de râs. Bineînțeles că replica ei a fost repetată, în exploziile de râs ale celor din căruțe. Astfel, în loc ca sosirea ei să fie o procesiune solemnă, iar muncitorii să-i facă loc să treacă, momentul se transformă într-un alai triumfal, ce se opri chiar în interiorul furnalului, pentru ca, în mijlocul mutrelor rânjite, să vadă cu propriii ei ochi „focul” de care depindea întreaga lor existență.

— Stăteam acolo, în pragul acelui spațiu boltit, lung

cam de 30 de metri, iar cele două furnale din centru erau, bineînțeles, împrejmuite, aşa încât nu puteam vedea focul. Era perioada de odihnă, între miezul nopții şi unu şi jumătate dimineața, iar unii dintre muncitori, printre care erau şi copii mici, dormeau, fiecare pe unde găsise un loc pe duşumea, cât mai aproape de foc; în acest timp ceilalți beau, din căni enorme, cafea neagră şi tare, ce fusese fiartă de femei; mai erau apoi cei ce aveau grijă de foc, şi care, goi până la brâu, stăteau gata să întețească vâlvătaia, înainte de începerea schimbului următor. Credeam că intrasem în infern şi că trupurile chircite ale copiilor urmau a fi băgate în cazane şi topite, în ritualul sacru al sacrificării. Toți cei prezenți, bărbați şi femei, deopotrivă, au uitat de cănile cu cafea şi au început să mă studieze atent, aşteptând cu toții să vadă ce fac.

— Şi ce-ai făcut? întrebam noi, căci era una dintre poveştile noastre preferate, pe care nu ne săturam ascultând-o.

— Nu puteam face decât un singur lucru, continua ea povestea. Mi-am scos pelerina, m-am îndreptat spre femei şi le-am întrebat dacă puteam să le ajut să facă cafeaua. Femeile au fost atât de surprinse de îndrăzneala mea încât, fără să scoată un cuvânt, mi-au întins o cană. Poate nu prea semăna cu noaptea nunții, dar de atunci încolo nimeni nu mi-a mai spus că sunt prea firavă pentru muncă şi nimeni n-a mai râs de mine că sunt fată de grefier.

Nu cred că îndrăzneau să râdă de mama, indiferent ce-ar fi făcut ea. După cum ne spunea tata, avea ea, chiar şi atunci, la douăzeci şi doi de ani, o anume privire care reducea la tăcere pe oricine avea de gând să spună o obrăznicie. Mama avea o statură de o înălțime impresionantă pentru o femeie, şi umeri drepți, dând astfel impresia că femeile din jurul ei sunt nişte pigmei; lângă ea până şi tata, un bărbat potrivit de înalt, părea scund. În plus, purta părul blond strâns în vârful capului, ceea ce o făcea să arate şi mai înaltă şi n-a

renunțat la coafura asta niciodată; cred că era cochetăria ei secretă.

— Aşa am făcut eu cunoştinţă cu lumea sticlarilor. A doua zi dimineaţă începu un nou schimb şi l-am privit pe soţul meu cum se îmbracă în haine de lucru şi se duce la furnal, lăsându-mă să mă obişnuiesc cu mirosul lemnului ars, cu atelierele din jurul meu şi cu pădurea nesfârşită ce ne înconjura.

Când, înspre amiază, a venit cumnata ei, Françoise Demeré, s-o ajute la despachetat, a găsit toate puse la locul lor şi lenjeria aranjată, iar mama era deja vizavi, la ateliere, stând de vorbă cu topitorul care pregătea potasa. Mama voia să vadă cum se cerne cenuşa, cum se amestecă cu var şi se aşază, apoi, la fiert în cazan, înainte de a ajunge în oala de topit.

Mătuşa Demeré era şocată. Demeré, soţul ei şi unchiul meu, era unul dintre oamenii importanţi de la topitorie. Era meşter topitor, adică era cel care pregătea amestecul pentru cazane şi avea grijă ca recipientele să fie corect umplute, gata pentru a intra la topit, însă cu toate astea, de când se ştia ea femeie măritată, mătuşa Demeré nu văzuse cum se prepara potasa.

— Prima îndatorire a nevestei unui meşter este ca mâncarea să fie pe masă, când vine bărbatul de la lucru, în pauza dintre schimburi, apoi să aibă grijă de femeile sau copiii care lucrează direct în subordinea soţului, în caz că sunt bolnavi. Noi nu avem nicio legătură cu munca nici din interiorul nici din afara furnalului, îi spuse cumnata.

Pentru câteva clipe mama n-a scos o vorbă. Era suficient de înţeleaptă pentru a nu contrazice pe cel ce cunoştea atât de bine legile casei.

— Cina va fi gata când se întoarce Mathurin şi-mi pare rău dacă am încălcat una din reguli, replică ea, în cele din urmă.

— Nu e vorba de regulă, e o problemă de principiu, răspunse mătuşa Demeré.

În următoarele zile, mama rămase în casă, pentru a

nu da prilej de bârfă, dar mai apoi, o răzbi curiozitatea şi o rupse iarăşi cu tradiția. Se duse la atelierul de matrițare, cum i se spunea, unde blocurile de cuarț erau măcinate până ajungeau pudră, iar după cernere, aceasta devenea materia primă din care se făcea sticla. Înainte de a fi măcinat, cuarțul era sortat şi curățat de orice impurități, şi era de datoria femeilor să îndeplinească această sarcină; le vedeai stând în genunchi pe malul râului şi sortând cuarțul pe nişte bucăți netede de scândură. Magdaleine se duse întins la femeia ce părea a fi şefa lor, se prezentă şi întrebă dacă poate să se aşeze între ele şi să învețe cum se procedează.

Probabil că femeile au fost extrem de impresionate de apariția şi de felul ei de a fi, căci n-au comentat şi au lăsat-o să sorteze cuarțul, cot la cot cu ele, până spre amiază, când un băiat a început să tragă clopotul cel mare, iar unele femei au plecat acasă, cele ai căror soți trebuiau să vină de la lucru. Evident că, până la acea oră, întâmplarea era deja cunoscută, veştile se răspândeau aici cu repeziciune, şi când tata a venit acasă, să-şi lase hainele de lucru şi să-şi pună haina şi pantalonii de duminică, ea şi-a dat seama că ceva nu era în regulă. Tata avea un aer foarte grav.

— Trebuie să mă duc la domnul Brossard, din cauza purtării tale de azi dimineață, îi spuse. Se pare că a aflat totul şi vrea o explicație.

După cum ne povestea mama, era o situație de care poate depindea întregul lor viitor, şi uite că se ivea chiar în prima săptămână de căsnicie.

— Am greşit că m-am dus să lucrez şi eu cu femeile? întrebă ea.

— Nu, însă nevasta unui meşter are o poziție diferită de cea a nevestelor de muncitori. De obicei nu se apucă să facă munci manuale, îşi pierde din prestanță

Şi iarăşi mama n-a zis nimic. În schimb, şi-a schimbat şi ea rochia, iar când tata a plecat la domnul Brossard, a mers cu el.

Domnul Brossard i-a primit în cabana de la intrare, pe care o folosea când venea la atelier. Nu stătea niciodată mai mult de câteva zile într-un loc, urmând să plece, chiar în seara respectivă, la un alt atelier al cărui proprietar era. De astă dată era mai distant decât fusese la nuntă, când toastase pentru fericirea miresei şi o sărutase pe obraz. Acum el era proprietarul atelierelor Brulonnerie şi tata era unul dintre meşterii angajaţi.

— Ştii de ce am trimis să te cheme, domnule Busson, spuse el.

La nuntă îi spusese lui tata pe nume, Mathurin, dar în preajma topitoriei formalismul dintre proprietar şi meşter era respectat cu străşnicie.

— Da, domnule Brossard, şi am venit să-mi cer scuze pentru cele întâmplate azi dimineaţă, lângă atelierul de matriţare. Curiozitatea a făcut-o pe soţia mea să-şi piardă simţul realităţii şi respectul ce mi se datorează, la poziţia pe care o am. După cum ştiţi, ea trăieşte printre noi abia de-o săptămână, zise tata.

Domnul Brossard încuviinţă şi se întoarse spre mama.

— În scurtă vreme vei ajunge să ne cunoşti obiceiurile şi să ne înţelegi tradiţiile. Dacă ai vreo nelămurire asupra modului de a te purta, când soţul tău este la lucru, n-ai decât s-o întrebi pe cumnata dumitale, doamna Demeré, ea cunoaşte fiecare detaliu legat de viaţa în acest loc.

Domnul Brossard se ridică în picioare, întrevederea luase sfârşit. Deşi mic de statură, avea un aer impunător şi plin de demnitate, dar era nevoit să se uite în sus la mama, care-l depăşea, ca statură, cu vreo cinci centimetri.

— Îmi permiteţi să vorbesc? întrebă ea.

Domnul Brossard încuviinţă, înclinându-se adânc.

— Desigur doamnă, răspunse el.

— După cum ştiţi, tatăl meu este grefier. Cu timpul, eu am căpătat oarecare experienţă în domeniul juridic. Când eram mai tânără îl ajutam pe tata să-şi rânduiască

dosarele şi să facă o evaluare a cazurilor, înainte ca ele să ajungă pe rol.

Domnul Brossard încuviinţă din nou.

— Sunt sigur că i-aţi fost de mare ajutor, observă el.

— Este adevărat şi aş vrea să fac acelaşi lucru şi pentru soţul meu. I-aţi promis că, în scurtă vreme, va prelua conducerea, fie aici, fie la propriul său atelier de sticlărie. În momentul în care el va prelua conducerea, şi va fi obligat să lipsească din când în când, am intenţia să fiu eu aceea care să conducă atelierul. Ori nu pot face aşa ceva, dacă nu ştiu, de la început, ce e de făcut. Azi dimineaţă a fost prima lecţie – am învăţat cum se sortează cuarţul.

Domnul Brossard o privi cu luare aminte. Tata la fel. Fără să le dea timp să intervină, mama continuă:

— Ştiţi şi dumneavoastră că Mathurin este un spirit inventiv. Îi vin mereu idei noi. Până şi acum, în loc să se gândească la mine, rumegă în minte un proiect nou. Odată ce va ajunge să conducă propriul atelier de sticlărie va fi prea ocupat pentru a mai rezolva şi problemele curente. Aş vrea să fac eu treaba asta, în locul lui.

Domnul Brossard era consternat. Până acum, niciuna din nevestele meşteriilor sticlari cu care lucra nu fusese atât de aprigă.

— Doamnă Busson, toate acestea sunt demne de laudă, dar uitaţi că prima dumneavoastră îndatorire este aceea de a vă dedica vieţii de familie, spuse el.

— Nu uit deloc. O familie numeroasă reprezintă doar o parte din menirea mea. Slavă Domnului, sunt o femeie zdravănă. Naşterile nu mă sperie. Dacă consideraţi că purtarea mea prejudiciază în vreun fel reputaţia lui Mathurin, renunţ să mai lucrez cu celelalte femei, dar de vreme ce tot renunţ, poate veţi face ceva pentru mine. Aş vrea să ştiu cum să ţin registrele şi cum să mă descurc cu negustorii care vor să cumpere marfa. Cred că şi asta face parte din îndatoririle mele.

Mama îşi atinsese scopul. N-am ştiut nicicând, şi cred

că nici tata n-a aflat, căci ea n-a mărturisit niciodată, dacă reuşise fiindcă era o femeie arătoasă sau dovedea o voinţă de fier; cu toate astea, în răstimp de o lună, era îngropată în registre şi dosare, iar domnul Brossard personal dăduse ordin contabilului să o instruiască în toate tainele contabilităţii. Poate că-şi făcuse socoteala că era cel mai bun mod de a o ţine închisă în casă, pentru a nu mai atrage atenţia muncitorilor şi a nevestelor lor. Şi totuşi, asta nu a împiedicat-o să se scoale, la fel ca celelalte femei, în miez de noapte, să meargă să fiarbă cafeaua, atunci când tata lucra până spre dimineaţă. Era un lucru care făcea parte din tradiţia în care ea credea şi mă îndoiesc că a ratat vreun schimb de noapte, câtă vreme a fost măritată. Nu pot afirma, şi mi-e greu să cred că, fiind o femeie inteligentă şi intrând în graţiile domnului Brossard, stârnise un sentiment de gelozie din partea nevestelor celorlalţi meşteri. Cu excepţia mătuşii Demeré, niciuna dintre femei nu ştia să scrie sau să citească şi cu atât mai puţin să socotească.

Indiferent care a fost reacţia femeilor, primul an la Brulonnerie, în pădurea Fréteval, a fost şi perioada în care s-a ales cu o poreclă, care i-a rămas pentru toată viaţa, devenind cunoscută nu numai acolo şi în casele dimprejur, ci în toate atelierele de sticlărie, care aveau afaceri cu tata.

Era începutul unei perioade când ideile noi se răspândeau cu repeziciune, iar tata avea ambiţia să deseneze, pentru clientela din Paris şi pentru cea de pe continentul american, instrumente ştiinţifice, utilizate în chimie şi astronomie. Pe când lucra la Brulonnerie, tata, care era cu un pas înaintea vremii sale, a reuşit să inventeze câteva piese de o formă cu totul nouă. Astăzi acest gen de instrumentar este produs în serie şi folosit de medici şi chimişti din întreaga Franţă, în vreme ce numele tatălui meu e deja uitat, însă acum o sută de ani, „instrumentele de chimie” executate la Brulonnerie erau căutate de toţi apotecarii din Paris.

Lor li s-au alăturat negustorii de parfumuri. Doamnele de la Curte aveau chef să-şi aşeze pe măsuţa de toaletă sticle şi flacoane de forme neobişnuite – cu cât mai extravagante, cu atât mai bine, căci era perioada în care doamna de Pompadour avea o mare influentă asupra regelui şi toate mărfurile de lux erau la modă. Bombardat din toate părţile de negustori şi comercianţi dornici să facă avere, domnul Brossard îl imploră pe tata să renunţe, pentru moment, la instrumentele utilizate în domeniul ştiinţei şi să proiecteze un flacon în stare să mulţumească gusturile potentaţilor din ţinut.

Cât despre tata, totul a început mai mult în glumă. Într-o zi, i-a spus mamei să se ridice în picioare, astfel încât să-i poată desena silueta. Întâi capul, apoi umerii drepţi – atât de neobişnuiţi la o femeie – şoldurile înguste, trupul zvelt şi semeţ. Mai apoi, tata compară desenul cu flaconul pe care-l executase, nu demult, pentru un spiţer; asemănarea era extraordinară.

— Ştii ce se întâmplă? îi spuse mamei. Mereu am crezut că desenez după o formulă matematică, dar, de fapt, tu mă inspirai.

Acestea fiind zise, îşi puse bluzonul de lucru şi se duse la atelier să vadă care e situaţia cu mulajele. Deşi nimeni nu ştie dacă, atunci, reinventase flaconul spiţerului sau îl inspirase trupul mamei mele, cum susţinea tata – recipientul pe care-l desenă pentru parfumierii din Paris îi încântă atât pe negustori cât şi pe clienţi. Negustorii de parfumuri umplură flaconul cu o apă de toaletă pe care o botezară „Regina Ungariei" după regina Elisabeta a Ungariei, o femeie care-şi păstrase frumuseţea şi după ce trecuse de şaptezeci de ani, amănunt care pe tata l-a amuzat atât de mult încât l-a povestit tuturor celor de la atelier. Mama, dimpotrivă, era foarte agasată. Şi totuşi, din acel moment şi până la Revoluţie, când deveni cetăţeana Busson şi renunţă, din prudenţă, la titlu, mama, poreclită Regina Ungariei, ajunsese cunoscută şi simpatizată de toată lumea sticlarilor.

Chiar şi în timpul Revoluţiei, Michel, fratele meu mai mic, folosea această poreclă ori de câte ori avea o criză de personalitate. Povestea muncitorilor săi, strigând suficient de tare ca mama să-l poată auzi, că miasma răspândită de cadavrele doamnelor ale căror capete fuseseră, recent, aruncate la coş, nu era altceva decât faimoasa apă de colonie, distilată şi îmbuteliată, cu vreo patruzeci de ani în urmă, de celebra muză a sticlarilor, spre bucuria frumuseţilor de la Versailles.

Doi

Unul dintre partenerii de afaceri ai domnului Brossard era marchizul de Cherbon, a cărui familie construise, cu un secol în urmă, un mic atelier de sticlărie pe domeniile castelului lor de la Chérigny, aflat la numai câțiva kilometri de satul tatălui meu, Chénu, şi de casa mamei de la St. Christophe. La vremea respectivă, din cauza unei conduceri delăsătoare, micul atelier de topitorie se afla într-o stare jalnică, iar marchizul de Cherbon, care tocmai se însurase şi intrase în posesia domeniilor sale, era hotărât să pună atelierul de sticlărie pe picioare şi să-l facă să devină productiv. Marchizul se consultă cu domnul Brossard, care-l recomandă imediat pe tata drept director şi parte contractantă, ideea fiind că, în acest fel, tata avea ocazia să facă dovada talentelor sale atât ca meşteşugar desăvârşit, cât şi ca bun organizator şi om de afaceri.

Marchizul de Cherbon a fost deosebit de mulțumit. Îi cunoştea deja pe tata şi pe George din St. Paterne, unchiul mamei, şi era convins că administrația atelierului de sticlărie intra pe mâini bune.

În vara anului 1749, Magdeleine şi tata s-au mutat la Chérigny, unde, în septembrie, s-a născut fratele meu, Robert, şi trei ani mai târziu, fratele meu Pierre.

Peisajul era cu totul diferit de cel de la Brulonnerie. La Chérigny, atelierul de sticlărie se afla pe domeniile unui nobil, şi cuprindea un mic furnal, alături de care se grăseau celelalte ateliere, iar la numai câțiva metri de castel, se ridicau locuințele muncitorilor. Numărul muncitorilor de aici reprezenta cam un sfert din numărul celor angajați la Brulonnerie, iar atelierul era, de fapt, o mică afacere de familie, căci marchizul de

Cherbon dorea să fie la curent cu tot ce se întâmplă, chiar dacă nu se amesteca direct niciodată.

Unchiul Demeré rămăsese la Brulonnerie, însă fratele tatei, Michel Busson se mutase, împreună cu părinții mei, la Chérigny, şi tot cam pe la vremea asta o altă soră, Anne, se mărită cu Jacques Viau, meşter topitor la Chérigny. Toți membrii acestei mici comunități aveau strânse legături de rudenie, dar diferențele dintre statutul fiecăruia erau respectate cu strictețe, astfel încât mama şi tata locuiau separat, într-o fermă denumită Maurier, situată cam la cinci minute distanță de atelier. În aceste condiții se puteau bucura nu numai de intimitate, dar beneficiau şi de acel grad de importanță şi autoritate riguros respectate în lumea sticlarilor.

În schimb, pentru mama, toate astea însemnau o muncă în plus. În afara faptului că ținea contabilitatea şi făcea corespondența cu negustorii – fiindcă preluase această latură a afacerilor – trebuia să conducă şi întreaga gospodărie, având grijă ca vacile să fie mulse şi duse la păscut, puii îngrijiți, porcii sacrificați, iar cei câțiva acri din jurul fermei arați. Nimic din toate astea n-o descuraja. La ceasurile zece seara, după o zi lungă de robotit prin casă şi prin gospodărie, era în stare să se apuce să scrie trei pagini, exprimându-şi nemulțumirea față de prețul căpătat pentru transportul de mărfuri expediat la Paris, să se ducă la atelier şi să fiarbă cafeaua pentru tata şi ceilalți muncitori din schimbul de noapte, să se întoarcă acasă şi să fure câteva ore de somn, iar apoi să se scoale la cinci dimineața şi să vadă dacă vacile fuseseră mulse.

Faptul că era însărcinată cu Robert, sau cum s-a întâmplat mai târziu, cu alăptarea lui, nu-i afecta cu nimic preocupările. Aici, la Maurier, putea să-şi organizeze ziua cum dorea. Era departe de privirile iscoditoare, criticile sau acuzele că încalcă tradiția; iar dacă vreuna dintre rudele tatei ar fi făcut aşa ceva, ar fi fost pentru prima şi ultima oară, căci, aici, ea era

nevasta directorului.

Unul din lucrurile cele mai plăcute din vremea şederii la Chérigny a fost relaţia pe care o aveau părinţii mei cu marchizul de Cherbon şi soţia lui. Spre deosebire de majoritatea aristocraţilor vremii, domnul şi doamna Cherbon părăseau rar şi pentru scurtă vreme proprietatea, nu mergeau niciodată la Curte şi erau respectaţi şi iubiţi de chiriaşi şi de ţărani. În special doamna marchiză o aprecia mult pe mama – amândouă erau cam de aceeaşi vârstă, marchiza căsătorindu-se cu doi ani înaintea mamei – iar când mama avea puţin timp liber, se ducea la castel, luându-l cu ea şi pe fratele meu, şi acolo, în salon, cele două femei citeau împreună, cântau din gură sau la un instrument, în timp ce fratele Robert se târa de-a buşilea sau încerca, împleticindu-se, să facă primii paşi.

Şi azi mi se pare semnificativ faptul că, ori de câte ori Robert evoca primele amintiri din copilărie, nu vorbea despre ferma Maurier – unde vacile mugeau, găinile scurmau şi văzduhul răsuna de zgomotele tipice gospodăriei – sau măcar despre vuietul furnalului şi agitaţia de la atelierul de sticlărie; el povestea întotdeauna despre un salon imens, după cum îl descria el, plin cu oglinzi şi scaune acoperite cu huse, unde se afla, aşezat într-un colţ, un clavecin, iar o femeie frumoasă, care nu era însă mama, îl lua în braţe, îl săruta şi-i dădea prăjiturele pudrate cu zahăr.

Mult mai târziu, Robert îmi repeta mereu:

— Nici nu-ţi poţi da seama cât de vie am încă în memorie această amintire. Senzaţia plăcerii supreme pe care o aveam când doamna aceea mă lua în braţe, când îi atingeam rochia şi simţeam mirosul parfumului ei; apoi ea mă lăsa jos şi începea să bată din palme când porneam să străbat, de la un capăt la celălalt, încăperea ce-mi părea imensă. Ferestrele înalte dădeau spre grădină, aleile păreau nesfârşite, simţeam că totul îmi aparţine – castelul, parcul, clavecinul, şi doamna aceea atât de frumoasă.

Probabil că mama nu l-ar mai fi dus atât de des pe Robert la castelul Chérigny, unde marchiza îl hrănea şi-l dezmierda, dacă ar fi ştiut că astfel semăna, în sufletul fratelui meu, sămânța acestei nostalgii, care, cu timpul, se va transforma într-o nebunie de grandoare, ce avea să ne aducă mari supărări şi, până la urmă, să provoace moartea tatei. Mai curând l-ar fi pus să se joace cu porcii şi găinile din curtea noroioasă a fermei Maurier.

Era vina mamei, dar cum ar fi putut ea bănui că îngăduința dovedită atunci avea să-l distrugă pe primului ei copil, pe care-l iubea cu atâta patimă? Şi ce putea fi mai normal decât să accepte bunăvoința şi ospitalitatea unei doamne atât de gingaşe precum marchiza de Cherbon?

Mama prețuia prietenia marchizei nu numai fiindcă îi făcea plăcere tovărăşia ei, dar şi pentru că, atunci când se ivea prilejul, putea vorbi despre tata şi ambițioasele sale planuri de viitor; despre cum spera el ca, la un moment dat, să calce pe urmele domnului Brossard – care era, evident, şi naşul lui Robert – şi să devină patronul unuia sau chiar al mai multor ateliere de sticlărie, recunoscute ca cele mai bune din țară.

— Ştim că este o problemă de timp, îi spunea mama marchizei, însă, de când Mathurin este director aici, la Chérigny, cantitatea de marfă livrată la Paris s-a dublat, numărul angajaților s-a mărit, iar topitoria a fost menționată favorabil în „*Almanach des Marchands*".

Nu erau laude deşarte. Era purul adevăr. Micuțul atelier de la Chérigny îşi crease, de acum, un nume între ceea ce se chema „casele mai mici", specializate în producția de seturi de masă, pahare cu picior şi carafe pentru vin.

Marchizul de Cherbon şi domnul Brossard şi-au unit forțele şi au deschis, pe lângă atelierului de la Brulonnerie, unde director era acum unchiul Demeré, împreună cu tata – care conducea şi atelierul de la Chérigny – alte ateliere de sticlărie, de pildă cel de la Pierre, din Coudrecieux, situat în inima pădurilor Pierre

şi Vibraye, pe imensa proprietate a unei văduve, doamna Gras de Luart. Aici, marchizul de Cherbon l-a numit, temporar, în postul de director, pe unchiul Michel Busson, însurat cu una dintre nepoatele unchiului Demeré, însă unchiul Michel, deşi un excepţional gravor în cristal, era total ineficient ca administrator, astfel încât topitoria de la Pierre începu să meargă prost şi să piardă bani. Cam în perioada dintre naşterea fratelui meu Pierre, în 1752, şi a fratelui Michel, în '56, marchiza de Cherbon a murit la naştere, spre marea tristeţe a mamei. Marchizul s-a însurat a doua oară, cu o femeie din parohia vecină, Condrecieux – lucru pentru care mama nu l-a iertat niciodată, chiar dacă a păstrat o atitudine extrem de civilizată faţă de el. Proprietatea noului socru se învecina cu aceea a doamnei Gras de Luart, de la Pierre, motiv pentru care marchizul dorea să vadă atelierul de sticlărie prosperând. După multe luni de discuţii cu cei interesaţi, tata s-a lansat într-o afacere de zile mari. El, împreună cu unchiul Demeré şi un anume domn Eloy le Riche, negustor din Paris, s-au asociat, închiriind, de la marchizul Cherbon, atelierul de la Pierre şi ţinând direct legătura cu doamna Gras de Luart, care, din fericire pentru părinţii mei şi familia lor tot mai numeroasă, nu locuia la proprietatea fostului ei soţ.

Conform contractului de închiriere, ce urma să intre în vigoare de Sărbătoarea tuturor Sfinţilor, anul 1760, asociaţii aveau drepturi depline privind extinderea atelierului şi a dependinţelor acestuia, folosirea cherestelei pentru cuptorul furnalului şi utilizarea castelului ca spaţiu de locuit. În schimb, trebuiau să plătească, anual, suma de 880 de livre şi, în plus, să furnizeze doamnei Gras de Luart opt duzini de pahare de cristal pentru serviciu de masă. De vreme ce unchiul Demeré continua să locuiască la Brulonnerie şi domnul Eloy le Riche la Paris, însemna că părinţii mei deveneau singurii locatari ai imensului castel de la Pierre. O schimbare de proporţii faţă de ferma Maurier sau

colonia Brulonnerie.

Cred că, după preluarea atelierului de la Pierre, amintirea primei marchize de Cherbon revenea ades în gândurile mamei, ori de câte ori îşi oprea privirea asupra scării principale a conacului sau trecea prin coridoarele ce făceau legătura între camerele enorme, toate cu ieşire la terasă, şi asupra cărora mama avea puteri discreţionare. Pentru ea şi tata alese dormitorul cel mare, cu vedere spre parc şi spre pădurea de dincolo de el; aici aveau să crească copiii, liberi să hoinărească după pofta inimii, aşa cum făcuseră decenii la rând copiii marilor seniori. Însă era vorba şi de o altă libertate. Dat fiind că aici nu aveam bucătărese, servitoare, valeţi pomădaţi sau lachei, mama, ajutată de câteva neveste de muncitori, pe care le angajase, orânduia singură totul. Deşi avea încă mobilele acoperite cu huse şi obloanele trase, cealaltă jumătate a castelului nu era întotdeauna învăluită în tăcere; căci aici fraţii mei mai mici se hârjoneau, ţipând şi alergând prin camerele uriaşe, înţesate cu mobilă, croindu-şi drum până la podul de sub acoperişul masiv şi provocând o larmă de nedescris.

Pentru Robert, care avea acum zece ani, atelierul de la Pierre reprezenta imaginea supradimensionată a propriului său vis. Pe lângă faptul că locuia într-un castel, mult mai mare şi mai grandios decât Chérigny, acesta aparţinea părinţilor – sau cel puţin aşa credea Robert. Pe căi numai de el ştiute reuşea să obţină, de pe uriaşul inel cu chei al mamei, cheia de la sala cea mare şi să se strecoare singur înăuntru. Dădea la o parte una din huse, se aşeza pe unul din scaunele îmbrăcate în brocart şi-şi închipuia că salonul învăluit în mister era plin de musafiri, iar el era gazda.

Pierre şi Michel nu aveau asemenea fantezii. Mai ales dacă era vorba de Pierre; pădurea din faţa ferestrei era o realitate dincolo de care nici nu se gândea să-şi dorească altceva. Spre deosebire de cărările de la Chérigny şi terenurile cu mulţi arbori, aici pădurea era nesfârşită,

plină de primejdii şi se întindea până departe, dincolo de orizontul perceptibil din turnurile castelului; putea fi, în egală măsură, sălaşul mistreţilor sau al hoţilor. Pierre avea mereu probleme. Se căţăra cel mai sus şi era primul care cădea. Nimerea în apa râului şi se uda până la piele. Colecţiona tot soiul de sălbăticiuni – lilieci, păsări, şoareci de câmp, vulpi – şi încerca să le îmblânzească, sau le ascundea în camerele nefolosite ale castelului, spre supărarea mamei.

Aici, la Pierre, mama era stăpâna atelierului de sticlărie şi castelana. Era răspunzătoare nu numai pentru bunăstarea muncitorilor şi a nevestelor lor – în total să fi fost peste o sută de oameni, fără a mai pune la socoteală cărbunarii din pădure – dar şi pentru orice stricăciune comisă pe domeniilor castelului. Prezenţa celor trei fii, atât de zburdalnici, nu era de natură să-i uşureze existenţa, deşi, graţie recomandărilor domnului Brossard şi a marchizului de Cherbon, Robert lua lecţii de gramatică franceză şi latină de la abatele Coudrecieux, care-l instruise şi pe fiul doamnei Gras de Luart.

Până la venirea mea pe lume, în noiembrie ’63, şi a surorii mele, Edmé, trei ani mai târziu, mama pierduse doi copii, imediat după naştere. Acum însă, familia noastră era completă şi extrem de unită, iar pe noi, fetiţele, cele mai tinere vlăstare, fraţii mai mari ne tachinau şi ne răsfăţau.

Dacă existau diferenţe de opinie între părinţi şi copii ele erau în general cauzate de Michel bâlbâitul. În ce ne privea, pe mine şi Edmé, noi aşa îl ştiuserăm pe Michel dintotdeauna, un bâlbâit – niciodată nu-l auziserăm vorbind altfel şi nu-i mai dădeam atenţie – însă mama ne-a spus că defectul de vorbire apăruse la vremea când Michel avea vreo patru, cinci ani, după venirea pe lume a lui François şi Prosper, cei doi copii ce muriseră la puţin timp după naştere.

Nimeni nu a cercetat vreodată dacă bâlbâială se datora faptului că, până la dispariţia copiilor, Michel

văzuse cum mama îi ţinuse în braţe pe cei doi şi cum îi alăptase. Copiii nu destăinuie asemenea lucruri. Poate se gândise că şi el avea să dispară brusc, rămânând astfel departe de toţi cei pe care-i cunoştea. În orice caz, la puţin timp după venirea părinţilor mei la Pierre, Michel începu să se bâlbâie din ce în ce mai rău, şi nu i se putu da de leac. Cu excepţia acestui defect, însă, Michel era un băiat deosebit de ager şi inteligent, iar părinţii mei, în special tata, erau extrem de afectaţi când îl vedeau cum se căzneşte să vorbească clar, sau îl auzeau cum începe să gâfâie, de parcă ar fi imitat convulsiile celor doi copii decedaţi.

— O face într-adins, obişnuia să spună tata cu asprime. Dacă vrea, poate să pronunţe cuvintele foarte bine.

De obicei, tata îi dădea o carte, îl trimitea în altă cameră şi-l punea să înveţe o pagină, pe care s-o citească, mai apoi, cu glas tare, însă tactica asta n-a dat niciun rezultat. Michel se îmbufna şi devenea obraznic, iar uneori, dispărea ore în şir, preferând tovărăşia cărbunarilor din pădure. Lor nu le păsa dacă se bâlbâie, fiindcă li se părea amuzant să-l înveţe limbajul lor necioplit şi să-l vadă cum se descurcă.

Pentru asta Michel îşi primea, bineînţeles, pedeapsa cuvenită. Cum tata era o persoană dominată de spiritul de disciplină, mama era aceea care trebuia să intervină, cerând iertare pentru Michel, care astfel primea învoire să meargă cu tata la ateliere, să privească cum lucrau muncitorii, căci pentru el nu exista plăcere mai mare. Fiind mult mai mici decât fraţii noştri, viaţa mea şi a lui Edmé era cu totul alta. Pentru noi, fetiţele, tata era cel mai tandru şi mai blând părinte, când ne lua pe amândouă pe genunchi; când ne aducea daruri de la Paris, când râdea, cânta şi dansa cu noi şi întotdeauna se purta ca şi cum, între toate grijile zilnice, noi am fi reprezentat singurul lui moment de relaxare.

Situaţia era cu totul alta pentru băieţi. Ei erau obligaţi să se ridice în picioare când intra tata în cameră,

să aştepte până se aşeza el, să nu vorbească la masă decât dacă erau întrebaţi. Când le-a venit rândul să-şi facă ucenicia la atelierul de sticlărie, aveau obligaţia să respecte regulile cu şi mai mare strictețe şi, spre deosebire de fiii celorlalţi muncitori, să facă muncile cel mai puţin calificate, cum ar fi să mături duşumelele furnalului sau altele de acest fel.

Cu toată educaţia sa aleasă, căpătată sub îndrumarea preacuviosului abate Coudrecieux, fratele meu Robert nu obiecta niciodată faţă de acest tratament drastic. El dorea să ajungă maestru sticlar, ca tata, poate chiar ca naşul, domnul Brossard, care avea atâţia prieteni printre aristocraţi; iar pentru a-şi atinge ţelul, ştia că trebuie să o pornească de jos.

Chiar dacă uneori Michel se îndărătnicea, nici pe el nu-l deranja munca grea, ba dimpotrivă, cu cât avea de făcut o treabă mai dură şi mai murdară, cu atât era mai încântat. Îi plăcea să se amestece printre muncitori şi să facă alături de ei muncile cele mai istovitoare, şi era foarte bucuros când se întorcea de la furnal, cu bluza pârlită şi pătată, ceea ce însemna că intrase în schimb înaintea celorlalţi şi că se descurcase la fel de bine ca ei.

Pierre – cumpătat, nepăsător, imposibil de convins să înveţe şi el ceva, era cel care-i dădea tatei cele mai mari dureri de cap. Bineînţeles că şi el îşi începuse ucenicia la atelier, dar avea mereu probleme şi chiulea – căci se ducea să culeagă fragi sau hoinărea după plac, întorcându-se doar atunci când avea chef. Bătaia n-a fost de niciun folos. Accepta cu resemnare şi pedeapsa şi lauda.

— E un excentric, obişnuia să spună tata, ridicând din umeri. N-o să facă nimic în viaţă. De vreme ce tot îi place viaţa în aer liber, ar face mai bine să plece în coloniile din America şi să se stabilească acolo.

La acea vreme Pierre avea şaptesprezece ani şi tata, care avea, acum, legături de afaceri în toată lumea, aranjase ca Pierre să plece cu vaporul, la un plantator bogat din Martinica. Pe atunci aveam şase ani şi îmi

amintesc perfect plânsetele şi consternarea de acasă – căci cei trei fraţi erau extrem de legaţi unul de altul – şi tăcerea încordată a mamei care, în timp ce-i făcea valiza lui Pierre, se întreba dacă-şi va mai revedea fiul vreodată. Până şi tata părea cuprins de remuşcare, acum când sosise momentul plecării şi-l duse chiar el pe Pierre la Nantes, unde avea loc îmbarcarea pe un vas încărcat cu un transport important de sticlă de calitate inferioară, pe care, după cum îi spusese tata, putea s-o vândă coloniştilor şi să se îmbogăţească.

Fără Pierre, viaţa la castel părea groaznic de plicticoasă. Şotiile şi veselia lui înviorau atmosfera, care adesea devenea prea solemnă pentru Edmé şi pentru mine, doi copii lăsaţi să se joace singuri, în timp ce fraţii munceau în atelierul de sticlărie, iar mama se ocupa fie de afacerile tatei fie de probleme legate de administrarea castelului. Cu toate astea, l-am uitat curând pe Pierre, căci, în acea perioadă, s-au întâmplat două evenimente de neuitat pentru mine.

Cel dintâi s-a petrecut când, după cei trei ani de ucenicie, fratele Robert a devenit maestru sticlar. Al doilea a fost vizita regelui la atelierul de sticlărie de la Pierre. Era anul 1769.

Primul eveniment a avut loc într-o după-amiază de duminică, din luna iunie, când, pe la ora două, îmbrăcaţi în hainele lor de sărbătoare, toţi meşterii şi muncitorii se strânseseră laolaltă şi aşteptau să vină muzicanţii. Eram în intervalul dintre două arşiţe, cum spuneam noi, adică atunci când focurile erau lăsate să se stingă, iar în sala furnalului, susţinute pe nişte căpriori, erau aşezate mese lungi, încărcate cu mâncare, pe care mama şi câteva din nevestele de meşteri o pregătiseră, cu o zi înainte, pentru muncitori şi musafiri...

Fuseseră invitate o mulţime de persoane. Toate rudele noastre, şi negustorii sau comercianţii cu care tata avea afaceri, dar nu numai ei; se mai afla acolo primarul de la Coudrecieux, grefierul, abatele, paznicii, muncitorii care

lucrau pe domeniu şi toate femeile şi copiii din împrejurimi.

S-a format un alai, condus de muzicanți, în urma cărora veneau meşterii sticlari cei mai în vârstă – unchiul Michel şi un gravor mai bătrân, iar între ei Robert, viitorul meşter – apoi urmau, în ordinea strictă a poziției fiecăruia, toți ceilalți membri ai atelierului de sticlărie. Mai întâi meşterii, apoi calfele şi cărătorii, pe urmă încărcătorii, ucenicii şi aşa mai departe, iar la sfârşit femeile şi copiii. Au pornit de la atelier şi, trecând de porțile cele mari ale parcului, s-au îndreptat spre treptele castelului, unde îi aşteptau mama şi tata, împreună cu abatele, primarul şi alte oficialități.

A avut loc o scurtă ceremonie. Preotul i-a oferit diploma şi l-a binecuvântat pe Robert, după care au urmat discursurile. Apoi, întreg alaiul a făcut stânga-mprejur şi au pornit, în marş, spre atelier. Îmi amintesc că m-am uitat la mama şi am-văzut că, în vreme ce-l privea pe Robert cum depune jurământul, îi dăduseră lacrimile.

Pentru această ocazie, gândindu-se, poate, că reprezentau familia Gras de Luart, absentă la acel moment, mama era îmbrăcată cu o rochie de brocart iar tata cu pantaloni de satin şi amândoi aveau părul pudrat.

— Va deveni un om adevărat, l-am auzit pe abate şoptindu-i tatei, în timp ce aşteptau ca alaiul să se oprească în fața lor. Am o mare încredere în calitățile sale şi cred că şi dumneata la fel.

Tata n-a răspuns imediat. Şi el era foarte emoționat văzând cum fiul său cel mare depune acelaşi jurământ pe care, la rândul lui, îl depusese şi el cu douăzeci şi cinci de ani în urmă.

— O să se descurce, cu condiția să nu-şi piardă capul.

Nu înțelegeam ce voia să spună. Eu nu aveam ochi decât pentru Robert, care, pentru sora lui de şase ani, era personajul central al alaiului. Înalt, subțire, cu părul

blond (nepudrat, căci, în ultima clipă, mama îl făcuse să renunțe), nu mi se părea că Robert era în pericol să piardă. Se ținea drept şi urca scările castelului de parcă ar fi fost numit marchiz, nu simplu meşter sticlar.

După depunerea jurământului au izbucnit aplauzele. Robert s-a înclinat în fața celor prezenți, musafiri şi breslaşi adunați, împreună cu familiile, şi-am surprins privirea scurtă, mândră şi dârză, pe care a aruncat-o mamei, vrând parcă să spună:

— Asta doreai de la mine, nu? Asta ne doream amândoi?

Am avut impresia că, la rândul ei, mama s-a înclinat uşor, într-un gest tainic, ce-i privea numai pe ei doi; uitându-mă în sus, am văzut-o, în minunata ei rochie de brocart, i-am zărit chipul, complet schimbat din cauza părului pudrat, şi, în ciuda vârstei mele fragede, am simțit că nu era doar mama mea; era un fel de zeitate, mai puternică decât fragila statuie a Fecioarei Maria, din biserica Coudrecieux, era egală cu însuşi Dumnezeu.

Cel de-al doilea eveniment mi-a lăsat o impresie cu totul diferită, probabil fiindcă părinții mei au avut un rol secundar. Într-o seară, tata a venit acasă şi a anunțat pe un ton solemn.

— Ni se va face o mare onoare. Regele vine să vâneze la Vibraye, săptămâna viitoare, şi are de gând să viziteze atelierul de la Pierre.

Toți au încremenit. Regele... Ce-o să spună, ce-o să facă, ce bucate să i se pună pe masă, ce distracții să i se ofere? Imediat mama s-a dus să vadă de odăile cele mari, pe care nu le foloseam niciodată, şi toate femeile ce locuiau pe domeniu şi în preajma atelierului fură, de urgență, chemate să frece, să măture, să lustruiască. În sfârşit, cu câteva zile înainte de venirea regelui, sosiră, pentru a face onorurile casei, însăşi doamna Gras de Luart cu fiul ei.

Doamna îi spusese mamei chiar în prezența mea:

— Bineînțeles că la o asemenea ocazie se cuvine ca numai eu şi fiul meu să rămânem la castel.

La drept vorbind, mama aşteptase cu nerăbdare să joace rolul de castelană.

— Bineînțeles, zise ea. Sper că o să găsiți camerele rânduite aşa cum se cuvine. N-am avut destul timp.

— Ei, în privința asta să nu-ți faci griji. Servitorii ştiu ce au de făcut, răspunse doamna Gras de Luart.

Apoi din trăsuri şi caleşti dădu năvală mulțime de valeți, lachei, bucătari şi servitori, toți tropăind prin castel de parcă ei erau stăpânii, răsturnând bucătăria pe dos, smulgând cuverturile de pe paturi şi înlocuindu-le cu altele, aduse de ei, vorbind grosolan cu mama, ca şi cum era o servitoare amărâtă, care tocmai fusese dată afară. Noi, familia, am fost puşi să împachetăm şi scoşi din casă, încât abia am avut timp să ne aruncăm lucrurile într-una din camere şi s-o încuiem, după care ne-am repezit până vizavi, la atelierul de sticlărie, să cerem adăpost la unchiul Michel şi nevasta sa.

— Era de aşteptat, spuse tata calm. Doamna Gras de Luart are drepturi depline.

— D-d-drepturi depline, bâlbâi fratele Michel, care avea cam paisprezece ani pe atunci. Ce d-d-drepturi are b-b-baba aia sulemenită s-s-să ne dea afară din casa noastră?

— Gura, îi ordonă tata scurt. Noi am luat castelul cu chirie. Nu poate fi, şi nu va fi niciodată al nostru, tot aşa cum nu ne aparține nici atelierul de sticlărie.

Bietul Michel rămase înmărmurit. Probabil că şi el credea, ca şi mine, că la Pierre era al nostru pentru totdeauna. Se făcu alb ca hârtia, aşa cum i se întâmpla ori de câte ori se enerva şi începea să se bâlbâie; o luă spre clădirea furnalului, pentru a încerca să le explice situația prietenilor lui, fochiştii.

Singurul din familie care aştepta, cu nerăbdare şi cu sufletul împăcat, vizita regelui, era fratele meu cel mare Robert. Împreună cu ceilalți meşteri, el urma să participe la serbare ca meşter suflător, fiindcă, din câte ştiam de la tata, regele îşi exprimase dorința să vadă tot

ceea ce se întâmplă la atelierul de topitorie, din momentul în care e preluat lichidul în țeava de suflat sticlă şi până când se ajunge la gravarea produselor finite, operație executată de tata şi unchiul Michel.

Veni şi ziua cea mare. Dis de dimineață toată casa a fost în picioare, eu şi Edmé gătite în rochiile noastre albe cele mai bune. Apoi, spre marea mea dezamăgire, mama nu s-a îmbrăcat cu minunata rochie de brocart, ci a rămas în obişnuita ei rochie neagră de sărbătoare, căreia i-a pus un guler de dantelă. Tocmai mă pregăteam să protestez, când ea m-a redus la tăcere.

— Lasă-i pe cei fuduli să facă cum le place, eu mă simt mai demnă aşa.

Nu înțelegeam cum venea asta; pentru fratele meu îşi pusese rochia de brocart şi când era vorba de rege purta doar rochia de duminică. Se pare, însă, că tata fusese de acord, de vreme ce, când a văzut-o, a dat din cap aprobator şi i-a spus:

— E mai bine aşa.

În ceea ce mă privea, eu gândeam cu totul altfel. Nici n-am apucat să ne dezmeticim, că şleahta de la castel a tăbărât pe capul nostru. Doamna Gras de Luart descinse, din trăsură, la porțile de intrare în parc, în timp ce fiul ei, împreună cu câteva doamne şi alți nobili, toți îmbrăcați în costume de vânătoare, veniră călare, gonind în mare dezordine, şi demonstrând, astfel, că nu au nici cea mai vagă noțiune despre arta paradelor militare. Pretutindeni erau numai rândaşi, paznici şi câini care lătrau; ceea ce, în opinia mea, nu semăna deloc a cortegiu regal.

— Regele, i-am şoptit mamei, unde este regele?

— Sssst! Uite-l acolo, cel care a descălecat şi vorbeşte cu doamna Gras de Luart.

Eram atât de dezamăgită încât aproape îmi venea să plâng; domnul acela mai în vârstă, în fața căruia doamna Gras de Luart tocmai făcea o plecăciune adâncă, arăta ca un om absolut obişnuit, îmbrăcat în straie de vânătoare şi purtând o perucă simplă,

necoafată – cine ştie, îmi spuneam, probabil că vânase toată dimineaţa, şi-şi ţinea peruca cea bună la păstrare. Apoi a privit în jur la mulţimea de meşteşugari, muncitori şi neveste care se adunaseră să-l aplaude, a salutat pe toată lumea cu un gest scurt şi, pe un ton istovit, s-a adresat gazdei:

— Oamenii mei sunt lihniţi de foame, am mâncat devreme. Unde luăm masa?

Astfel încât, înainte de vizita la atelierul de sticlărie, a trebuit schimbat programul.

În graba mare s-au dat ordine şi cu multe dificultăţi s-a reluat lucrul la atelierul de sticlărie, iar cortegiul regal s-a îndreptat spre castel unde, în următoarele trei ore, şi cu mult înainte de ora stabilită în program, a luat masa. Mai apoi am aflat că doamna Gras de Luart se enervase atât de tare încât fusese nevoie să i se administreze nişte întăritoare, ceea ce mie mi s-a părut cât se poate de firesc după modul atât de nepoliticos în care se purtase cu mama. Mai târziu, după ce muncitorii de la atelierul de sticlărie aşteptaseră câteva ore bune, iar nouă începuseră să ne chiorăie maţele de foame, reapăru şi cortegiul regal, îndestulat şi cu burţile pline. În mare vervă, râdeau şi pălăvrăgeau, doamnele se mirau la tot pasul de ceea ce vedeau, mereu găseau ceva de examinat, lăsând astfel impresia că nu pricep absolut nimic din tot ce se întâmplă.

Mama a fost prezentată regelui, care a comentat ceva cu unul din gentilomii care-l însoţeau – cred că era ceva legat de înălţimea ei, căci îi făcea pe toţi să pară nişte pitici – vizita a continuat, şi cu toţii s-au oprit să-l privească pe Robert cum sufla în ţeavă. El executa această operaţie cu o graţie desăvârşită, răsucind cu mâna ţeava când într-o parte, când într-alta şi prefăcându-se că nu-l interesează ce se petrece în jur, deşi eram convinsă că vedea tot grupul – pe rege, stând la câţiva paşi mai încolo, şi pe doamnele care-l urmăreau cu priviri admirative.

— Ce frumuseţe, spuse una dintre ele, şi deşi aveam

numai şase ani mi-am dat seama că nu se referea la ţeava de suflat, ci la fratele meu Robert. Apoi s-a întâmplat un lucru îngrozitor. Michel, aflat în grupul ucenicilor, s-a aplecat mult în faţă pentru a vedea mai bine, a alunecat şi s-a întins cât era de lung la picioarele regelui. Negru de ruşine s-a ridicat, iar regele, binevoitor, l-a bătut cu mâna pe umăr.

— Ai grijă să nu păţeşti aşa ceva când ajungi sticlar. De cât timp lucrezi în atelier?

Inevitabilul se produsese. Bietul Michel încercă să vorbească, însă eforturile lui fură dintre cele mai neizbutite.

Gâfâia, se stropşea, scutura din cap la fiecare sunet pe care-l scotea. Întreaga suită regală izbucni în râs.

— Iată un tânăr care trebuie să-şi păstreze suflul pentru meserie, spuse regele şi se depărtă, în hazul general, iar eu am văzut cum unul dintre ucenicii mai vârstnici îl trage pe Michel în rând, ascunzându-l de privirile celorlalţi.

În ceea ce mă privea, după acest incident, tot farmecul s-a risipit. Nici măcar atunci când l-am văzut pe unchiul Michel gravând sticla – lucru care alteori era o adevărată delectare pentru mine – n-am putut să uit ruşinea suferită de fratele meu, iar când tata i-a oferit regelui un pocal din seria pe care tocmai o pregătiseră pentru această ocazie, având gravate iniţialele regale şi floarea de crin, mai că mi-am dorit să se facă ţăndări la picioarele monarhului.

Totul se sfârşise. Sub privirile noastre, cei din cortegiul regal părăsiră atelierul de sticlărie şi încălecară dincolo de porţile castelului, apoi porniră prin pădure, spre Saumur. Dezgustată şi fără niciun chef am urmat-o pe mama până la casa unchiului Michel. Edmé adormise cu capul pe umărul mamei. Curând sosiră tata, unchiul şi fraţii mei. Pe chipurile bărbaţilor se citea o expresie de uşurare că tot chinul se sfârşise.

— A ieşit bine. Regele a fost deosebit de binevoitor. Părea foarte mulţumit de tot ce vede, spuse tata cu

satisfacție.

— Niciodată nu m-am gândit să ajung să gravez un pocal pentru rege. Este o zi de care-mi voi aminti toată viața, zise unchiul, un om timid, ce nu se gândea decât la munca sa.

Întorcându-se spre fiii săi, tata reluă:

— Perfect adevărat. Astăzi ni s-a făcut o mare onoare, şi nu trebuie s-o uităm niciodată.

Luă un pocal şi-l privi atent.

— Nu vom face nicicând ceva mai frumos, îi spuse unchiului Michel. Avem toate motivele să fim foarte mulțumiți. Dacă vei reuşi să faci şi tu ceva asemănător, Robert, vei avea motive să fii şi tu mulțumit. Propun să păstrăm acest pocal ca pe un simbol al familiei, iar dacă nu ne va aduce bogăție şi faimă, atunci să rămână ca o mărturie a meşteşugului desăvârşit, ce se va perpetua generații la rând. Robert, când te vei însura, vei putea să-l laşi moştenire fiilor tăi.

Robert examină şi el pocalul. Părea foarte impresionat.

— Un necunoscător ar putea crede că emblema regală este o invenție a noastră, deci care ne aparține, dar nu cred că vom putea aspira vreodată la o asemenea onoare, remarcă el. Oftând îi dădu tatei pocalul.

— Nu avem nevoie de blazon, răspunse tata. Ceea ce creăm noi, Busson-ii, cu mintea şi mâinile noastre, stă mărturie a onoarei familiei noastre. Michel, nu vrei să atingi şi tu pocalul, ca să-ți poarte noroc?

Tata făcu un gest ca şi cum era gata să-i dea fratelui Michel prețiosul pocal, însă el se trase înapoi, scuturând violent din cap.

— Î-î-îmi aduce g-g-ghinion, g-g-ghinion, nu noroc. N-n-nu vreau să-l ating.

Se întoarse brusc şi ieşi din cameră în fugă. În secunda aceea am început să plâng şi m-aş fi dus şi eu după el, însă nu m-a lăsat mama.

— Lasă-l în pace, n-ai face decât să-l enervezi mai tare, îmi spuse ea calm. Apoi le relată, tatei şi unchiului,

incidentul, pe care ei nu-l văzuseră.

— Mare păcat. În orice caz, trebuie să învețe să se stăpânească, zise tata.

Se întoarse spre unchiul Michel şi începură să discute despre alte probleme, dar eu l-am auzit pe Robert când i-a şoptit mamei:

— Michel e un dobitoc. Ar fi trebuit să facă o ghiduşie, ca regele să râdă împreună cu el, nu de el. Astfel s-ar fi înveselit toți şi episodul ar fi rămas ca marele succes al turneului regal.

Mama n-a fost deloc impresionată.

— Nu toată lumea are talentul tău de a exploata situația în propriul său avantaj.

Probabil că remarcase demonstrația lui Robert şi înregistrase exclamațiile admirative ale doamnelor de la Curte. În orice caz, în ciuda întâmplării nefericite cu Michel, pocalul ne-a adus noroc. M-am convins de asta chiar a doua zi.

Doamna Gras de Luart părăsise castelul, cu întreaga suită, iar praful ridicat de roțile trăsurii abia se aşezase, când am zărit, apropiindu-se dinspre Coudrecieux, un echipaj cu totul diferit. Era căruța unui negustor ambulant de oale şi ciubere, genul de brişcă pe care o poți întâlni pe drumurile de țară, între Ferté-Bernard şi Mans, iar lângă birjar, stând în picioare şi fluturând vesel din mâini, se afla o persoană cunoscută, purtând o haină multicoloră şi o jiletcă roşu-aprins, şi având pe fiecare umăr – de necrezut – câte un papagal ce cârâia. Era fratele meu Pierre. Tata, care era împreună cu noi, îl privi cu uimire.

— De unde naiba ai apărut, îi strigă cu severitate, în timp ce Pierre sări din căruță şi alergă spre noi.

— Din Martinica. Era căldură prea mare, nu puteam s-o suport. M-am hotărât să lucrez, totuşi, în atelierul de sticlărie.

S-a aplecat să ne îmbrățişeze şi deşi eram fericiți să-l vedem, toți ne-am dat un pas înapoi, de teama papagalilor ce croncăneau.

— Înțeleg că n-ai făcut avere cu transporturile de sticlă pe care ți le-a dat tata? zise mama.

Pierre zâmbi.

— N-am vândut nimic. Am dat totul gratis.

Negustorul coborî din căruță un cufăr, pe care Pierre, în ciuda protestelor tatei, insistă să-l deschidă pe loc. Înăuntru nu era nimic de valoare adus din Martinica; doar o grămadă de jiletci în culori stridente, țesute în bazarurile localnicilor, şi aduse în dar fiecărui membru al familiei.

Trei

Pe când aveam doisprezece sau treisprezece ani, Mathurin Busson conducea patru ateliere de sticlărie. Obținuse o prelungire a concesiunii de la Pierre şi rămăsese asociat la Brulonnerie şi Chérigny, iar la acestea se adăuga, acum, atelierul de la Chesne-Bidault, situat între Montmirail şi Plessis-Dorin. Aici, aşa cum se întâmplase şi la Pierre, tatei îi fusese concesionată turnătoria, al cărei proprietar, domnul Pesant de Bois-Guilbert, nu-şi asuma niciun rol în problemele administrative dar rămânea să locuiască în castelul de la Montmirail.

Atelierul de la Chesne-Bidault, ca şi cel de la Pierre, era aşezat în inima pădurii, fapt ce nu constituia un impediment, casa meşterului împreună cu ferma aflându-se în apropierea micului atelier de topitorie, vizavi de care se găseau locuințele muncitorilor.

Peisajul grandios de la Pierre, cu impunătorul castel aşezat într-un parc minunat, era mult diferit de aerul aspru şi destul de rustic de la Chesne-Bidault; dar mamei i-a plăcut locul de la început şi s-a pus pe treabă, transformând locuința meşterului sticlar într-o casă bună de locuit pentru Robert, ideea fiind ca el să îndeplinească, în locul tatei, funcția de director, şi astfel să capete experiență pentru viitor.

Chesne-Bidault se afla cam la o oră de Pierre, iar una din marile mele plăceri era să mă duc acolo cu mama, pentru două, trei zile, să vedem cum se descurcă Robert.

Devenise, de acum, un tânăr uluitor de frumos, foarte sigur de sine şi bine educat. De fapt, tata obişnuia să spună că era din cale-afară de manierat şi că dacă nu era atent putea fi confundat cu un lacheu. Comentariu

care-l agasa tot mai mult pe Robert.

— Tata nu prea e la curent cu manierele din ziua de azi, îmi spunea el, în urma vreunei discuţii avute pe această temă.

— Doar fiindcă el şi-a petrecut toată viaţa printre negustori şi angrosişti îşi închipuie că trebuie să fac şi eu la fel şi să nu care cumva să părăsesc mediul sticlarilor. Ceea ce nu înţelege este că dacă mă-nvârt într-o societate mai rafinată voi obţine mult mai multe comenzi decât el.

Pe vremea când lucra la Pierre, iar tata era plecat cu treburi, Robert se ducea ori de câte ori îndrăznea la Mans, căci, în decursul anilor, viaţa socială a oraşului devenise foarte mondenă; se dădeau concerte, baluri, reprezentaţii, şi mulţi dintre aristocraţii care, de obicei, îşi petreceau timpul la Versailles, găseau acum că este de bon ton să deschidă casele şi castelele de la ţară şi să organizeze saloane, luându-se la întrecere care dintre ele este cel mai şic. Francmasoneria era în mare vogă, şi nu sunt sigură dacă Robert a devenit francmason acum, sau ceva mai târziu, dar era clar, din câte povestea, că se bucura de o reputaţie solidă în societatea mondenă din Manceaux şi din împrejurimi, iar odată ieşit de sub jurisdicţia tatei şi rămânând de capul lui la Chesne-Bidault, îi era mai uşor s-o şteargă la întâlniri cu prietenii. Evident, mama habar n-avea de toate astea. Robert era mereu prezent când veneam să-l vizităm, iar în ce o privea pe mama, ea se dedica rezolvării problemelor atelierului, ocupându-se de contabilitatea şi administrarea fermei şi a casei, având grijă ca muncitorii şi nevestele acestora să nu ducă lipsă de nimic. Totodată, Robert devenise, de acum, un meşteşugar desăvârşit şi trimitea, săptămânal, la Paris, obiecte de sticlărie de care mama era foarte mândră.

Nu aveam o plăcere mai mare decât să fiu confidenta lui Robert, să ascult poveşti despre amorurile şi escapadele sale. Pentru că îi ascultam poveştile, Robert îmi dădea lecţii de istorie şi gramatică, căci tata

considera suficient să ne facă o educaţie rudimentară, fiind clar că eu şi Edmé urma să ne măritǎm în aceeaşi clasă socială.

— N-are deloc dreptate, susţinea Robert cu înverşunare. Orice tânără ar trebui să ştie cum să se comporte şi ce să facă în societate.

— Eşti sigur că are legătură cu societatea? Uită-te la mătuşa Anne de la Chérigny. Nici ea nici unchiul Viau nu ştiu să se semneze ca lumea, şi se descurcă totuşi foarte bine, răspundeam eu, în ciuda faptului că eram dornică să învăţ.

— Fără îndoială, dar ei vor rămâne la Chérigny până la sfârşitul zilelor. Aşteaptă să am propriul atelier de sticlărie, la Paris, şi să vii în vizită. Nu pot s-o prezint pe soră-mea în societate dacă mă va face de râs.

Un atelier de sticlărie la Paris... Câtă ambiţie! Mă întrebam ce ar fi spus ai mei dacă ar fi ştiut.

Între timp Robert a rămas la conducerea atelierului de la Chesne-Bidault, fără să fi făcut vreo boacănă, iar în scurtă vreme Pierre, ajuns maistru sticlar, veni şi el aici – în primul rând, cred, pentru ca Robert să poată dispărea nestingherit şi oricând avea chef să se ducă la ceea ce el numea „societate”, însă, evident că tata şi mama nu aveau habar de toate astea.

Şi Pierre avea capul plin de idei noi, însă de o cu totul altă natură. Reîntorcându-se din Martinica, povestea mereu despre nedreptăţile îndurate de localnici, acolo, citea cu nesaţ şi, spre enervarea crescândă a tatei, îl cita mereu pe Rousseau, spunând: „Omul s-a născut liber, dar pretutindeni este ţinut în lanţuri”.

Tata îi zicea uneori:

— Dacă tot citeşti filosofie, măcar citeşte un filosof serios, nu un ticălos care a acceptat ca orfelinatul să-i crească copiii ilegitimi.

Pierre nu se lăsa convins. Fiecare stat, declara el, ar trebui să fie condus potrivit teoriilor lui Jean Jacques, spre binele tuturor şi fără discriminare. Până la împlinirea vârstei de cincisprezece ani, băieţii ar trebui

educați în mod „natural”, în aer liber, fără a fi puşi să înveţe.

La asta tata replica:

— Ce păcat că n-ai rămas în Martinica, să fi devenit localnic. Viaţa de acolo ţi s-ar fi potrivit mai mult, în loc să ajungi un meşteşugar nepăsător fată de meserie, aşa cum eşti acum.

Sarcasmele nu-l atingeau pe Pierre. Trăncănea mereu, cu un entuziasm sporit, abordând altă temă, contaminându-l şi pe Michel, astfel încât tata, care, în tinereţe, făcuse dovada unui spirit progresist, prin invenţiile sale în domeniul chimiei şi ştiinţei, nu mai înţelegea ce se întâmplase cu fiii săi.

Mama judeca situaţia cu mai mult calm.

— Sunt tineri. Tinerii au întotdeauna câte o pasiune. Trece, spunea ea.

Într-una din zile, Robert porni călare spre atelierul de la Pierre, sub pretext că avea nişte afaceri de rezolvat între cele două topitorii, dar, în realitate, având un nou proiect despre care, aşa cum jurasem, nimeni nu trebuia să afle.

— M-am înscris în corpul de elită al Archebuzierilor, mi-a spus, extrem de surescitat. Doar ca ofiţer temporar, desigur, dar înseamnă că fac serviciul la Paris, câte trei luni pe an. M-au convins prietenii mei de la Mans, şi mi s-a dat recomandarea necesară. Problema este că tata trebuie împiedicat, prin orice mijloace, să viziteze Chesne-Bidault în absenţa mea.

Am clătinat din cap, cu îndoială.

— Aşa ceva nu se poate, i-am spus. Nu se poate să nu afle.

— Ba da. Atât Pierre cât şi muncitorii au jurat să ţină secretul, în eventualitatea că tata ar veni călare la Chesne-Bidault i se va spune că sunt plecat la Mans, cu o treabă urgentă. Niciodată n-a stat mai mult de o zi.

În următoarele câteva săptămâni am făcut totul spre a-l convinge pe tata că sunt mâna lui dreaptă. Dimineaţa mergeam cu el la turnătorie, îl aşteptam când

se întorcea, prefăcându-mă a deveni, deodată, foarte interesată de treburile zilnice. El era flatat şi surprins, în acelaşi timp, şi-mi spunea că începuse să-mi vină mintea la cap, şi curând aveam să devin vrednica nevastă a unui meşter sticlar de la atelier.

Planurile mele au izbutit atât de bine, iar tatei îi făcea o asemenea plăcere să fie cu mine la Pierre, încât nu s-a dus măcar o dată la Chesne-Bidault. Dar, într-o seară, la cină, spre sfârşitul perioadei în care fratele meu lipsea, tata m-a privit pe deasupra mesei şi mi-a spus.

— Ce-ai zice să faci o vizită la Paris?

Pe moment, am crezut că totul fusese descoperit şi că nu era vorba decât despre o stratagemă menită să mă facă să vorbesc. Am privit-o, scurt, pe mama, însă ea-mi zâmbea încurajator.

— Sigur, de ce nu? aprobă ea din cap în direcţia tatei. Sophie este destul de mare să te însoţească. Pe de altă parte, m-aş simţi mai liniştită să ştiu că este cu tine.

Ideea că tata nu era în stare să se descurce de unul singur în capitală era una din glumele predilecte ale părinţilor.

— Nimic în lume nu mi-ar face o plăcere mai mare, am răspuns, căpătând curaj.

Edmé începu să vocifereze că merge şi ea, dar, de astă dată, mama răspunse pe un ton autoritar:

— Îţi vine rândul şi ţie, dar dacă eşti cuminte, cât timp tata şi Sophie sunt plecaţi la Paris, noi mergem să-l vedem pe Robert la Chesne-Bidault.

Era ultimul lucru pe care mi-l doream, dar nu se putea face nimic şi două zile mai târziu uitasem deja de orice spaimă, în timp ce, aşezaţi în diligenţă, ne îndreptam spre Paris. Prima mea vizită... Eu, o fată neştiutoare de la ţară, care nici nu împlinise paisprezece ani şi care, până acum, văzuse un singur mare oraş, Mans. Făcusem vreo douăsprezece ore sau mai mult, căci plecasem dimineaţa devreme şi trebuie să fi fost şase sau şapte seara când ne-am apropiat de capitală, eu una cu faţa lipită de geam şi aproape bolnavă de

emoție şi extenuare.

Îmi amintesc că era iunie şi un abur cald stăruia deasupra oraşului învăluit într-o aureolă prăfoasă, copacii erau înfrunziți, oamenii se înghesuiau pe străzi, iar şiruri după şiruri de trăsuri se întorceau de la cursele din Versailles. Deşi regele Ludovic XVI şi tânăra regină Maria-Antoaneta fuseseră încoronați cu numai un an în urmă, după cum îmi spunea tata, se făcuseră deja multe schimbări la Curte, dispărea vechea etichetă, iar regina instaurase moda balurilor şi a spectacolelor de operă, în timp ce fratele regelui, contele d'Artois, împreună cu vărul său, ducele de Chartres, se întreceau la cursele de cai, un sport foarte popular în Anglia. Pe când priveam cu atenție prin geamul diligenței mă gândeam că poate văd şi eu un duce sau vreo ducesă întorcându-se de la curse; poate chiar acei tineri care tocmai îşi croiau drum prin aglomerata piață Ludovic XV, în fața Palatului Tuileries, erau frații regelui? I-am arătat tatei, dar el a râs.

— Lachei sau frizeri, a spus. Toți îşi maimuțăresc stăpânii, însă nu vei vedea un prinț de sânge regesc umblând pe jos.

Diligența ne-a lăsat la stația terminus, în rue Boulay. Aici era o asemenea îmbulzeală şi confuzie, încât n-am apucat să văd nici măcar un frizer, dar nişte oameni de lume... Pe mijlocul străzilor, înguste şi rău mirositoare, curgeau într-un şuvoi lat gunoaiele, iar cerşetorii stăteau cu mâna întinsă la pomană. Îmi amintesc ce tare m-am speriat când, în timp ce tata era întors cu spatele, atent la bagaje, o femeie, cu doi copii desculți, s-a şi băgat între noi cerşind bani. Când m-am dat un pas înapoi, m-a amenințat cu pumnul şi-a început să blesteme. Nu era Parisul la care mă aşteptasem, numai veselie, râsete, plimbări la Operă şi lumini strălucitoare.

Tata obişnuia să tragă la hotelul Cheval Rouge din rue St. Denis, în apropierea Bisericii St. Leu şi a marii piețe centrale Halles, aşa că m-a dus acolo, unde am rămas timp de trei zile, cât a durat vizita.

Trebuie să recunosc că iluziile mi se spulberaseră. Am stat mai tot timpul în acest cartier atât de aglomerat, urât mirositor, locuit de oameni dintre cei mai săraci, iar plimbările au însemnat vizite făcute la depozitele unde tata avea treburile sale. Mă gândeam că, acasă, cărbunarii din pădurea de la Pierre erau duri însă blajini şi cuviincioşi în comparaţie cu trecătorii din Paris, care ne înghionteau fără să ceară scuze, deşi ne iscodeau mereu cu privirea. Fiind doar un copil, nu îndrăzneam să mă aventurez de una singură, astfel că eram obligată să stau tot timpul cu tata, sau să rămân în dormitorul de la Cheval Rouge.

În ultima seară a vizitei, tata m-a dus la Poarta St. Martin, să văd cum sosesc trăsurile şi caleştile la Operă, iar zona era incomparabilă cu acel cartier sărac unde se găsea hotelul nostru. Femei de un fast orbitor, în rochii cu decolteuri adânci, strălucind de bijuterii sclipitoare, coborau din trăsuri, însoţite de cavaleri pe cât de chipeşi pe atât de eleganţi. Totul era numai culoare şi strălucire, timbrul vocilor era subţire şi plin de afectare – ca şi cum se vorbea o franceză total diferită de a noastră – până şi doamnele aveau un anumit fel de a se mişca, ţinându-şi fustele cu multă graţie, iar domnii care se învârteau, fuduli, în jurul lor, strigau: „Faceţi loc, faceţi loc doamnei marchize!”, înlăturând mulţimea din faţa treptelor Operei. Totul mi se părea ireal. Aceşti oameni eleganţi răspândeau un parfum anumit, ciudat şi exotic, ce-ţi amintea de mireasma florilor uscate şi cu petalele chircite, iar această bogăţie, cu mirosul ei stătut, se amesteca cu sărăcia ponosită a celor de lângă noi, care, în tăcere, se înghesuiau, la fel ca şi noi, să o vadă pe regină.

În cele din urmă apăru şi trăsura ei, trasă de patru cai superbi, iar, pe dată, valeţii se năpustiră să deschidă uşile, în timp ce însoţitorii, iviţi ca din pământ, îşi agitau bastoanele lungi, împingând mulţimea curioşilor.

Primul care coborî fu contele d’Artois, fratele regelui, căci se spunea că regelui nu-i plăcea opera şi nu venea

niciodată la spectacol. În urma tânărului rotofei, cu tenul alb-rozaliu, şi haina de satin acoperită cu stele şi decoraţii, îşi făcu apariţia o femeie tânără, îmbrăcată toată în roz, având în părul pudrat o bijuterie strălucitoare şi arborând o expresie dispreţuitoare. Am aflat că era contesa de Polignac, prietena intimă a reginei. Apoi, descinzând ultima din trăsură, am văzut-o, timp de o clipă, chiar pe tânăra regină, îmbrăcată numai în alb, cu diamante la gât şi în păr. Ochii ei, de un albastru spălăcit, au privit absent spre mulţimea de gură-cască, şi, întinzând mâna contelui d'Artois, delicata făptură a dispărut, perfectă şi fragilă, asemeni figurinelor de porţelan pe care mi le arătase tata de dimineaţă, aşezate una lângă alta în depozitul unui negustor, prieten de-al lui.

— Asta-i tot. Eşti mulţumită acum? spuse tata.

Mulţumită sau nu, era greu de spus. Zărisem, fugitiv, o altă lume. Oare oamenii aceştia, mă întrebam, mâncau şi ei, se dezbrăcau, funcţionau după aceleaşi legi fiziologice ca noi, ceilalţi? Greu de crezut.

După aceea, ne-am plimbat toată seara pe străzi, „să ne răcorim", cum zicea tata, şi cum ne oprisem o clipă în rue St. Honoré, la taclale cu unul dintre prietenii de afaceri ai tatei, văd deodată apropiindu-se o figură cunoscută îmbrăcată într-o splendidă uniformă de ofiţer din corpul de Archebuzieri. Era fratele meu Robert.

Ne-a reperat imediat, s-a oprit un moment, apoi, ca un balerin, a făcut o piruetă scurtă, sărind peste canalul de scurgere din mijlocul străzii, şi a dispărut în grădinile Palatului Tuileries. Tata, care tocmai atunci întorsese capul, se uită lung după silueta fugară.

— Dacă n-aş şti că fiul meu cel mare este la atelierul de la Chesne-Bidault, aş crede că acel personaj îmbrăcat în ofiţer, ce tocmai se pierde în depărtare, este chiar el, observă tata pe un ton sec.

— Tinerii seamănă între ei când sunt îmbrăcaţi în uniformă, remarcă prietenul.

— Tot ce se poate, şi au, cu toţii, aceeaşi dexteritate

de a ieşi din încurcătură, răspunse tata.

Conversaţia s-a încheiat aici. Noi am luat-o înapoi spre hotelul din rue St. Denis, şi a doua zi ne-am întors acasă, la castelul de la Pierre. Tata n-a făcut niciodată vreo aluzie la acest episod, dar când am întrebat-o pe mama dacă, în timpul absenţei noastre, fusese în vizită la Chesne-Bidault, ea mă privi ţintă şi zise:

— M-a impresionat felul în care Robert reuşeşte să administreze atelierul şi să se şi distreze, totodată.

Însă, una era să te joci de-a soldaţii, şi cu totul altceva să trimiţi transporturi de marfă la Chartres, fără a le consemna în registre. Când era vorba de marfă, oricine încerca s-o păcălească pe mama avea, ulterior, regrete amare.

Eram în vizita noastră obişnuită, de două zile, la Chesne-Bidault, mama verifica registrul de comenzi, şi totul se desfăşură fără incidente până când mamei îi veni, brusc, dorinţa de a număra lăzile goale, sosite de la Paris cu o săptămână în urmă.

— N-are niciun rost, spuse Robert, care, de astă dată, era şi el prezent. Lăzile sunt puse una peste alta, în magazie, până când transportul următor este gata pentru a fi livrat. De altfel, ştim că sunt două sute.

— Ar trebui să fie două sute. Tocmai asta vreau să aflu, răspunse mama.

Fratele meu continuă să protesteze.

— Nu pot să garantez pentru ordinea din magazie, adăugă el, aruncându-mi o privire plină de înţeles. Blaise a fost bolnav, iar lăzile au fost depozitate pe măsură ce au fost returnate. Îţi promit că totul va fi în ordine pentru următorul transport.

Mama nu-l luă în seamă.

— Îmi trebuie doi muncitori vânjoşi care să mute lăzile, să le pot număra. Poate te ocupi de asta acum. Şi vreau să vii şi tu cu mine.

A constatat că lipseau cincizeci de lăzi, şi cum se întâmplă când te pândeşte ghinionul, în aceeaşi după-masă a apărut la atelier şi cărăuşul. La întrebările

mamei, el a răspuns cu toată sinceritatea că lăzile lipsă se aflau la Chartres, cu un transport de seturi de masă, ceva mai deosebite, pentru regimentul de Dragoni ai Domnului, ce era încartiruit în oraş.

Mama îi mulţumi omului pentru informaţii şi-l rugă pe Robert s-o însoţească înapoi, acasă.

— Iar acum aş dori să aflu cum explici faptul că acest transport de obiecte de sticlă „foarte deosebită" nu a fost consemnat în registre?

Poate lui Robert i-ar fi prins bine dacă, în acele momente, ar fi făcut o criză de bâlbâială, cum i se întâmpla lui Michel.

— Trebuie să înţelegi că atunci când ai de-a face cu un nobil, cum este colonelul regimentului, contele de Chartres – care, după cum se ştie, este prieten intim cu fratele regelui – nu ţii morţiş ca plata să se facă pe loc. Onoarea de a-l avea printre clienţi este, în sine, o plată suficientă.

Mama împungea cu pana filele registrului deschis.

— Tot ce se poate, spuse ea, dar până acum, nici tata nici eu n-am avut plăcerea nevolnică de a face afaceri cu el. Tot ce ştiu despre contele de Chartres este că are un castel, la Malicorne, vestit pentru extravaganţele şi intrigile ţesute aici, şi se mai spune că, după ce că e el falit, a dus la faliment pe toţi negustorii din ţinut, căci niciunul n-a reuşit să scoată vreun ban de la el.

— Absolut neadevărat, spuse Robert, ridicând din umeri dispreţuitor. Mă mir că pleci urechea la asemenea bârfe josnice.

— Nu pot considera bârfe josnice faptul că negustori onorabili, unii cunoscuţi de-ai tatălui tău, sunt obligaţi să ceară ajutor sau să stea nemâncaţi fiindcă nobilul tău prieten s-a apucat să construiască un teatru particular pe domeniul său, răspunse mama.

— Dar este un lucru esenţial pentru încurajarea artelor, protestă Robert.

— Esenţial e să-şi plătească datoriile. Care este valoarea mărfii livrată regimentului?

Robert avu un moment de ezitare.

— Nu ştiu exact, începu el.

Mama insistă.

— Cam o mie cinci sute de livre, recunoscu Robert.

Ce mă bucuram că nu eram în pielea lui. Ochii albaştrii ai mamei căpătară un luciu înghețat, ca al lacurilor nordice.

— Atunci îi voi scrie chiar eu contelui de Chartres, iar de nu mi se va da satisfacție mă voi adresa direct fratelui regelui. Sunt sigură că măcar unul dintre ei va avea curtoazia să-mi răspundă şi să onoreze datoria.

După mutra lui Robert mi-am dat seama că o asemenea măsură extremă era total nedorită.

— Nu e cazul să te osteneşti, spuse el. Pe scurt, banii s-au şi cheltuit.

Ăsta da bucluc. Începusem să tremur pentru Robert. Oare ce făcuse cu o mie cinci sute de livre? Mama îşi păstra calmul. Privi în jur, la mobilierul simplu, adus de ea şi tata.

— Din câte văd, nu s-a cheltuit nimic pentru casă nici aici, nici altundeva în colonie, spuse ea.

— Ai perfectă dreptate, răspunse Robert. Banii nu s-au cheltuit la Chesne-Bidault.

— Atunci unde?

— Refuz să răspund.

Mama închise registrul, se ridică şi porni spre uşă.

— Peste trei săptămâni vei da socoteală pentru fiecare bănuț. Dacă până atunci nu-mi explici ce s-a întâmplat, îi spun tatei că închidem atelierul de aici din motive de fraudă şi nu mă las până ce numele tău nu dispare de pe lista meşterilor sticlari.

Apoi părăsi încăperea. Râzând cam acru, Robert se trânti pe scaunul din care mama tocmai se ridicase şi puse picioarele pe masă.

— N-are curaj s-o facă. Ar însemna să mă distrugă.

— Nu fi atât de sigur, l-am prevenit. Indiscutabil, banii trebuie recuperați. Aşadar, cum anume i-ai cheltuit?

Robert clătină din cap.

În ciuda situației grave în care se afla, zâmbi poznaş.

— Nu-ți spun, îmi răspunse. Problema e că banii s-au dus şi nu mai pot fi recuperați.

Adevărul ieşi la lumină într-un mod cu totul neaşteptat. Cam la o săptămână după aceea, sosiră la Pierre, unchiul şi mătuşa Demeré care, ca de obicei, erau la curent atât cu evenimentele locale, cât şi cu bârfele din Paris, Chartres, Vendôme şi alte oraşe.

— Am aflat că a fost mare agitație la Chartres, cu balul mascat, începu mătuşa Demeré. Toate neisprăvitele din oraş au fost prezente; unele şi-au adus şi bărbații.

Când am auzit de Chartres am ciulit urechile şi m-am uitat la Robert, care era şi el prezent.

— Serios? întrebă tata. Noi n-am auzit de niciun bal. Trăim la țară şi suntem departe de asemenea lucruri frivole.

Mătuşa, care, din principiu, dezaproba orice manifestare de bună dispoziție, afişă o mutră dispreţuitoare.

— Numai despre asta se vorbea în oraş acum două săptămâni, când am fost acolo. Se pare că puseseră un soi de pariu, ofițerii din regimentul Dragonilor cu cei de la Archebuzieri – care din ei va reuşi să le distreze mai bine pe doamne.

Unchiul Demeré îi făcu tatei cu ochiul.

— Doamnele din Chartres sunt recunoscute pentru neprecupeţita lor ospitalitate, spuse el.

Tata făcu o plecăciune, în bătaie de joc.

— Se pare că au ținut-o aşa până în zori, continuă mătuşa, au băut, au mâncat şi s-au fugărit prin catedrală, de o manieră absolut dezgustătoare. Se spune că ofițerii din regimentul de Archebuzieri au cheltuit o avere să pună la cale toată afacerea.

— Nu mă surprinde, comentă tata, atâta vreme cât tinerii imită moda de la Curtea din Versailles, la ce te poți aştepta? Nădăjduiesc că au şi mijloacele financiare

necesare.

Robert privea țintă în tavan, lăsând impresia că a căzut pe gânduri sau că examinează atent pata apărută în tencuială.

— Şi Dragonii ce rol au avut în toată povestea? se interesă mama.

— Am aflat că au pierdut pariul, replică unchiul. Cina pe care au oferit-o a fost un fleac. În orice caz, Dragonii au fost încartiruiți altundeva şi se pare că, la ora asta, Archebuzierii, care sunt înrolați pe termen scurt, se odihnesc pe lauri.

Spre cinstea mamei, tata n-a aflat nimic despre această aventură, însă am rămas eu, o fătucă, să mă ocup de castelul de la Pierre, iar ea s-a întors cu Robert la atelierul de la Chesne-Bidault, unde a stat până când Robert a refăcut, cu talentul lui de meşteşugar, setul de masă din sticlă pe care-l dăduse Dragonilor.

Era în primăvara lui 1777, anul în care expira concesiunea pentru castelul şi atelierul de sticlărie de la Pierre, casa noastră atâta amar de vreme. Ca moştenitor al proprietății, fiul doamnei Gras de Luart avea alte planuri, astfel încât, cu sufletul copleşit de tristețe, ne-am luat adio de la minunata casă în care ne născusem, eu şi Edmé, şi unde crescuseră ceilalți trei frați, ajungând nişte flăcăi pe cinste.

Era clar că pentru noi, cei patru copiii, – Edmé, Pierre, Michel şi cu mine, – domnişorul Gras le Luart nu era altceva decât un tip băgăreț, liber să cedeze proprietatea unui alt chiriaş, sau să locuiască el însuşi aici, câteva luni pe an, doar pentru simplul motiv că era seniorul şi proprietarul domeniului de la Pierre. Cât privea atelierul de sticlărie, transformat de tata, dintr-o mică afacere de familie într-unul dintre cele mai importante ateliere de sticlărie din țară, acesta avea să încapă pe alte mâini, să ajungă poate, din nou, în paragină, sau să fie exploatat de nişte străini. În schimb, părinții adoptaseră un punct de vedere mai filosofic. Orice meşter sticlar trebuia să fie obişnuit cu schimbarea. În vremurile de demult sticlarii

fuseseră nişte nomazi, care se mutau de la o pădure la alta, rămânând în acelaşi loc doar preţ de câţiva ani. Trebuia să ne considerăm norocoşi că avusesem această şansă – să creştem şi să ne bucurăm de viaţa de la Pierre. Din fericire contractele de închiriere pentru Chesne-Bidault şi Brulonnerie fuseseră încheiate pe termen lung, iar familia urma să se împartă între cele două ateliere.

Tata, mama, Edmé şi cu mine ne-am mutat la Chesne-Bidault, în vreme ce Robert şi Pierre s-au dus la Brulonnerie. Michel, care tocmai împlinise douăzeci şi unu de ani, pleca să lucreze la un meşter sticlar la Berry, lângă Bourges, şi astfel să capete mai multă experienţă. Pentru a se deosebi între ei, în cadrul breslei, fraţii mei îşi adăugaseră, fiecare, câte o poreclă: Robert semna Busson cel bătrân, Pierre semna Pierre Busson du Charme, iar Michel, Busson-Challoir. E inutil să spun că aceste semne distinctive fuseseră ideea lui Robert. Charme şi Challoir erau micile ferme ale părinţilor, parte din zestrea iniţială.

Mama considera că folosirea unor asemenea nume era un moft.

— Nici tatăl nici unchiul tău n-au simţit nevoia să se deosebească între ei, îmi spunea ea. Erau fraţii Busson şi le era de ajuns. În orice caz, acum că Robert îşi spune „cel bătrân” poate se va învrednici să-şi ia obligaţiile în serios şi să se aşeze la casa lui. Dacă nu e în stare să-şi găsească o nevastă care să-i poarte de grijă, mă văd obligată să mă ocup eu de treaba asta.

Credeam că glumeşte, căci, indiscutabil, la cei douăzeci şi şapte de ani, Robert era suficient de matur să aleagă şi singur. De altfel, la început, n-am făcut nicio legătură între hotărârea mamei de a-l însura, călătoriile ei tot mai dese la Paris, împreună cu tata, care se ducea acolo cu treburi, şi dorinţa ei neaşteptată de a cunoaşte familiile unora din prietenii tatei, ce locuiau în capitală.

Am început să bănuiesc motivul vizitelor abia când, după ce toţi trei conveniseră să locuiască la Cheval

Rouge, evident doar din nevoia de a discuta, pe îndelete, afacerile legate de cele două ateliere, mama m-a anunțat, la întoarcere, că domnul Fiat, unul dintre negustorii înstăriți, avea o fată.

— Cum e fata? am întrebat-o.

— Foarte drăguță, îmi răspunse mama, ori, venită din partea ei, o asemenea caracterizare însemna o laudă în toată regula. Se pare că s-au plăcut. Sau, cel puțin, au avut multe să-şi spună. L-am auzit pe Robert cerându-i permisiunea să-i facă o vizită cu prima ocazie când mai vine la Paris, adică săptămâna viitoare.

Aşa peţit mai rar. Eram geloasă, fiindcă până acum eu fusesem singura confidentă a lui Robert.

— O să se plictisească repede de ea, m-am încumetat eu.

— Poate. Are o fire veselă, dar altfel nu seamănă deloc cu Robert. E micuță, brunetă, cu ochi mari căprui şi o bogăție de zulufi. Tata a fost foarte impresionat.

Eu o țineam una şi bună.

— Robert n-o să se însoare niciodată cu fata unui negustor, chiar dacă e cea mai drăguță fată din Paris. S-ar face de râs față de prietenii lui mai pricopsiți.

Mama zâmbi.

— Chiar dacă i-ar aduce o dotă de zece mii de livre şi noi am garanta cu aceeaşi sumă, iar tata ar închiria Brulonnerie pentru ei?

De data asta nu mai aveam replică. Îmbufnată, m-am dus în camera mea. Iar Robert n-a rezistat unor asemenea promisiuni, nici farmecelor frumoasei tinere de douăzeci de ani, Catherine Adèle. Cu acordul părinților, în ziua de 21 iulie 1777, la biserica St. Sauveur din Paris, a avut loc căsătoria lui Robert Malhurin Busson cu Catherine Adèle Fiat.

Patru

Cam la trei luni după nuntă am avut prima mare surpriză. Unchiul Demeré a venit călare, până la Chesne-Bidault, pentru a-i spune tatei că, după ce concesionase Brulonnerie unui meşter sticlar pe nume Caumont, Robert luase în arendă, în parohia St. Jean Froidmentel, splendidul atelier de la Rougemont şi minunatul castel din vecinătate, ambele proprietatea marchizului de la Touche.

La început tata a fost atât de uimit încât nici nu i-a venit să creadă.

— Este adevărat, am văzut actele, semnate şi parafate, insista unchiul. Ca mulţi alţii, marchizul este genul de proprietar mai mult absent, căruia nu-i pasă de soarta proprietăţii atât timp cât aceasta îi asigură o rentă. Cunoşti locul. Sunt ani de zile de când atelierul lucrează în pierdere.

— Trebuie să punem capăt acestei situaţii, spuse tata. Robert va da faliment, va pierde toată averea, şi reputaţia, pe deasupra.

Am plecat chiar a doua zi, tata, mama, unchiul Demeré şi cu mine – căci eram hotărâtă să-i însoţesc, iar ai mei erau atât de îngrijoraţi de cele întâmplate, încât nici nu s-au mai gândit că eram de prisos. Am rămas la Brulonnerie cam una, două ore, timp în care tata a discutat cu noul arendaş, domnul Caumont, şi a văzut, cu proprii ochi, actele parafate, după care ne-am continuat drumul, prin pădure, până la Rougemont, situat în valea opusă şoselei, între Châteaudun şi Vendôme.

— E nebun... Nebun de legat, repeta tata mereu.

— Noi suntem de vină, zise mama. Robert nu poate să uite, Pierre. Îşi închipuie că poate realiza la douăzeci şi

şapte de ani ceea ce tu ai reuşit muncind din greu, ani de zile. E vina noastră. Noi l-am răsfăţat.

Într-adevăr, Rougemont depăşea orice închipuire. Atelierul era format din patru clădiri, ce dădeau într-o curte imensă. În clădirea din dreapta se aflau locuinţele meşterilor sticlari, apoi venea clădirea furnalului, cu cele două hornuri, alături erau antrepozite şi magazii, atelierele gravorilor, iar de cealaltă parte locuinţele muncitorilor. Porţi masive din fier străjuiau intrarea şi castelul, superb şi impunător, era situat în mijlocul unor grădini întreţinute ca la carte. Tata sperase să-l ia pe Robert prin surprindere, dar, aşa cum se întâmplă în lumea noastră, a sticlarilor, cineva îl prevenise de sosirea noastră, şi ca urmare, de îndată ce intrarăm în curte, Robert, cu obişnuitul său aplomb, ne ieşi în întâmpinare, vesel şi surâzător.

— Bun venit la Rougemont, strigă el. Nici că se putea să nimeriţi mai bine. Tocmai am început să prelucrăm o şarjă de amestec, vedeţi cele două coşuri, se lucrează la ambele furnale, toată lumea e la treabă. Veniţi să vă convingeţi.

Dacă pentru tata cămaşa obişnuită de lucru era o ţinută firească, în schimb Robert era îmbrăcat într-o haină de catifea, cu o croială extravagantă, mult mai potrivită pentru tinerii nobili ce defilau pe terasele de la Versailles, decât pentru un meşter sticlar ce tocmai se pregătea să intre în clădirea furnalului. După părerea mea, arăta absolut senzaţional, însă mi-a fost ruşine pentru el, odată ce-am văzut expresia de pe chipul tatei.

— Cathie le aşteaptă pe mama şi Sophie la castel, continuă Robert. Avem acolo câteva camere pe care le folosim numai noi.

Bătu din palme şi începu să strige ca un vechil ce-şi cheamă argaţii, şi ca din pământ apăru un servitor, se înclină adânc şi deschise porţile ce duceau la castel. Merita să urmăreşti expresia mamei în timp ce, târându-ne pe urmele servitorului, intrarăm în castel, trecurăm prin antecameră, şi ajunserăm într-un salon

uriaş, unde, pe lângă perete, erau aşezate scaune drepte, iar oglinzile enorme ne reflectau fiecare mişcare. Acolo ne aştepta căci, fără îndoială ne zărise de la geam, fiica negustorului şi actuala nevastă a lui Robert; îmbrăcată cu o rochie subțire de muselină, garnisită cu funde roz şi alb, Cathie, fostă Fiat, era o apariție tot atât de încântătoare precum glazura de pe tortul ei de nuntă.

— Ce surpriză plăcută, începu ea să se fandosească, grăbindu-se să ne îmbrățişeze, însă, amintindu-şi de prezența servitorului în încăpere, luă brusc o înfățişare înțepată şi-l trimise să ne aducă nişte răcoritoare; figura ei se destinse din nou, ne pofti să luăm loc şi aşa rămaserăm toate trei, privindu-ne în tăcere.

— Eşti tare frumuşică, zise mama, în cele din urmă, deschizând discuția. Şi cum ți se pare ca nevastă de meşter sticlar, aici, la Rougemont?

— E destul de bine, dar cam obositor, răspunse Cathie.

— De bună seamă şi în plus este şi o mare răspundere. Câți muncitori lucrează aici şi câți dintre ei au familie?

Cathie făcu ochii mari.

— N-am idee. N-am vorbit niciodată cu vreunul dintre ei.

Credeam că un asemenea răspuns avea s-o reducă pe mama la tăcere, dar ea îşi reveni imediat.

— În cazul ăsta cum îți petreci timpul?

Cathie avu un moment de ezitare.

— Dau ordine servitorilor şi mă-ngrijesc să lustruiască duşumelele cum trebuie. Camerele sunt foarte spațioase, după cum vedeți, continuă ea.

— Da, văd. Nici nu-i de mirare că eşti atât de obosită, replică mama.

— Apoi mai sunt şi musafirii. Deseori apar, pe neaşteptate, câte zece, doisprezece la masă. Şi uite aşa, cămările sunt mereu pline cu mâncare, de cele mai multe ori bună de aruncat. E cu totul altfel decât la Paris, când stăteam pe strada Petits Carreaux şi ne

duceam la piață ori de câte ori aveam musafiri neanunțați.

Biata Cathie. Se vedea că este complet epuizată. La urma urmei nu era ușor pentru fiica unui negustor să adopte modul de viață al unei castelane.

— Ce fel de musafiri ai? întrebă mama. Nu se obișnuiește ca meșterii și nevestele lor să-și facă unii altora invitații la masă.

Cathie făcu, din nou, ochii mari.

— A, nu este vorba de cei de aici, explică ea, ci de prietenii și cunoștințele lui Robert de la Paris, care fie vin anume să ia masa la noi, fie că sunt în trecere, între Paris și Blois. Așa era și la Brulonnerie. Unul din motivele pentru care Robert s-a mutat la Rougemont a fost tocmai pentru că aici avem camere de oaspeți.

— Înțeleg, zise mama.

Mi-era milă de Cathie. Deși eram convinsă că-l iubea pe Robert, simțeam că ar fi fost mai la largul ei în strada Petits-Carreaux. În cele din urmă ne întrebă dacă doream să vedem camerele pe care le aveau la dispoziție, și așa am ajuns să hoinărim prin încăperi ale căror dimensiuni întreceau cu mult tot ce văzusem la Pierre. Pornind înaintea noastră cu pași mărunți, Cathie a insistat să privim cele două candelabre imense din sufragerie, care, după cum ne-a spus tot ea, aveau, fiecare, câte treizeci de lumânări, ce trebuiau numărate și completate ori de câte ori se lua masa în încăpere.

— Se vede foarte frumos când sunt aprinse, comentă ea cu mândrie. După moda englezească, Robert stă la un capăt al mesei, eu la celălalt capăt, musafirii sunt așezați de o parte și de alta, iar el îmi face semn când e momentul să ne retragem în salon.

Închise oblonul, ca nu cumva razele soarelui să decoloreze covorul.

— Robert e ca un copil care se joacă de-a familia, zise mama încet. Mă întreb unde vrea să ajungă?

Așa cum aveam să constatăm, Robert nu ajunse prea departe, căci totul se sfârși exact după un an.

Întreținerea atelierului de sticlărie şi a castelului de la Rougemont ajungea la o sumă aberantă, iar situația se înrăutățiseră din cauza unor erori contabile, legate de mărfuri vândute unor case de comerț din Paris. Astfel, mare parte din „dota" lui Cathie, cât şi partea lui Robert, fură înghițite în mai puțin de un an, singurul lucru bun în toată afacerea fiind faptul că Rougemont fusese închiriat pe o perioadă de numai un an.

Deşi profund dezamăgit de pierderea banilor şi de buclucul în care intrase Robert, tata îl implora să se întoarcă la Chesne-Bidault, unde s-ar fi ocupat amândoi de administrarea atelierului. Alături de tata, Robert nu mai avea cum să facă boacăne.

Când a venit acasă, Robert a refuzat să discute problema dar a adus-o cu el şi pe Cathie, care, de astă dată, arbora un aer supus, chiar plin de regrete, căci nu-i fusese uşor să dea explicații domnului şi doamnei Fiat, care spumegau de furie în strada Petits-Carreaux.

— Vă rămân îndatorat pentru sugestie, dar am deja alte perspective la Paris, iar lucrurile par să meargă bine – mai multe nu pot să vă spun deocamdată. La propunerea mea, domnul Cannette, bancher la Curte, are de gând să înființeze un atelier de sticlărie, pe strada Boulets, din cartierul St. Antoine, ori dacă lucrurile ies cum trebuie, eu voi fi numit director.

După un schimb de priviri, părinții mei l-au privit lung pe Robert; dar el avea o mutră zâmbitoare şi o privire lacomă, de fel tulburată de recentul dezastru.

— Nu e mult de când ai pierdut o mică avere. Cum poți garanta că situația nu se va mai repeta? întrebă tata.

— Simplu. Este inițiativa domnului Cannette, nu a mea. Mie mi se vor plăti serviciile şi atât.

— Şi dacă inițiativa eşuează?

— Domnul Cannette va fi cel sărăcit, nu eu.

Pe atunci nu aveam mai mult de cincisprezece ani, dar până şi un copil de vârsta mea îşi dădea seama că fratele meu avea un cusur; părea un individ amoral –

trăsătură evidentă în felul său de a vorbi, în neglijența manifestată față de problemele apărute la atelier cât și față de sentimentele celorlalți, în incapacitatea sa de a înțelege un punct de vedere, altul decât al său propriu.

Mama făcu o ultimă încercare pentru a-l convinge să se potolească.

— Renunță la ideea asta. Vino acasă sau, dacă vrei, întoarce-te la Brulonnerie și lucrează pentru noul tău chiriaș. Aici, la țară, ne cunoaștem între noi, toți avem o reputație solidă. La Paris se înființează mereu case noi, de care se alege praful.

Pierzându-și răbdarea, Robert i se adresă mamei.

— Tocmai asta e problema. Aici, la țară, traiul vostru este atât de statornic, atât de provincial, să fiu sincer. Totul stă pe loc. Pe câtă vreme la Paris...

— La Paris te poți ruina în mai puțin de-o lună, fie că ai prieteni fie că nu, completă mama.

— Slavă Domnului că am prieteni, oameni influenți, uite domnul Cannette este un exemplu, dar mai sunt și alții, oameni atât de apropiați de cercurile de la Curte, încât este suficient să spună un cuvânt și om mă fac.

— Sau cerșetor, spuse mama.

— Mă rog. Prefer, însă, să risc tot decât să vegetez.

— Lasă-l să plece. Discuția este inutilă, zise tata.

Într-adevăr, atelierul se înființă în strada Boulets, Robert fu numit director, iar șase luni mai târziu, domnul Cannette, bancherul Curții, vându afacerea, fără acordul lui Robert, care-i ceru domnului Fiat, tatăl lui Cathie, un împrumut substanțial, pentru a depăși niște dificultăți „de moment”.

Apoi urmă o lungă tăcere. Nici Robert nu ne mai scrise, nici noi nu mai călcarăm prin Paris, fiind toți preocupați de sănătatea tatei. Tata căzuse de pe cal, în timp ce se întorcea de la Châteaudun, și de șase săptămâni era la pat, iar mama, Edmé și cu mine stăteam cu rândul la căpătâiul lui. În cele din urmă am aflat noutățile, dar nu din auzite sau printr-o scrisoare, ci prin intermediul unei gazete a negustorilor, pe care

tata o cumpăra lunar, iar noi o duceam la patul lui, în perioada în care se mai întremase.

Gazeta era datată noiembrie 1779 şi cuprindea următoarea ştire:

„Domnul de Quevremont-Delamotte, bancher din Paris, a cerut Ministerului de Interne permisiunea să utilizeze metoda engleză pentru producerea sticlei la fabrica de la Villeneuve-Saint Georges, situată în afara Parisului, şi condusă, o vreme, de ţiganul sticlar Joseph Köenig. La acea vreme, domnul Quevremont-Delamotte a investit suma de 24.000, însă talentul şi inteligenţa domnul Köenig s-au dovedit sub aşteptările investitorului. Acesta îşi păstrează prerogativele, şi dreptul de proprietate asupra binecunoscutelor patente, având intenţia să-l numească, la conducerea fabricii, pe domnul Busson cel Bătrân, o persoană cu vaste relaţii. Domnul Busson şi-a făcut ucenicia în atelierul de sticlărie de la Pierre, sub îndrumarea tatălui său, domnul Mathurin Busson, autorul unor lucrări despre sticla optică, scrise la cererea Academiei. Domnul Quevremont-Delamotte speră ca producţia fabricii de la Villeneuve-St. Georges să fie de cea mai înaltă calitate, mulţumită grijii şi priceperii noului director."

Eu şi Edmé am văzut ştirea mult mai târziu. Mai întâi am auzit clinchetul nervos al clopoţelului tras cu furie, în camera de la etaj, şi-am alergat, în graba mare, lângă patul tatei. Tata zăcea de-a latul patului şi pete de sânge se vedeau pe cămaşa de noapte şi pe cearşafuri.

— Cheam-o pe mama, zise tata, respirând cu greutate.

Edmé se repezi în goană pe scări, în timp ce eu încercam să-l ajut să se sprijine în perne. Era pentru a doua oară că avea o asemenea hemoragie; prima se declanşase imediat după ce căzuse de pe cal. Mama veni imediat, sosi şi doctorul, care, deşi declară că tata este în afara unui pericol imediat, o avertiză pe mama că

orice şoc sau stare de excitaţie se pot dovedi fatale.

În cele din urmă, când tata îşi mai reveni, ne arătă gazeta, ce ajunsese pe jos în toată zăpăceala aceea şi aşa ne-am dumirit de unde se trăgea criza atât de neaşteptată.

— De îndată ce nu mai este niciun pericol să-l las singur pe tata, voi pleca la Paris să văd cum aş putea să evit un alt scandal. Situaţia nu e prea gravă dacă Robert a acceptat doar postul de administrator. Pe de altă parte, dacă şi-a asumai angajamente financiare, atunci se îndreaptă spre un dezastru mai mare decât cel suferit la Rougemont.

Deci nu ne rămânea decât să stăm şi să aşteptăm. Tatei îi mergea ceva mai bine cu sănătatea, aşa că mama îl lăsă în grija mea şi plecă la Paris. Când reveni, după o săptămână, din expresia ei am înţeles că se întâmplase ceva foarte grav. Nu numai că Robert fusese de acord să lucreze ca director al fabricii de la Villeneuve-St. Georges, dar acceptase să o cumpere de la domnul Quevremont-Delamotte, pentru suma de 18.000 de livre, ce trebuiau plătite în termen de şase luni de la data semnării contractului.

— Până în mai, anul viitor trebuie să facă rost de bani, spuse mama şi, pentru prima dată, o vedeam cu ochii în lacrimi. N-are nicio şansă de reuşită. S-au investit deja câteva mii pentru topitorie şi alte câteva mii sunt necesare pentru a o face să devină rentabilă. Trebuie construit un furnal nou şi nişte magazii, iar locuinţele muncitorilor arată mai rău decât o cocină. Cea mai mare parte din bani s-a cheltuit pentru locuinţele temporare ale meşterilor englezi aduşi de fostul proprietar, Köenig, care, după cât se pare, stătea beat cât era ziua de lungă.

— Dar de ce a încercat Robert să facă aşa ceva? Ce motiv ar fi avut?

— Motivul este cel binecunoscut. Se bucură de sprijinul unor prieteni „influenţi”, sau cel puţin aşa afirmă el. Un oarecare marchiz de Vichy este interesat de

proiect şi, după cum susţine fratele tău, este posibil ca, în ultimă instanţă, marchizul să cumpere fabrica de sticlă.

— În cazul ăsta, interveni Edmé, de ce s-a mai deranjat Robert să cumpere fabrica?

— Fiindcă, continuă mama cu năduf, a încercat să facă o afacere, sau speculaţie, cum o numesc negustorii. Fratelui vostru îi place riscul. Acesta e miezul problemei, mai adăugă ea.

Apoi se mai domoli. Ne luă în braţe pe amândouă, iar noi ne străduiam s-o consolăm.

— Este vina mea. Toată înfumurarea lui prostească este numai din vina mea. Suntem prea mândri, amândoi.

Lui Edmé mai că-i dădeau lacrimile.

— Tu nu eşti o fiinţă mândră. Cum te poţi acuza singură? Purtarea lui Robert nu are nicio legătură cu tine, protestă ea.

— Ba da, are, replică mama. Eu l-am învăţat să ţintească departe şi asta o ştie şi el. Şi e prea târziu ca să se mai schimbe.

Se opri şi ne privi pe rând pe fiecare.

— Ştiţi ce m-a îndurerat cel mai mult, chiar mai mult decât faptul că nu ştiu cum se va descurca pe viitor? În toate lunile astea, când n-a dat un semn, odată nu mi-a spus că soţia lui aştepta un copil. Au o fetiţă, născută pe 1 septembrie. Prima mea nepoţică.

Robert, tată... Nu mi-l puteam imagina în acest rol, aşa cum n-o puteam vedea pe Cathie pe post de doică. Ar fi fost mult mai încântată să aibă o păpuşă.

— Ce nume i-au pus? întrebă Edmé.

Imperceptibil, mama se schimbă la faţă.

— Elisabeth Henriette, după numele doamnei Fiat, desigur, răspunse ea.

Apoi se duse sus, să-i dea vestea şi tatei.

În următoarele luni am auzit doar zvonuri şi atât. Marchizul de Vichy nu mai era interesat de fabrica de sticlă de la Villeneuve St. Georges... Fratele meu

încercase să discute cu alt bancher. Se spunea că domnul Quevremont-Delamotte se gândea să intre din nou într-o combinație cu fostul lui asociat, Joseph Köenig, pentru o topitorie din Sèvres...

Tata nu se simțea încă în stare să călătorească, şi la începutul lui februarie îl trimise pe Pierre la Villeneuve-St. Georges, să afle noutăți.

Deşi acum, la douăzeci şi şapte de ani, nu mai avea nimic din tânărul lipsit de griji de cu zece ani în urmă, Pierre trăgea încă nădejde că Robert, fratele mai mare, avea să se descurce în noua lui întreprindere.

— Dacă nu reuşeşte, poate să ia toate economiile mele, fiindcă mie tot nu-mi trebuie, îi spuse el tatei, dovedind astfel că, deşi se maturizase, sufletul lui era neschimbat.

Din nefericire, nici economiile lui Pierre nu erau de ajuns pentru a-l salva pe Robert de ruşinea falimentului.

La sfârşitul lunii, Pierre s-a întors de la Villeneuve-St. Georges aducând, pentru mama, o buclă de-a nepoatei, un ceas, imaginat de Robert anume pentru tata şi lucrat cu o măiestrie deosebită, împreună cu o copie a constatării de bancrută, semnat în fața instanțelor judecătoreşti ale Curții Regale de la Châtelet, din Paris.

Două săptămâni mai târziu şi aşa bolnav cum era, tata, însoțit de mine şi de mama, îl lăsă pe Pierre să se îngrijească de Edmé şi de Chesne-Bidault, şi porni spre Paris. De data aceasta, în timp ce priveam pe fereastra diligenței, sentimentele mele erau cu totul diferite de cele pe care le încercasem în timpul primei mele călătorii, cu aproape patru ani în urmă. Atunci, când tata era bun zdravăn, iar eu eram cuprinsă de nerăbdare şi emoție, călătoria, deşi obositoare, fusese o adevărată plăcere; acum, vremea era mizerabilă, iar eu, însoțită de un tată bolnav şi o mamă stăpânită de nelinişte, nu mă puteam aştepta la nimic altceva decât la dezonoarea pe care urma să o cunoască fratele meu.

După ce am poposit o noapte la hotelul Cheval Rouge, din strada St. Denis, ne-am îndreptat direct spre

Villeneuve-St. Georges, situată în partea de sud-est a suburbiilor pariziene.

Spre deosebire de ziua când venisem inopinat la Rougemont, de astă dată Robert nu se mai afla în curte, să ne ureze bun venit; nu se zăreau nici construcții impunătoare, nici castele; nu vedeai decât nişte clădiri răzleţite şi prăpădite, plus două furnale despărţite de un şanţ plin cu resturi de lemn şi bucăţi de sticlă rebutată. Locul părea pustiu. Pe coşuri nu ieşea nici fir de fum. Totul rămăsese de izbelişte.

Tata bătu cu degetul în geamul trăsurii închiriate şi opri un muncitor ce tocmai trecea pe acolo.

— S-a întrerupt complet lucrul la topitorie? întrebă el.

Individul ridică din umeri.

— După cum se vede. Eu am primit leafa acum o săptămână, ca toţi ceilalţi, şi ni s-a spus să fim mulţumiţi şi cu ce ni s-a dat. O sută cincizeci de oameni rămaşi fără lucru şi cu familii de întreţinut. Fără să fim avertizaţi în prealabil. Şi totuşi producţia era expediată la Rouen şi în alte oraşe din nord, lăzi întregi, în fiecare zi – cineva a fost plătit pentru aşa ceva, noi aşa zicem, dar unde sunt banii?

Tata era foarte mâhnit, dar ce putea face.

— Poţi să găseşti de lucru în altă parte? se interesă el.

Muncitorul ridică din nou din umeri.

— Tu ce crezi? Aici nu mai este nimic de făcut, de vreme ce topitoria s-a închis. V-a trebui să plecăm în altă parte.

În tot acest timp, bărbatul o privise cu luare aminte pe mama şi zise pe neaşteptate:

— Dumneata ai mai fost pe aici, nu-i aşa? Eşti mama directorului?

— Da, răspunse mama.

— Ei bine, n-ai să-l găseşti în locuinţa şefului, asta ştiu sigur. I-am spart geamurile şi el a luat-o la sănătoasa, cu nevasta şi copilul.

Tata se scotocea prin buzunare pentru a-i da câteva monede muncitorului, care le primi cu multă jenă, ceea

ce nici nu era de mirare, în condițiile de față.

— Întoarce în strada St. Denis, îi spuse tata vizitiului şi astfel făcurăm stânga-mprejur, lăsând în urmă peisajul dezolant de la topitoria bietului meu frate, ce lăsa în urmă un atelier în ruină şi o sută cincizeci de muncitori, muritori de foame, care-l detestau.

— Ce facem acum? întrebă mama.

— Ceea ce ar fi trebuit să facem de la început, spuse tata. Încercăm să dăm de tatăl lui Cathie, în strada Petits-Carreaux. Chiar dacă nu-l găsim şi pe Robert, Cathie trebuie să fie acolo împreună cu copilul.

Însă tata se înşela. Domnul şi doamnă Fiat nu aveau habar de cele întâmplate şi nu-i mai văzuseră pe Robert şi Cathie de cel puțin două luni. La această înstrăinare de moment contribuise atât atitudinea distantă manifestată de familia Fiat, după împrumutul acordat ginerelui, cât şi mândria şi loialitatea demonstrate de fiica lor față de Robert.

Când ne-am întors la hotelul Cheval Rouge am găsit un mesaj din partea lui Robert pentru mama.

„*Am aflat că eşti în Paris. Nu e cazul să-l faci pe tata să intre la idei, însă eu sunt reținut la hotelul St. Esprit, din strada Montorgueil, în aşteptarea audierii dosarului. Sunt pe punctul de a întocmi o listă a datoriilor şi a bunurilor pe care le dețin şi aş vrea să-ți cunosc părerea. Nădăjduiesc că suma bunurilor pe care le dețin depăşeşte totalul datoriilor, mai ales având în vedere că Brulonnerie îmi aparține încă, şi a mai rămas ceva din dota lui Cathie, pe care părinții ei trebuie să mi-o dea. După cum probabil ați aflat, marchizul de Vichy m-a abandonat, însă viitorul nu mă înspăimântă, sticla opacă, fabricată după metoda engleză, este la mare preț, mai ales printre reprezentanții Curții şi ştiu din sursă sigură că domnii Lambert şi Boyer sunt pe cale să obțină aprobarea pentru înființarea, în parcul St. Cloud, a unei fabrici producătoare de sticlă opacă, patronată chiar de regină. Dacă pot ieşi din această încurcătură fără prea mari dificultăți, trag mari*

speranțe să fiu angajat acolo, pe post de specialist gravor, de vreme ce sunt singurul francez specialist în acest domeniu.

Fiul tău cel iubitor, Robert."

Niciun cuvânt despre Cathie şi copil, nici urmă de părere de rău pentru cele întâmplate.

Fără o vorbă, mama îi dădu scrisoarea tatei – era inutil să încerce să-i ascundă adevărul – şi împreună se duseră la hotelul unde stătea Robert. L-au găsit sănătos şi într-o stare de spirit excelentă, deloc impresionat de faptul că era falit.

Mai târziu, tata, ce părea că îmbătrânise cu zece ani, mi-a spus:

— A avut neruşinarea să ne explice că o asemenea nenorocire este o experiență pozitivă. Unul dintre asociații de la Villeneuve a fost împuternicit în locul lui, fiindcă Robert nu are dreptul să semneze niciun fel de notă de plată.

Tata mi-a arătat hotărârea, luată în urma audierii preliminare şi semnată de judecători, chiar în ziua în care noi ne îndreptam spre Paris.

„Azi, 15 martie, anul 1780, la Camera de Consiliu, s-a prezentat, în fața noastră, judecătorii Curții, investiți de Rege, domnul Trespaigne, cu domiciliul în Paris şi la atelierul de topitorie situat la Villeneuve-St. Georges, ca împuternicit al domnului Robert Busson, fost proprietar al fabricii de sticlă Villeneuve-St. Georges, convocat să se prezinte în fața noastră şi care şi-a exprimat rugămintea să numim o persoană pe care noi o considerăm în măsură să examineze conturile numitului Busson, declarat falit, potrivit declarațiilor depuse la Registrul de comerț, în conformitate cu Ordonanța din 1673 şi cu Edictul regal, datat 13 noiembrie 1739. În acest scop l-am convocat pe sus-numitul Trespaigne, care a fost împuternicit să-i convoace pe toți creditorii numitului Busson, să apară în

persoană în fața Curții și a noastră. Judecătorii Consiliului, să prezinte și să facă dovada titlurilor de creditori, pentru a putea fi examinate și verificate, după cum va fi cazul. Prezenta este procesul verbal oficial întocmit de Curte. Semnat Guyot."

Am înapoiat documentul tatei, care se pregătea să plece din nou, pentru a cere sfatul celor mai buni avocați din Paris, însă mama l-a convins să renunțe.

— O să mori cu zile, îi spuse ea, și asta n-ar fi în folosul nimănui, nici al lui Robert. În primul rând trebuie văzut care sunt aceste bunuri, cum le numește el, și uite, am aici hârtiile.

Deși se afla într-o cameră de hotel, ai fi zis că e la ea acasă, la Chesne-Bidault, și verifică, în registru, cheltuielile săptămânale. Ceva trebuia, totuși, salvat din starea jalnică în care ajunseseră afacerile fiului, ori nimeni nu era mai potrivit pentru treaba asta decât propria lui mamă.

— Dar unde sunt biata Cathie și copilul? am întrebat.

— Se ascund în casele de la Villeneuve-St. Georges, îmi spuse mama.

— Atunci cu cât se întorc mai repede la Paris cu atât mai bine, am continuat eu, căci, pe moment, aveam mai multă înțelegere pentru cei doi decât pentru fratele meu.

A doua zi ne-am dus la Villeneuve și i-am găsit pe Cathie și micuța Elisabeth Henriette în casa unei familii pe nume Boudin, unul dintre cărăuși, ce nu aruncase cu pietre în geamurile stăpânului și căruia i se făcuse milă de familia acestuia. În ceea ce o privea pe Cathie, fusese prea necăjită și prea mândră pentru a se întoarce acasă, la părinți.

Arăta jalnic, cu chipul desfigurat de plâns, părul încâlcit și nepieptănat, cu totul alta decât Cathie cea de altădată, tânăra mireasă care ne arătase cartelul de la Rougemont. Și ca tacâmul să fie complet, fetița era bolnavă, prea bolnavă să poată fi transportată, după cum spunea Cathie. Mama nu îndrăznea să-l lase singur

pe tata la Cheval Rouge, deci, cu acordul familiei Boudin, se hotărî ca eu să rămân în casa de la Villeneuve-St. Georges şi s-o ajut pe Cathie.

Au urmat câteva săptămâni de coşmar. Neputând să se gândească la altceva decât la situaţia dezonorantă în care se afla Robert, Cathie era absolut incapabilă să se ocupe de copil, a cărui boală fusese cauzată, eram convinsă, de hrana proastă şi lipsa de îngrijire. Aveam numai şaisprezece ani şi nu eram cu nimic mai brează decât cumnata mea. Singura în stare să ne dea un sfat era doamna Boudin şi, deşi ea făcu tot ce-i stătea-n putinţă, bietul copil muri pe 18 aprilie. Cred că am suferit mai mult chiar decât Cathie. Era o pierdere total inutilă. Aşezat, acum, în micul sicriu, asemeni unei păpuşi de ceară, copilaşul apucase numai şapte luni de viaţă, iar eu eram convinsă că ar mai fi trăit, dacă Robert nu s-ar fi dus la Villeneuve-St. Georges.

Mama a venit să ne ia o zi după ce copilul murise, iar pe Cathie am dus-o acasă, la părinţi, în strada Petits-Carreaux, căci, în ciuda faptului că Robert locuia, acum, la Cheval Rouge, împreună cu părinţii mei, afacerile lui nu fuseseră încă lămurite, iar ultima înfăţişare era programată abia pentru sfârşitul lui mai.

Lista creditorilor lui Robert era interminabilă, chiar mai lungă decât se temuse tata. În afara celor 18.000 de livre, datorate domnului Quevremont-Delamotte, pentru fabrica de sticlă Villeneuve-St. Georges, Robert datora aproape 50.000 de livre unor negustori şi comercianţi din întregul Paris. Totalul se ridica la circa 70.000 de livre, iar pentru a acoperi această sumă exorbitantă, nu exista decât o singură soluţie, vânzarea unicului bun de valoare a lui Robert – atelierul de la Brulonnerie, primit prin procură la nuntă, şi pe care tata îl evalua la 80.000 de livre.

Era o lovitură serioasă pentru părinţii mei. Atelierul ce trebuia vândut unor străini, pentru a putea plăti datoriile lui Robert, era chiar acela în care, sub îndrumarea domnului Brossard, tata îşi făcuse ucenicia,

apoi se însurase cu mama, ca ulterior, împreună cu unchiul Demeré, să-l transforme într-unul dintre cele mai importante ateliere de topitorie din țară.

Cât privea pe creditorii mărunți, negustorii de vin, croitorii, furnizorii de mobilă – până şi administratorul grajdului, care îi închiriase o trăsură, pentru o călătorie până la Rouen, când Robert avea să facă o altă trăsnaie, achiziționând nişte deşeuri de material – toate aceste datorii le-a plătit mama, din venitul ei, provenit din mici rente de la fermele din satul natal, St. Christophe.

Cred că nici atunci când, la sfârşitul lui mai, a apărut în fața judecătorilor pentru ultima oară şi a fost absolvit de la datorii, fratele meu nu realiza gravitatea faptelor sale.

În timp ce ne făceam bagajele, pentru a ne înapoia la Chesne-Bidault, el mi-a mărturisit:

— În fond, problema este să cunoşti pe cine trebuie. Până acum nu am avut noroc, dar situația va fi alta pe viitor. Ai răbdare şi-ai să vezi. Nu mai încerc să ajung director, răspunderea este mult prea copleşitoare. Dar ca gravor-şef, cu un salariu mare – căci ori sunt plătit cum trebuie ori nu accept să lucrez pentru ei – cine ştie până unde pot să ajung, poate chiar la Petit Trianon! Regret că tata a fost atât de afectat de toată povestea dar, aşa cum am spus mereu, el are o concepție de provincial.

Mi-a zâmbit, la fel de încrezător, bine dispus şi sigur de el cum era întotdeauna. La cei treizeci de ani şi cunoscând meseria ca nimeni altul, simțul său de responsabilitate rivaliza cu cel al unui copil de zece ani.

Cu toată înțelepciunea celor şaisprezece ani şi având încă proaspătă în minte amintirea copilului mort, i-am replicat:

— Trebuie să ştii că le-ai frânt inima şi soției tale şi tatei.

— Prostii. Cathie abia aşteaptă să locuiască la St. Cloud şi se va consola când va avea alt copil. Data viitoare va avea un băiat, în ceea ce-l priveşte pe tata, de

îndată ce va părăsi Parisul, pe care l-a detestat întotdeauna, şi se va întoarce la Chesne-Bidault îşi va reveni.

Robert nu avea dreptate. Chiar a doua zi, când trebuia să luăm diligenţa şi să plecăm acasă, tata a avut o nouă hemoragie. Imediat mama l-a pus să stea la pat şi a chemat medicul chirurg. Medicul nu i-a fost de prea mare ajutor. Prea slăbit pentru a putea călători, dar conştient că trăgea să moară, tata a mai zăcut şapte zile în camera de hotel de la Cheval Rouge. Mama a stat mereu la căpătâiul lui, iar atunci când îl părăsea venea în camera mea, aflată alături de a lor, pentru a se odihni puţin, în timp ce eu îi luam locul. Draperiile de un roşu spălăcit, crăpăturile din pereţii tencuiţi, ulciorul crăpat şi chiuveta aşezată în colţul camerei, iată amintirile ce mi-au rămas întipărite în memorie, din vremea când tata se stingea văzând cu ochii.

O căldură înăbuşitoare se abătuse asupra Parisului, făcând bolnavului suferinţa şi mai grea, însă fereastra, care dădea spre îngusta şi zgomotoasa stradă St. Denis, stătea abia întredeschisă, pentru a nu lăsa să pătrundă gălăgia străzii şi aerul fetid, ce nu făceau decât să intensifice mirosul acru din cameră.

Ce dor îi era tatei de casă – nu numai de familiaritatea atât de preţuită a împrejurimilor de la Chesne-Bidault, dar şi de pământul lui, de pădurile şi câmpurile unde se născuse şi crescuse. Chiar dacă Robert numea asta o atitudine provincială, tata, ca şi mama, de altfel, erau profund legaţi de pământ; acelaşi pământ care-i hrănise, bogata Touraine, leagănul Franţei, pământul din care el ridicase fabrici de sticlă şi crease, cu propriile-i mâini şi cu propria-i răsuflare, o întreagă simbolistică a frumosului, ce avea să dăinuie. Acum viaţa i se stingea încet, tot aşa cum, într-o ţeavă de suflat nefolosită aerul se risipeşte pe nesimţite, iar în ultima noapte, în vreme ce mama dormea, tata m-a privit şi mi-a spus:

— Ai grijă de fraţii tăi. Nu lăsa familia să se destrame.

A murit la 8 iunie 1780, la cincizeci şi nouă de ani şi a

fost îngropat în apropierea bisericii St. Leu, din strada St. Denis.

La vremea respectivă eram prea istoviți de plâns să ne dăm seama, însă mai târziu ne aminteam cu mândrie de faptul că toți cei din breasla sticlarilor, negustorii, comercianții şi muncitorii cu care tata avusese de-a face, au venit la St. Leu, în semn de respect pentru memoria acelui om.

Cinci

Valoarea proprietății pe care o definea tata se ridica la aproximativ 167.000 de livre brut, şi abia la sfârşitul lui iulie, mama şi domnul Beaussier, notarul din Montmirail, au reuşit să pună ordine în hârtii, să facă inventarul complet cu lista de datorii şi bunuri deținute şi, în cele din urmă, să obțină cifra finală de 145.804 livre. Jumătate din această sumă îi revenea mamei, iar cealaltă jumătate urma să fie împărțită, în mod egal, între noi, cei cinci copii. Dat fiind că atinseseră vârsta majoratului, Robert şi Pierre şi-au primit partea pe loc, în timp ce pentru Michel, Edmé şi cu mine, care eram încă minori şi locuiam în casa părintească, cele trei cincimi din sumă au fost depuse, urmând a fi administrate de mama. Concesiunea pentru Chesne-Bidault, făcută inițial pe numele ambilor părinți, rămânea acum numai pe numele mamei, care a luat hotărârea să se ocupe singură de problemele administrative, ca „maistră în arta sticlăriei", titulatură rămasă unică în analele breslei sticlarilor. Gândindu-se că avea să se retragă din afaceri, mama a decis să păstreze micile proprietăți de la St. Christophe, moştenite de la părintele ei, Pierre Labbé; urmând ca, între timp, să devină stăpâna absolută a comunității de la Chesne-Bidault.

Îmi amintesc perfect cum, în august 1780, ne-am adunat cu toții în încăperea din casa meşterului şi am început să facem planuri de viitor. Mama şedea în capul mesei, iar scufia ei de văduvă, aşezată peste părul auriu cu fire argintii, o făcea să pară şi mai demnă; iar acum, la cei cincizeci şi cinci de ani, titlul dat în glumă, de Regină a Ungariei, parcă i se potrivea mai bine ca

niciodată.

Robert stătea la dreapta ei, sau se-nvârtea prin cameră, într-o stare de permanentă agitație, atingând fiecare bibelou, ca şi cum toate i-ar fi revenit de drept; la stânga şedea Pierre, cufundat în propriile-i vise, care, eram sigură, nu aveau nici în clin nici în mânecă cu textele de lege şi moştenirile.

În celălalt capăt al mesei, stătea Michel, ce ajunsese să semene cel mai mult cu tata. Mic de statură, negricios şi îndesat, avea de-acum douăzeci şi patru de ani şi devenise meşter sticlar la Aubigny, în Berry. Nu-l văzusem de mai multe luni şi nu-mi dau seama dacă ceea ce-l maturizase fusese şederea prelungită departe de casă sau faptul că devenise brusc conştient de moartea tatei, în orice caz, parcă nu mai era atât de rezervat, şi fu primul care luă cuvântul.

— Î-î-în ceea ce mă priveşte, începu el, mai curajos ca de obicei, n-n-nu mai am ce să învăț la Aubigny. S-s-sunt dispus să lucrez aici, dacă mama este de acord.

L-am urmărit cu oarecare curiozitate. Michel era, într-adevăr, cu totul altul şi, în loc să stea posac, cu ochii lipiți de podea, o privea pe mama drept în față, de parcă ar fi dorit s-o provoace.

— Prea bine, fiule, zise ea, dacă asta doreşti, sunt şi eu de acord să te angajez aici. Nu uita că sunt stăpână la Chesne-Bidault şi am pretenția ca ordinele pe care le dau să fie ascultate şi executate.

— D-d-de acord, cu condiția s-s-să fie rezonabile, răspunse Michel.

Acum un an nu ar fi îndrăznit să discute pe un asemenea ton şi, deşi curajul lui m-a surprins, în sinea mea l-am privit cu admirație.

Robert a încetat să se mai fâțâie, l-a privit pe Michel şi a dat, aprobator, din cap.

— Până acum nu am dat niciun ordin care să nu fi fost în folosul imediat al atelierului pe care l-am condus. Singura mea greşeală a fost să-l sfătuiesc pe tatăl vostru să-i dea lui Robert atelierul Brulonnerie ca zestre la

nuntă.

Michel rămase fără replică. Vânzarea atelierului de la Brulonnerie, pentru a plăti datoriile lui Robert, fusese o lovitură pentru noi toţi.

Cum liniştea devenea stânjenitoare, Robert interveni:

— Nu văd ce rost are să dezgropăm povestea zestrei mele de nuntă. Totul este lichidat. Datoriile mele sunt plătite. Aşa cum ştiţi şi voi şi mama, pentru viitorul imediat am mari perspective. În câteva luni voi fi numit maistru gravor în cristal, la noua întreprindere de la St. Cloud. Dacă vreau să scot şi ceva bani din toată afacerea asta, acum am ocazia.

Săgeata îi era adresată mamei. Potrivit testamentului lăsat de tata, Robert, ca unul dintre beneficiari, era acum independent de mama şi putea să-şi folosească banii cum credea de cuviinţă. Testamentul fusese făcut cu mult înainte ca tata să se îmbolnăvească, anterior perioadei în care Robert îşi începuse cariera năstruşnică. Plină de înţelepciune, mama ignoră remarca şi se întoarse spre Pierre.

— Ei bine, visătorule! Încă de acum zece ani, când te-ai întors din Martinica, am ştiut cu toţii că vei face aceeaşi meserie ca taică-tu fiindcă nu te pricepi la altceva. După cum stau lucrurile, te-ai descurcat foarte bine. Dar să nu-ţi imaginezi că o să te oblig să rămâi meşter sticlar, acum, când ai partea ta de moştenire. N-ai decât să te duci să trăieşti à la Jean Jacques dacă vrei – în pădure, să te călugăreşti, şi să te hrăneşti numai cu alune şi lapte de capră.

Pierre se trezi din reverie, căscă, se întinse alene şi-i adresă un zâmbet larg.

— Ai perfectă dreptate, zise el. N-am absolut niciun chef să rămân în breaslă. Acum câteva luni mă tot gândeam să plec în nordul Americii, să lupt în războiul lor de independenţă împotriva Angliei. Este o cauză formidabilă. Dar m-am hotărât să stau în Franţa. Pot face mai mult dacă rămân printre ai mei.

L-am privit toţi cu atenţie. Era o declaraţie tipică

pentru dragul nostru Pierre cel leneş, „excentricul” cum îi spunea tata.

Pe un ton încurajator, mama îl întrebă:

— Deci? Ce gânduri ai?

Cu un aer hotărât, Pierre se apropie de masă.

— Am să cumpăr biroul unui notar în Mans şi-mi voi pune serviciile la dispoziţia celor ce nu-şi pot permite să plătească onorariile pretinse de un avocat. Există sute de oameni săraci, care nu ştiu să scrie şi să citească, dar au nevoie de o consultaţie juridică, iar eu îmi asum rolul de a-i ajuta.

Pierre, notar! Dacă zicea că se face îmblânzitor de lei poate că n-aş fi fost atât de surprinsă.

— Un adevărat filantrop, zise mama, dar te previn că n-o să faci avere din aşa ceva.

— Nu doresc să fac avere. Cel care se îmbogăţeşte o face pe spinarea cerşetorilor. Lasă-i pe cei ce vor să ajungă bogaţi să se reconcilieze, în primul rând, cu propria lor conştiinţă.

Am observat că, în timp ce vorbea, evita să se uite la Robert şi m-am întrebat dacă nu cumva nenorocirile prin care trecuse fratele meu mai vârstnic, la Rougemont şi apoi la Villeneuve-St. Georges, nu-l afectaseră pe Pierre mai mult decât ne dădeam seama, iar acum era hotărât ca, astfel, să răscumpere păcatele lui Robert.

În ciuda ticului său, Michel s-a dezmeticit primul.

— F-f-felicitările mele, Pierre. De vreme ce n-n-nici eu nu voi f-f-face vreodată avere, mă voi număra p-p-probabil între primii tăi clienţi. În orice caz, dacă nimeni nu are nevoie de sfaturile tale, poţi oricând să î-î-întocmeşti contracte de căsătorie pentru Sophie şi Aimée.

Nu putuse pronunţa niciodată Ed în Edmé, şi Aimée îi rămăsese numele. Sora mea cea mică, răsfăţata tuturor, dar, în special a tatei, nu scosese o vorbă în timpul discuţiei, dar acum deschise gura să se apere.

— Pierre n-are decât să întocmească actul meu de

căsătorie, cu singura precizare că am dreptul să-mi aleg singură bărbatul. Să aibă cincizeci de ani şi să fie bogat precum Cresus.

Spuse cu convingerea celor paisprezece ani, aceste cuvinte destinseră atmosfera tensionată şi aşa viitorul celor trei fraţi a putut fi discutat şi pus la cale în bună înţelegere şi fără ranchiună; când am întrebat-o, mai târziu, pe Edmé, de ce avusese o asemenea reacţie, mi-a spus că făcuse totul anume, fiindcă toţi deveniserăm prea sobri şi prea încrâncenaţi.

Mai rămânea un singur punct de rezolvat. Robert se îndreptă spre vitrina de sticlă, aşezată într-unul din colturile încăperii, deschise uşile şi scoase preţiosul pocal ce fusese executat la Pierre, cu ocazia vizitei regelui defunct.

— Acesta mi se cuvine mie de drept, anunţă el.

Se aşternu o linişte mormântală; toţi ne uitam la mama.

— Crezi că îl meriţi? întrebă ea.

— Poate că nu, însă tata a zis că ar trebui să fie al meu şi să-l las moştenire copiilor, şi n-am niciun motiv să cred că s-ar fi răzgândit între timp. O să se potrivească de minune în noua mea casă de la St. Cloud... Apropo, Cathie aşteaptă un copil în primăvara asta.

Pentru mama era de ajuns.

— Ia-l, spuse ea, dar nu uita vorbele tatei, atunci când ţi l-a promis. Pocalul a fost făcut ca o dovadă a măiestriei desăvârşite, nu pentru a aduce bani sau celebritate.

— Se poate, dar asta depinde de cel care-l are, spuse Robert.

La vremea când Robert se pregătea să se înapoieze la Paris, pocalul se afla deja împachetat alături de celelalte bunuri ce-i aparţineau, iar în aprilie următor, când s-a născut fiul lui, Jacques, atât el cât şi ceilalţi prieteni de vază din St. Cloud, invitaţi la botez, au ţinut toasturi şi au băut şampanie din pocalul cu pricina.

După moartea tatei, toţi am continuat să ne vedem de treburi la Chesne-Bidault – cu excepţia lui Pierre al nostru, excentricul, care, nerenunţând la hotărârea lui, cumpără cabinetul unui notar din Mans şi deveni protectorul convins al celor mai puţin norocoşi decât el. Personal eram de părere că lui i s-ar fi cuvenit pocalul şi nu lui Robert, fiindcă, deşi nu se mai ocupa de sticlărie, Pierre era, în felul său, un adevărat maestru, ce alesese de bună voie să trăiască potrivit înaltelor precepte propovăduite de tata. Evident că nu ducea lipsă de clienţi, şi cu cât aceştia erau mai săraci, cu atât era Pierre mai îndatoritor; nenorociţii făceau mereu coadă la uşa lui. Îmi pusesem în minte să mă duc la Mans să-i ţin gospodăria – treaba era ca şi aranjată între mine şi mama – când, fără să ne spună o vorbă, Pierre se logodi cu fata unui negustor, o domnişoară numită Dumesnil de Bonnétable, cu care se căsători după nicio lună.

— Aşa e Pierre, comentă mama. Îl scoate pe negustor basma curată dintr-o afacere şi se pricopseşte cu fiica acestuia.

Mama avusese oarecari rezerve, căci Marie Dumesnil era mai în vârstă decât Pierre şi nu avea cine ştie ce „dotă". În schimb, era bună la suflet şi o bucătăreasă excelentă, iar dacă n-ar fi fost potriviţi, Pierre n-ar fi luat-o niciodată de nevastă.

— Să sperăm că Michel nu se va lăsa îmbrobodit atât de uşor, zise mama.

— Nu te î-î-îngrijora, răspundea fiul cel mic. Sunt atâtea de făcut la Chesne-Bidault încât nu-mi mai arde să mă mai încurc şi cu o nevastă.

Adevărul era că mama şi Michel se împăcau extraordinar de bine şi cum tata nu mai era prin preajmă, să-i reproşeze mereu câte ceva sau să se enerveze din cauza bâlbâielilor, Michel se dovedea, sub îndrumarea mamei, un meşter neîntrecut. Vreo doi, trei dintre meşterii care lucraseră cu el la Aubigny, în Berry, îl urmaseră la Chesne-Bidault, ceea ce dovedea influenţa pe care o avea asupra lor. Alţii fuseseră fie

muncitori fie ucenici la Pierre şi-l cunoşteau încă din copilărie.

Formam o adevărată comunitate la Chesne-Bidault. Mama era aceea care conducea, iar Michel se purta mai mult ca un camarad decât ca un patron al muncitorilor. Se pricepea, la fel ca tata, să se impună în faţa oamenilor, deşi metodele lui erau foarte diferite de ale tatei. Atunci când se pregătea o nouă şarjă iar tata intra în sala furnalului, încetau brusc zăngănitul uneltelor şi glumele vulgare, trăsătura inerentă unei existenţe desfăşurate într-o comunitate restrânsă; toţi muncitorii se îndreptau, în tăcere, spre locurile de muncă, fără alte comentarii. Nu din frică faţă de meşter, ci din profund respect. Michel nu pretindea nici linişte, nici respect. Potrivit teoriei lui, cu cât era balamucul mai mare, cu atât se muncea mai bine, mai ales dacă el era primul care începea cu glumele deocheate şi dădea tonul la cântările ce-ţi luau auzul – căci toţi sticlarii au talent la cântat.

Ştia totdeauna când avea mama de gând să vină în inspecţie, adică, în principiu, în fiecare zi; când dădea semnalul să se facă linişte, oamenii se supuneau. Cred că ea bănuia ce se petrece în absenţa ei, dar nu avea motive să se plângă, căci producţia nu avea de suferit.

Instrumentele tehnice, pentru chimie şi uz ştiinţific, pe care tata le perfecţionase la Brulonnerie, erau produse în continuare la Chesne-Bidault – de unde erau expediate atât la Saumur şi Tours, cât şi la Paris. Noi nu produceam, la micul atelier de turnătorie, acele minunate seturi de masă, proiectate de unchiul Michel pe vremea când se afla la Pierre. Pe de o parte, deşi aveam peste optzeci de angajaţi, ne lipseau meşteşugarii, iar pe de alta, instrumentarul însemna costuri de producţie mai scăzute. În afară de livadă şi grădină, mama se ocupa, acum, şi de fermă, cât şi de cele peste patruzeci de familii, dintre care unii locuiau în vale, la Plessis-Dorin, iar alţii dincolo de pădure, aproape de Montmirail, deşi marea majoritate aveau

locuinţele în jurul atelierului propriu-zis.

Aşa cum proceda şi mama, Edmé şi cu mine ne-am învăţat să avem grijă de aceste familii. Asta însemna că unora dintre ele le făceam zilnic vizite, interesându-ne ce le lipseşte – căci niciuna dintre femei nu ştia să scrie şi să citească şi noi scriam răvaşele ce trebuiau expediate unor rude îndepărtate. Deseori trebuia să mergem până la Ferté-Bernard, sau chiar la Mans, cu diverse comisioane pentru aceste familii, căci locuinţele lor erau destul de sărăcăcioase; le lipsea confortul şi lefurile erau mici.

Mereu eram rugaţi să fim naşi, şi, cu toate că atât eu cât şi Edmé găseam că este o corvoada în plus, fiindcă însemna să acordăm mai multă atenţie finilor noştri, ne supuneam, fără să crâcnim, insistenţelor mamei. Ea avea pe puţin treizeci de fini, şi ţinea minte ziua de naştere a fiecăruia.

Niciodată nu aveam vreme să lenevim la Chesne-Bidault. Când nu mergeam să vedem de familiile muncitorilor, ne găsea mama de lucru în gospodărie, să coasem, să cârpim, să facem conserve; sau vedeam de grădină, culegeam fructe, în funcţie de sezon. Mama nu lăsa pe nimeni să stea degeaba, aşa încât iarna, când era zăpadă şi rămâneam în casă, ne punea să facem pături pentru femeile şi copiii din colonie.

De vreme ce aspiraţiile mele erau modeste, nu eram niciodată nemulţumită. Cu toate astea, pentru mine era o mare sărbătoare când mi se dădea voie să mă duc, de două, trei ori pe an, în vizită la Robert şi Cathie, la Paris.

Până acum Robert nu mai făcuse nici o altă prostie. Lucra la fabrica de sticlă din parcul St. Cloud, aproape de podul de la Sèvres, iar postul de maistru gravor în cristal îi adusese oarecare faimă, iar în 1784 fabrica primi titulatura de „Manufactura de cristaluri şi emailuri a reginei”. Robert şi Cathie aveau casa în apropierea atelierului, şi deşi aveau două sau trei camere, mult mai modeste decât cele de la Rougemont, Robert le mobilase după ultima modă, iar Cathie umbla

dichisită ca o doamnă de la Curte. Era întotdeauna drăguță şi afectuoasă, mereu încântată să mă vadă, iar micuțul Jacques era un băiețel minunat.

Cât despre Robert, îmi era imposibil să nu-l compar, la înfățişare şi comportament, cu Pierre şi Michel. Ori de câte ori mi s-a întâmplat să rămân peste noapte la Mans, Pierre venea, invariabil, târziu acasă, fiind reținut la birou de câte unul din nefericiții săi clienți. Avea părul zburlit, legătura de la gât îi atârna neglijent, haina îi era, mai întotdeauna pătată, iar el, total absent, înghițea în grabă câte ceva, în timp ce-mi istorisea ce necazuri mai aflase şi pe care era hotărât să le îndrepte.

Nici pe Michel nu-l interesa cum arată. Mama îl bătea mereu la cap să se radă cum trebuie, să-şi taie unghiile şi părul, căci, în ceea ce-l privea, Michel umbla la fel de neîngrijit ca un cărbunar.

Robert însă... În primul rând, avea mereu părul pudrat, ceea ce-i dădea un aer distins. Jachetele şi pantalonii erau făcute la cei mai buni croitori. Purta numai ciorapi de mătase, niciodată de lână, şi pantofi cu vârfurile de formă fie pătrată sau ascuțită, în ton cu moda. Când se întorcea seara acasă arăta tot atât de spilcuit ca atunci când plecase, dimineața – sau invers, în funcție de schimbul în care lucra – iar când discuta, în loc să vorbească despre servici, aşa cum eram obişnuită de la Pierre şi Michel, găsea subiecte noi şi amuzante, uneori mici bârfe, legate, în general, de întâmplările de la Curte, şi pe care le istorisea, de obicei, pe un ton maliții os.

Era perioada în care regina era centrul atenției. Extravaganța ei, faptul că se dădea în vânt după baluri şi spectacole de operă erau lucruri bine cunoscute; şi în ciuda faptului că naşterea prințului moştenitor fusese un prilej de bucurie generală, şi, în tot Parisul, se organizaseră, serbări şi focuri de artificii, mulți cleveteau şi strâmbau din nas, căci se zvonea că tatăl progeniturii nu putea fi în niciun caz regele însuşi.

— Se spune... Era o expresie nesuferită, repetată

frecvent de fratele meu, care, deşi lucra la o fabrică patronată chiar de regină, nici nu se gândea să se potolească cu bârfele.

„Se spunea” că regina are o grămadă de amanţi, printre care şi fratele regelui, şi nici ea nu ştie cine este tatăl copilului...

„Se spunea” că ultima ei toaletă de bal costase două mii de livre, iar croitoresele care trebuiseră să o termine în timp util fuseseră aşa de istovite încât, ulterior, jumătate dintre ele îşi dăduseră obştescul sfârşit...

„Se spunea” că atunci când regele se întoarce, mort de oboseală, de la vânătoare şi se duce la culcare, regina dispare prin Paris, împreună cu cumnatul ei, contele d'Artois, cu prietenii ei Polignac şi prinţesa Lamballe, şi că, deghizate în prostituate, se duc în cele mai rău famate cartiere...

Nimeni nu ştia de unde provin aceste zvonuri. Dar Robert era totdeauna încântat să le răspândească, susţinând mereu că le-a auzit de la prima mână.

În primăvara anului 1784, în timp ce stăteam la Robert şi Cathie, am fost, fără să vreau, cauza unui incident cu efecte serioase asupra viitorului fratelui meu. Urma să părăsesc Parisul pe 28 aprilie, iar cu o zi înainte, pe 27, Beaumarchais trebuia să prezinte primul spectacol cu noua sa lucrare, *Nunta lui Figaro.* Robert era decis să vadă reprezentaţia şi ţinea morţiş să fiu şi eu acolo – venea întreg Parisul şi se vorbea că piesa este şocantă, împănată cu aluzii la cele ce se petreceau la Versailles, deşi acţiunea era plasată în Spania.

— O să înveţi şi tu ceva, Sophie, insista el. Eşti mult prea provincială, iar Beaumarchais este acum în vogă. Dacă vezi piesa asta o să ai ce comenta, acasă, cu ai tăi, tot restul vieţii.

Ipoteză puţin probabilă. Michel m-ar fi luat peste picior, mama ar fi ridicat din sprâncene, cât despre Pierre, singurul lui comentariu ar fi fost că piesa este o nouă dovadă a decadenţei societăţii.

Însă, fiind ultima mea zi, m-am lăsat convinsă. Am

lăsat-o pe Cathie la St. Cloud, să aibă grijă de copil şi am pornit într-o trăsură închiriată, eu îmbrăcată într-o rochie făcută de croitoreasa din Montmirail şi Robert arătând ca un adevărat dandy.

În faţa teatrului se înghesuia puhoi de lume şi eram convinsă că era cel mai bine să ne întoarcem direct acasă, însă Robert nici nu voia să audă.

— Ia-mă de braţ, îmi spuse el. Măcar să reuşim să intrăm, dacă promiţi să nu leşini. Pe urmă lasă totul în seama mea.

Ne-am împins, ne-am luptat, până la urmă am intrat. Evident, nu era niciun loc liber. Robert m-a postat lângă o coloană şi mi-a spus pe un ton poruncitor:

— Nu te mişti de aici. Găsesc eu o soluţie. Trebuie să dau de vreo cunoştinţă.

Şi dispăru în mulţime.

Aş fi dat orice să fiu în locul lui Cathie şi să văd de micuţul Jacques. Căldura era insuportabilă, ca şi mirosul greu de fard şi pudră exalat de femeile ce trăncăneau împrejurul meu, toate în ţinută de gală, numai panglici şi volane.

Am văzut cum a intrat orchestra şi şi-a ocupat locurile. În curând începea uvertura şi Robert nicăieri. Deodată, l-am văzut făcându-mi semn peste capetele mulţimii, şi, bâlbâindu-mă mai ceva ca Michel, am început să-mi fac loc spre el.

— Nici că se poate mai bine, îmi spuse el la ureche. Vei avea cel mai bun loc din sală.

— Unde... ce? am îngăimat şi spre marea mea spaimă m-a condus spre una din lojile de lângă scena, în care un nobil îmbrăcat în nişte veşminte splendide şi purtând marele cordon albastru, stătea singur, singurel.

— Ducele de Chartres, Mare Maestru al Marelui Orient şi al întregii Francmasonerii din Franţa. Facem parte din aceeaşi Lojă, îmi şopti Robert.

N-am apucat să mă dezmeticesc bine, că Robert bătuse deja la uşă, schiţase gestul de recunoaştere al francmasonilor, şi, în câteva cuvinte, îi explicase situaţia

vărului regelui.

— Dacă ați putea să-i oferiți surorii mele un loc, spuse Robert, împingându-mă înainte şi, până să-mi dau seama ce se întâmplă, ducele de Chartres îmi întinse mâna şi zâmbind, îmi arătă un scaun lângă el.

Orchestra atacase uvertura. Cortina se ridică. Începu piesa. Eu n-auzeam şi nu vedeam nimic, căci îndrăzneala lui Robert mă făcuse să mă ruşinez atât de tare, încât habar n-aveam ce se petrece pe scenă. Nici până atunci şi nici de atunci încolo n-am mai trecut prin asemenea momente jenante. N-am fost în stare nici să râd, nici să aplaud; iar la pauze, în număr de patru, când loja se umplea de prietenii ducelui, care mai de care mai spilcuiți şi nerăbdători să comenteze piesa, eu stăteam țeapănă şi îmbujorată, neîndrăznind să ridic măcar privirea.

Ducele, om bine crescut, a înțeles zăpăceala mea şi m-a lăsat în pace, fără să-mi mai adreseze un cuvânt; doar când piesa s-a terminat şi Robert a apărut de undeva, din spatele lojei, să mă ia, am văzut că ducele mă privea cu coada ochiului, am reuşit să fac o scurtă reverență şi m-am retras în mulțime, împreună cu fratele meu.

Cu ochii strălucind de plăcere şi nerăbdare, Robert întrebă:

— Ei bine? N-a fost cea mai încântătoare seară din viața ta?

Izbucnind în plâns, i-am spus:

— Dimpotrivă, a fost seara cea mai îngrozitoare.

Mi-l amintesc cum stătea în foaier, privindu-mă cu o expresie total uluită, în vreme ce doamnele vopsite, pudrate şi împodobite cu giuvaericale treceau pe lângă noi, îndreptându-se spre trăsurile care le aşteptau.

Întorcându-ne la St. Cloud, în hodorogeala trăsurii închiriate, Robert îmi repeta mereu:

— Pur şi simplu nu te înțeleg. Când ai ocazia să stai alături de viitorul duce de Orléans, care este, la ora actuală, cel mai influent şi mai popular bărbat din

întreaga Franță, când era destul un singur cuvânt ca fratele tău să ajungă cineva pentru tot restul vieții – tu începi să scânceşti ca un prunc.

Nu, Robert nu înțelegea. Chipeş, vesel, plin de viață, total încrezător în propriile-i forțe, încă nu înțelesese că sora lui mai mică, cu acea spoială de educație şi rochia ei de provincie, aparținea unei lumi pe care el o părăsise demult, dar care, în ciuda conservatorismului aparent şi a simplității rurale, era mult mai profundă decât lumea în care trăia el.

— Mai degrabă aş lucra în schimburi la furnalul de la Chesne-Bidault decât să mai petrec o seară ca asta, i-am spus.

Aventura nu s-a sfârşit aici. Ducele de Chartres, care, sub titulatura de duce de Orléans, urma să moştenească tronul un an de zile mai târziu, locuia la Palais-Royal şi, dată fiind opoziția cu care se confrunta, distrusese o parte din proprietățile ce se învecinau cu grădinile sale şi proiectase o ambianță cu totul nouă. Palatul său era acum înconjurat de galerii, pe sub care locuitorii Parisului puteau să se plimbe în voie, iar la adăpostul acestor galerii se aflau cafenele, magazine, restaurante, săli de biliard, „săli de spectacole" şi alte genuri de distracție menite să atragă mulțimea. Deasupra acestor construcții de la parter, existau săli de joc şi cluburi.

În Paris, cea mai populară distracție era să te plimbi prin Palais-Royal, să caşti gura în vitrinele magazinelor, să urci treptele şi chiar să pătrunzi acolo unde tentațiile erau prezente la tot pasul. Robert m-a luat şi pe mine într-o duminică şi deşi mă prefăceam că sunt încântată, n-am fost mai şocată în viața mea. Iată de ce nu m-a surprins prea tare să aflu că Robert, cu îndrăzneala-i proverbială, a profitat din nou de prezența viitorului duce de Orléans. Pretextul unei vizite la Palais-Royal îl constituia seara petrecută la teatru şi mulțumirile repetate ce trebuiau aduse pentru marea onoare ce i se făcuse surioarei din provincie. La plecare, Robert avusese grijă să lase, pentru uzul personal al prințului,

vreo două duzini de pahare de cristal, acceptate, la rândul lor, prin diferite semne din limbajul specific francmason.

Cam la trei luni după prezentarea piesei *Nunta lui Figaro* – care, mai târziu, a fost interzisă de rege, din cauza aluziilor şocante la adresa Curţii, aluzii ce mie îmi rămăseseră de neînţeles – Robert, deşi continua să lucreze ca maistru gravor în cristal, la fabrica din St. Cloud, deveni şi proprietarul magazinului numărul 255, de la Palais-Royal.

Aici expunea nu numai obiecte de artă gravate chiar de el, la St. Cloud, dar şi alte curiozităţi de proveniență orientală, ceva mai scumpe, pentru achiziționarea cărora clientul trebuia să vină cu o recomandare specială, după care era poftit în camera din spate, ascunsă după nişte draperii.

— Îmi închipui că francmasonii fac acest schimb de obiecte potrivit unui anumit ritual, comentă mama cu seninătate, când află despre existența obiectelor orientale.

Şase

Când, în toamna anului 1784, trebuia reînnoit contractul de închiriere pentru Chesne-Bidault, mama hotărî ca întreaga responsabilitate asupra proprietății să-i revină lui Michel. Totodată, domeniul îşi schimbase stăpânii. Întreaga proprietate de la Montmirail, cu toate acareturile, inclusiv fabrica de sticlă, trecuseră de la familia Bois-Gilbert în stăpânirea domnului de Mangin, un tânăr bogat, care se ocupa de speculații şi promitea să facă tot soiul de schimbări, amenințând să distrugă pădurile şi să le vândă sub formă de cherestea, la nişte prețuri exorbitante. Junele aristocrat avea o poziție înaltă la Curte, îşi spunea Mare Aprod al Franței şi fusese unul din cei care insistaseră ca fabrica de la St. Cloud să fie vândută reginei.

Din principiu, mama nu-i prea avea la inimă pe cei ce făceau speculații – pățaniile fiului îi demonstraseră care era mecanismul şi cum te poți ruina – şi prefera să se retragă de la conducerea fabricii înainte de a vedea, cu proprii ochi, cum sunt distruse pădurile. Situația a luat o cu totul altă întorsătură căci, pierzându-şi averea într-o proprietate de la Bordeaux, noul stăpân n-a apucat să se atingă nici de păduri nici de fabrică, dar mama nu avea cum să ştie toate acestea când a trecut pe numele lui Michel contractul de arendare pentru Chesne-Bidault.

Michel s-a asociat cu un tânăr prieten, François Duval, care, deşi originar din Évreux, în Normandia, lucrase în ultimii ani ca director la turnătoria de fontă de la Vibraye. Între cei doi se legase o prietenie trainică, Michel, cu trei ani mai mare, fiind omul cu ideile, iar asociatul său ajutându-l şi susținându-l moral în ceea

ce plănuia.

Mama nu a avut obiecţii în privinţa acestei asocieri. Dimpotrivă, tânărul Duval era unul dintre protejaţii ei, iar Duval insista, cu mult tact şi modestie, să-i cunoască părerea în toate, începând cu topitoria de fontă şi terminând cu preţul pieţei. Abia după semnarea contractului de asociere, mama s-a gândit că nu era exclus ca între cei doi să fi existat o înţelegere prealabilă, însă chiar dacă aşa ar fi stat lucrurile, mamei puţin îi păsa.

— Îmi place tânărul Duval, repeta ea mereu. Îi respectă pe cei mai pricepuţi ca el, se poartă frumos cu superiorii şi cu cei mai în vârstă. O să ne înţelegem foarte bine cu toţii.

Deşi nu mai era titulara contractului, mama intenţiona să mai stea un timp la conducerea fabricii Chesne-Bidault, şi cum, iniţial, nici Michel nici asociatul său nu luaseră în calcul această posibilitate, acum făceau amândoi tot ce puteau să găsească o soluţie pentru a scăpa de mama.

— Au început să taie p-p-pădurea. Î-î-în curând toată zona, de aici şi p-p-până la Montmirail o să fie d-d-devastată, se lamenta Michel.

Bineînţeles că nimic din toate acestea nu era adevărat. Cu excepţia tăierilor obişnuite, niciun copac nu fusese distrus.

— Asta nu e treaba noastră, răspundea mama calm. Potrivit clauzelor din contract trebuie să ni se asigure, pe termen lung, lemnul de foc.

— Mă g-g-gândeam la f-f-frumuseţea naturală a împrejurimilor, continua Michel. Ar fi m-m-mai bine să te muţi la St. Christophe înainte să se d-d-distrugă totul.

Mama zâmbea şi tăcea, ştiind prea bine ce gânduri avea Michel. Apoi venea rândul tânărului Duval, care aborda problema dintr-un unghi total diferit.

— Mă întreb, doamnă, începea el, dacă nu vă preocupă soarta proprietăţilor dumneavoastră din Touraine. Am aflat că au fost îngheţuri mari iarna

aceasta şi multe vii au fost distruse.

— Am rude care se ocupă de terenurile cultivate cu viţă de vie în locul meu, răspundea mama.

— Desigur, doamnă, dar este cu totul altceva când te afli la faţa locului. Ştiţi cum e când îţi laşi averea în grija altora, spunea Duval, clătinând din cap.

Mama îl privea cu luare aminte, mulţumindu-i pentru grija arătată, însă grimasa imperceptibilă din colţul gurii îmi spunea că nu se lăsase păcălită. Era deosebit de atentă să nu se amestece în niciun fel de probleme legate de administrarea topitoriei, însă continua să se intereseze de bunăstarea familiilor şi supraveghea cum merge treaba în gospodăria fiului ei şi a prietenului acestuia.

Dovedind înclinaţii intelectuale mai temeinice decât mine, Edmé era mai tot timpul la Mans, cu Pierre şi nevasta lui, şi în fiecare seară Pierre îi dădea lecţii de istorie, geografie gramatică, şi o porţie din filosofia lui Jean Jacques, pe deasupra.

Astfel am rămas eu acasă, pe post de factotum pentru mama şi confidentă a lui Michel şi a prietenului său.

Într-o seară, când rămăseserăm doar noi trei, era perioada dintre şarje şi ei nu intrau la schimb, iar mama se culcase devreme, Michel îmi spuse:

— Uite c-c-ce trebuie să faci; te prefaci că te-ai î-î-îndrăgostit de F-f-françois şi el de tine şi-atunci mama se s-s-sperie aşa de rău că te duce imediat la St. Christophe.

Indiscutabil, ideea era genială, însă eu n-aveam niciun chef să plec de la Chesne-Bidault şi să dispar cu mama în Touraine.

— Mulţumesc, nu sunt în stare să joc rolul, i-am răspuns.

Michel părea dezamăgit.

— N-n-n-ai mare lucru d-d-de făcut, doar să o-o-oftezi toată ziua, să m-m-mănânci puţin şi când intră François în cameră să ai o figură î-î-îndurerată, mă îndemnă el.

Asta era prea de tot. Întâi Robert, care mă foloseşte să-şi rezolve afacerile la Paris şi acum Michel încearcă să mă împingă în acest pretins amor pentru prietenul lui.

— Nu vreau să am niciun amestec, i-am spus agasată la culme. Ar trebui să-ţi fie ruşine că te poţi gândi la o asemenea cacealma.

— N-o mai necăji pe sora-ta, interveni tânărul Duval. O iertăm dacă e aşa o corvoadă Dar pe mine nu mă poţi împiedica să-ţi dau atenţie, nu-i aşa, domnişoara Sophie? Să mă îmbujorez la faţă şi să mă fâstâcesc în prezenţa dumitale, sau să-mi doresc să stau mereu alături de dumneata. S-ar putea să aibă efectul scontat asupra mamei dumitale.

Acest comportament respingător a afectat-o prea puţin pe mama; în schimb ne-a făcut şi pe mine şi pe François să ne schimbăm atitudinea.

Sub oblăduirea lui Michel, jocul a început cu tot soiul de glume intime, priviri complice şi diferite stratageme de a rămâne singuri, ca mama să ne surprindă împreună. Dar în loc să fie indignată că şi-a găsit fata făcând conversaţie sau şezând tăcută lângă un băiat, mama nu părea deloc tulburată, ba chiar dimpotrivă, se arăta plină de îngăduinţă, şi de câte ori intra în cameră spunea:

— Nu vreau să vă deranjez. Am venit să iau doar nişte hârtie de scris şi mă duc sus, să-mi fac corespondenţa.

Rezultatul a fost că şi eu şi François am profitat de situaţie şi am ajuns să ne cunoaştem mai bine. Am constatat că François nu se prea lăsa influenţat de Michel, cum îmi închipuisem, dar era dornic să mă ia pe mine drept călăuză. În ce mă privea, nici eu nu eram, aşa cum îşi închipuise, o fată casnică, bună numai de pus la treabă, ci o femeie tânără care ştie ce vrea şi se comportă foarte afectuos. Pe scurt, ne-am îndrăgostit cu adevărat, fără prefăcătorii. Ţinându-ne de mână ne-am dus la mama să ne dea binecuvântarea să ne logodim. Mama a fost încântată.

— Mi-am dat eu seama, declară ea. N-am zis nimic

dar era clar că trebuia să se întâmple. Acum ştiu că Chesne-Bidault este pe mâini sigure.

Eu şi François ne-am uitat unul la altul. Oare, fără ştirea noastră, mama plănuise totul, încă de la început?

— O să vă căsătoriţi de îndată ce Sophie ajunge la majorat, adică tocmai în '88, în toamnă. Atunci va primi şi ea partea ei de moştenire, la care voi mai contribui şi eu, cu o parte din averea mea. Între timp o să ajungeţi să vă-nţelegeţi şi să vă iubiţi şi mai mult. Tinerilor nu le strică niciodată să aibă răbdare.

După părerea mea nu era corect. Mama se căsătorise la douăzeci şi doi de ani. Amândoi eram pe punctul de a protesta, dar ea ne-o reteză scurt.

— Pe Michel l-aţi uitat, nu-i aşa? Are nevoie de oarecare timp să se adapteze la noua situaţie. Dacă vreţi să ascultaţi sfatul meu, ţineţi logodna voastră secretă, daţi-i timp lui Michel să se obişnuiască, treptat, cu ideea.

Aşa se face că Michel habar nu avea de legătura mea cu François şi descoperi adevărul mult mai târziu.

Între timp Robert avea iarăşi necazuri, necazuri mari. Povestea începuse odată cu vânzarea atelierului de la Brulonnerie când a ieşit la iveală că, fără ştirea părinţilor, Robert ipotecase proprietatea, cu toate acareturile, unui negustor din strada St. Denis, în schimbul unui magazin de bijuterii, Le Lustre Royal. La vremea când era dat falit şi vânduse Brulonnerie, pentru a-şi plăti datoriile, Robert scăpase din vedere, sau uitase, de inconvenientul cu ipoteca. Acum, când, arieratele rezultate din chiria magazinului, crescuseră, negustorul, un anume domn Rouillon, dorea să preia ipoteca de la Brulonnerie, dar descoperise că proprietatea fusese vândută în 1780. Imediat îl dădu în judecată pe fratele meu pentru fraudă. Am aflat pentru prima oară despre istoria asta dintr-o scrisoare disperată a lui Cathie, în care ne spunea că Robert era închis la La Force. Era în iulie 1785.

Mama şi cu mine am purces iarăşi pe lungul drum

spre Paris, având acum un sprijin în Pierre şi perspectiva reluării litigiului – Robert făcându-se, de astă dată, vinovat de înşelăciune şi fiind închis împreună cu criminalii de drept comun.

Şi eu şi Pierre i-am interzis mamei să-şi vadă fiul în închisoare. Am mers numai noi, iar ea a rămas acasă, cu Cathie şi micuţul Jacques; Robert era la fel de spilcuit ca întotdeauna, îmbrăcat de parcă se ducea la recepţie, cu cămaşa curată şi mereu cu altă eşarfă la gât, pe care unul dintre servitorii de la magazinul din Palais-Royal, o aducea zilnic, împreună cu sticle de vin şi diverse provizii, ce erau împărţite frăţeşte cu ceilalţi prizonieri – o adunătură pestriţă de datornici, pungaşi şi hoţi de mâna a treia.

Aceşti domni, vreo doisprezece la număr, erau înghesuiţi într-o încăpere cam cât jumătate din camera meşterului de la Chesne-Bidault, prevăzută cu o ferestruică cu gratii, deschisă sus, în peretele umed, şi cu saltele de paie în loc de paturi.

Făcând un gest larg, Robert ne întâmpină surâzător.

— Îmi cer scuze. E cam înghesuială, dar băieţii sunt fermecători!

Apoi începu să ne prezinte pe fiecare, de parcă ne aflam într-un salon unde el era gazdă şi ei invitaţii.

Am făcut o reverenţă fără să scot un cuvânt; în schimb Pierre, în loc să-şi păstreze demnitatea, a început imediat să dea mâna cu fiecare nelegiuit, interesându-se dacă îi poate ajuta cu ceva. Fiecare porni să-şi povestească şi să-şi argumenteze cazul, în vreme ce eu stăteam în picioare lângă uşă, ţinta privirilor celor ce nu se puteau apropia de Pierre, până când, unul mai îndrăzneţ veni aproape şi cuteză să mă ia de mână.

— Robert, am strigat în surdină, fiindcă nu doream să devin centrul atenţiei; Robert mi-a sărit în ajutor, dându-şi seama pentru prima oară cât eram de nefericită.

— La Force nu excelează prin manierele elegante, însă nu fii îngrijorată. Câtă vreme ţi-ai lăsat bijuteriile

acasă...

— Ştii foarte bine că n-am niciun fel de bijuterii, i-am răspuns, mai curând furioasă decât înspăimântată. Problema este cum ai de gând să ieşi din nenorocirea asta?

— Las totul în seama lui Pierre. El are răspuns la toate. Pe urmă mai sunt şi prietenii sus-puşi, care vor face tot posibilul.

Mai auzisem toate astea. Până acum nu cunoscusem pe niciunul din prietenii cei influenţi – cu excepţia înălţimii sale, ducele de Orléans, dar nu prea credeam că acesta îl va ajuta să scape din La Force.

— Un lucru să-ţi fie clar. Mama nu va face rost de bani să te scoată din încurcătură şi să nu-ţi închipui că-ţi dau ceva din partea mea de moştenire.

Robert m-a bătut pe umăr:

— Nici nu-mi trece prin cap să vă cer aşa ceva. O să se ivească ceva. Ca întotdeauna.

Nici elocinţa lui Pierre, nici rugăminţile nu-l putură scăpa. Salvarea veni de la Cathie. Timp de trei luni, Cathie a lucrat ca vânzătoare în magazinul numărul 255, Palais-Royal, lăsându-l pe Jacques în grija părinţilor ei. Prin octombrie adunase destui bani, aşa că îi depuse ca garanţie pentru Robert, ajunse la o înţelegere cu creditorul, domnul Rouillon, şi obţinu eliberarea soţului ei.

— Bănuiam eu că ştie ce să facă în momente de criză, zise mama când vestea ajunse la Chesne-Bidault, căci, între timp, ne reîntorseserăm acasă. Dacă n-aş fi cunoscut-o n-aş fi ales-o pentru Robert. Tata ar fi fost mândru de ea.

Lunile de zbucium, drumurile dus şi întors la şi de la Paris, vara plină de nelinişte îşi lăsaseră amprenta asupra mamei. Niciodată nu-i plăcuse capitala, iar de astă dată ne declară că nu mai voia să mai calce pe acolo în veci.

— Mai am o singură dorinţă şi anume să vă văd pe tine şi pe Edmé la casele voastre. După aceea am să mă

retrag la St. Christophe, să-mi sfârşesc zilele între butucii de viţă de vie.

Spuse acestea fără ranchiună sau regret. Muncise o viaţă întreagă, iar acum ajunsese la capăt şi o ştia prea bine. Se ducea din ce în ce mai des în Touraine, luându-ne cu ea pe mine şi Edmé, punând la punct mica proprietate de la Antinière, moştenită de la tatăl ei, Pierre Labbé.

Când îi argumentam, cu blândeţe, că ferma era izolată şi cam departe de sat, iar ea avea să se simtă singură acolo, mama ne răspundea în zeflemea:

— Să mă simt singură? Cum aş putea să mă simtă singură când sunt atâtea de care trebuie să mă îngrijesc? Vacile, puii, porcii, cei câţiva acri ce trebuie săpaţi, livada şi viile de pe deal. Cine nu e mulţumit cu toate astea poate să-şi ia adio de la viaţă.

Dar înainte să renunţe la atelierul Chesne-Bidault în favoarea noastră, mama mai primi o lovitură. De astă dată cel care-i făcu pocinogul nu era Robert ci Michel.

În timp ce eu eram cu mama la St. Christophe, François găsise de cuviinţă că era mai bine să-i spună lui Michel despre logodna noastră. Contrar previziunilor lui François, Michel avu o reacţie normală, afirmând că, dacă se lăsase păcălit, asta avea să-i fie învăţătură de minte.

Când ne-am întors la Chesne-Bidault mi-a spus:

— Acum există o singură s-s-soluţie, şi anume Aimée să locuiască aici, cu noi, să stăm toţi patru î-î-împreună. Edmé a fost totdeauna de p-p-partea mea, când eram copii.

Era ca şi cum perspectiva căsătoriei mele cu François îi reînviase amintirile din vremurile de altădată, când tata mai trăia iar el era privit ca o ciudăţenie, pe care părinţii n-o puteau înţelege.

— Asta nu va schimba nimic, Michel, l-am asigurat eu. François ţine foarte mult la tine şi eu la fel. Totul va fi la fel ca până acum, tu vei fi stăpânul şi el asociatul tău.

— Uşor de z-z-zis, spuse el cu amărăciune, voi doi

sus, ca doi p-p-porumbei, şi eu, singur, aicea jos.

Eram necăjită şi m-am dus la François, care m-a liniştit.

— Nu-i nimic. O să-i treacă, mi-a spus François.

Am discutat cu Edmé explicându-i că ea urma să locuiască cu noi şi să ţină contabilitatea, în locul mamei, doar se pricepea la socoteli – dar ea nici n-a vrut să audă.

— Am alte planuri şi de vreme ce tot ai abordat subiectul ar fi bine să ştii ce am de gând mai departe.

Pe un ton mândru şi plin de importanţă, Edmé mă informă că un domn Pomard, mult mai în vârstă decât ea, dar care avea o meserie bună, şef de fermă la călugării de la mănăstirea St. Vincent din Mans (în acele vremuri, fermierul şef era cel care aduna dările şi taxele din care îşi însuşea un procent pe cinste) îi făcea curte, cu ştiinţa dar în niciun caz aprobarea lui Pierre, care, din principiu, îi detesta pe toţi fermierii şefi.

— Iar domnul Pomard nu aşteaptă decât ca voi să anunţaţi oficial logodna, pentru a putea vorbi cu mama.

Deci... se ţinuse de promisiune, să ia un bărbat în vârstă, care, deşi nu era bogat precum Cresus, nici sărac nu era.

— Eşti sigură că e bine ce faci şi nu încerci doar să mă imiţi? am întrebat-o, cuprinsă de îndoială.

S-a enervat brusc, surprinsă de idee.

— Cum să nu fiu. Domnul Pomard este un om deosebit de cult şi va fi mult mai interesant să trăiesc cu el la Mans decât să stau aici, cu voi trei sau cu mama la St. Christophe.

Bineînţeles, ea avea să decidă. Nu era treaba mea. La scurt timp după aceea şi având binecuvântarea mamei, s-au anunţat cele două logodne. În plus, mama a acceptat ca Edmé să nu mai aştepte majoratul, astfel că puteam să facem nunta amândouă, în vara lui ’88.

— Este mult mai simplu să facem o singură ceremonie şi să vă îmbrăcaţi la fel. Pentru a nu stârni resentimente, spuse mama.

Indiscutabil, avea dreptate, deşi atât eu cât şi Edmé ne-am simţit frustrate într-un fel...

Aveam atâtea de făcut în lunile dinaintea căsătoriei, să pregătim trusoul, să întocmim lista invitaţilor, să mergem la Mans şi St. Christophe – căci mama insistase ca nunţile să aibă loc în satul ei natal.

În asemenea ocazii mama devenea o adeptă convinsă a etichetei; motiv pentru care ambii gineri erau deseori chemaţi pentru consultări. Recunosc că nu mă entuziasma din cale-afară alegerea făcută de Edmé – căci, deşi părea un om destul de simpatic şi-i era foarte devotat, domnul Pomard, era prea rotofei şi mătăhălos pentru gustul meu, de parcă, pe lângă celelalte taxe şi dări, ar fi îngurgitat şi tot vinul de la mănăstirea St. Vincent.

Evident că, în noua conjunctură, Michel rămânea singur mult mai des decât era cazul. În afara colegilor săi de la atelier avea puţini prieteni, fiindcă defectul de vorbire îl stânjenea. Se simţea în largul lui între cei câţiva lucrători de la topitorie, între cărbunarii din pădure sau chiar în mijlocul acelei adunături ciudate de spoitori, negustori ambulanţi, ţigani nomazi şi vagabonzi care băteau drumurile în căutarea unui loc de muncă sezonier.

În toamna lui ’87, cam prin noiembrie, când toţi trei am fost invitaţi ca naşi ai unui copil de muncitor, am remarcat că pe Michel îl preocupa ceva. Avea momente când era jovial şi gălăgios sau devenea tăcut şi aparent stingher.

— Ce se întâmplă cu Michel, l-am întrebat pe François.

La rândul său, viitorul meu soţ avea un aer încurcat.

— Michel o să se potolească odată ce o să-i dăm mai multă atenţie.

Afirmaţia nu mă liniştea câtuşi de puţin, motiv pentru care am întrebat-o acelaşi lucru şi pe Madam Verdelet, bucătăreasa angajată la noi de atâţia ani de zile.

— Domnul Michel este mereu plecat, rosti ea brusc.

Adică atunci când nu lucrează în schimb. Se duce în vizită la cărbunarii din pădure, la fraţii Pélagie şi la alţii. O adusese să lucreze aici pe netrebnica aia de soră a lor, până când am trimis-o eu acasă.

Îi ştiam pe fraţii Pélagie, un cuplu de zurbagii vulgari, o cunoşteam şi pe sora lor, o fată obraznică şi arătoasă, mai în vârstă decât Michel.

— Lucrurile se vor îndrepta când o să vă stabiliţi aici definitiv şi-o să luaţi locul doamnei, adăugă madam Verdelet.

Speram din tot sufletul să fie aşa. Între timp n-avea rost să-i dau şi mamei motive de îngrijorare. La sfârşitul lui aprilie ’88 am dat o petrecere pentru toţi muncitorii şi familiile celor ce nu puteau să vină la St. Christophe, la nuntă, căci numai meşterii fuseseră invitaţi la ceremonie; altfel numărul musafirilor ar fi fost prea mare dacă socoteam invitaţii domnului Pomard şi ai noştri.

Masa a fost aşezată în sala furnalului, pentru peste o sută dintre ei şi, după obicei, s-a cântat, s-au ţinut toasturi şi cuvântări, iar pentru mama a fost ultima ocazie când s-a aflat în fruntea festivităţii – de acum înainte eu fiind aceea care aveam să îndeplinesc această obligaţie.

Totul a mers bine. Urările adresate lui François şi lui Michel dovedeau că oamenii din atelierul nostru erau fericiţi şi colonia foarte mulţumită. Abia după ce totul se terminase şi lumea plecase acasă, mama a scos un bilet pe care-l primise de la domnul Cosnier, abatele din Plessis-Dorin, care se scuza că nu participa la festivitate.

„Având în vedere situaţia creată,” se spunea în bilet, *„şi fără a dori să vă fac un afront, mă aflu în imposibilitatea de a accepta ospitalitatea fiului dumneavoastră.”*

Mama citi biletul cu glas tare şi se întoarse spre

Michel, cerându-i explicații.

— Aș vrea să știu ce ofensă i-ai adus bunului meu prieten, abatele, jignindu-ne astfel pe toți? întrebă ea.

François m-a privit, dându-mi de înțeles că nu trebuia să intervin și n-a scos nici el o vorbă. Michel se făcuse palid, așa cum i se întâmpla pe vremuri, când îl lua tata la întrebări.

— N-aveți d-d-decât să fiți p-p-prieteni, zise el îmbufnat. Nu este și p-p-prietenul meu. Își b-b-bagă nasul în treburi care n-n-nu-l privesc.

— Ca de pildă? întrebă mama.

— N-ai d-d-decât să te duci la p-p-presbiteriu și-o să afli, replică Michel și ieși din încăpere ca o furtună.

Mama se întoarse spre François.

— Ai ceva de adăugat?

François părea stingherit.

— Știu că au avut niște neînțelegeri. Nu cunosc alte amănunte, murmură el.

— Prea bine, încheie mama.

Așa spunea totdeauna atunci când, copii fiind, eram neascultători și meritam să fim pedepsiți. Discuția s-a încheiat aici, dar a doua zi de dimineață, mama m-a luat cu ea la Plessis-Dorin. Domnul Cosnier se afla în casa parohială și ne aștepta. Ca de obicei, veștile circulau cu iuțeală în colonie.

— Ce e cu toată povestea asta despre Michel? întrebă mama intrând direct în subiect.

Ca răspuns, abatele deschise registrul, gata pregătit pentru a fi cercetat, și puse degetul în dreptul uneia din însemnări.

— Doamnă, citiți aici și veți înțelege.

În registru erau consemnate următoarele:

„*Pe 16 aprilie, 1788, a fost botezată de către noi, Elisabeth Pélagie, copil nelegitim, rezultat din legătura dintre Elisabeth Pélagie, servitoare și Michel Busson-Challoir, stăpânul ei. Naș, Duclos, muncitor. Nașă, fata lui Durocher, muncitor. Semnat, Cosnier,*

abate."

Mama stătea nemişcată. Pentru un moment amuţise. Apoi se întoarse spre abate.

— Îţi mulţumesc, nu e cazul să mai discutam. Unde sunt mama şi copilul?

Abatele avu un moment de ezitare, apoi zise:

— Copilul a murit. Şi poate a fost spre binele lui. Din câte am înţeles, mama copilului nu mai stă la fraţii ei, a plecat la rude în alt arondisment.

Ne-am luat la revedere de la abate şi am început să urcăm dealul, spre Chesne-Bidault. Mama n-a scos un cuvânt până când ne-am apropiat de casă, dar ajungând la mijlocul urcuşului, s-a oprit să-şi tragă sufletul, şi abia atunci mi-am dat seama că întâmplarea o năucise pur şi simplu.

— Oare cum se face că doi din fraţii tăi se comportă, cu bună ştiinţă, contrar tuturor principiilor la care ţin şi astfel îşi fac singuri rău?

Nu aveam ce să-i răspund. Nu părea să existe vreo motivaţie. Toţi fuseserăm crescuţi la fel.

— Nu cred, am îndrăznit în cele din urmă, că greşesc în mod deliberat. Robert, Michel şi Pierre sunt nişte răzvrătiţi. Se comportă ca şi cum ar vrea să distrugă tot ce înseamnă tradiţie şi autoritate, toate principiile pe care dumneata şi tata le respectaţi. Poate dacă nu erai o fire atât de energică lucrurile ar fi stat altfel.

— Se poate... se poate, zise mama.

Când ne-am întors, Michel intrase în schimb, dar mama nu se jenă să trimită să-l cheme imediat şi să discute totul direct, fără ocolişuri.

— Ai abuzat de calitatea de stăpân pe care o deţii aici şi ţi-ai făcut numele de ocară, îi spuse. Ce stă scris în registrul parohiei din Plessis-Dorin va rămâne acolo pe vecie. Nu ştiu ce m-a dezgustat mai mult, purtarea ta sau falimentul lui Robert.

Michel nu s-a apărat. Nici nu i-a acuzat pe fraţii Pélagie sau pe nefericita lor soră. Toată ura lui s-a

concentrat asupra unui singur om – abatele Cosnier.

— El a refuzat să î-î-înmormânteze copilul şi el a a-a-aranjat să p-p-plece f-f-fata de aici. Din punctul meu de v-v-vedere, ea e m-m-mama copilului, şi asta e v-v-valabil pentru toţi p-p-popii din ţinut.

Fără să mai spună un cuvânt s-a întors la lucru dar n-a mai venit seara, la masă. A doua zi m-am întors cu mama la St. Christophe, unde mi-am petrecut restul timpului cu pregătirile de nuntă. Însă ruşinea părea că umbrise bucuria; ca şi cum entuziasmul tuturor se stinsese dintr-odată.

Câteva luni mai târziu mi s-a părut ciudat să fiu la casa mea, ca nevastă de director asociat, şi să preiau-atribuţiile mamei în cadrul coloniei. Îmi amintesc când mama a revenit să-şi ia ultimele lucruri, promiţând să vină cât mai des, pentru a vedea că toate treburile merg bine.

La poarta fabricii am văzut-o pe mama cum se suie într-una din trăsurile de la topitorie, ce urma s-o ducă înapoi, în Touraine. Veselă şi zâmbitoare, ne-a sărutat, pe rând, pe toţi trei, dând ultimele instrucţiuni lui François şi Michel pentru un transport de sticlă pentru Lon, care o interesa în mod special, fiindcă trebuia să fie livrat la una din casele de comerţ pe care atât ea cât şi tata le ştia foarte bine.

Toţi muncitorii care nu lucrau la ora aceea, împreună cu nevestele şi copiii, se înşiruiseră de-a lungul drumului, s-o vadă când pleacă. Unii dintre ei aveau ochii în lacrimi. Ea a scos capul pe fereastra trăsurii şi i-a salutat cu mâna. Apoi vizitiul a pocnit din bici, calul a pornit şi ea a dispărut, lăsând în urmă doar zgomotul hodorogit al roţilor pe drumul spre Plessis-Dorin.

— E sfârşitul unei epoci, spuse Michel, şi privindu-l am observat că avea privirea pierdută a unui copil abandonat. Când l-am atins uşor s-a dezmeticit şi am intrat toţi trei în curtea fabricii Chesne-Bidault, să începem o viaţă împreună.

Nu era numai sfârşitul domniei Reginei Ungariei, ce

dominase colonia noastră de sticlari timp de peste patruzeci de ani – dar, aşa cum aveam să constatăm în anul următor – se apropia sfârşitul vechiului regim, ce dăinuise timp de cinci secole în Franța.

PARTEA A DOUA
Marea Spaimă

Şapte

Iarna anului 1789 a fost cea mai grea din câte existaseră. Nimeni, nici măcar bătrânii din regiune, nu mai pomeniseră o asemenea urgie. Pe lângă recolta proastă, frigul începu devreme, spre marea supărare a arendaşilor şi a ţăranilor. Şi noi am avut de suferit, la topitorie, căci drumurile deveniseră inaccesibile, acoperite cu polei şi mai apoi cu zăpadă; nu puteam să trimitem marfa nici la Paris nici în celelalte oraşe. Asta însemna că rămăsesem cu stocuri de marfă – pe care era puţin probabil să le vindem în primăvară, fiindcă, între timp, negustorii din Paris aveau să-şi găsească alţi furnizori, în eventualitatea că se încumetaseră să comande marfă. Era o perioadă în care, din cauza tulburărilor din ţară, scăzuse cererea pentru mărfurile de lux. Îi mai auzisem pe fraţii mei, mai ales pe Pierre, discutând cu mama că atât sticlarii cât şi cei din alte bresle erau tot mai nemulţumiţi din cauza vămii şi a altor taxe pe care trebuiau să le plătească, şi care duceau la sporirea costurilor de producţie, însă abia când am ajuns nevasta unui meşter sticlar mi-am dat seama de condiţiile grele în care lucram.

Domnului Mangin din Montmirail, proprietarul fabricii Chesne-Bidault, îi plăteam o chirie anuală de 1.200 de livre, ceea ce nu era mult, dar noi eram răspunzători pentru starea clădirilor şi executarea reparaţiilor necesare. Pe deasupra mai plăteam şi impozite pe moşie şi alte dări, având dreptul doar la o parte din cheresteaua pentru furnal. Plăteam amenzi dacă animalele ieşeau la păscut dincolo de hotarul topitoriei, iar dacă unul dintre muncitori era găsit şterpelind lemn din zona de pădure rezervată pentru vânătoare, eram obligaţi să plătim o despăgubire de 24

livre de persoană.

În comparaţie cu vremea când trăia tata, salariile crescuseră, fiindcă viaţa devenise tot mai scumpă. Meseriaşii de primă mână, gravorii şi suflătorii, primeau cam 60 de livre pe lună, cei mai puţin calificaţi, între 20 şi 30 de livre, iar ucenicii între 15 şi 20 de livre, sau, uneori, mai puţin. Chiar şi aşa, cu toţii o duceau greu, căci erau obligaţi să plătească un impozit pe persoană şi unul pe sare, dar ce-i ustura cel mai tare pe muncitorii noştri, şi familiile lor, era preţul pâinii care, în ultimele luni, ajunsese la 11 sous[2] pentru o pâine de două kilograme. Hrana lor era pâinea – nu-şi puteau permite să cumpere carne – iar cel care câştiga cam o livră, adică 20 de sous, pe zi, şi avea de hrănit o familie înfometată, dădea jumătate din salariu numai pe pâine.

Acum îmi dădeam seama cât de mult făcuse mama, la vremea respectivă, pentru femeile şi copiii de la ţară, şi cât era de deprimant să încerci să nu-i laşi să moară de foame, păstrând costurile de producţie cât mai scăzute.

În timpul acelei ierni cumplite a fost imposibil să-i oprim pe oameni să ia lemne din pădure, sau să vâneze căprioare. De fapt, nici nu voiam să facem aşa ceva, căci şi noi o duceam greu, drumurilor fiind proaste şi anevoie de străbătut până la Ferté-Bernard sau Mans.

În întreaga Franţă lumea era nemulţumită de viaţa scumpă, însă, noi cei de la ţară, eram măcar scutiţi de grevele şi răzmeriţele ce aveau loc mereu la Paris şi în marile oraşe. În orice caz, starea generală de nemulţumire atinsese până şi ţinuturile noastre împădurite, unde zvonurile ajungeau supradimensionate, din cauza izolării în care trăiam.

În ultimul an, Pierre, Michel şi François al meu deveniseră toţi francmasoni, alăturându-se diferitelor Loje din Mans – Saint-Julien de l'Étroite Union, Moira, şi, respectiv, St. Hubert.

---

[2] Veche monedă franceză, echivalentă cu a 20-a parte dintr-un franc, sau 5 centime.

Aşa că, până ce iarna grea făcu drumurile impracticabile, cei doi meşteri ai mei se adunau la sfat cu diverşi negustori şi alţi meşteşugari, ca şi ei, cu liber-cugetătorii progresişti la modă în Manceaux, mulţi dintre ei avocaţi şi oameni învăţaţi, la fel ca Pierre. La întruniri mai participau şi unii aristocraţi şi clerici mai luminaţi, însă, în cea mai mare parte, se discuta despre interesele burgheziei şi ale clasei de mijloc.

Nu mă pricepeam prea mult la problemele municipalităţii şi cu atât mai puţin la modul în care se conduce o ţară – aparent tema obişnuită a discuţiilor în cadrul acestor întruniri – dar şi eu îmi dădeam seama că taxele şi restricţiile îngreunau tot mai mult comerţul, că muncitorii săraci aveau de suferit din cauza preţului pâinii, în vreme ce bogaţii – nobilii şi clerul – erau scutiţi de orice fel de taxe.

Între timp, Franţa ajunsese, potrivit părerii generale, în pragul falimentului, aşa cum păţise, cu câţiva ani în urmă, Robert.

Când venea să ne vadă, Pierre obişnuia să spună:

— Repet acelaşi lucru de ani de zile. Ne trebuie o Constituţie scrisă, aşa cum au în America, cu drepturi egale pentru toţi, fără clase privilegiate. Legile şi sistemul nostru juridic sunt învechite, la fel ca economia de azi, iar regele nu poate face nimic. Sistemul feudal îl apasă şi pe el şi ţara întreagă.

Îmi aminteam de vremurile când citea Rousseau, ceea ce pe tata îl scotea din sărite. Acum era mai entuziast ca niciodată, arzând de nerăbdare să pună în practică teoriile filosofice ale lui Jean Jacques.

— Şi cum ne-ar putea ajuta o Constituţie scrisă? îl întrebam.

— Prin abolirea sistemului feudal s-ar distruge puterea clasei privilegiate şi cu banii pe care ni-i iau din buzunar am putea avea o economie sănătoasă. Preţurile ar scădea, şi uite aşa ar veni şi răspunsul la întrebare.

După părerea mea nu erau decât baliverne, cam ca tot ce spunea Pierre. Poate că sistemul avea să se

schimbe într-o zi, dar natura umană rămânea aceeaşi şi se găseau totdeauna oameni care să profite de pe urma celorlalţi.

Erau momente când şi noi eram împotriva speculanţilor de cereale, acei negustori şi proprietari de pământ care făceau stocuri imense de grâne, ca apoi să le dea pe piaţă când preţurile deveneau fabuloase. Uneori, grupuri de ţărani flămânzi şi muncitori şomeri atacau magaziile sau luau grânele direct din căruţele care se duceau la târg, iar noi eram de partea lor.

— V-v-violenţa este singura metodă v-v-valabilă. S-s-spânzurăm câţiva negustori de grâne şi p-p-proprietari de pământ, şi să vezi cum scade preţul p-p-pâinii, zicea Michel.

Afacerile ni se împotmoliseră şi am fost obligaţi să concediem muncitori, unii care lucrau la noi de ani de zile. Pentru a-i salva de la inaniţie, le dădeam un ajutor de şomaj de 12 sous pe zi, însă noi plăteam în continuare chiriile, taxele şi dările.

Robert ne-a scris din Paris, unde grevele şi tulburările se ţineau lanţ. Şi aparent, nici lui nu-i prea mergeau afacerile. Fabrica de sticlă de la St. Cloud îşi schimbase proprietarul şi fusese închisă la scurt timp după ce Robert intrase în puşcărie, iar acum el trăia numai din vânzările făcute la magazinul de bibelouri de la Palais-Royal, comercializând obiecte de sticlărie executate de el sau de ucenicii lui, într-un atelier pe care-l deschisese în strada Traversière, cartierul St. Antoine.

Locuind la Paris, se afla în centrul vieţii politice şi fiind francmason, cu domiciliul la Palais-Royal, îmi cita mereu vorbele ducelui d'Orléans, fost duce de Chartres, cel ce-mi oferise găzduire în loja Operei.

„Nu găsesc destule elogii pentru a preamări generozitatea acestui om. În cea mai cumplită perioadă a iernii, când Sena era îngheţată bocnă săptămâni în şir, a dat, zilnic, săracilor din Paris, pâine în valoare de peste o

mie de livre. Toate femeile pe cale să nască, aflate în partea dinspre noi a Palatului Regal, au fost îngrijite pe cheltuiala lui. A închiriat clădiri nelocuite, în cartierul St. Germain, şi a organizat puncte de distribuire pentru supa săracilor, unde amărâţii sunt serviţi de proprii lui servitori, îmbrăcaţi în livrea. Ducele d'Orléans este, fără îndoială, cel mai iubit în tot Parisul; ceea ce nu place deloc la Curte, unde este detestat – se spune că regina refuză să-i vorbească. În afara ducelui d'Orléans, Necker, ministrul de finanţe, este omul zilei şi se pare că a dat, din fondurile sale, două milioane de livre pentru Trezorerie. Dacă ţara poate rezista până la Adunarea Statelor Generale din mai, s-ar putea să asistăm la schimbări mari, cu atât mai mult cu cât Necker a reuşit să obţină dublarea numărului reprezentanţilor Stării a Treia, care astfel va avea majoritatea voturilor faţă de aristocraţi şi clerici. Iată, vă trimit câteva pamflete, pe care Pierre ar putea să le distribuie în Mans, iar Michel şi François în Ferté-Bernard şi Mondoubleau. Sunt expediate de la cartierul general al ducelui d'Orléans, de aici din Palais-Royal, şi conţin informaţii pe teme politice la zi."

Deci şi Robert era în pas cu moda şi se implicase în politică. Intrigile ministeriale luaseră locul scandalurilor de la Curte şi întrebarea „Ce este Starea a Treia?" devenise mai arzătoare decât „Cine este cel mai recent amant al reginei?"

Ca mulţi dintre cei de vârsta mea, nici eu nu auzisem de Statele Generale şi tot Pierre a fost cel care mi-a explicat că era vorba de nişte deputaţi, reprezentanţi ai întregii ţări, împărţiţi în trei grupări distincte – aristocraţia, clerul şi Starea a Treia, în care erau incluse toate celelalte clase sociale din regat. Pentru prima oară din 1614, aceste grupări aveau să se întâlnească la Paris, pentru a discuta viitorul ţării.

— Nu-ţi dai seama că Starea a Treia reprezintă oameni ca noi? Deputaţi din oraşele şi regiunile Franţei

se vor întruni la Paris să discute despre noi. Aşa ceva nu s-a mai întâmplat de peste o sută şaptezeci de ani.

Era într-o stare neobişnuită de surescitare, asemeni tuturor locuitorilor din Mans, mai ales avocaţii şi intelectualii care-i erau prieteni.

— A ieşit ceva din întrunirea lor de la 1614? am întrebat.

— Nu, recunoscu el, reprezentanţii nu au putut ajunge la o înţelegere. De astă dată, mulţumită lui Necker, Starea a Treia va avea majoritate de voturi.

El, Michel şi François au citit cu un interes extraordinar pamfletele trimise de Robert şi, din câte am înţeles, tot aşa procedase şi Edmé, fără ştirea soţului ei – căci, fiind perceptor, angajat să adune taxele pentru călugării de la St. Vincent, domnul Pomard avea o meserie criticată de mai toată lumea. Totodată, pamfletele propuneau ca în fiecare parohie să se întocmească jalbe care să fie înmânate deputaţilor aleşi. Astfel era reprezentat tot poporul şi părerile tuturor deveneau cunoscute, la Adunarea Statelor Generale de la Versailles.

În ceea ce-i privea pe muncitorii noştri de la Chesne-Bidault, ideea unei constituţii nu le spunea mare lucru. Ei nu doreau decât să se isprăvească cu taxele pe sare, să aibă un loc de muncă stabil şi să mai scadă preţul pâinii. Am încercat să fac la fel ca mama – să fac vizite familiilor, să le ascult păsurile; însă trecuse vremea când străchinile cu supă, carafele cu vin şi un pat în casa stăpânului erau acceptate ca un lux binevenit în timpuri de restrişte. Femeilor nu le ajungea pâinea să-şi hrănească copiii; în fiecare casă mă întâmpina doar sărăcia, boala şi foamea. Tot ce puteam să fac era să le repet, zi de zi, că iarna se va termina în curând, că negoţul se va îmbunătăţi, preţurile vor fi ceva mai moderate şi atunci când deputaţii şi regele se vor aduna, se va face ceva pentru noi toţi.

Cel mai greu le era bătrânilor şi celor foarte tineri. În mai toate casele din colonia noastră s-au înregistrat

decese în iarna aceea. Boala de plămâni, un flagel care afecta întreaga breaslă, indiferent de sezon, făcea acum de trei ori mai multe victime, printre muncitorii mai vârstnici, iar lipsurile îşi spuneau cuvântul asupra copiilor şi a nou-născuţilor.

Cred că cel mai pregnant mi-a rămas în amintire imaginea lui Durocher, unul din muncitorii noştri de elită, care, în acea iarnă, mi-a deschis uşa locuinţei sale ţinând în braţe trupul inert al propriului copil, şi mi-a spus că pământul îngheţat era prea tare pentru a-l îngropa – aşa că ducea micul cadavru în pădure, să-l ascundă sub un morman de cherestea îngheţată.

— Şi încă ceva, doamnă Sophie, îmi spuse, iar chipul cu trăsături aspre purta amprenta disperării. Ştiţi că întotdeauna am fost un om cinstit, dar azi câţiva dintre noi ne ducem să oprim un transport de grâne, între Authon şi Châteaudun şi dacă dăm peste căruţaşi care opun rezistentă le crăpăm capetele.

Durocher... pe mâna căruia mama ar fi avut încredere să lase toate materialele fabricii.

— Te rog, fă ceva şi opreşte-i, i-am spus lui Michel. Vor fi recunoscuţi pe loc şi denunţaţi. Durocher nu-şi ajută cu nimic nevasta şi copiii dacă-l bagă la închisoare.

— N-n-nu vor fi d-d-denunţaţi. C-c-căruţaşii n-o să îndrăznească, în ultima vreme ne-am câştigat reputaţia de oameni d-d-duri, în – Chesne-Bidault. Dacă D-Durocher pune mâna pe căruţele cu grâu, are b-b-binecuvântarea mea, mă lămuri Michel.

M-am uitat la François, dar el şi-a întors privirea şi am priceput că-şi reluase vechiul rol de subordonat al fratelui meu.

— Înţeleg ce vrea să facă Durocher, însă e vorba de o încălcare a legii. Cui îi poate folosi aşa ceva?

— Aceste l-l-legi au fost făcute să fie î-î-încălcate. Ştii ce-am auzit că a spus un e-e-episcop săptămâna trecută? Că ar fi destulă p-pâine pentru toată lumea, dacă t-ţ-ţăranii şi-ar arunca copiii în r-r-râu. Că nu face

rău n-n-nimănui să se hrănească o vreme cu r-r-rădăcini şi iarbă, mi-o reteză Michel.

Văzând expresia mea uimită, François continuă:

— Este adevărat. E vorba despre episcopul din Rouen sau Rennes, nu mai ştiu care. Prea cuvioşii ăştia sunt cei mai înrăiţi acaparatori de grâne. Se ştie că au saci întregi dosiţi în pivniţe.

„Se ştie" intra în aceeaşi categorie cu „se spune" şi cu bârfele de la Curte. Era regretabil că Michel şi François răspândeau, la rândul lor, aceste zvonuri.

Cât priveşte căruţele cu grâne, Durocher şi oamenii lui au făcut exact ce plănuiseră. Şi nimeni nu s-a plâns autorităţilor.

La mijlocul lunii aprilie, după ce ieşiserăm, în sfârşit, din iarnă, Cathie a venit, din senin, cu rugămintea să mă duc până la Paris. Aştepta să nască la sfârşitul lunii şi dorea să fiu cu ea. Părinţii ei fuseseră bolnavi în timpul iernii şi nu se simţeau în stare să aibă grijă de micul Jacques, care, la aproape opt ani, era un copil rotofei şi îndesat. Pe lângă magazinul de la Palais-Royal şi laboratorul din Strada Traversière de care se ocupa, Robert intrase în anturajul ducelui d'Orléans şi se ţinea tot timpul de întruniri politice. Eram însărcinată în patru luni şi nu prea mă trăgea inima să plec la Paris; dar ceva în epistola lui Cathie mă îngrijora, aşa că l-am convins pe François să mă lase să plec.

Robert m-a întâmpinat la staţia terminus, în strada Boulay şi după ce m-a informat asupra stării lui Cathie m-a pus neîntârziat în temă cu evenimentele zilei – Adunarea Statelor Generale de peste câteva săptămâni, apropierea unei crize la nivel naţional, frământările politice ce cuprinseseră întreg Parisul.

— Sunt sigură că tot ce spui e adevărat, dar ce fac Cathie şi băiatul?

Era mult prea zorit pentru a-şi pierde vremea cu subiecte atât de prozaice precum nevasta care aştepta să nască sau aniversarea fiului.

Opri o birjă, aşează bagajele în ea, apoi continuă:

— Îți dai seama. Dacă ducele d'Orléans era la conducere, criza s-ar fi terminat.

Îi ceru şi vizitiului asentimentul, acesta aprobă din cap, iar Robert adăugă:

— Ai văzut? Toată lumea este de acord... Ascultă-mă pe mine, Sophie. Locuiesc la Palais-Royal şi cunosc exact pulsul țării. Ştii, avem acum şi camerele de deasupra magazinului. Aud, ştiu tot.

„Şi repeți tot, şi confabulezi," gândeam în sinea mea.

— La Palais-Royal suntem cu toții patrioți şi eu aflu veştile la prima mână, de la Club de Valois, situat după colț. Nu că aş fi şi eu membru, dar am multe cunoştințe care au acest statut.

Începu să înşire lista numelor înaltelor personaje, cărora li se încredințaseră afacerile personale şi publice ale ducelui d'Orléans. Laclos – autorul *Legăturilor primejdioase,* carte pe care mama nu m-a lăsat niciodată s-o citesc – era, pare-se, mâna dreaptă a prințului şi cel care supraveghea totul.

— Sunt şi mulți tineri angrenați în afacerile ducelui. Un singur cuvânt din partea lui Laclos şi...

— Şi ce? l-am întrebat.

Robert zâmbi. Îşi trase pălăria şmechereşte şi încrucişă brațele.

— Ca de obicei, spun prea multe. Ce-ar fi să-mi spui, mai bine, ce se mai vorbeşte în Mans.

Am preferat să tac. În regiunea noastră lucrurile erau şi aşa destul de încurcate, astfel încât nu-mi ardea să devin ținta întrebărilor iscoditoare ale lui Robert.

Pe Cathie am găsit-o obosită şi iritată, dar înduioşător de bucuroasă să mă vadă. De îndată ce m-a depus în prag, Robert a plecat din nou pentru ceea ce el a numit, în glumă, „probleme de stat."

— Ce n-aş da ca gluma lui Robert să fie o minciună, mi-a şoptit Cathie, dar n-a apucat să spună mai mult fiindcă tocmai atunci a apărut Jacques, nepotul cel neastâmpărat – cu păr blond şi ochi albaştrii, leit frate-miu – şi a trebuit să-mi arăt încântarea la fiecare

jucărie primită în dar la aniversare.

Mai târziu Cathie mi-a împărtăşit temerile ei.

— Robert e mereu cu agenţii şi agitatorii ducelui d'Orléans. Singurul lor scop este să răspândească zvonuri şi să provoace diversiuni. Sunt sigură că Robert acceptă bani de la ei.

— Dar ducele d'Orléans n-are niciun interes să provoace diversiuni. Doar oamenii îl iubesc. Când Statele Generale se vor întruni, totul se va rezolva, cel puţin aşa spune Pierre.

— Un lucru nu înţeleg. Şi eu cred că, aşa cum spui, ducele nu vrea să provoace dezordine. Oamenii din anturajul lui sunt de vină. În ultimele luni, de când a venit domnul Laclos la Palais-Royal, s-a schimbat întreaga atmosferă. Grădinile şi galeriile, unde lumea venea să se amuze, sunt acum înţesate de clevetitori şi oameni care vorbesc pe la colţuri. Sunt convinsă că majoritatea sunt spioni, zise Cathie oftând.

Biata Cathie. Situaţia în care se afla o făcea să fabuleze. Cum puteau exista spioni pe străzile Parisului? Ţara nu era în război. Am încercat să-i distrag atenţia vorbind despre viitorul copil şi de bucuria lui Jacques de a avea un frăţior sau o surioară, dar n-am avut prea mult succes.

— De-am putea cel puţin să plecăm din Paris şi să locuim cu voi, la Chesne-Bidault. Ştiu că aţi avut o iarnă grea, însă cel puţin nu trebuie să trăiţi cu frica-n sân, de teama răzmeriţelor.

În săptămâna care a urmat am început să înţeleg câte ceva din temerile ei.

Într-adevăr, de la ultima mea vizită, în urmă cu aproximativ patru ani, Parisul se schimbase. Pe stradă sau în magazine, chipurile oamenilor erau atât de schimbate: morocănoase, preocupate sau tensionate, amintindu-mi de Cathie; sau surexcitate şi nerăbdătoare, asemeni expresiei de pe chipul lui Robert. Cathie avea dreptate, clevetirea era în floare. O întâlneai prin galerii, la fiecare colţ de stradă, în micile grupuri din

grădinile Palatului Regal.

Odată l-am văzut pe ducele d'Orléans, alături de amanta lui, Madame du Buffon, plecând la cursele de la Vincennes. Se îngrăşase mult de la celebra noastră întâlnire de la teatru şi am fost dezamăgită văzând cum, din trăsura ce ieşea pe poarta palatului, ducele a salutat cu o mână flască mulţimea care-l aclama strigând: „Trăiască ducele d'Orléans, trăiască părintele naţiunii!" Mă aşteptam ca viitorul nostru lider, dacă aşa avea să se întâmple, să fie mai vioi, mai plin de viaţă în faţa mulţimilor ce-l înconjurau, nu să se afunde în pernele trăsurii, râzând la glumele amantei.

Robert ar fi zis că sunt o provincială... Eram hotărâtă să nu mai spun absolut nimic neplăcut la adresa idolului său.

Întâmplarea face că, în seara respectivă, Robert n-ar fi luat oricum în seamă comentariile mele, căci deşi se întorsese la magazin, era dus cu gândul la discursul ţinut, la Adunarea Electorală din parohia St. Marguerite, de domnul Réveillon, un om bogat, fabricant de tapete, care bătuse monedă pe costurile de producţie ridicate şi pe relaţia dintre acestea şi salarii – deplângând vremea când muncitorii lui puteau să se descurce cu 15 sous pe zi. Acum, declara el, acordarea unor salarii mai mari ar fi o măsură ce ar afecta producţia.

— Este foarte adevărat. Ne confruntăm cu aceeaşi situaţie şi la Chesne-Bidault, însă dacă nu mărim salariile, muncitorii mor de foame, i-am spus lui Robert.

— Aşa este, dar asemenea afirmaţii, făcute în public, sună destul de neinspirat. Réveillon ar face bine să-şi păzească ferestrele, zise fratele meu.

Extrem de amuzat la gândul că un alt negustor avea necazuri, aşa cum avusese şi el cu câţiva ani în urmă, Robert plecă iarăşi la una din adunările lui secrete – nu ştiam dacă la Club sau la Loja Marelui Orient. A doua zi dimineaţă, când m-am dus la piaţă, să fac cumpărături pentru Cathie, nu se vorbea decât despre intenţia unora dintre fabricanţii bogaţi din cartierul St. Antoine de a

reduce salariile muncitorilor la 10 sous pe zi, iar o precupeață de peşte, cât un munte, îmi spuse sus şi tare, trântindu-mi pachetul cu peşte în brațe:

— De-alde ăştia care jecmănesc oamenii cinstiți ar merita să fie spânzurați.

Una era să-ți exprimi regretul pentru timpurile când salariile erau mai mici, şi cu totul altceva era să le reduci şi mă întrebam care era versiunea adevărată. I-am spus lui Robert ce auzisem şi el a dat aprobator din cap.

— Povestea a făcut, deja, înconjurul Parisului. Şi versiunile sunt care de care mai denaturate. Cineva mi-a spus că Henriot, care fabrică praf de puşcă, este de aceeaşi părere cu Réveillon. N-aş vrea să fiu în pielea nici unuia dintre ei.

Cathie se uită la mine şi oftă.

— Robert, dar nu ne-ai spus tu că domnul Réveillon n-a făcut decât să deplângă vremurile trecute fără să spună nimic despre reducerea salariilor? îl chestiona ea.

— Exact aşa a spus, însă bineînțeles că fiecare este liber să accentueze aspectul care i se pare relevant într-un discurs.

Cum, la sfârşit de săptămână, parizienii veneau să se plimbe prin galeriile şi grădinile Palatului Regal, de obicei magazinul era aglomerat duminica, însă în acea duminică de 26 aprilie, şi eu şi Cathie am avut impresia că era şi mai multă lume ca de obicei, defilând în sus şi-n jos în fața palatului şi de-a lungul străzii St. Honoré, spre Tuileries. Minunatele bibelouri de sticlă şi porțelan etalate n-au tentat cumpărătorii şi Robert a tras obloanele devreme. A doua zi, luni, o zi de odihnă pentru muncitori, Cathie şi Robert aveau obiceiul să-l scoată la plimbare pe Jacques şi să meargă cu el în alt cartier, fie să-i vadă pe bunicii Fiat fie să se plimbe în Bois. Însă, la micul dejun, Robert ne-a spus să rămânem în casă, să nu deschidem magazinul şi să nu ieşim pe stradă sub niciun pretext.

Cathie s-a albit la față şi a întrebat de ce atâtea precauții.

— S-ar putea să fie tulburări şi e mai înţelept să fim precauţi. Eu mă duc la laborator, să fiu sigur că totul este în ordine, zise el nepăsător.

L-am implorat să stea mai curând cu noi decât să rişte să i se întâmple ceva în mulţime, însă nu ne-a ascultat, insistând că n-o să păţească nimic. Şi eu şi Cathie am remarcat că fierbea de nerăbdare; a dat pe gât cafeaua şi a plecat, lăsând magazinul de la parter în grija băiatului Raoul.

Menajera, care o ajuta pe Cathie, n-a venit, încă un semn că ceva avea să se întâmple. Ne-am dus în încăperile de la etaj, încercând să-i distragem atenţia lui Jacques, care protesta fiindcă era ţinut în casă într-o zi de sărbătoare.

Imediat Cathie ieşi din dormitor şi-mi făcu semn. Îmi arătă un pumn de mărunţiş, numai denieri, 12 denieri însemnând un sou; pe aversul monedei era capul ducelui d'Orléans şi cuvintele „Monseniorul, ducele d'Orléans, cetăţean" şi pe revers scria „Nădejdea Franţei".

— Am făcut ordine în hainele lui Robert. Şi uite ce-am găsit. Aşa ceva vor Laclos şi ai lui să împartă oamenilor. Acum ştiu cu ce-şi umpluse Robert buzunarele. Dar la ce bun toate astea? îmi spuse ea în şoaptă.

Am auzit şi noi tropăituri şi am deschis fereastra, dar din cauza zidurilor din jur şi a galeriilor n-am văzut nimic; tot ce ştiam era că zgomotele veneau dinspre Palais-Royal şi strada St. Honoré. În afară de tropăieli se mai auzea un murmur ce devenea tot mai puternic, crescând în intensitate, ca un torent, şi pentru prima oară în viaţă am auzit vuietul unei mulţimi furioase.

Până să ne dezmeticim, Jacques se dusese jos, în magazin, să povestească calfei cele întâmplate, iar Raoul trăsese zăvoarele de la uşă şi se-ndrepta în fugă spre piaţa Palatului Regal, să afle ce se petrece. Se întoarse peste puţină vreme, surescitat şi abia respirând, şi ne spuse că cineva din mulţime îi explicase că muncitorii ieşiseră cu toţii pe străzile cartierului St. Antoine; aveau

de gând să atace proprietatea unuia dintre fabricanții care amenințase cu reducerea salariilor.

— Or să dea foc la tot ce le iese în cale, zise calfa.

Cathie a leşinat şi, după ce am dus-o sus în pat, mi-am dat seama că starea ei se înrăutățea; era posibil să intre în travaliu chiar azi, poate peste doar câteva ore.

L-am trimis pe Raoul la chirurgul ce avea s-o asiste la naştere şi, în timp ce aşteptam, vuietul mulțimii se întețea spre St. Antoine. Când s-a întors, Raoul ne-a spus că medicul fusese chemat în cartierul unde se adunau răsculații şi în disperare – fiindcă Cathie începuse travaliul – l-am trimis din nou pe Raoul să iasă în stradă şi să găsească pe cineva care se pricepe, cât de cât, să moşească.

Bietul Jacques era tot aşa de speriat ca şi mine şi l-am trimis să fiarbă apă şi să facă feşe din nişte cearşafuri mai vechi, în vreme ce eu încercam s-o liniştesc pe Cathie.

A trecut o veşnicie, cel puțin aşa mi s-a părut – de fapt trecuseră doar patruzeci de minute – şi când Raoul s-a întors, am văzut, cu groază, că era însoțit de precupeața cea-ndesată. Văzând ce mutră am făcut, a râs prietenos şi s-a prezentat drept „coana Margot”.

— Nu există niciun medic în cartier, mai ales la ora asta târzie. Se spune că răzmeriția s-a întins din strada Montreuil până la fabrica regală de sticlă, din rue de Reuilly. Mulțimea duce nişte păpuşi confecționate din cârpe, care seamănă cu Réveillon şi Henriot, fabricanții, aşa le trebuie – pe ei ar trebui să-i ardă, nu păpuşile. Care-i necazul? Naşte? Am moşit zeci de copii.

Trase cearşafurile şi o examină pe Cathie, care-mi aruncă o privire înspăimântată, dar ce puteam face? Eram nevoite să acceptăm ajutorul femeii, căci deşi însărcinată, eram la fel de neştiutoare ca Jacques. Ce rău îmi părea că mama, sau unul din oamenii noştri nu erau aici...

L-am rugat pe Raoul ca, dacă reuşea să se strecoare prin mulțime, să meargă până la laborator, să-l aducă

pe fratele meu, şi băiatul a plecat ca din puşcă, stăpânit mai curând de nerăbdarea de a vedea ce se mai întâmplă, decât de grija pentru situaţia în care ne aflam noi. Abia după plecarea lui, femeia ne declară pe un ton ghiduş:

— N-o să apuce să ajungă; o să fie înghiţit de mulţime.

Am lăsat geamurile de la etaj deschise şi în ciuda distanţei auzeam vuietul îndepărtat al mulţimii şi, din când în când, tropotul cailor, când trupele se îndreptau spre cartierele răsculate, dispersându-i pe rebeli.

Ceasurile treceau, biata Cathie avea dureri tot mai mari şi niciun semn de la frate-meu. Începuse să se lase înserarea când, din dormitor, femeia mă strigă să vin s-o ajut. L-am rugat pe Jacques să facă nişte cafea în bucătărie – sărmanul copil era năucit de strigătele maică-sii – şi aşa, „coana Margot" şi cu mine am adus pe lume pruncul lui Cathie, născut mort, strangulat cu cordonul ombilical.

Mare păcat, dar nici doctorul n-avea ce să-i facă. Câţi copiii din ăştia n-am văzut. Se nasc cu picioarele înainte şi se strangulează singuri.

Am ajutat-o pe Cathie să se aşeze cât mai confortabil. Cred că nu mai avea puterea să-şi plângă copilul. Cu Jacques am avut de furcă, curiozitatea lui copilărească îndemnându-l să tragă cu ochiul la pruncul mort, pe care-l pusesem într-un coş şi-l acoperisem. Mai târziu ne-am dat seama că se întunecase de-a binelea şi murmurul mulţimii încetase.

— Asta-i tot ce-am putut face. Mai bine mă duc acasă, să văd dacă omul meu s-a întors şi are capul spart sau e teafăr. Mai trec mâine pe aici. Las-o să doarmă. E cel mai bun tratament.

I-am mulţumit şi am încercat să-i strecor nişte bani, pe care i-a refuzat.

— Nu e cazul. Toţi suntem egali în vremuri de restrişte. Mare păcat de copil. Dar e încă tânără. O să aibă alţii...

Nu mi-aş fi închipuit niciodată că o să-mi pară rău s-o văd că pleacă; iar în timp ce puneam zăvorul la uşa magazinului, au început să mă treacă fiori.

În noaptea aceea Robert nu s-a întors acasă. Jacques şi Cathie au adormit repede, însă eu am rămas lângă fereastra deschisă, atentă la zgomotul paşilor.

Răzmeriţa începu din nou, marţi dimineaţa. Cred că am furat câteva ore de somn şi m-am trezit la auzul unor tropăituri, strigăte şi bubuituri în uşă. Am crezut că era Raoul, însă era o persoană necunoscută.

— Deschideţi... Deschideţi. Azi toţi muncitorii trebuie să iasă în stradă. Trebuie să trecem podurile, să ajungem pe malul stâng. Deschideţi, deschideţi...

Am închis fereastra şi am auzit cum bătea cu pumnul în uşile caselor alăturate, mergând în direcţia străzii St. Honoré. Apoi au apărut alţii, urlând şi strigând, şi pe măsură ce trecea ziua, auzeam murmurul mulţimii răsunând când într-un cartier, când în altul, focuri tot mai dese de armă şi tropăitul cailor armatei de cavalerie, ba într-o direcţie ba în alta.

În acea zi moaşa nu dădu niciun semn de viaţă. Se alăturase mulţimii sau se baricadase, ca noi, în casă, căci pe străzi circulau numai manifestanţi şi nu vedeai niciun gură cască. Scoţând din când în când capul pe fereastra de la etaj, Jacques ne spuse că văzuse cum oameni cu capetele bandajate transportau răniţi ce sângerau profund – dacă totul se petrecea doar în imaginaţia lui, n-aveam de unde să ştiu.

De două zile nu mai aveam hrană proaspătă şi pâinea se terminase, însă nu îndrăzneam să ies din casă de teama răzmeriţei. Când s-a trezit, lui Cathie i se făcuse foame, semn bun, mi-am zis. I-am pregătit nişte supă, însă i s-a făcut rău la scurt timp după ce mâncase şi a început să se plângă de dureri asemănătoare celor pe care le avusese cu o zi înainte. Durerile au devenit tot mai acute, iar figura lui Cathie a căpătat un aer tot mai istovit. Nu ştiam ce să fac, vedeam că pierde din ce în ce mai mult sânge şi nu era bine deloc. Am tăiat cât mai

multe feşe şi le-am întrebuinţat pentru a stăvili hemoragia.

Dat fiind că mamă-sa nu se mai văita, cum se întâmplase cu o zi înainte, Jacques se mulţumea să stea aplecat peste fereastră, şi mă anunţa ori de câte ori vuietul mulţimii creştea sau descreştea:

— I-auzi trupele – i-auzi cum zornăie armele cavaleriei şi cum tropăie caii. Ce mi-ar place să-i pot vedea. Poc... Poc... Poc, ţipa în culmea încântării, de câte ori auzea cum pocneau flintele.

Chipul lui Cathie avea acum o culoare cadaverică. Era pe la şapte, opt seara şi, de la trei după masă, nu se mişcase în pat. Jacques se plictisise de jocul cu „poc... poc" şi ne avertiză că-i era foame. Am mai făcut o supă dar cum nu aveam pâine să muiem în ea, Jacques rămase tot flămând. Apoi, ţinând cont de faptul că avea doar opt ani şi de duminică stătuse mereu închis în casă, începu să alerge în sus şi în jos pe scările dintre magazin şi etajul unde se afla locuinţa, iar bufniturile şi tropăielile lui mă asurzeau mai tare decât urletele mulţimii şi împuşcăturile ce răzbăteau dinspre St. Antoine.

În aer plutea un miros acru de paie arse – provenit fie de la casele ce fuseseră probabil incendiate, fie de la praful de puşcă din flintele soldaţilor – iar Jacques urca şi cobora scările, sărind de la o treaptă la alta; în camera lui Cathie domnea iarăşi întunericul, iar eu îngenuncheasem lângă patul ei, strângându-i mâna inertă.

Se auziră din nou paşii unor trecători întârziaţi, care se duseseră să-i vadă pe rebeli – şi, în cele din urmă, se auzi un zornăit la uşă. Jacques strigă ca un apucat:

— A venit tata! şi porni în goană pe scări să-i deschidă.

M-am ridicat de lângă Cathie, am aprins lumânările şi am auzit cum Robert vorbea şi râdea cu băiatul. La lumina opaiţului, am ajuns pe palier şi m-am uitat lung la frate-meu.

— Raoul nu ți-a transmis, ieri, mesajul? l-am întrebat.

El a privit în sus, zâmbind şi-a început să suie treptele, urmat de Jacques.

— Care mesaj? Nu mi-a transmis nimic. În ultimele treizeci şi şase de ore, de aici şi până la Traversière, s-au adunat aproape 3.000 de oameni, poate chiar mai mult. Bine am făcut că m-am întors în seara asta. Domeniile lui Réveillon şi Henriot au fost devastate şi cine ştie câte alte pagube s-au mai produs – odată întărâtate, mulțimile Parisului se dezlănțuie şi nu mai țin cont de nimic. Am urmărit aproape totul de la fereastra laboratorului şi zău că aveai la ce privi, mulțimea care striga „Trăiască Starea a Treia!", „Trăiască Necker!" – deşi nu-mi dau seama ce legătură ar fi între Starea a Treia, ministrul de finanțe şi demonstranți! În orice caz, când soldații au început să tragă, zeci de răsculați au plătit cu viața fiindcă au strigat asemenea lozinci. Din câte am văzut, au fost cel puțin douăzeci de morți şi peste cincizeci de răniți, numai în strada Traversière.

Ajunsese lângă mine, pe palier.

— Unde e Cathie? De ce e întuneric? m-a întrebat.

Am mers amândoi în dormitor. Cu lumânarea în mână m-am îndreptat spre pat şi i-am spus:

— Stăm aici singure, de aseară. N-am ştiut ce să fac.

Am apropiat lumânarea de fața lui Cathie; chipul ei era alb ca ceara. Robert s-a aplecat şi a luat-o de mână:

— O! Doamne... Doamne... Doamne, rosti el, pe urmă se întoarse spre mine. Sophie, tu nu vezi că e moartă?

Afară se auzeau, din nou, paşii întârziaților care reveneau spre casă. Câțiva dintre ei râdeau şi cântau:

„Trăiască Ludovic al XVI-lea
Trăiască acest rege viteaz.
Domnul Necker,
Bravul nostru duce d'Orléans!"

Jacques intră în goană în cameră, strigând

„Poc...Poc”, imitându-i pe cei ce mărşăluiau pe străzi. Entuziaştii de afară se îndreptară spre rue St. Honoré, ducând cu ei şi cântecul, ce se stinse, încet, încet.

Opt

Primul meu impuls a fost să-l duc pe Jacques acasă, la Chesne-Bidault, departe de atmosfera tulbure a Parisului, dar după ce-a depăşit primul şoc, cauzat de moartea lui Cathie, Robert mi-a declarat că nu se putea despărţi de băiat şi că amândoi vor sta, o perioadă, cu domnul şi doamna Fiat, părinţii lui Cathie, care acum locuiau în rue Petits Piliers, în cartierul Halles, foarte aproape de magazinul din Palais-Royal. Deşi, la vremea când fiica lor era însărcinată, cei doi Fiat refuzaseră să se ocupe de nepot, invocând vârsta înaintată, acum, roşi de remuşcări, abia aşteptau să-l ia pe Jacques la ei. Eram tare abătută când a venit momentul să-mi iau rămas bun de la băiat şi de la Robert, care încă nu realiza pierderea pe care-o suferise.

În timp ce mă conducea la diligenţă, Robert mi-a declarat:

— Am să muncesc ca un rob. Poate aşa am să-mi uit durerea.

Însă mă întrebam dacă nu-l preocupa, mai degrabă, cine ştie ce complot al ducelui d'Orléans decât munca în laborator la fabricarea sticlei şi a porţelanurilor.

În diligenţa care ne ducea tot mai departe de capitală, spre sud-vest, toată lumea nu discuta decât despre răscoala împotriva lui Réveillon şi modul ciudat în care se declanşase. Aparent, nici măcar unul din muncitorii de la fabrica lui nu era amestecat – toţi cei implicaţi fiind angajaţi de la topitoriile concurente, precum şi lucrători din alte bresle, lăcătuşi, tâmplari şi docheri, iar doi din cei arestaţi lucrând la fabrica regală de sticlă, aflată în apropiere de laboratorul lui Robert, din strada Traversière.

Tăceam mâlc, însă, avidă de informaţii, înregistram tot ce se comenta, şi am ciulit urechile când unul dintre călători, un bărbat bine îmbrăcat şi cu un aer autoritar, declară că aflase din sursă sigură, de la unul din verii lui, şef la Chatelet, că mulţi din cei arestaţi aveau asupra lor monede cu efigia ducelui d'Orléans.

Pasagerul de lângă mine interveni şi el:

— Nici nu mai ştii ce să crezi. Cumnatu-meu mi-a spus că reprezentanţi ai clerului, deghizaţi în cetăţeni obişnuiţi, le ofereau bani privitorilor, dacă aceştia acceptau să se alăture rebelilor.

Merita să-i spun asta lui Michel, gândeam clocotind de furie.

Diligenţa m-a lăsat la Ferté-Bernard, şi cum ajunsesem înainte de vreme, am fost nevoită să mai aştept o jumătate de oră, la Petit Chapeau Rouge, într-o atmosferă cam dubioasă. Petit Chapeau Rouge era un han prăpădit, locul de întâlnire al tuturor vagabonzilor de prin partea noastră; telali, spoitori, negustori ambulanţi şi şarlatani de tot soiul, care-şi câştigau existenţa umblând din poartă în poartă şi vânzând obiecte fără valoare, tot soiul de fleacuri, almanahuri şi altele.

Aşteptam într-o încăpere separată, destinată călătorilor, dar auzeam frânturi din discuţiile purtate alături, unde se servea băutura, şi aşa am aflat că Parisul nu era singurul oraş în care avuseseră loc tulburări. Insurecţii se produseseră şi la Nogent şi Bellême. Apoi a apărut un individ, am crezut că e orb – până şi-a scos petecul negru de pe ochi şi mi-am dat seama că vedea foarte bine, dar se deghiza, pentru a stârni milă atunci când pleca la cerşit. Personajul izbea cu bastonul în uşă şi striga:

— Ar trebui confiscate toate căruţele cu grâne şi căruţaşii spânzuraţi; numai aşa o să avem ce mânca.

Nu-mi puteam închipui că muncitorii din colonie sau Durocher al nostru, un om cu o fire atât de blândă, puteau să se lase păcăliţi de asemenea indivizi.

Nu mult după aceea, François şi Michel au venit să mă ia şi, aşa cum se întâmplă de obicei cu cei rămaşi acasă, amândoi erau mai puţin dispuşi să mă asculte însă foarte dornici să-mi povestească ultimele evenimente petrecute în ţinut.

Aşadar, şi-au exprimat, la iuţeală, regretele pentru moartea lui Cathie şi tulburările din Paris, totul a fost iute şters cu buretele, şi n-am scăpat până nu mi-au explicat că muncitorii sezonieri, din departamentele limitrofe, au rămas şomeri şi umblă în grupuri, terorizând întreaga regiune. Că sunt atât de înverşunaţi încât au ajuns să măcelărească animalele de la ferme şi să smulgă din rădăcini recoltele timpurii, că acestor cete de jefuitori li se alătură alţi indivizi fără căpătâi, veniţi tocmai din vestul ţării, din Bretania şi din zona de coastă.

— Li se spune briganzi, nişte tâlhari, cărora puţin le pasă că vin în toiul nopţii, ridică toată ferma în picioare şi-i iau omului toţi banii din casă. În scurtă vreme va trebui să înfiinţăm miliţii în fiecare parohie, îmi spuse François.

— Sau să m-m-mergem şi noi cu ei. Destul să zic o vorbă şi majoritatea oamenii de la noi aşa ar f-f-face.

Deci la întoarcere mă întâmpinau aceleaşi lipsuri, aceleaşi necazuri, acelaşi negoţ fără perspective; poate era mai bine că nu-l luasem cu mine pe Jacques. Şi cu toate astea, seara, când m-am aplecat pe fereastră şi am simţit aerul plăcut şi sănătos, înmiresmat de mirosul florilor din livadă, m-am simţit atât de mulţumită că eram acasă, sub propriul acoperiş, departe de vuietul înspăimântător al mulţimilor pariziene, a căror amintire avea să mă urmărească noapte de noapte, câteva luni în şir.

În scrisorile sale, Robert vorbea foarte puţin despre el sau despre copil; ceea ce-l preocupa era pulsul politic al capitalei. Nu se ştie cum, reuşise să ajungă în apropierea mulţimilor, strânse la Adunarea Statelor Generale de la Versailles, din 5 mai, şi deţinea

informaţii, de la martori oculari, asupra evenimentelor. Îl îngrijora mai ales faptul că deputaţii Stării a Treia veniseră îmbrăcaţi foarte sobru, în negru şi, după cum spunea el, ţinuta lor făcuse o impresie proastă în comparaţie cu odăjdiile înalţilor demnitari ai Bisericii şi straiele somptuoase ale aristocraţilor.

„Şi asta nu e tot, au fost băgaţi cu toţii într-un ţarc, ca o cireadă de vite, în vreme ce aristocraţii şi clerul erau aşezaţi în jurul regelui. Un afront deliberat la adresa burgheziei. Ducele d'Orléans a fost primit cu mult entuziasm, regele şi Necker au fost şi ei ovaţionaţi, în schimb regina a fost întâmpinată cu indiferenţă şi se spune că era foarte palidă şi încruntată. Cât priveşte discursurile, au fost sub aşteptări. Vorbind în numele clerului, arhiepiscopul de Aix a făcut o bună impresie, ba chiar a venit şi cu o bucată mizerabilă de pâine neagră, pentru a demonstra ce hrană îngrozitoare consumă oamenii sărmani. Dar a fost eclipsat de unul dintre deputaţii Stării a Treia, un tânăr avocat, Robespierre – mă întreb dacă Pierre a auzit de el? – care i-a recomandat arhiepiscopului să-şi îndemne colegii să se alăture patrioţilor, acei prieteni ai poporului, iar dacă vor să fie utili să renunţe, în parte, la fastul în care trăiesc în favoarea existenţei simple, dusă de întemeietorul credinţei lor. Îmi închipui cum ar fi aplaudat Pierre acest discurs! O să mai auzim de avocatul ăsta, cu siguranţă."

În acest timp, cum furnalul de la Chesne-Bidault era pus în funcţiune numai trei zile pe săptămână, unii dintre lucrătorii mai tineri au plecat să-şi găsească de lucru în altă parte, până când situaţia se mai îmbunătăţea. Îmi părea tare rău să-i văd cum se duc care-ncotro, căci nu puteau fi angajaţi decât ca sezonieri la munca câmpului, la adunatul fânului, îngroşând astfel rândurile vagabonzilor care rătăceau prin regiune.

Slavă Domnului că trecuseră vitregiile iernii fără ca micuţa noastră colonie să aibă prea mult de suferit, dar,

în fiecare zi, auzeam despre noi tulburări şi răzmeriţe şi impresia mea era că nu se realizase nimic la Adunarea Statelor Generale, de la Versailles.

Când trecu să ne vadă, la sfârşitul lui iunie, Pierre deborda de optimism, ca de obicei. Venise împreună cu nevasta sa, o femeie blajină, şi cu cei doi băieţi, pe care-i creştea a la Jean-Jacques. Nu cunoşteau alfabetul, mâncau cu degetele şi erau sălbatici ca nişte fiare, dar altfel păreau destul de simpatici.

Îmi amintesc că în acea zi, profitând de vremea bună, tocmai duceam fânul în pătulele de lângă casa proprietarului.

Pierre încerca să-i potolească pe băieţi, care aruncau de sus legăturile de fân, îngrijit stivuite.

— De acord, deocamdată, situaţia a ajuns la un punct mort, dar Starea a Treia s-a constituit într-o Adunare Naţională, demonstraţia de forţă n-a reuşit s-o dezbine şi regele va fi obligat să accepte o nouă Constituţie. Abia atunci deputaţii se vor întoarce acasă. Ai auzit jurământul pe care l-au depus pe 26? „Nu plecăm până când nu avem o Constituţie de sine stătătoare.” Ce n-aş fi dat să fiu şi eu acolo! Ăsta e glasul adevăratei Franţe.

Încercă iarăşi să-i potolească pe băieţi, care însă se făceau că nu-l aud.

— Regele e prost sfătuit, ăsta-i necazul, zise François. Dacă ar fi fost singur, Adunarea nu ar fi întâmpinat obstacole. Cei de la Curte sunt de vină şi în primul rând regina.

— O t-t-ticăloasă! izbucni Michel.

Mă întrebam oare câte alte familii discutau, la ora asta, acest subiect, în aceeaşi termeni de mahala.

— Spune-i cum vrei. Nu uita însă că n-au trecut nici trei săptămâni de când i-a murit copilul, i-am spus.

Era adevărat. Şi eu şi celelalte femei de la atelier am fost foarte impresionate auzind că pe 2 iunie murise tânărul print moştenitor, un băiat doar cu câteva luni mai mic decât nepotul meu, Jacques.

— Dacă-ţi închipui că în asemenea momente o mamă

se gândeşte la politică...

— B-b-bine, bine. Atunci de ce se a-a-amestecă şi nu lasă ţara asta să se g-g-guverneze singură? interveni Michel.

Nu ştiam ce să le răspund nici lui Michel nici lui Pierre. Dar mi se părea de-a dreptul o neobrăzare să credem că ştim ce se întâmplă în cercurile înalte. Uite, Pierre, de exemplu, tot explica cum trebuia regele să respecte legea şi ce ordine trebuia să dea Adunării, sau ce ordine trebuia Adunarea să-i dea regelui, şi cu toate astea nu era în stare să le facă pe obrăznicăturile alea de copii să se dea jos de pe stogul cu fân. Mama i-ar fi făcut să coboare imediat şi le-ar mai fi tras şi-o chelfăneală pe deasupra.

În prima săptămână din iulie am primit încă o scrisoare de la Robert. La Palais-Royal fusese mare agitaţie. Suporterii ducelui d'Orléans (care, întâmplător, îşi găsise loc tocmai între cei din Starea a Treia, ca simplu cetăţean) încurajaseră mulţimea să ceară eliberarea celor unsprezece gardieni de la închisoarea Abbaye – întemniţaţi fiindcă refuzaseră să tragă în demonstranţi, pe 23 iunie. În multe din cafenelele şi restaurantele oraşului Garda Franceză fraterniza cu mulţimile, susţinând că, dacă aveau loc tulburări, nu vor trage niciodată în fraţii lor francezi.

„*Se vorbeşte*, scria Robert în continuare, *că în ţară au venit trupe străine, pentru a-i sprijini, la nevoie, pe cei de la Curte şi se mai spune că multe poduri sunt păzite. Ultima bârfă este că regina şi fratele regelui, contele d'Artois, au poruncit să se sape sub Bastilia un tunel secret, prin care pot pătrunde sute de soldaţi înarmaţi şi că la un cuvânt – dacă Adunarea Naţională nu-şi vede de treabă – trupele ar face să explodeze un obuz cu o încărcătură atât de puternică încât i-ar omorî pe deputaţii din Adunare şi ar distruge aproape întregul Paris.*"

Deşi îmi venea greu să cred, dacă toate acestea erau

adevărate, însemna că lui Robert nu-i rămânea decât un singur lucru de făcut, anume să părăsească imediat Parisul, împreună cu Jacques şi cu familia Fiat, în cazul că bătrânii ar fi acceptat.

Eram împreună cu François şi Michel şi după ce le-am citit scrisoarea cu voce tare, Michel a zis furios:

— Ce-ce-ce ţi-am spus? Ticăloşii ăia de la Curte şi aristocraţii ar face orice să d-d-dezbine Adunarea Naţională. Oare de ce nu ies în stradă locuitorii P-p-parisului şi nu luptă? Să se fi-ntâmplat asta la Mans, eram deja în s-s-stradă, şi m-ar fi u-u-urmat toţi locuitorii.

I-am scris imediat lui Robert, implorându-l să plece din Paris, deşi nu prea trăgeam nădejde că avea să-mi urmeze sfatul. Dacă era încă în slujba lui Laclos şi a celor din anturajul ducelui d'Orléans, însemna că momentul lor de glorie abia acum avea să vină.

Oribila poveste despre complotul reginei, care voia să arunce în aer întreaga Adunare Naţională, ba chiar întregul Paris, ajunsese şi în Mans – iar Pierre nu vorbea decât despre asta când, o săptămână mai târziu, Michel şi François au ajuns în oraş. Se pare că unul dintre deputaţi confirmase zvonul, într-o scrisoare către un Elector, aceştia fiind oameni de vază din fiecare district, care votaseră pentru deputaţii din Starea a Treia.

Era pentru prima dată că Pierre îşi pierduse cumpătul.

— Parisul este înconjurat de trupe. Ieri s-a întors nevasta unui deputat care aflase dintr-o sursă sigură că, la un semn al prinţului Condé, 40.000 de soldaţi sunt gata să ocupe capitala şi să tragă în cei ce sprijină Adunarea. Dacă aşa stau lucrurile, va fi un adevărat măcel.

Aceste veşti erau contrazise de noutăţile primite de la Edmé, al cărui soţ, domnul Pomard, în calitatea sa de parte contractantă pentru mănăstirea St. Vincent, participase la un dineu, organizat la Oratoire, de ofiţerii din regimentul Dragonilor de Chartres, în cinstea

reîntoarcerii colonelului lor, vicontele de Valence. Potrivit celor declarate de viconte, în capitală exista un spirit civic deosebit, iar ducele d'Orléans şi Necker erau încă eroii zilei.

— Desigur, vicontele de Valence este unul dintre suporterii ducelui d'Orléans. Este însurat cu fiica doamnei de Genlis, fosta amantă a ducelui, şi este iubitul mamei vitrege a ducelui. Deci cunoaşte îndeaproape situaţia familiei, îi explică Edmé lui Michel.

Ca şi Robert, Edmé avea oarece talent la bârfit, şi când Michel mi-a repetat istoria m-am simţit extrem de uşurată că nu locuiam la Mans.

— P-p-puţin îmi pasă de bârfe. Problema e că n-am încredere în a-a-aristocraţi, fie că-l sprijină pe ducele d'Orléans sau nu. În ce-l priveşte pe dobitocul de P-p-pomard, ar face bine să-şi ţină gura, şi el şi blestemaţii de călugări de la St. Vincent.

Soţul şi fratele meu s-au întors aşadar, la Chesne-Bidault, cu tolba plină de noutăţi, la care au adăugat declaraţia incendiară a lui Pierre conform căreia, dacă izbucneau tulburări în Paris, patrioţii şi Electorii din Mans intenţionau să formeze un comitet de ordine, să ia cu asalt municipalitatea, şi să ordone cetăţenilor apţi de luptă să vină la primărie şi să formeze o miliţie populară.

— Fără să avem d-d-divergenţe cu ofiţerii din r-r-regimentul D-d-dragonilor de Chartres, adăugă Michel, plin de înţeles.

Ceea ce, gândeam eu, dovedea că zvonul adus de Edmé avea, la urma urmei, un sâmbure de adevăr.

La Chesne-Bidault eram însă ocupaţi cu recolta de grâu de la fermă, şi mai puţin cu pregătirile pentru viitoarele răscoale din Mans. Grupurile de vagabonzi hoinari intrau noaptea în ferme şi tăiau porumbul şi orzul. Nimeni nu ştia dacă îl consumau sau îl stocau – însă toţi ne temeam pentru recoltă, fiindcă dacă se întâmpla ceva şi-n anul ăsta, era clar că la iarnă am fi murit de foame.

În fiecare noapte, Michel şi François trimiteau paznici în câmp, dar tot nu ne venea uşor să ne ducem la culcare, fiindcă se vorbea că vagabonzii erau înarmaţi. Tot ei jefuiau şi stivele de cherestea din pădure, şi le vindeau ca lemn de foc pentru la iarnă. Iar noi ne simţeam şi mai ameninţaţi, căci dacă ne furau cheresteaua nu mai puteam să ardem continuu focul în furnal. Exact aşa se întâmplase în pădurea Bonnétable, după cum aflasem direct de la soţia lui Pierre care venea dintr-acolo.

— N-n-nu avem încotro, trebuie să formăm patrule de oameni care să stea de veghe, d-d-de aici până la Montmirail, z-z-zi şi noapte.

Michel şi François făceau cu schimbul, patrulând pe timp de noapte, şi în acele prime zile din iulie, dacă soţul meu era plecat, stăteam trează până dimineaţă, singură şi neliniştită; iar dacă el era lângă mine, atunci eram îngrijorată pentru Michel care făcea singur de planton în pădure, păzind şi aşteptându-i pe briganzii care nu mai veneau.

Cred că era luni sau marţi, 13 sau 14 iulie, nu-mi amintesc exact, când François a adus veşti de la Mondoubleau, anume că cei de la Curte îl convinseseră pe rege să-l dea afară pe Necker din funcţia de revizor la Finanţe, iar acesta plecase în exil. Parisul era în stare de asediu, barierele din marginea oraşului fuseseră incendiate sau date la o parte, vameşii puşi pe fugă – mulţimea scăpase de sub control şi dădea iama în depozitele de muniţii, în căutare de arme.

— Partea cea mai proastă este că toţi borfaşii din Paris au fost eliberaţi şi acum bat străzile de capul lor. Prizonieri, cerşetori, hoţi, criminali – toţi şomerii din capitală – se îndreaptă spre sud, lăsându-i pe cetăţenii cinstiţi să ţină piept celor de la Curte şi aristocraţilor.

François venise de la Mondoubleau cu una din căruţele topitoriei şi atât el cât şi caii erau transpiraţi şi rupţi de oboseală. Pe dată în jurul lui s-a strâns un grup de muncitori, între care şi Michel.

— Ce este? Ce s-a întâmplat? Cine ţi-a spus?

François repetă povestea şi aproape imediat Michel începu să ordone oamenilor să se împartă în grupuri – munca urma să înceteze definitiv la topitorie, până la noi ordine – care aveau să se răspândească la Plessis-Dorin, Montmirail, St. Avit, le Gault şi la vest de Vibraye, să-i anunţe pe locuitorii acestor comune despre cele ce se petreceau la Paris, şi să fie pregătiţi în caz că veneau briganzii. Un alt grup rămânea la Chesne-Bidault, să păzească topitoria. Imediat ce sosea diligenţa de la Paris, el sau François pleca la Ferté-Bernard pentru a mai afla veşti.

Desigur, eu aveam sarcina să explic familiilor cele întâmplate, să le vizitez pe fiecare, să le atrag atenţia să nu se îndepărteze de topitorie, să ţină copiii aproape. Spunându-le toate astea şi văzând cât sunt de înspăimântaţi, m-am simţit şi eu cuprinsă de teamă; neîncrederea şi nesiguranţa pluteau în aer, niciunul din noi nu ştia ce urma să se petreacă şi eram îngroziţi la gândul că briganzii ar putea ajunge atât de departe în sud, dând foc şi jefuind totul în calea lor.

În afara celor aflate de la François n-am mai primit alte veşti. Au trecut două zile şi n-am mai aflat nimic din Paris – cu excepţia faptului că avuseseră loc lupte de stradă, soldate cu morţi – unii spuneau că Bastilia fusese aruncată în aer, alţii că primul ministru englez, Pitt, trimisese, în Franţa, sute de soldaţi care, pe de o parte aveau să-i sprijine pe aristocraţi, iar pe de alta, să-i alunge pe briganzi spre zonele rurale, întrerupând totodată comunicaţiile.

Sâmbătă, 18 iulie, era rândul lui François să se ducă la Ferté-Bernard să afle noutăţi de la cei ce călătoreau pe ruta Paris – Mans, şi făceau haltă în Bellême pentru a schimba diligenţa la Ferté. Nu-mi venea să rămân singură în casa păzită de câţiva muncitori, câtă vreme François era plecat şi Michel făcea de pază în pădure.

— Merg şi eu cu tine, i-am spus lui François. Mai degrabă înfrunt primejdiile călătoriei decât să aştept

aici, ceasuri în şir, tocmai acum când nu se mai aude nici vâlvătaia focului în furnal.

A luat una din şaretele acoperite şi m-am suit lângă el, ca o femeie de rând. Dacă ne opreau vagabonzii nu eram decât noi doi şi n-aveau ce să ne facă, decât să răstoarne şareta şi să ne oblige să mergem acasă pe jos.

Ferté-Bernard era în mare fierbere. Nimeni nu lucra, toţi ieşiseră pe străzi. Răsunau clopotele de la catedrala Nôtre-Dame-des-Marias. Pentru prima oară auzeam clopotele anunţând pericol, nu chemarea la rugăciune, iar dangătul lor neîntrerupt stârnea panica şi groaza mai ceva decât o goarnă sau un răpăit de tobe.

Ne-am dus la Petit Chapeau Rouge, să lăsăm şareta. Deşi aici nu vedeai vagabonzi, strada era inundată de un puhoi de lume, majoritatea fiind străini de loc.

La un moment dat mulţimea a început să se mişte, lăsând să treacă diligenţa de la Bellême. Am început şi noi să alergăm spre ea, pradă aceleiaşi nerăbdări de a afla veşti. Vizitiul struni caii, diligenţa se opri, trosnind din toate încheieturile şi apărură primii pasageri, înconjuraţi pe dată de gloata curioşilor.

Privirea mi-a fost atrasă de o silueta subţire ce întinsese mâna unui copil pe care îl ajuta să coboare.

— E Robert, Robert şi Jacques, am strigat spre François.

Am început să ne împingem înspre diligenţă şi, în cele din urmă, am reuşit să ajungem lângă pasageri. Calm şi zâmbitor, fratele meu răspundea la zeci de întrebări odată, în vreme ce micul Jacques îmi sări în braţe.

Robert ne făcu semn cu capul:

— Revin într-o clipă. Mai întâi trebuie să predau o scrisoare a primarului din Dreux pentru primarul din Ferté-Bernard.

Oamenii făcură un pas înapoi, privindu-ne cu respect, pe mine şi François, căci se părea că-l cunoşteam pe acest călător, cu un aer important, iar noi ne-am alăturat celorlalţi, mergând în urma lui Robert, ce se îndrepta cu alţi câţiva spre primărie; Jacques mă

ținea strâns de mână.

Din ce ne spunea Jacques n-am priceput mai nimic. Timp de două zile se duseseră lupte în Paris, morți și răniți vedeai peste tot, așa încât a trebuit să auzim povestea de la alți pasageri.

Bastilia fusese invadată și cucerită de populația Parisului. Guvernatorul fusese ucis. Contele d'Artois, fratele regelui, prințul Condé, vărul regelui, familia Polignac, prietenii reginei, fugiseră cu toții. Adunarea Națională preluase controlul asupra capitalei și organizase o miliție formată din cetățeni, sub comanda generalului Lafayette, eroul războaielor americane.

François se întoarse spre mine absolut uluit.

— I-am învins. Nu se poate. I-am învins.

Cei din jurul nostru au început să strige și să ovaționeze, gesticulând și râzând, și ca prin minune, vizitiul, un tip solid și roșu la față, a început să împartă cocarde, roz cu bleu, pe care le adusese cu el de la diligența din Bellême.

— Poftim, luați aceste cocarde. Sunt culorile ducelui d'Orléans care, ajutat de poporul din Paris, i-a învins pe aristocrați, striga el și toți se înghesuiau să le înșface. Entuziasmul puse stăpânire și pe noi. Fiind înalt, François se întinse peste capetele celorlalți și făcu rost de o cocardă, pe care mi-o întinse râzând, iar eu nu știam dacă să râd sau să plâng și cineva a început să strige „Trăiască Starea a Treia... Trăiască Adunarea... Trăiască ducele d'Orléans... Trăiască Regele."

Apoi l-am văzut pe Robert ieșind din primărie, înconjurat de Electori și alte oficialități – însă niciunul dintre ei nu răspunse entuziasmului mulțimii. Discutau între ei, cu aprindere, și la un moment dat, un murmur străbătu mulțimea. „Pericolul n-a trecut... lupta continuă..."

Primarul din Ferté a ieșit în față și a făcut un semn cu mâna, cerând liniște, dar glasul său răzbătea cu greu peste murmurul mulțimii:

— Adunarea Națională are controlul asupra

Parisului, dar se zvoneşte că o armată de briganzi, de 6.000 de oameni, înarmaţi până-n dinţi, au reuşit să fugă din capitală. Toţi cetăţenii vor fi chemaţi pentru a forma un detaşament de miliţie. Femeile, copiii, infirmii şi bătrânii să rămână în casă.

Bucuria s-a transformat în panică, iar oamenii au apucat-o care-ncotro, încercând să scape din mulţime, unii s-au grăbit să se pună la dispoziţia primăriei, alţii să plece acasă, alţii să fugă – nimeni nu ştia exact încotro – iar clopotele de la Nôtre-Dame-des-Marais răsunau, acoperind definitiv glasul primarului.

Robert veni spre noi şi cu toţii ne-am croit drum până la şareta, aflată la Petit Chapeau Rouge. Şi alţii încercau să facă la fel, era o debandadă totală, caii nervoşi tropăiau din copite şi Robert striga la lume:

— Spuneţi celor din parohiile şi comunele învecinate să tragă clopotele. Paza bună trece primejdia rea. Trăiască naţiunea... Trăiască ducele d'Orléans.

Cuvintele lui avură darul să sporească confuzia şi i-am auzit pe unii întrebând:

— Ce s-a întâmplat? Ducele va fi rege?

În cele din urmă am reuşit să ne suim în gabrioletă, iar François îndemnă calul spre ieşirea din oraş, ţinând-o mereu la vale spre Montmirail şi apoi tot înainte spre pădure.

Era de-acum întuneric, şi drumul spre casă părea sumbru şi ameninţător. Bietul Jacques mă strângea cu putere de mână, întrebând mereu:

— Dacă vin briganzii, ce facem, o să ne omoare?

Robert îi porunci să tacă – nu-l auzisem niciodată să vorbească atât de sever cu băiatul – şi începu să ne povestească cum fusese luată Bastilia, cu patru zile în urmă. Aproximativ nouă sute de persoane dăduseră asaltul, obligându-l pe Guvernator să se predea.

— I-au tăiat capul cu un cuţit de măcelar. Într-adevăr, aristocraţii plănuiau să înlăture Adunarea Naţională, însă complotul a eşuat şi contele d'Artois, cu toţi prietenii săi şi cu prinţul Condé au fugit înspre

graniță, luând cu ei tot aurul regatului, sau cel puțin aşa am auzit, povesti Robert în mare taină.

— Dar briganzii? Este adevărat ce se spune despre ei, am întrebat, la fel de înspăimântată ca Jacques.

Cu o satisfacție ciudată, Robert îmi răspunse:

— Nimeni n-a aflat. La Dreux se vorbeşte că sunt 6.000 care vin din cealaltă parte a Parisului, şi s-au alăturat mercenarilor lui Pitt. De aceea am dus vestea în toate oraşele în care ne-am oprit, de la Dreux la Bellême. Vizitiul are ordin să ducă vestea mai departe, în drum spre Mans.

Mă gândeam la Pierre care putea fi, cu soția şi copiii, la Bonnétable, unul din oraşele prin care trecea diligența. Pierre avea să plece imediat la Mans, pentru a se pune la dispoziția municipalității, mai exact a comitetului care jurase să preia conducerea. Şi totuşi nu reuşeam să-mi amintesc dacă atunci când începuse să se vorbească de briganzi, ei fuseseră reperați în pădurea Bonnétable sau şi altundeva?

— Robert, cum vezi tu viitorul? Unde se vor sfârşi toate astea? l-am întrebat luându-l de braț.

Fratele meu a început să râdă.

— Nu vorbi de sfârşit. Acesta e abia începutul. Nu e o simplă răscoală împotriva celor ca Réveillon, să ştii. Ce s-a întâmplat la Paris se va întâmpla în toată țara. Asta este o revoluție.

Revoluție. Gândul meu era la mama, aflată acum la St. Christophe. Era singură la mica ei fermă şi nu avea în preajmă decât câțiva servitori, văcarul şi familia acestuia. Cine să aibă grijă de mama?

Robert încercă să mă liniştească:

— Nu-ți fă griji. Toți cei din Touraine sunt nişte patrioți. Mama ar fi prima care ar purta cocarda roz-albastru.

— Şi briganzii? m-am încăpățânat eu.

— A, da, uitasem de briganzi...

Jacques adormise cu capul pe umărul meu aşa că am stat nemişcată tot drumul până la Chesne-Bidault.

Trecusem de Montmirail, aproape că ieşisem din pădure şi mai aveam puțin până acasă, când, din marginea drumului, a apărut un grup de indivizi care ne-au înconjurat.

Slavă Domnului – era Michel cu oamenii lui. Ne-am oprit o clipă, Robert i-a strâns mâna fratelui său şi i-a spus noutățile; tocmai când ne pregăteam să ne continuăm drumul şi să dăm cotul spre topitorie, Michel spuse:

— Au fost văzuți b-b-briganzii. O femeie, care aduna vreascuri în l-l-luminiş, a auzit zgomote şi a văzut cam zece oameni, cu fețele înnegrite, a-a-ascunzându-se prin hățişuri. A fugit înapoi, la topitorie, să dea alarma. Am trimis vorbă-n sat, să-i a-a-alerteze şi pe cei de acolo.

În timp ce ne spunea toate astea, aerul cald al nopții a fost sfâşiat de dangătul amenințător al clopotului de la Plessis-Dorin.

Nouă

Cred că în afară de Jacques şi Robert, niciunul din noi n-a dormit în noaptea aceea. Jacques a aterizat în patul pe care-l pregătisem, mort de oboseală, ca orice copil ce fusese pe drum peste zece ore, iar taică-su ne-a arătat pistolul ascuns sub haină şi ne-a explicat că, după ce văzuse asaltul asupra Bastiliei, era puţin probabil să aibă insomnii din cauza câtorva briganzi, spoiţi pe faţă. Eu m-am târât până la etaj, m-am dezbrăcat şi m-am băgat în pat, dar somnul mult dorit nu venea şi pace. Îl auzeam pe François la parter, dând ordine unei alte patrule, să-i înlocuiască pe Michel şi oamenii lui în pădure şi toată forfota din curtea topitoriei stârnea animalele fermei din apropiere. Vacile mugeau, caii se învârteau nervos în boxe – de când începuseră tulburările nu mai îndrăznisem să lăsăm vitele, noaptea, la păscut.

Michel îi avertizase pe cei din Montmirail şi Melleray, căci alarma se auzea şi din direcţia aceea, nu numai dinspre Plessis. Auzeam cum răsunau clopotele din partea opusă a pădurii, dangătul adânc al clopotului de peste deal, la Montmirail, mai neliniştitor şi mai ameninţător decât chemările stridente ale clopotului din parohia noastră. Mă gândeam la ce povestise Robert, la miile de briganzi, veniţi din închisorile şi de pe străzile întunecate ale Parisului, flămânzi, înarmaţi şi disperaţi, hoinărind în voie prin împrejurimi, pândind momentul când puteau să ne atace recolta şi să măcelărească animalele, ascunzându-se în pădurea în care Michel şi oamenii lui vegheau.

În scurt timp veni François, se întinse alături de mine, fără să se dezbrace şi puse pistolul pe scaunul de

lângă el.

Probabil că am adormit o vreme – nu-mi dau seama cât. Când m-am trezit eram istovită şi abia puteam să ţin ochii deschişi. Trecusem deja în luna a opta şi din acest motiv resimţeam şi mai tare oboseala.

Jacques se deşteptase şi l-am găsit în bucătărie, cerându-i de mâncare doamnei Verdelet, în timp ce bărbatul meu şi cei doi fraţi discutau în camera mare. Când am intrat, s-a făcut linişte şi am întrebat, pe un ton ironic, dacă îi deranjasem de la o întrunire a francmasonilor.

Cu zâmbetul lui etern, Robert îmi spuse:

— Doamnă Duval, nici nu ştii ce bine ai nimerit-o. Ar fi trebuit să lăsăm pe cineva de pază, la uşă, aşa cum facem la întrunirile Lojei. N-are a face. Discuţia noastră tocmai s-a încheiat.

S-a ridicat de pe scaun şi a început să se plimbe încoace şi încolo, prin cameră, cum îi era obiceiul. I-am privit pe ceilalţi doi. François avea un aer gânditor. În schimb Michel era crispat şi nervos şi nu-l slăbea din ochi pe fratele mai mare.

— Hai, atunci, să t-t-terminăm odată, n-are rost să s-s-stăm aici. Cu cât organizăm totul mai r-r-repede, cu atât m-m-mai bine pentru toţi, zise el nerăbdător.

Robert făcu un gest cu mâna.

— Fii calm, fii calm. Vă las pe tine şi François să vă organizaţi singuri patrulele. Cât despre mine şi Jacques, vă cer doar să-mi împrumutaţi şareta, pe care v-o înapoiez în câteva zile.

— S-a făcut. Mă ocup d-d-de asta imediat, zise Michel.

Profită de ocazie şi ieşi val-vârtej din încăpere; în acest timp François mă privea întrebător.

Începusem să intru la bănuieli şi am întrebat:

— Ce s-a hotărât? Doar nu vrei să pleci cu băiatul înainte să-şi fi revenit după călătorie şi după spaima pe care a tras-o?

— Jacques e la fel de rezistent ca mine, cum s-a văzut

şi ieri. Am de gând să-l duc la mama, la St. Christophe.

St Christophe, adică un drum de vreo 15 leghe[3], poate ceva mai mult, şi numai Dumnezeu ştie câte mii de briganzi bântuiau prin zonă.

— Eşti nebun? Când nu ştim cum sunt drumurile până în Touraine? am protestat.

— Riscul este al meu şi nu întrevăd niciun fel de dificultate, în orice caz, vom fi cu un pas înaintea briganzilor, iar unul din scopurile pentru care mă duc spre sud este să-i alertez pe cei din regiune.

Deci asta era. Faptul că băiatul era sau nu în siguranţă nu avea importanţă. Robert avea misiunea să semene discordie; mie puţin îmi păsa dacă o făcea doar pentru a-şi satisface pornirile bolnave sau fiindcă avea ordin de la cei din anturajul ducelui d'Orléans. Pentru mine conta nepoţelul meu de numai opt ani.

— Dacă ai de gând să împarţi monede cu efigia patronului tău şi să încurajezi violenţa, aşa cum ai făcut şi în timpul răscoalei împotriva lui Réveillon, te priveşte. Dar, pentru Dumnezeu, ai milă şi nu-l târî şi pe fiul tău în afacerea asta.

Robert a ridicat din sprâncene.

— Răscoala împotriva lui Réveillon? Dar ce legătură are răzmeriţa unor muncitori cu revoluţia unei întregi naţiuni?

— Nu ştiu, dar să nu-mi spui mie că nu e nicio legătură între ele şi că prietenii tăi nu au interesul să întreţină starea de nemulţumire.

Şi iar am observat că François avea un aer jenat – îmi aminteam de vremurile dinainte de căsătorie, când încerca să-l scoată basma curată pe Michel – dar Robert începu să râdă, în felul său, inimitabil, şi mă bătu uşor pe obraz.

— Scumpa mea Sophie, nu-l confunda pe ducele

[3] Veche unitate de măsură, cu dimensiune variabilă: L. kilometrică = 4 km; L. marină = cca. 5.556m; L de poştă - cca. 4.000m; L terestră = 4.445m

d'Orléans, a cărui singură dorință este de a se pune în slujba poporului, cu prinți de teapa contelui d'Artois şi contelui de Provence, frații regelui, al căror singur interes este să-şi păstreze privilegiile şi să distrugă burghezia. Ei sunt cei ce încearcă să semene discordie în Franța, şi nu ducele d'Orléans.

— Atunci înseamnă că iei bani şi de la agenții lor.

Dacă l-aş fi pălmuit şi tot n-ar fi fost atât de uimit. M-a fixat o secundă, dar şi-a revenit la iuțeală şi-a ridicat din umeri:

— Surioara mea este surmenată. Vezi dacă nu-ți faci datoria cum trebuie, acum v-ați fi giugiulit amândoi în loc să se ciondănească cu frate-su, încheie Robert, întorcându-se spre François.

Asta chiar că punea capac la toate. François nu m-ar fi lăsat niciodată de izbelişte, aşa cum făcuse Robert cu Cathie.

— Am rămas lângă nevasta ta în clipele grele şi la fel voi proceda şi când e vorba de fiul tău. Dacă insişti să-l iei cu tine pe Jacques, la St. Christophe, atunci merg şi eu.

Auzind asta, François se apropie vociferând, căci se opunea categoric unei asemenea decizii, având în vedere starea în care mă aflam şi condițiile extrem de precare de călătorie. Nu era cazul să intru în panică, îmi zise; ştirea apariției briganzilor în noaptea anterioară fusese o alarmă falsă. În plus îi respectam dorința dacă rămâneam la Chesne-Bidault.

— Dar tu, ce planuri ai pentru astăzi? l-am întrebat.

— Parohiile din regiune trebuie alertate. Pot apărea probleme în orice moment. Vorba lui Robert, paza bună trece primejdia rea, îmi explică François.

— Cu alte cuvinte, şi tu şi Michel ați acceptat să-i faceți jocul lui Robert. În loc să vă vedeți de treabă, n-o să faceți altceva decât să răspândiți zvonuri. În aceste condiții prefer să fiu cu mama la St. Christophe.

Aşadar... Robert avea toate motivele să fie mulțumit. Reuşise să provoace neînțelegeri între soț şi soție, pe

lângă faptul că sădise dezbinarea, de la Paris până la Ferté-Bernard.

— Prima voastră ciondăneală? N-are importantă, în aceste luni de miere, o despărțire de câteva zile poate face minuni. Sophie, voi fi încântat să te ştiu pe post de bonă a lui Jacques, cu condiția să-ți ții gura şi să mă laşi numai pe mine să vorbesc.

Mi-am adunat câteva lucruri de drum şi am fost gata de plecare, l-am chemat pe Jacques de la joacă şi i-am spus doamnei Verdelet ce are de făcut în scurta perioadă cât eu lipsesc.

Femeia era foarte îngrijorată că plec.

— Plecați fiindcă vine primejdia? Briganzii sunt pe aproape?

Am consolat-o cum m-am priceput, însă părăsind colonia am văzut că, de la ferestre, mă urmăreau priviri încruntate, şi am avut sentimentul neplăcut că oamenii bănuiau că-i abandonez definitiv.

Trecând prin Plessis-Dorin l-am văzut pe abatele Cosnier în fața bisericii, înconjurat de un grup de credincioşi. Robert a oprit caii, să discute câteva clipe cu abatele.

— Este adevărat că briganzii sunt la numai câteva mile de aici? întrebă abatele îngrijorat.

— Nimeni nu ştie. Trebuie luate toate măsurile de precauție. Vagabonzii ăştia sunt în stare de orice. Poate cel mai bine ar fi ca femeile şi copiii să se strângă în biserică, şi să trage-ți clopotele încontinuu, în cazul că sunteți atacați.

Ne-am continuat drumul spre Mondoubleau, iar eu m-am uitat în urmă şi l-am văzut pe abate dând ordine celor din jurul său.

Inițiativa mi s-a părut ciudată căci, dacă mă gândeam bine, nu-mi puteam imagina nimic mai înfricoşător şi mai de neînțeles pentru nişte femei, decât să stea închise singure într-o biserică, despărțite de bărbații lor, având deasupra capetelor clopotnița din care răsună necontenit dangătul clopotului.

La Mondoubleau ne-am întâlnit cu unul din căruţaşii noştri, care ne-a spus că, potrivit veştilor sosite din Cloyes şi Châteaudun, de la diligenţele ce se îndreptau spre Paris prin Chartres şi Blois, în ţară erau mii de briganzi, că aristocraţia complota să preia puterea Stării a Treia. Clopotul suna şi aici, la fel ca în parohia noastră, Plessis-Dorin, iar oamenii ieşiseră în grupuri pe străzi, înfricoşaţi şi derutaţi.

— Toate bune la Chesne-Bidault? întrebă cărăuşul surprins, văzându-ne pe mine şi Robert în şaretă.

Nelăsându-mi răgazul să explic, Robert clătină din cap cu îndoială şi-i răspunse:

— Aseară au fost văzuţi briganzi în pădure. Am pus pază serioasă în jurul topitoriei, căci se spune că ticăloşii ăştia dau foc la tot ce le iese în cale.

Vorbea cu atâta sinceritate, încât pe loc mi s-a făcut frică; oare ce-mi spusese bărbatul meu era o minciună, menită să mă liniştească? Dacă topitoria era, într-adevăr, înconjurată şi François m-a lăsat să plec cu Robert şi Jacques doar pentru a fi sigur că sunt în afară de orice primejdie.

— Mi-ai spus că... am început eu cu teamă, însă Robert a dat bici cailor şi ne-am trezit din nou la drum, lăsându-l în urmă pe prea-cinstitul cărăuş, care ne privea absolut perplex.

— Care este adevărul? am stăruit, roasă de îndoieli. Dacă greşisem lăsându-l pe François să înfrunte soarta la Chesne-Bidault? Dacă, poate chiar în clipele astea, hoardele de briganzi incendiau casa şi tot ce însemna căminul meu?

— Adevărul? Nimeni în lumea asta nu cunoaşte adevărul, zise Robert.

Trase de hăţuri şi începu să fluiere, şuierând printre dinţi, şi mi-am amintit de acele vremuri îndepărtate când, fără ştirea mamei, livrase un transport de sticlă la Chartres şi organizase un bal mascat pentru a muşamaliza afacerea. Oare şi acum se juca cu spaimele mele, cu spaimele a sute de oameni ca mine, la fel ca

atunci, când profitase de ignoranța şi lipsa de informații a mamei, sacrificând totul doar de dragul de a se simți mai puternic?

Îl priveam cum stătea lângă mine, ținând hățurile, atent la drum, Jacques fiind aşezat pe locul din spate; atunci mi-am dat seama de un lucru pe care fratele meu, cu aerul lui veşnic tânăr, mă făcuse să-l uit – el, Robert, avea aproape patruzeci de ani. Procesele şi necazurile pe care le avusese nu-l schimbaseră absolut deloc, sau mai exact făcuseră din el un aventurier, care, atunci când juca, miza nu numai pe banii săi şi ai altora, ci şi pe slăbiciunile omeneşti.

La început, când îl învăța meseria de sticlar, tata avea obiceiul să-i spună:

— Ai grijă. Esențial e să ai mereu controlul a ceea ce faci. O mişcare greşită şi sticla dilatată dincolo de limite se poate sparge.

Îmi aminteam de privirea ghiduşă a fratelui meu – oare putea sau ar fi avut curajul să depăşească limitele fixate? Şi citeam în ochii lui că spera să se întâmple acea explozie, ce avea să distrugă propriul lui efort şi să-l enerveze la culme pe tata. Există acest moment suprem pentru un sticlar, când poate da viață, cu răsuflarea lui, acelei sfere rotunde, ce creşte sub ochii săi; sau când, dimpotrivă, cu aceeaşi răsuflare, o poate sparge în mii de bucăți. Sticlarul este singurul în măsură să judece şi să hotărască; pentru Robert tocmai suspendarea acestei judecăți însemna adevărata plăcere.

Deodată glasul lui Robert mi-a întrerupt firul gândurilor.

— S-ar putea ca la St. Calais să fim primii care aducem veştile. În orice caz, ar fi mai înțelept să ne oprim la primărie.

În acel moment n-am mai avut nicio îndoială că raționamentul meu era corect. Fratelui meu nu-i păsa dacă era plătit de cei din anturajul ducelui d'Orléans, de frații regelui, sau chiar de Adunarea Națională. Ceea ce-l mânase pe el de la Paris până la Plessis-Dorin şi mai

departe, fusese o unică dorință, aceeași care-l făcuse să cumpere, cu doisprezece ani în urmă, fabrica de sticlă Rougemont – anume nevoia de a se prosterna în fața propriei sale imagini. Lăsându-se amețit de o putere pe care nu o avea.

La sosirea noastră era liniște la St. Calais. Totul părea normal. Da, ne-a spus un trecător, se vorbise și pe aici despre tulburările din Paris, însă nimeni nu auzise de briganzi. Robert mă lăsă pe mine să țin hățurile și se duse, preț de vreo douăzeci de minute, până la primărie.

Tot timpul cât am călătorit de la o parohie la alta, în acea lungă și fierbinte zi de vară, am constatat că mai toți locuitorii erau la munca câmpului și pretutindeni domnea calmul – cu excepția prafului stârnit de roțile șaretei noastre; cu toate acestea, indiferent pe cine întâlneam, fie că era vorba de un bătrân moțăind la umbra unui copac, sau o femeie stând în pragul casei, Robert nu se lăsa până nu le striga vestea despre briganzii ce porniseră spre sud de Paris, amenințând liniștea locurilor.

La Chartres, unde am oprit pentru odihna și hrana călușului, și să îmbucăm și noi câte ceva, zvonurile contraziceau total ceea ce știam noi – aici se vorbea că mii de bretoni porniseră încoace dinspre coastă. Ceea ce însemna, că, iată, celebrii briganzi își găsiseră nașul și e greu de spus care din noi doi era mai derutat la aflarea acestei vești – eu sau Robert. Cu doar câteva ore în urmă începusem să mă cam îndoiesc de existența briganzilor... Dar cât îi privea pe bretoni, era cu totul altceva. Oare nu se vorbise, cam pe la începutul anului, că cei din vest refuzaseră să plătească taxa pe sare și că multe din depozitele de grâne fuseseră jefuite și arse? La Chartres clopotele răsunau și domnea aceeași confuzie și debandadă pe care le întâlnisem cu o zi înainte, la Ferté-Bernard.

— Cum ați ajuns să aflați veștile aici, în Chartres? întrebă Robert la han, în timp ce îmbucam și noi ceva, pentru prima oară de când părăsisem Chesne-Bidault,

dis de dimineaţă.

Hangiul, care stătea şi el în cumpănă dacă să ne servească sau să se baricadeze în aşteptarea invaziei bretonilor, ne spuse că diligenţa dinspre Mans adusese aceste veşti, puţin după şapte dimineaţa.

— La rândul lor, cei din diligenţa de Mans aflaseră vestea, cu o seară înainte, de la călătorii din diligenţa de Paris. Briganzii au apucat-o pe drumul de la sud de Paris, în vreme ce bretonii vin de pe coastă. Iar noi, care suntem la mijloc, vom fi exterminaţi, spuse hangiul.

După părerea mea, vizitiul îşi făcuse cu brio meseria. La urma urmei, nu aflasem nimic în plus faţă de ceea ce ştiam la început, şi lipsa de informaţii ne lăsase la fel de vulnerabili. Zvonul iniţial, răspândit la Dreux, luase amploare.

— Acum eşti mulţumit? l-am întrebat pe Robert.

Şi i-am explicat nefericitului hangiu că, deşi venisem tocmai de dincolo de Mondoubleau, nu întâlnirăm tot drumul nici picior de briganzi.

— Doamnă, tot ce se poate. Dar fie că sunt briganzi sau bretoni, pentru noi e tot una. Căci nici unora nici altora nu le va fi milă de oameni de rând ca noi. În fond, nu e vorba numai despre veneticii care ne ameninţă, dar am ajuns să fim ameninţaţi chiar de ţăranii de prin partea locului. Diligenţa de dimineaţă ne-a adus nu numai veştile despre invazia bretonilor dar şi ştirea că trăsura în care se aflau doi deputaţi ai aristocraţiei a fost aruncată în râu, la Savigne-l'Eveque, şi dacă nu s-ar fi găsit cineva să-i adăpostească, ar fi murit amândoi.

— Cum îi chema pe deputaţi? întrebă fratele meu.

— Contele de Montesson şi marchizul de Vasée, zise hangiul.

Auzisem de amândoi. Ca deputaţi, îşi pierduseră popularitatea în Mans atunci când începuseră să-şi manifeste ostilitatea faţă de deputaţii Stării a Treia. Deci era vorba de un atac pentru care nu puteau fi învinovăţiţi nici briganzii nici bretonii, nici imaginaţia debordantă a vizitiului diligenţei de Paris.

— Ciudat, murmură Robert. Marchizul de Vasée este membru al Lojei Parfait Éstime. Credeam că...

N-a mai continuat. Mă întrebam dacă nu cumva Robert era de părere că francmasonii ar fi trebuit să iasă nepătaţi din asemenea situaţii şi nu ştiu cum mi-a venit ideea că, adesea, zvonurile şi revoluţiile fac parte din categoria de evenimente care se întorc împotriva celor ce le-au pus la cale.

La Chartres, unde răsuna clopotul şi mulţimea era în mare fierbere, nu era loc de popas, aşa că am pornit iarăşi la drum, trecând de Maçon, Dissay şi, deodată, în faţa noastră s-au ivit plaiurile bogate ale Touraine-i, cu holdele de grâu copt în lumina apusului. Pe aici nu întâlneai nici briganzi, cu feţe înnegrite, nici bretoni, bronzaţi de soare, ci numai ţărani încovoiaţi, secerând recoltele de porumb şi orz – fiindcă, spre deosebire de noi, cei din pădure, la ei recoltele erau mai timpurii.

Am ieşit din satul St. Christophe şi ne-am îndreptat spre Antinière, mica proprietate a mamei, aşezată într-o vâlcea, înconjurată de o livadă şi câţiva acri de pământ; deşi era seara târziu, mama şi câteva dintre ajutoare erau încă la câmp. I-am recunoscut silueta înaltă, profilându-se la orizont. Robert a strigat-o şi ea s-a întors, a privit spre şaretă, apoi a luat-o peste câmp, în direcţia noastră, făcându-ne semne cu mâna.

— Nu ştiam că bunica mea munceşte la câmp la fel ca ţăranii, exclamă Jacques cu surprindere.

Mama ajunsese lângă noi, şi eu am coborât şi m-am aruncat, plângând, în braţele ei – nu ştiu nici eu dacă de oboseală, de bucurie sau de uşurare. În braţele ei mă simţeam în siguranţă, căci găseam statornicia străvechilor orânduieli; la pieptul ei mă refugiam pentru a scăpa de spaimele prezentului şi îndoielile viitorului.

— Hai, gata, gata, îmi spuse, ţinându-mă strâns în braţe.

Apoi mă bătu încetişor pe umăr, ca şi cum aş fi fost un copil mai crud decât Jacques.

— Dacă aţi venit tocmai de la Chesne-Bidault

înseamnă că sunteți flămânzi, însetați şi obosiți. Să vedem ce ne dă Berthe, când ajungem acasă. Jacques, ai crescut. Robert, ai un aer total neserios. De ce ați venit, ce s-a întâmplat?

Da, auzise despre tulburările din Paris. Auzise că aristocrații şi clerul se opuneau Stării a Treia.

— La ce te poți aştepta de la ei? Lucrurile au mers cum au vrut ei prea multă vreme, nu le place să-i ia alții la întrebări.

Nu, nu ştia nimic despre asaltul Bastiliei, pe 14 iulie, nici nu fusese avertizată de apariția briganzilor.

— Dacă apare vreun vagabond de-ăsta smolit la față pe aici, o să primească mai mult decât poate duce, ne spuse ea.

S-a uitat la furca rezemată de hambar şi sunt convinsă că era gata să întâmpine o armată întreagă cu o asemenea armă, ba chiar s-o pună pe fugă, folosind doar furca şi apriga ei voință.

Până am isprăvit noi să-i explicăm care era situația, ea şi cu Berthe aşezaseră masa în bucătărie şi puseseră bucatele pe masă – o halcă de carne de porc, pregătită în gospodărie, brânză, pâine coaptă în cuptor, ba chiar şi o sticlă cu vin făcut în casă, să alunece mâncarea mai bine.

Mama se aşează la locul ei obişnuit, în capul mesei, dându-mi senzația că eram din nou sub oblăduirea ei, la fabrica de sticlă.

— Prin urmare... Adunarea Națională e stăpână pe situație şi regele a promis o nouă Constituție. Atunci la ce bun atâta agitație? Ar trebui să fie toți foarte mulțumiți.

— Uiți de primele două Stări – aristocrații şi clerul. Ei nu vor accepta situația fără să opună rezistentă, zise Robert.

— Lasă-i să se bată. Între timp noi putem aduna recolta. Jacques, şterge-te la gură după ce bei.

Robert i-a povestit despre comploturile aristocrației, despre cei şase mii de briganzi care făceau prăpăd prin

țară. Mama n-a fost impresionată.

— Am ieşit din cea mai grea iarnă care-a fost vreodată. E normal să fie vagabonzi care bat drumurile, în căutare de lucru. Chiar eu am angajat, săptămâna trecută, trei din ei şi le-am dat şi mâncare. Aveau un aer plin de recunoştință. Dacă, aşa cum spui, s-au deschis porțile închisorilor din Paris, atunci înseamnă că aveți toate motivele să rămâneți în capitală, de vreme ce ați scăpat de deținuți. Aveți mai multă linişte acum, replică mama.

Indiferent de zvonurile pe care le adusese Robert, ele nu reuşiseră să zdruncine patriarhalitatea Antinière-ului. O singură dată reuşise Robert s-o facă pe mama să-şi iasă din pepeni, atunci când fusese întemnițat pentru fraudă la La Force. A doua oară nu mai avea şanse, nici măcar cu noutățile despre o revoluție.

Privindu-mă drept în ochi, după cum îi era obiceiul, mama îmi spuse:

— În ceea ce te priveşte, Sophie, tu nu ai ce căuta aici, când naşti peste opt săptămâni.

— Speram să pot rămâne aici, să nasc la Antinière, am spus încet, cu toată îndrăzneala de care eram în stare.

— Nici să nu te gândeşti. Locul tău este la Chesne-Bidault, lângă soțul tău – pe de altă parte, cine va avea grijă de familiile de acolo în perioada cât eşti plecată? N-am auzit niciodată aşa ceva. Îl țin la mine pe Jacques, dacă vrea Robert – aici aerul e mai sănătos decât la Paris şi hrana e mai consistentă, în ciuda greutăților pe care le-am avut de curând.

Ca totdeauna, era stăpână pe situație şi ne punea şi pe noi la punct; nici lui Robert nu i-a fost uşor să explice de ce părăsise Parisul. Faptul că o făcuse pentru a-l pune la adăpost pe fiul lui nu era un motiv în măsură s-o impresioneze pe mama.

— Cum de nu te-ai gândit la soarta magazinului dacă, aşa cum spui, Palais-Royal este acum centrul întregii

activități. Eu una aş fi îngrijorată pentru marfa din stoc. Ai lăsat pe cineva acolo?

Când Robert i-a explicat că lăsase magazinul în grija unor prieteni, mama a ridicat din sprâncene.

— Mă bucur să aud una ca asta. E bine când, în vremuri grele, poți conta pe prieteni. Acum câțiva ani, când aveai mare nevoie de ei, dispăruseră cu toții. Poate revoluția asta o să schimbe situația.

— Sper şi eu, din toată inima, de vreme ce protectorul meu, ducele d'Orléans, urmează să devină locotenent-general al Regatului şi mediatorul între rege şi locuitorii Parisului, răspunse Robert.

Şedeau unul în fața celuilalt, privindu-se ca doi cocoşi gata de luptă şi sunt convinsă că s-ar fi contrazis aşa până la miezul nopții dacă nu s-ar fi auzit un sunet devenit familiar mie, dar nou pentru mama, care a ridicat capul, ascultând cu atenție.

— I-auzi! Cine trage, oare, clopotele la ora asta?

Clopotele se auzeau peste câmp, dinspre St. Christophe. Obosit şi iritat, Jacques izbucni în plâns şi fugi lângă mine.

— Sunt briganzii, ei sunt, ne-au urmărit de la Paris până aici, scânci el.

Până şi Robert era uimit. Când trecusem prin sat nu întâlnisem pe nimeni cu care să stăm de vorbă. Mama se ridică şi-l chemă pe văcar.

— Vezi să adăposteşti animalele şi să le închizi bine. Şi ai grijă să-ți zăvorăşti şi tu uşa, înainte de a te duce la culcare.

Se întoarse şi puse zăvorul la uşă.

— Briganzi sau nu, e mai bine să fim pregătiți, pentru orice eventualitate. Abatele n-ar fi dat ordin să bată clopotul dacă nu l-ar fi avertizat şi pe el cineva. Probabil a primit veşti de la Mans şi Chateau-sur-Loire.

Cum mă înşelasem nădăjduind să găsesc linişte măcar la Antinière. Vizitiul diligenței îşi îndeplinise misiunea fără cusur. Zvonurile şi revoluția erau din nou pe urmele noastre.

Zece

Am rămas cu mama, la St. Christophe, luni şi marţi, iar miercuri, pe 23 iulie, cum nu apăruseră niciun fel de briganzi prin apropiere, fratele meu a hotărât să ne întoarcem acasă; dar, în loc s-o luăm înapoi prin Chartres şi St. Calais, am pornit spre vest, prin Mans, pentru a afla ce se mai întâmplă în Paris.

— Dacă Electorii din Mans au format un comitet pentru a ocupa primăria, putem fi siguri că ţin legătura cu capitala şi că Pierre e implicat şi el în toată afacerea. Propun să nu mai pierdem vremea aici şi să plecăm imediat, spuse Robert.

N-aveam niciun chef să plec dar îmi dădeam seama că n-am de ales. Mama era absolut convinsă că era de datoria mea să mă întorc la Chesne-Bidault şi preferam să mă confrunt, mai degrabă, cu mii de briganzi decât s-o înfurii. Nu-mi mai făceam griji în privinţa lui Jacques, care o urmărea pe mama ca o umbră şi era atât de nerăbdător să meargă la câmp, să ajute la strânsul recoltei, încât abia dacă avu timp să-şi ia la revedere de la taică-su.

Fie că e vorba, aşa cum susţinea Pierre, de Marele Arhitect al Lumii, care veghează asupra noastră fie, cum m-a învăţat mama, de Binecuvântata Fecioară cu toţi Sfinţii, cert este că există ceva providenţial şi plin de omenie în faptul că, indiferent cine ne croieşte soarta, nu ne îngăduie să ne vedem viitorul. Niciunul din noi nu ştia că băieţelul de opt ani avea să împlinească douăzeci şi doi până să-şi revadă tatăl, iar revederea avea să fie plină de amărăciune. Cât despre mama, era pentru ultima oară când îşi mai îmbrăţişa fiul.

— Ai pierdut-o pe Cathie. Încearcă să păstrezi ce ţi-a mai rămas, îl povăţui mama.

— Nu mi-a mai rămas nimic. De aceea l-am adus pe Jacques, răspunse Robert.

De astă dată nu mai zâmbea şi era uşor să-i ghiceşti vârsta. Oare aerul lui detaşat era, într-adevăr, o mască? Cine ştia cât îl îmbătrânise moartea lui Cathie.

— O să am multă grijă de el. Aş vrea să fiu sigură că şi tu o să ai grijă de tine.

Ne-am suit în şaretă şi am pornit în sus până am ajuns la drum. Privind în urmă, i-am văzut pe bunică şi nepot, ţinându-se de mână şi făcându-ne semne de rămas bun şi am simţit că ei reprezentau tot ce era statornic şi trainic, pentru trecut şi viitor, căci generaţia noastră – a lui Robert şi a mea – lipsită de acest echilibrul, rămânea astfel în voia sortii, care, de multe ori, ne depăşea puterile.

— Suntem aproape de Chérigny, locul unde m-am născut. Marchizul de Cherbon nu a lăsat urmaşi. Am uitat s-o întreb pe mama cine este acum proprietar.

— Verii noştri, Renvoise, au rămas să administreze topitoria. Am putea să le facem o vizită, dacă vrei.

Robert clătină din cap.

— Nu, ce-a fost a fost. Dar voi păstra până la moarte amintirea acelui castel şi a tot ce a însemnat el.

A dat bice calului şi mă gândeam că, nici în acele clipe, nu ştiam dacă fratele meu vorbeşte cu invidie sau nostalgie, dacă pentru el castelul Chérigny era ceea ce ar fi vrut să posede sau să distrugă.

Am ajuns în orăşelul Château-du-Loir şi ne-am trezit asaltaţi din toate părţile de tot soiul de zvonuri. Sub balconul primăriei am văzut lume care, deşi total derutată, striga „Trăiască naţiunea... Trăiască Starea a Treia”, de parcă cuvintele însele ar fi reprezentat un soi de incantaţie, menită să îndepărteze primejdia.

Era zi de târg şi probabil ceva se întâmplase fiindcă tejghelele zăceau răsturnate, puii alergau care-ncotro, mai multe femei plângeau, iar una mai vitează îi amenința cu pumnul pe nişte bărbaţi ce fugeau în direcţia primăriei.

Fiind străini de oraş, şareta noastră atrase atenţia, astfel că am fost imediat înconjuraţi şi întrebaţi ce vânt ne-aduce, iar un individ a apucat calul de căpăstru, speriind bietul animal şi ne-a interpelat pe un ton răstit:

— Sunteţi pentru Starea a Treia?

— Bineînţeles. Sunt vărul unuia din deputaţi. Dă drumul calului, răspunse Robert. Apoi arătă cocarda roz-albastră, pe care-o adusese cu diligenţa de la Paris şi o fixase pe coviltirul şaretei.

— Pune-o la pălărie, s-o vadă toată lumea, zbieră individul şi dacă Robert nu s-ar fi supus ar fi fost dat jos cu forţa, deşi era greu de spus dacă bărbatul avea idee ce înseamnă cuvintele Starea a Treia sau care este semnificaţia culorilor. Am fost, apoi, întrebaţi în ce scop călătorim şi încotro ne îndreptam – Robert avea răspuns la fiecare întrebare – dar când le-a spus că mergem spre Mans, un alt individ din mulţime ne-a sfătuit să întoarcem şi să ne înapoiem la St. Christophe.

— Mans e înconjurat din toate părţile de briganzi. Sunt zece mii de oameni în pădurea de la Bonnétable. Toate parohiile, de aici până în oraş, au fost alertate.

— Fie ce-o fi, riscăm. Trebuie să particip la adunarea Electorilor, chiar în seara asta, spuse Robert.

Cuvântul Electori avu un efect extraordinar. Mulţimea s-a retras, şi am putut să ne continuăm drumul. Cineva ne-a strigat din urmă să nu luăm cu noi, sub niciun pretext, vreun călugăr rătăcitor întâlnit pe drum, fiindcă briganzi deghizaţi în straie de călugăr fuseseră văzuţi pretutindeni în regiune. Mi-a revenit vechea teamă şi odată ce am ieşit din oraş, a început să mi se pară că văd călugări în straie negre, în spatele fiecărui copac, sau pândind după fiecare culme.

— De ce s-ar deghiza briganzii în călugări? Ce sens ar avea? l-am întrebat pe Robert.

— Păi e cât se poate de clar! Cineva îmbrăcat aşa ar avea acces în orice casă, să ceară un codru de pâine, să facă semnul crucii şi, în final, să-i omoare pe ai casei, îmi răspunse el calm.

Poate că, aşa cum păţise şi Cathie, în urmă cu trei luni, sarcina îmi provoca o stare de nervozitate şi imaginaţia mea o lua razna, însă ce n-aş fi dat să fiu iarăşi cu mama şi Jacques. Cu cât ne apropiam mai mult de Mans, ne dădeam seama că spaima domnea pretutindeni. Satele erau pustii sau învăluite într-o linişte desăvârşită, uşile erau zăvorâte şi chipurile oamenilor apăreau din spatele ferestrelor asemeni unor fantome, sau, aşa cum se întâmplase la Chateau-du-Loir, totul fierbea, clopotul bătea şi oamenii ne înconjurau imediat să afle noutăţi.

În timpul călătoriei am zărit, de câteva ori, la mică distanţă în faţa noastră, grupuri care, la prima vedere păreau a fi, sau chiar erau, mult temuţii briganzi; ca măsură de prevedere, Robert trăgea şareta la marginea drumului, sub copaci, în speranţa că vom scăpa neobservaţi. De fiecare dată când eram reperaţi şi grupurile se îndreptau în goană spre noi, să ne ia la întrebări, ne trezeam că era vorba de ţărani înarmaţi, porniţi în patrulare, la fel cum făceau, probabil, Michel şi François la Chesne-Bidault. Fiecare grup auzise câte un alt zvon – castelele fuseseră făcute scrum şi proprietarii obligaţi s-o ia la sănătoasa, iar Ferté-Bernard era în flăcări. Briganzii se îndreptau spre Mans, contele nu părăsise, de fapt, ţara, ci înainta în fruntea a douăzeci de mii de englezi, aducând prăpădul.

Târziu, în aceeaşi după-amiază, când ne apropiam de Mans, începusem să-mi fac tot soiul de gânduri – că aveam să văd oraşul făcut una cu pământul, că sângele curgea şuvoaie pe străzi – dar în niciun caz nu mă aşteptam să ne întâmpine un calm ciudat şi să fim daţi jos din şaretă, fără prea multe politeţuri.

La intrarea în oraş am fost opriţi de santinele din detaşamentul Dragonilor de Chartres, am fost percheziţionaţi şi numai după ce Robert s-a folosit de numele lui Pierre, ca garant, am fost lăsaţi să ne îndreptăm spre centrul oraşului. Apoi ni s-a ordonat să mergem la primărie să anunţăm venirea noastră

oficialităţilor.

— În sfârşit, ordine şi disciplină. Cum să nu te aştepţi la aşa ceva de la contele de Valence, colonelul, prieten personal cu ducele d'Orléans? îmi şopti Robert la ureche.

Puţin îmi păsa cine era colonelul Dragonilor. Văzând oameni în uniformă am prins şi eu curaj. Fără îndoială că briganzii n-ar îndrăzni să avanseze, cât timp un asemenea regiment asigura securitatea localităţii.

În centrul oraşului situaţia nu era chiar atât de calmă. Mulţimea se revărsase pe străzi şi era mare agitaţie. Majoritatea purtau cocarde roşu-alb-albastru şi cocarda roz-albastru a lui Robert părea desuetă.

— Ai rămas în urmă cu moda. Din câte se vede ducele tău n-a ajuns locotenent-general al regatului, i-am spus.

Pentru o clipă Robert păru încurcat, dar îşi reveni imediat.

— În ziua în care am plecat din Paris, generalul Lafayette împărţea cetăţenilor din miliţia pariziană cocarde roşu-alb-albastre. Este evident că întreaga ţară va adopta aceste culori, de îndată ce ducele îşi va da consimţământul.

Ordinea care ne impresionase la intrarea în oraş lipsea cu desăvârşire la primărie. Cetăţeni înarmaţi purtând cocarde tricolore, încercau din răsputeri să ţină la distanţă mulţimea, care nu-i prea lua în seamă. Se auzeau binecunoscutele lozinci „Trăiască naţiunea... Trăiască Regele", dar niciun „Trăiască ducele d'Orléans".

Prudent, Robert, îşi scoase din pălărie cocarda ale cărei culori se demodaseră.

Într-un colţ al pieţei erau trase mai multe vehicule şi am lăsat şareta în grija unui tip în vârstă, care încercuise locul cu o sfoară şi pusese alături o pancartă pe care scria „Rezervat Electorilor din Starea a Treia". Aerul autoritar şi dărnicia lui Robert îl convinseră pe om că Robert era cel puţin deputat.

Ne-am croit drum prin mulţime până am ajuns înăuntru. Aici, mai mulţi cetăţeni înarmaţi –

reprezentanți ai noii miliții – arborând un aer țanțoș și important, ne-au indicat o ușă închisă, în fața căreia am așteptat vreo patruzeci de minute sau mai mult, împreună cu un grup de oameni ce păreau la fel de nedumeriți ca și noi. Apoi ușa s-a deschis și ne-am înșiruit cu toții în fața unei mese lungi, în spatele căreia erau așezate autorități de tot felul – n-aș putea spune dacă erau membri ai noului comitet sau dacă între ei se afla chiar primarul – însă toți purtau cocarde roșu-alb-albastru. Ne-au fost notate numele, adresa și motivul venirii noastre în Mans și imediat toate aceste amănunte au fost trecute într-un dosar, de către un individ cu o figură consternată, pe care nu l-a îngrijorat prea tare faptul că Robert venea de la Paris (și deci putea fi un brigand deghizat) ci dezvăluirea că habar nu aveam din ce companie a Miliției Cetățenești făcea parte Pierre.

— Dar v-am mai explicat. Am fost trei zile în Touraine. Nu știm nimic despre Miliția Cetățenească de aici, din Mans, îi spuse Robert cu răbdare.

Interlocutorul ne privi cu suspiciune.

— Știți măcar în ce cartier locuiește fratele?

Am dat adresele lui Pierre, cea de acasă și de la birou, și asta l-a nedumerit mai tare pe omul nostru fiindcă cei din Miliția Cetățenească erau recrutați și de la slujbă și de la domiciliu, or asta însemna că Pierre putea figura în două locuri deodată. În sfârșit, am fost lăsați să plecăm, după ce ni s-au dat permise doveditoare că eram fratele și sora lui Pierre Busson du Charme, membru al Lojei St. Julien de l'Etroite Union, amănunt cu efect instantaneu asupra omului respectiv, odată ce Robert și l-a amintit.

— Influența, asta-i cheia, până și într-un oraș bântuit de revoluție, îmi spuse Robert în surdină.

Cât timp eram înconjurați de miliție și de autorități scăpaserăm, cel puțin, de zvonuri, însă odată ce am părăsit primăria, ne-am trezit iarăși în vârtejul lor. Se știa că mii de briganzi erau în pădurea de la Bonnétable. Mai erau și cetele de tâlhari din pădurea Montmirail care

terorizau ţinuturile, între Ferté-Bernard şi Mans. Auzind toate astea am vrut să ne întoarcem acasă cât mai repede, indiferent de pericol, dar Robert m-a împins prin mulţime până la şaretă, perorând cu elan:

— În primul rând, şi tu, şi eu, şi calul suntem prea istoviţi să mai pornim la drum în noaptea asta; în al doilea rând, Michel, François şi toţi cei de la topitorie sunt în stare să-şi poarte singuri de grijă.

Când am ajuns acasă la Pierre, lângă biserica St. Pavin, casa era plină de lume, începând cu cei doi băieţi, care purtau cocarde minuscule şi strigau cât îi ţinea gura „Trăiască naţiunea", şi terminând cu acei clienţi năpăstuiţi, veniţi să-i ceară fratelui meu, avocatul, o mână de ajutor – un negustor mai în vârstă, ce renunţase la negoţ, o văduvă cu fiica ei, şi un tânăr care, neavând din ce trăi, era plătit de Pierre ca dădacă la copii. Fiul cel mic al lui Pierre stătea gol-goluţ în leagănul drapat în roşu, alb şi albastru.

Pierre era plecat cu membrii Miliţiei Cetăţeneşti din circumscripţia lui, însă Marie, nevasta lui, m-a poftit să urc şi să stau în camera băieţilor – aceştia fiind trimişi sus în pod, spre mare mea mulţumire; am căzut într-un somn istovit, dar a doua zi am fost trezită de dangătul clopotului ce răsuna la biserica din apropiere.

Dangătul acela... Oare aveam să scăpăm de el? Trebuia, oare, să ne urmărească, pretutindeni, zi şi noapte, această alarmă ce ne îngrozea şi mai mult?

M-am dat cu greu jos din pat şi m-am dus la fereastră; vedeam cum fugeau oamenii pe stradă. Am mers până la uşă şi am strigat-o pe cumnata. Niciun răspuns, în afara scâncetelor pruncului din leagăn. Încet, m-am îmbrăcat şi am coborât. Nu era nimeni în toată casa, numai văduva cu fiica ei, care rămăsese să vadă de copil; toţi ceilalţi ieşiseră pe străzi.

Văduva legăna copilul, legănându-se şi ea, în acelaşi timp.

— E clar, au venit briganzii, dar domnul Busson du Charme o să-i pună pe fugă. Este singura persoană

integră din Mans...

Nu era de mirare că văduva avea o părere atât de bună despre Pierre, dat fiind că, după ce pierduse totul într-un proces în care apărarea fusese asigurată de fratele meu, acesta, drept recompensă, îi pusese la dispoziție casa, pe o perioadă nedefinită de timp.

M-am dus să fac nişte cafea, dar băieții trecuseră pe acolo înaintea mea, înghițiseră toată pâinea, lăsând o harababură de nedescris în urma lor. Dacă fratele meu voia să mănânce ceva, când se întorcea din patrulare, propria-i cămară nu-i oferea mai nimic.

Pe străzi mulțimea continua să strige şi clopotul să bată. Dacă asta era revoluția, mai curând ne lipseam – dar mi-am amintit de iarnă, de familiile de la topitorie şi mi-am spus că orice, până şi frica, e preferabilă greutăților pe care le îndurasem.

Trecuse de prânz când s-au întors Marie şi băieții; toată agitația era provocată de faptul că ofițerul care răspundea de artilerie urcase tunurile pe zidurile oraşului şi cum se zvonea că acesta făcea parte din aristocrație, însemna că tunurile aveau să tragă în populație.

— Căruțele care intră în oraş sunt percheziționate să nu transporte arme. Țăranii veniți la oraş au fost nevoiți să răstoarne toată marfa şi s-au răzvrătit, în piața Halelor, ceea ce a sporit confuzia, declară cumnata.

— Nu contează, soțul dumitale o să se ocupe de toate, replică văduva, cu un optimism ce-mi amintea de Pierre.

Cumnata îmi spuse că el nu ştia nimic despre întâmplările din oraş, căci avea ordin să păzească cripta din catedrală. Nu aveam nicio ştire de la Robert dar nu m-a surprins să aflu, de la unul din băieți, că unchiul tocmai discuta cu una din oficialitățile de la primărie. Potrivit binecunoscutului său obicei, Robert era ferm convins că trebuie să cunoşti pulsul oraşului...

Cu ce adunase din piață, cumnata pregăti masa, acțiune ce n-a durat prea mult, având în vedere că Pierre hotărâse ca familia să consume legumele crude şi să nu

mănânce carne.

Am rămas zăvorâte în casă, aşteptându-i pe bărbaţi – eu fiind hotărâtă să nu ies dacă ţăranii continuau revolta. Băieţii jucau capra cu tânărul care trebuia să-i instruiască, eu vedeam de copil, cumnata adormi iar văduva îmi povestii amănunţit istoria procesului.

Era trecut de cinci sau şase când au apărut cei doi fraţi, Pierre arătând minunat cu flinta şi cocarda tricoloră şi Robert purtând şi el culorile naţionale. Amândoi aveau un aer grav.

— Ce e? Ce s-a întâmplat? am rostit toţi într-un glas.

— Doi cetăţeni din Mans măcelăriţi lângă Ballon, spuse Robert – Ballon fiind o comună la circa cinci leghe de oraş.

— Briganzii nu au niciun amestec. Crimele au fost comise de nişte tâlhari din parohia învecinată. Curierii tocmai au sosit în Mans, să aducă vestea, adăugă Robert.

Pierre veni să mă sărute, îl vedeam pentru prima dată de când sosisem în casa lui, cu o seară înainte, şi confirmă istorisirea lui Robert.

— E vorba de un argintar, Cureau, cel mai bogat om din Mans, detestat de toată lumea şi bănuit că ar fi unul din cei ce stochează grâne. Totuşi, ăsta nu e un motiv să-l omori. În ultimele două zile se ascundea în castelul Nouans, la nord de Mamers, iar azi dimineaţă devreme o ceată de ţăranii furioşi au intrat în castel, i-au forţat pe Cureau şi pe ginerele său, unul dintre Montessoni, fratele deputatului care a rămas fără trăsură cu o seara înainte, să se întoarcă cu ei la Ballon. Acolo l-au bătut cu o coadă de topor până l-au omorât, l-au împuşcat pe ginere şi s-au plimbat prin parohie arborând capetele celor doi în nişte ţepe. Şi nu-i poveste din auzite. Unul din curieri a văzut totul.

Cumnata mea, de obicei o femeie echilibrată şi calmă, se albise complet la faţă. Ballon era aproape de Bonnétable, unde tatăl ei era negustor de grâne.

Pierre o luă pe după umeri:

— Ştiu la ce te gândeşti. Tatăl tău nu a fost acuzat că ar fi stocat grâne... Dar astea sunt vremurile. E cunoscut ca un bun patriot. În orice caz, sperăm că odată ce veştile s-au aflat, fiecare parohie va forma un detaşament de miliție, pentru păstrarea ordinii şi disciplinei. Preoții sunt de vină. Niciun abate nu e în stare să-şi păstreze calmul într-o situație neprevăzută, toți încep să trăncănească şi să sperie parohia.

M-am aşezat lângă cumnata şi-am luat-o de mână. Deşi nu ştiam cine sunt cei ucişi, vestea măcelului, comis nu de briganzi, ci de țăranii dintr-o parohie apropiată, făcea ca întâmplarea să mi se pară mai îngrozitoare. Mă gândeam la muncitorii noştri de la topitorie, Durocher şi ceilalți, care plecaseră în acea noapte de iarnă să atace căruțele cu grâne. Să fie şi Durocher orbit de resentimente şi ură, capabil de crimă?

— Spuneai că nişte țărani au comis această faptă oribilă. Nu aveau de lucru, erau flămânzi – dar ce sperau să câştige?

— O satisfacție de moment, după ani, secole de oprimare. Nu are rost să dai din cap, Sophie. Aşa este. Problema e că o asemenea vărsare de sânge este inutilă şi trebuie oprită, iar vinovații trebuie pedepsiți. Altfel ajungem la anarhie, încheie Pierre.

Se duse în bucătărie să mănânce, însă băieții i-o luaseră înainte, devoraseră fructele şi legumele crude şi nu-i mai lăsaseră absolut nimic. Mă gândeam cum ar fi reacționat tata şi ce s-ar fi-ntâmplat dacă fii lui ar fi îndrăznit să se atingă de porția sa, ținută caldă în cuptor, pentru când ieşea din schimb. În vreme ce lui Pierre nici nu-i păsa.

— Băieții sunt în creştere, eu nu. De altfel, dacă stau nemâncat pot să înțeleg mai bine ce au pătimit nenorociții aceia, pe care suferința i-a adus în stare să comită o crimă, comentă Pierre.

— După cât se vede, nenorociții aceia, de care-ți este milă, nu erau nici flămânzi nici disperați. Mi-a spus chiar un funcționar de la primărie, care a vorbit cu un

curier. Doi dintre asasini erau servitori – unul dintre ei lucra în casa colegului tău, notarul din René, şi era extrem de bine hrănit. Scuza lor este că nişte vagabonzi din pădure i-au îndemnat să comită asasinatul, îl puse Robert la punct.

Când a venit ora de culcare, noi tot despre crimă discutam, iar a doua zi dimineaţă, băieţii, care bătuseră străzile oraşului, deşi li se interzisese să iasă din casă, au venit să ne spună că toată lumea tot numai despre asta vorbea. Garda din faţa primărie se dublase, nu de frica bandiţilor, despre care se spunea că încep să se împrăştie, ci din cauza ţăranilor din jurul oraşului, ce-i ameninţau pe cei mai bine îmbrăcaţi, acuzându-i că fac parte din aristocraţie.

Umblând desculţi, cum se învăţaseră de mici, copii lui Pierre mi-au povestit foarte bucuroşi ce bine s-au distrat alergând pe străzi şi strigând după fiecare trăsură „La moarte... la moarte" şi cum abia scăpaseră să nu fie arestaţi de Miliţia Cetăţenească.

Pierre şi Robert erau pe undeva prin oraş, Pierre fiind, probabil, de gardă, iar Robert încercând să afle cât mai multe, la primărie. Mi-am adunat tot curajul şi am ieşit şi eu, escortată de cei doi băieţi, cu gândul să-i fac o vizită lui Edmé, însă astăzi, vineri, 24, mulţimea era şi mai deasă decât miercuri, când venisem noi, şi cu toate eforturile miliţiei, părea că harababura era mai mare. Dacă cei din generaţia vârstnică purtau cocarda naţională în primul rând ca mijloc de protecţie (eram mulţumită că aveam şi eu o cocardă, foarte vizibilă, la pălărie), tinerii o arborau cu un aer sfidător. În grupuri de câte douăzeci sau mai mulţi, mărşăluiau pe străzi purtând beţe groase, de care agăţaseră tricolorul, iar în momentul când vedeau trecători mai timizi, bătrâni sau femei, ca mine, veneau în goană, fluturând tricolorul, strigând: „Eşti pentru Starea a Treia? Eşti pentru naţiune?", urlând şi ţipând ca nişte apucaţi.

Când am ajuns la mănăstirea St. Vincent, lângă care se afla locuinţa lui Edmé, m-am îngrozit văzând şi mai

multă lume în jurul clădirii şi a zidurilor. Unii, mai curajoşi, se căţăraseră pe ziduri, agitând beţe şi toiege, şi strigând, încurajaţi de mulţime:

— Jos cu acaparatorii de grâne! Jos cu cei ce înfometează poporul!

Postaţi la uşile mănăstirii, câţiva reprezentanţi ai Miliţiei, stăteau ca nişte manechine inutile şi, înspăimântaţi de mulţime, abia se stăpâneau să nu apese pe trăgaci.

— Ştii ce-o să se-ntâmple? Mulţimea o să-i dovedească pe miliţieni şi-o să intre în mănăstire, îmi spuse Émile, băiatul cel mare.

Şi eu prevedeam acelaşi deznodământ, aşa că am dat să plec de acolo cât mai repede. Băieţii, mărunţei şi agili, s-au strecurat pe sub coatele şi printre picioarele celor adunaţi şi au ieşit din mulţime; eu însă am rămas în mijlocul masei de oameni, neajutorată şi stoarsă de vlagă, târâtă spre mănăstire de şuvoiul omenesc.

Ca orice femeie gravidă, mă înspăimânta ideea că aş putea fi prinsă şi strivită în mulţime. Înghesuită între cei din jur, nu puteam face nici cea mai mică mişcare. Unii erau doar simpli spectatori, ca mine, dar majoritatea erau agresivi, porniţi atât împotriva celor din mănăstire cât şi împotriva soţului lui Edmé, domnul Pomard, antreprenor şi perceptor la călugări, a cărui adresă o cunoşteau fără îndoială.

În faţa mănăstirii, mulţimea tălăzuia când înainte, când înapoi, şi eram conştientă că dacă leşinam, şi asta se putea întâmpla în orice moment, nu mai aveam scăpare; mulţimea m-ar fi călcat în picioare.

Cei aflaţi în primele rânduri, strigau:

— Să-l scoatem afară! Să-l scoatem afară, să-l învăţăm minte, ca pe amicii lui din Ballon.

Nu-mi dădeam seama dacă îl ameninţau pe stareţ sau pe cumnatul meu, fiindcă auzeam mereu cuvintele „strângător de grâne” şi „negustor al foamei”. Mi-am amintit că nenorociţii măcelăriţi la Ballon nu erau aristocraţi, ci burghezi, a căror bogăţie stârnise ura

oamenilor, iar asasinii nu erau nişte ţărani înfometaţi ci, asemeni celor din jurul meu, oameni de rând, deveniţi, pentru o clipă, nişte fiare dezlănţuite. Simţeam cum, din sute de gâtlejuri, se ridică, asemeni unui torent, o ură nestăvilită, ce-i cuprindea şi pe indivizii mai puţin belicoşi. Soţul şi soţia care, cu cinci minute mai devreme, se plimbau, la fel ca mine, spre mănăstire, urlau acum furioşi, cu braţele ridicate ameninţător şi feţele schimonosite.

— Hoţul... Doseşte grâne... Scoateţi-l afară pe hoţ!

Apoi, cum mulţimea dădea iarăşi năvală spre mănăstire, se auzi un strigăt:

— Dragonii... Vin Dragonii...

Auzeam în depărtare tropot de copite şi glasul strident al comandantului. Cât ai clipi soldaţii erau printre noi, împrăştiindu-ne în stânga şi-n dreapta şi, din întâmplare, bărbatul corpolent de lângă mine devenise o pavăză între mine şi cai. Apoi tot el m-a împins într-o parte, şi astfel m-am găsit în afara pericolului, dar am simţit mirosul cailor înfierbântaţi şi am văzut că Dragonii ameninţau mulţimea cu săbiile ridicate, iar în faţa mea, căzută cu faţa-n jos, sub copitele calului, zăcea chiar femeia pe care o auzisem, ameninţând din mulţime. Nu voi uita niciodată urletul ei nici nechezatul ascuţit al animalului care, retrăgându-se speriat, a strivit-o sub copite.

Acum Dragonii ajunseseră la mijloc, mulţimea se împărţise în două, iar eu aveam sânge pe rochie – sângele acelei femei. Nemaiştiind ce fac şi abia ţinându-mă pe picioare, m-am îndreptat spre casa lui Edmé, de lângă mănăstire, am bătut la uşă, dar n-a răspuns nimeni. Băteam în uşă, strigam şi plângeam; la etaj s-a deschis o fereastră şi a apărut chipul speriat şi palid al unui bărbat, care m-a privit fără să mă recunoască. Era cumnatul meu, domnul Pomard, care a închis geamul imediat lăsându-mă să bat în continuare la uşă.

Simţeam că totul se învălmăşeşte, urletele

Dragonilor, strigătele şi cântecele mulțimii, toate îmi răsunau în urechi, şi m-am prăbuşit pe pragul casei lui Edmé, într-o beznă totală, fără să-mi dau seama ce se întâmplă cu mine, cum am fost luată şi dusă în casă, ceva mai târziu. Când m-am trezit zăceam întinsă pe un pat îngust, în micul salon atât de familiar, iar Edmé îngenunchease lângă mine. Totuşi am constatat cu surprindere că şi ea arăta la fel de agitată şi surmenată ca şi mine, cu fața murdară şi părul nepieptănat, dar şi mai ciudat era faptul că, în jurul umerilor, se încinsese cu o panglică latră tricoloră. Am intuit ce se întâmplase. Şi ea se aflase în mijlocul mulțimii, dar nu ca spectator.

Ca şi cum îmi citise gândurile, Edmé mi-a spus:

— Da, e adevărat. Am fost şi eu afară în mulțime. Am fost printre ei. Nu înțelegi acest impuls. Tu nu te numeri printre patrioți.

Nu înțelegeam nimic în afara faptului că mi se apropia sorocul să nasc, că purtam în pântece un prunc care putea să iasă mort, cum păţise Cathie, şi că scăpasem teafără din mijlocul unei mulțimi care urla, fără să ştie exact de ce.

— Strigau împotriva soțului tău?

Edmé râse disprețuitor.

— Aşa credea el. De asta stătea ascuns în camera de sus şi nu te-a lăsat înăuntru. Slavă Domnului că te-am găsit eu şi l-am obligat să vină până jos şi să mă ajute să te aduc în casă. Da' până aici i-a fost. Am terminat-o cu el.

— Cum adică, ai terminat-o cu el?

S-a ridicat în picioare, şi cum stătea la capul patului, cu mâinile încrucişate, mă gândeam cum se transformase tânăra fată de altădată într-o femeie, căreia i se părea firesc să-şi judece soțul cu douăzeci şi cinci de ani mai bătrân ca ea.

— De luni de zile strâng dovezi că a făcut avere din procentul pe care l-a oprit din dări şi taxe. Poate că în urmă cu un an nici nu-mi păsa, însă acum îmi pasă. O lume întreagă s-a schimbat în ultimele trei luni. N-am

chef să fiu arătată cu degetul că sunt nevasta perceptorului general. De asta m-am alăturat mulțimii de afară. Veneam spre casă când m-am trezit în mijlocul lor, gând la gând cu ei, şi mă bucur că am făcut-o. Locul meu este între cei de afară. Nu aici sub onorabilul şi mărinimosu-i acoperiş, conchise Edmé.

Privi în jur cu dezgust, şi încercam să-mi dau seama cât din repulsia ei era provocată de accesul de patriotism şi cât de resentimentele personale față de omul bătrân cu care se măritase.

— Şi dacă mulțimea spărgea uşa şi reuşea să intre! Ce-ai fi făcut?

A evitat răspunsul, la fel ca Robert.

— Nu voiam să intrăm în casa asta, ci în mănăstire. Nu ne-ai auzit cum îl strigam pe Besnard?

— Besnard?

— Abatele de la Nouans, parohia de lângă Ballon, unde s-au adăpostit ieri hoții ăştia care dosesc grânele. Cred c-ai auzit cum au fost omorâți şi fie-le de tămâie. Abatele, care a spoliat poporul la fel ca ei, a dat fuga aici, la frații lui călugări, de îndată ce-a aflat ce-au pățit Cureau şi Montesson. Nu-i nimic, azi l-au salvat Dragonii, dar până la urmă, punem noi mâna pe el.

Acum un an, Edmé, surioara mea frivolă şi intelectuală, fusese, ca şi mine, mireasă, şi nu se gândea la altceva decât la trusou şi la impresia pe care avea s-o facă în rândul burgheziei. Acum era o revoluționară, chiar mai violentă decât Pierre, şi-mi explica de ce are de gând să-şi părăsească bărbatul, căci nu era de acord cu meseria lui, şi dorind moartea unui preot de țară pe care nu-l văzuse în viața ei.

Brusc se întunecă la față şi mă privi cu suspiciune.

— Încă nu te-am întrebat ce cauți tu în Mans?

I-am povestit pe scurt despre venirea lui Robert şi a lui Jacques, în sâmbăta anterioară, despre călătoria noastră la St. Christophe, apoi i-am spus că acum stăteam la Pierre, aşteptând momentul prielnic să ne putem întoarce la Chesne-Bidault. Chipul lui Edmé se

lumină.

— De la 14 iulie încoace e greu să ştii cine e patriot şi cine nu. Chiar şi în aceeaşi familie se mint unii pe alţii. Mă bucur să aflu că Robert e unul dintre noi; ştiu atât de puţine despre viaţa lui la Paris, că-mi era teamă să nu aflu că face parte din tabăra adversă. E un lucru bun ce fac François şi Michel. După ce s-a întâmplat ieri nimeni nu-i poate acuza de trădare.

Mă odihneam pe pat, căci mă simţeam epuizată, şi abia auzeam ce-mi spunea Edmé. Răsună o bătaie în uşă. Erau Robert şi Pierre, alertaţi de cei doi băieţi. Soţul lui Edmé rămăsese la etaj şi, deşi am auzit că-i pronunţaseră de câteva ori numele, niciunul din fraţi nu s-a dus să-i vorbească.

Veniseră cu o birjă, ce aştepta în faţa casei, şi când mi-am mai revenit m-au ajutat până la trăsură, căci, în ciuda dezordinii şi a balamucului, preferam să fiu sub acoperişul lui Pierre, decât în casa lui Edmé, în care domnea ura şi neîncrederea.

Fraţii mei s-au abţinut să-mi pună întrebări. Nu voiau să mă obosească mai mult, după cele petrecute în mulţime şi imediat ce am ajuns acasă, m-am dus la culcare.

Stând lungită în pat, am reconstituit oribilele evenimente din după-amiaza aceea, şi mi-am dat seama cât de aproape fusesem de moarte. Mi-era dor de casă şi de soţul meu. Mă întrebam dacă François şi Michel erau la Chesne-Bidault sau făceau de pază şi mi-am amintit brusc de cuvintele lui Edmé: „După ce s-a întâmplat ieri nimeni nu-i poate acuza de trădare.”

Ieri 23 iulie, fusese ziua în care argintarul Cureau şi ginerele său fuseseră măcelăriţi la Ballon; şi potrivit raportului primăriei, asasinii fuseseră instigaţi de nişte vagabonzi din pădure. Care pădure? Abia atunci mi-a revenit în minte unul din nenumăratele zvonuri auzite miercuri, în seara venirii noastre, că briganzii se împrăştiau dar cetele de tâlhari din pădurea Montmirail terorizau ţinutul, între Ferté-Bernard şi Mans.

Unsprezece

Duminică, 26 iulie, Robert m-a dus acasă, la Chesne-Bidault. Am luat-o pe lângă Coudrecieux şi Pierre, fosta noastră casă, trecând prin pădurea Vibraye, însă de data asta, deşi ne-am oprit pe drum să vorbim cu oamenii, nimeni nu văzuse nici urmă de briganzi. Ni se spunea că s-au risipit, la sud, spre Tours, şi la vest, spre Flèche şi Angers, arzând şi tâlhărind tot ce întâlneau în cale; dar nimeni nu ştia să ne spună ale cui pământuri fuseseră prădate, ce proprietăţi fuseseră distruse – nu erau decât zvonuri, ca şi până acum.

Când am ajuns la Chesne-Bidault era linişte. Locul avea un aer părăsit, de parcă în lipsa noastră nu se mai lucrase. Pe coşul furnalului nu ieşea fum, hambarele şi magaziile erau ferecate, până şi casa patronului avea obloanele trase şi nu se simţea nicio mişcare înăuntru. Am luat-o prin livadă, spre intrarea din spatele casei, am bătut în uşă, am auzit deschizându-se oblonul de la bucătărie şi am văzut-o pe doamna Verdelet, palidă ca o statuie, cum se uita la noi, prin perdelele de pânză. S-a zăpăcit când ne-a recunoscut, apoi a deschis uşa şi s-a aruncat în braţele mele, izbucnind în plâns.

Hohotind, m-a luat de mână, ţinându-mă strâns.

— Lumea zicea că nu vă mai întoarceţi. Zicea că rămâneţi cu doamna la St. Christophe, până trece răzmeriţa, sau poate chiar mai mult, până se naşte copilul. Fie binecuvântată Fecioara cu toţi Sfinţii că sunteţi sănătoasă.

Am intrat înăuntru şi am privit în jur. Cu excepţia bucătăriei, casa avea un aer părăsit, şi domnea un miros de rânced şi închis, iar după cum arăta sufrageria – camera mare – nimeni nu folosise scaunele de la

plecarea noastră.

— Cine ți-a spus că nu mă mai întorc?

— Domnul Michel şi domnul François. În ziua în care ați plecat mi-au spus să zăvorăsc uşile şi să trag obloanele, de frica briganzilor – din fericire am avut mâncare destulă şi m-am descurcat – şi câțiva dintre oameni au rămas să păzească topitoria, dar femeile au avut aceleaşi ordine ca mine, să stea în casă, sau dacă ies să nu treacă dincolo de poarta topitoriei.

L-am privit pe Robert, dar chipul lui era impenetrabil. Se învârtea prin cameră, deschizând obloanele, să intre lumina şi aerul curat.

— Gata, acum s-a terminat. Briganzii au luat-o spre sud. N-o să ne mai sperie, anunță el.

Asta nu mă liniştea deloc. Nu-mi mai era teamă de briganzi ci de ceva mult mai rău, dar despre care nu puteam să-i explic doamnei Verdelet.

— Unde sunt acum domnul Michel şi domnul François?

— Nu ştiu, don'şoara Sophie. Şi ei, şi mai toți bărbații, au stat de strajă în pădure toată săptămâna. Gardienii de aici mi-au spus că au fost lupte la Ferté-Bernard şi mai spre vest, la Bonnétable, şi poate oamenii noştri sunt amestecați şi ei. Nimeni nu ştie.

Era iarăşi gata să plângă şi am mers cu ea în bucătărie, s-o liniştesc şi să facem de mâncare. Apoi, cu inima grea, amintindu-mi de îndatoririle pe care le aveam şi de ceea ce ar fi făcut mama, m-am dus în capătul opus al curții, să văd ce făceau familiile de acolo.

Unii dintre ei văzuseră când ne-am întors şi acum ieşeau în pâlcuri să mă întâmpine, majoritatea la fel de înspăimântați şi buimăciți ca doamna Verdelet. Ce puteam să fac decât să repet cuvintele lui Robert; briganzii se împrăştiaseră, primejdia trecuse şi noi nu avuseserăm necazuri pe drum.

— Dacă primejdia a trecut de ce nu se întorc bărbații noştri acasă? întrebă cineva.

Apoi toți au început să strige, în cor:

— Unde sunt bărbaţii noştri? Ce-i cu ei?

Nu ştiam ce să le răspund. Tot ce puteam să le spun era că se aflau în patrulare, în pădure, sau poate ajutau miliția din Ferté-Bernard, dacă era adevărat că acolo fuseseră lupte.

Stând cu braţele încrucişate, Doamna Delalande, soția unuia dintre cei mai buni meseriaşi ai noştri, mă privea cu luare aminte.

— Este adevărat că doi trădători au fost omorâți de locuitorii din Ballon?

— N-am auzit de niciun fel de trădători. Doi cetăţeni respectabili din Mans au fost ucişi joi. E tot ce ştiu.

— Nişte hoți de grâne, din aristocrație. Bine le-au făcut. Ăştia ne-au ținut flămânzi toată iarna. Merită să fie ciopârțiți, cu toții, ripostă femeia.

Replica ei întruni aprobarea celorlalte femei, care începură să murmure şi să dea afirmativ din cap, şi una din ele strigă că, înainte de a pleca în patrulare, bărbatu-său îi spusese că aristocrația pusese la cale un complot să-i omoare pe toți oamenii săraci. Zvonul pornise din Paris şi ajunsese până în ținutul nostru iar domnul Busson-Challoir şi domnul Duval plecaseră de la topitorie să lupte cu aristocrații.

— Aşa-i. La fel mi-a spus şi André al meu. Şi regele şi ducele d'Orléans sunt de partea noastră şi-au promis că poporul o să aibă totul şi aristocrații nimic. Putem să le luăm castelele, dacă vrem.

Afirmația de la urmă mi s-a părut la fel de verosimilă ca aceea despre venirea a şase mii de briganzi sau masacrarea tuturor săracilor din Franța.

— Nu mai e mult şi vom afla adevărul despre cele întâmplate la Paris. Până atunci, fie că bărbații sunt aici sau nu, prima noastră grijă trebuie să fie recolta. Câmpurile din jurul topitoriei trebuie secerate şi am putea începe chiar de mâine. Cu cât adunăm mai mult, cu atât vom avea mai multă mâncare la iarnă.

Toată lumea a încuviințat, renunțând la discuția despre lupta cu aristocrații şi preluarea castelelor,

acțiune pe care Edmé ar fi aprobat-o, probabil, fără rezerve. Mie, însă, nu mi se părea o soluție, căci la fel de bine puteam asedia castelul regal, obligând-o pe regină să ne asigure rația zilnică de pâine.

Pe Robert l-am găsit discutând cu paznicul, ce tocmai venise de la furnal, unde, bănuiam că dormeau muncitorii. Rămăseseră vreo 12, care căscau, somnoroși: încărcătorii, Mouchard și Bériet, Duclos, unul din gravori, ce, și așa, zăcuse bolnav câteva luni, Cazar, ajutorul topitorului și cei câțiva muncitori și ucenici.

Din ordinul lui Michel focul rămăsese stins și la topitorie nu lucrase nimeni. Nu se știa unde plecaseră patronii și ceilalți muncitori. La Ferté-Bernard sau la Authon. Nici dacă plecaseră să se lupte cu briganzii sau cu aristocrații. Oricum, n-avea importanță. Eu și Robert am intrat în casă și ne-am așezat la masă, căci doamna Verdelet pregătise cina.

— Poate ai idee ce s-a întâmplat cu Michel și François?

Robert era prea ocupat cu mâncarea pentru a-mi răspunde imediat. Când s-a încumetat am recunoscut pe chipul lui acea expresie poznașă și oarecum batjocoritoare, pe care o știam prea bine.

— N-ai niciun motiv să crezi că li s-a întâmplat ceva. Dacă au urmat instrucțiunile înseamnă că au stat de pază, în pădure departe de oraș, îmi răspunse el.

— Instrucțiuni? Ale cui instrucțiuni?

Îl luase gura pe dinainte și-și dădu seama. A ridicat din umeri și și-a văzut de mâncare. După câteva clipe a continuat:

— Ar fi trebuit să folosesc cuvântul „sfaturi”. Totul era hotărât înainte de plecarea noastră la St. Christophe. Era mai ușor să-i întorci din cale pe briganzi și să-i izgonești prin pădure, unde oricum s-ar fi rătăcit, decât să-i pândești la drum.

— În caz că existau briganzi, am răspuns.

Își turnă niște vin și mă privi peste marginea

paharului.

— Ai auzit şi tu zvonurile. Briganzii au fost văzuţi, la Dreux, Bellême, Chartres. Oamenii trebuiau măcar alertaţi.

Am împins farfuria la o parte, scârbită dintr-odată, de mâncare şi de toate câte trăsesem până atunci, amintindu-mi, din senin, de acea femeie care striga în faţa mănăstirii St. Vincent, ca apoi să nimerească sub copitele calului.

— Tu şi nimeni altul eşti cel care-a adus zvonurile de la Paris.

S-a şters la gură şi m-a privit fix.

— Asta-i acum! Doar n-a fost numai diligenţa noastră. Au fost, pe puţin, o duzină, iar unele au plecat sâmbătă dimineaţa, urmând alte rute. Când ne-am întors de la staţia terminus, din rue Boulay, nu se vorbea decât despre briganzi şi despre primejdiile care ne aşteptau pe drum.

— Corect. Da' ia spune-mi, şi în celelalte diligenţe erau agenţi, la fel ca tine, plătiţi fie de Laclos, pentru ducele d'Orléans, fie de altcineva, şi având un singur ţel – să răspândească zvonurile şi să creeze teamă şi panică în toată ţara?

Robert zâmbi. Luă cuţitul şi furculiţa de pe farfurie şi-mi spuse cu blândeţe:

— Surioară, te-au surmenat călătoriile şi nu mai ştii ce vorbeşti. Te-aş sfătui să te duci să te culci, şi-o să-ţi treacă.

— Nu mă duc până nu-mi spui adevărul; din ale cui ordine François şi Michel au luat muncitorii în pădure?

Nu mi-a răspuns. M-am uitat la el până a terminat de mâncat, apoi am rămas tăcuţi, unul în faţa celuilalt. Nu se auzea decât tic-tac-ul bătrânului ceas, reamintindu-mi vremea copilăriei, petrecută la Pierre, când tata stătea la un capăt de masă şi mama la celălalt, fraţii de o parte, eu şi Edmé de cealaltă, – şi aşteptam permisiunea tatei pentru a începe să mâncăm.

— Bun, să presupunem că aş recunoaşte, dar repet

este doar o presupunere, că am fost plătit să fac exact ceea ce ai spus – să răspândesc zvonuri şi să semăn discordie în ţară. Ai înţelege, măcar pentru o clipă, de ce aş fi făcut-o? Nicio femeie nu e capabilă să înţeleagă.

— Continuă, l-am îndemnat.

S-a ridicat în picioare şi a început să străbată încăperea, în lung şi-n lat, ca şi cum ţinuse prea mult ascuns ceva ce-l măcinase încă din copilărie, poate din adolescentă, iar acum încerca să se elibereze în sfârşit.

— Toată viaţa am vrut-să scap de aici. Nu, nu neapărat de la Chesne-Bidault, de la fabrica asta de sticlă – în fond am făcut aici ce mi-a plăcut pe vremea când tata m-a lăsat în locul lui – dar am vrut să scap din acest decor, din spaţiul închis al topitoriei, asta sau oricare alta. Pentru scurtă vreme am crezut c-am reuşit, când eram la Rougemont – mai ţii minte cum veneaţi în vizită, tu, tata şi mama? Ce momente sublime: mi se părea că pot obţine orice! Apoi a urmat eşecul, şi de atunci alte şi alte eşecuri. O să spui, tata ar fi spus – este numai vina mea; dar nu m-am reconciliat. Societatea m-a dezamăgit încă înainte ca eu să-mi pierd încrederea în forţele proprii. Quevremont Delamotte, Caumont şi alţii – marchizul de Vichy, care-mi promisese treizeci de mii de livre, ca apoi să-şi retragă propunerea – sunt oamenii care m-au împiedicat să învinge, cel puţin până în momentul de faţă.

S-a oprit şi m-a privit.

— A venit momentul să mă răzbun. Nu, răzbunare este un cuvânt prea dramatic. Hai să spunem că, în sfârşit, mă confrunt cu viaţa pe teren neutru! Cele întâmplate în ultimele luni, din mai încoace, şi mai ales în aceste două săptămâni, au bulversat întreaga societate. Nimeni nu ştie ce va aduce viitorul. Însă pentru un oportunist – şi sunt sute, mii ca mine – ăsta e momentul. Nu-mi pasă, nimănui nu-i pasă ce urmează, dacă putem profita de acest moment. Asta contează, nimic altceva.

Aşa cum se mai întâmplase când ajunsesem la St.

Christophe, Robert îşi arăta acum vârsta. Dar mai era ceva: întrezăreai individul care riscă tot pe o singură carte, fără să-i pese de un posibil dezastru. Dacă pierdea, făcea în aşa fel încât să piardă şi toţi cei din jurul lui.

— Moartea lui Cathie te-a adus în starea asta?

— Cathie n-are niciun amestec. Amintirile acelea au murit.

Brusc a devenit temător şi vulnerabil. Mă durea sufletul pentru el şi eram pe punctul de a încerca să-l liniştesc, să-l îmbrăţişez, când el a început să râdă, recăpătându-şi masca omului jovial şi lipsit de griji.

— Vai ce sobri suntem! În loc să ne bucurăm că lumea e în perpetuă transformare, după cum vei vedea în lunile ce urmează. Du-te la culcare, Sophie.

Am înţeles că era felul lui de a-mi atrage atenţia că nu era momentul să devin sentimentală. L-am sărutat şi m-am dus sus să mă culc, iar a doua zi, dis-de-dimineaţă, eram amândoi afară, la câmp, împreună cu bărbaţii şi familiile lor, Robert în cămaşă, ca toţi ceilalţi, adunând şi stivuind spicele de parcă asta făcuse toată viaţa, râzând şi glumind, fermecând pe toţi cei din jur. Dezinvoltura purtării lui îmi rămânea străină, căci nu aveam nicio veste de la François sau Michel, iar ziua se scurse fără să vedem vreun străin sau să primim veşti de dincolo de pădure.

În seara respectivă m-am dus devreme la culcare, istovită de munca câmpului. M-am trezit la cântatul cocoşilor, pe la trei sau patru, când un fals răsărit arunca raze palide în cameră. Ceva mă trezise, deşi nu ştiam ce anume, însă instinctul îmi spuse: „Sunt aici, s-au întors”.

M-am ridicat şi m-am dus în fosta cameră a lui Pierre, care dădea spre curtea topitoriei. De acolo i-am văzut pe toţi, vreo treizeci sau patruzeci, umblând ca nişte fantome în irizarea cenuşie a răsăritului, discutând, parcă anume, în şoaptă, ca şi cum încă mai patrulau în pădure. Din când în când se auzea câte un hohot de râs,

aşa cum râd băieţii după ce-au jucat cuiva o farsă. Intrau şi ieşeau, pe uşa din spatele furnalului, cărând nişte saci pe umeri.

Robert se trezise şi el. L-am auzit coborând scările, deschizând uşa de jos şi ieşind în curte. M-am întors în camera mea. Credeam că François va veni dintr-un moment în altul şi aveam de gând să-l ţin la distanţă, făcându-l să-i pară rău că a întârziat. L-am aşteptat aproape jumătate de ora dar François n-a venit.

Copleşită de nelinişte am uitat de mândrie, mi-am luat un halat şi m-am dus în capul scărilor să ascult ce se întâmplă. Auzeam voci, în camera mare. Michel vorbea cel mai tare, ca întotdeauna când era surescitat şi Robert râdea. Am coborât şi am deschis uşa.

Întâi l-am văzut pe François întins pe jos, sprijinit cu nişte perne. Robert şi Michel şedeau călare pe două scaune, iar Michel era bandajat la cap. Am alergat la soţul meu şi am îngenunchiat să văd unde era rănit. Avea ochii închişi şi respira greu, dar nu vedeam nici sânge nici bandaje.

— Ce s-a întâmplat, unde e rănit?

Nu păreau deloc îngrijoraţi şi spre marea mea uimire, Robert, extrem de amuzat, privi complice spre Michel.

— N-n-n-are nimic. E b-beat, asta-i tot, spuse Michel.

Mi-am privit din nou bărbatul, pe care nu-l văzusem niciodată în starea asta, în cei câţiva ani de când îl cunoşteam, şi-am constatat că aveau dreptate – îl simţeam după cum duhnea. François era beat mort.

— Lasă-l să stea întins. Nu-i nicio nenorocire. Doarme şi-i trece, zise Robert.

Apoi, într-un colţ al camerei, am văzut masa, pe care erau îngrămădite de toate, de la hrană la obiecte de mobilă. O bucată de slănină era aşezată pe un taburet de satin, saci de făină erau înfăşuraţi în perdele de brocard, argintăria era înghesuită lângă bolovani de sare şi borcane cu provizii.

Amândoi aşteptau să vadă ce spun. Simţeam cum mă măsoară cu privirea şi ştiam că dacă rămân impasibilă,

Michel va fi primul care va rupe tăcerea.

— Ei? Nu spui nimic? zise el.

M-am apropiat de masă şi am pipăit perdelele de brocart. Îmi aminteau de cele din marea sală de la Pierre.

— Ce-ar fi de spus? Doar n-aţi găsit toate astea în pădure. Nu-i aşa? Dacă aveţi de gând să închideţi topitoria şi să trăiţi din aşa ceva, vă priveşte. Dar aţi face mai bine să-mi lăsaţi bărbatul în pace, cu proxima ocazie când mai plecaţi să daţi piept cu briganzii.

M-am întors să mă duc sus, când Michel mi-a spus.

— N-are rost s-s-să te amăgeşti, Sophie. François n-a trebuit convins, te asigur. Iar ceea ce v-v-vezi pe masă e un fleac: Camera f-f-furnalului e ticsită până sus. Să-ţi spun ceva. Nici F-f-françois nici eu nu avem de gând să-i vedem pe oameni suferind ca iarna trecută. Şi cu asta basta.

— Nici nu trebuie. Dacă e adevărat ce spune Robert, lumea întreagă s-a schimbat. Paradisul e chiar după colţ. Până una alta, v-aş fi recunoscătoare dacă l-aţi duce pe François la culcare. Nu în camera mea, în camera lui Pierre.

Am ieşit fără să-i privesc şi când am închis uşa de la cameră i-am auzit căznindu-se să-l ducă pe François pe scări. François protesta şi spunea numai prostii, ca un om beat, iar fraţii mei încercau să-l facă să tacă, râzând, însă, cu poftă.

Stăteam în pat, cu faţa în sus, privind la zorii care apăreau. În liniştea desăvârşită se auzi primul ciripit al păsărelelor sub fereastră, iar apoi am început să aud toate celelalte zgomote care vesteau începutul unei noi zile de vară – zăngănitul şi freamătul de la ferma de dincolo de casa patronului, vacile mugind înainte de muls şi câinii lătrând.

Era un sentiment ciudat, să stau lungită în camera mamei, în aceeaşi cameră pe care ea o împărţise cu tata, aşa cum şi eu, după nuntă, credeam că voi continua tradiţia părinţilor, alături de François. Şi iată, acum

realizam că exista o prăpastie între epoca noastră şi ceea ce fusese înainte – fără să-mi pot da seama dacă era o schimbare bruscă, sau poate totul începuse, de fapt, mai demult, totul se înlănţuia şi evenimentele din ultima săptămână se legau cu moartea lui Cathie, cu tulburările din Paris, cu lunga iarnă care întunecase totul.

Fraţii şi soţul meu, până şi sora mai mică, Edmé, aparţineau acestei clipe, pe care o aşteptaseră atât, şi întâmpinau cu bucurie schimbarea, ca pe ceva ce puteau să modeleze şi să stăpânească, la fel cum modelau sticla, dându-i noi forme. Nu mai conta ce învăţaseră pe vremea când erau copii. Acele vremuri erau trecute şi îngropate; important era viitorul, un viitor neapărat diferit de tot ce fusese mai înainte. Atunci, eu de ce rămâneam în urmă? De ce şovăiam? Mă gândeam la acea iarnă şi la suferinţa pe care o îndurasem şi noi şi familiile şi-l înţelegeam pe Michel când spunea că aşa ceva nu trebuie să se mai întâmple niciodată; în ciuda acestei realităţi însă, mă dezgusta ceea ce făcuse.

Nu-mi făceam iluzii. Lucrurile care zăceau pe masa din camera patronului erau furate de la alţii, mai mult ca sigur, luate cu japca de la castelul Nouans, unde se ascunseseră cei doi, argintarul Cureau şi ginerele său, înainte de a fi târâţi la Ballon şi omorâţi. Ceea ce n-aveam să aflu, probabil niciodată, era dacă fratele şi soţul meu fuseseră printre cei care-i măcelăriseră.

În cele din urmă am adormit, cu inima strânsă, iar când m-am trezit l-am găsit pe François lângă mine, implorându-mă să-l iert, atât de ruşinat de ceea ce făcuse încât se smiorcăia ca un copil şi n-aveam cum să-l potolesc decât ţinându-l în braţe şi încercând să-l liniştesc. Nu mă gândeam să-l iau la întrebări, dar el începu să-mi povestească singur, nerăbdător, cred, să scape de acest secret. Avusesem dreptate; fuseseră la Nouans. Patrula înaintase mult dincolo de teritoriu ce le fusese repartizat, căci îi atrăseseră zvonurile despre un

complot al aristocrației. Panica domnea în întregul ținut, la sud de Mamers, până la Ballon şi Bonnétable, nimeni nu ştia ce era adevărat şi ce nu – cineva le spusese că briganzii erau îmbrăcați în straie de călugăr, aceeaşi poveste pe care o auziserăm şi noi, pe drum.

— Asta l-a scos pe Michel din minți, monahi înarmați, dând iama prin sate, înfricoşând sătenii. Am auzit că abatele Besnard din Nouans adunase grâne şi că era plecat la Paris, să strângă arme şi muniții, pe care să le aducă cu el şi să le folosească împotriva enoriaşilor. Aşa că ne-am dus şi noi la castel. Mulțimea intrase deja şi-i luaseră ostateci pe Cureau şi pe ginerele lui. I-au dus la Ballon. Noi n-am mers până acolo.

— Ştii ce-au păţit după aceea?

A tăcut o vreme, apoi a reluat:

— Da, da, am auzit.

S-a ridicat şi s-a aplecat spre mine.

— Noi n-am avut nicio legătură cu crima. Oamenii înnebuniseră. Aveau nevoie de o victimă. N-a fost vina unei singure persoane, erau toți cuprinşi ca de febră.

Aceeaşi febră care cuprinsese mulțimea la mănăstirea St. Vincent, când femeia aceea fusese călcată în picioare. Aceeaşi febră care o făcuse pe Edmé să uite de soț şi de casă.

— François, dacă lucrurile merg tot aşa, crime, jafuri, vieți omeneşti şi proprietăți distruse, înseamnă că s-a sfârşit cu legea şi ordinea, ne întoarcem la epoca barbară. Nu mai clădim acea societate de care vorbeşte Pierre.

— Dimpotrivă, este una din modalități. Cel puțin asta spune Michel. Înainte de a clădi ceva, mai întâi trebuie să distrugi – sau, cel puțin, să cureți terenul. Sophie, cei care au fost... care au murit, la Ballon, complotau împotriva poporului. Dacă ar fi avut arme, la castel, n-ar fi ezitat să împuşte oameni. Şi-au meritat soarta, ca exemplu pentru cei de teapa lor. Michel ne-a explicat tot, toată lumea l-a întrebat.

Michel a zis... Michel a explicat... La fel ca de obicei,

bărbatul meu îşi urma prietenul, pe conducător.

— Deci, aţi luat ce-aţi vrut din castel şi v-aţi întors acasă?

— Se poate spune şi aşa... Michel zicea că cei care au îndurat frigul şi foamea toată iarna au dreptul la despăgubiri. Îţi dai seama că lumea s-a bucurat. Am rămas în pădure, timp de patru nopţi, să se liniştească lucrurile. Aveam la noi mâncare şi vin, după cum ai constatat. Şi-atunci eu...

— Ai găsit o metodă să-ţi linişteşti conştiinţa.

N-a mai spus nimic o vreme. Amândoi ne gândeam la săptămâna în care fusesem departe unul de celălalt. Dacă asta era noua societate, nu era prea uşor să te adaptezi.

— Nu mă judeca prea aspru. Nu ştiu ce s-a întâmplat. Am făcut focul în pădure, am mâncat, am băut, eu, Michel şi ceilalţi. Era un simţământ ciudat – nu contam decât noi, nimic altceva, nu ne gândeam nici la trecut nici la viitor. Michel repeta într-una – s-a isprăvit... s-a isprăvit... s-a terminat cu vechea ordine. Ţara este a noastră. Cum ziceam, ne cuprinsese ca un fel de febră...

Apoi a adormit, în braţele mele, iar când, mai târziu, după ce ne-am trezit şi ne-am îmbrăcat, am coborât, am găsit camera mare măturată şi aranjată, iar masa pusă la loc, în mijloc. Exista, totuşi, o diferenţă: pe masă erau aşezate zaharniţa şi tacâmurile de argint, cu monogramă pe linguri şi furculiţe.

— Mă întreb ce-ar zice mama dacă ar vedea, am întrebat-o pe doamna Verdelet, s-o pun la încercare.

Ne uitam prin dulapurile din bucătărie, unde argintăria era aşezată cu grijă. Doamna Verdelet a luat un sfeşnic imens, l-a suflat şi-a început să-l frece, apoi l-a pus la loc.

— Ar face la fel ca mine, ar accepta binecuvântatele daruri şi n-ar pune întrebări. Cum spune domnul Michel, cei care au asemenea comori, şi-i înfometează pe săracii care muncesc pentru ei, merită să piardă tot ce au.

Filosofia asta era liniştitoare, şi totuşi nu înţelegeam de ce trebuia să fim noi cei care profităm. Însă, pe măsură ce zilele treceau, mă obişnuiam tot mai mult să văd pe masă tacâmurile de argint cu monogramă, iar după o săptămână, chiar eu am ajutat-o pe doamna Verdelet să taie perdelele de brocart, prea mari pentru ferestrele din camera patronului.

Nu se mai vorbea nimic despre briganzi. Marea spaimă ce, după căderea Bastiliei, bântuise întreaga Franţă, înfricoşându-ne şi pe noi, fusese dată uitării. Născută din zvonuri şi împrăştiată de propriile noastre spaime, panica dispăru la fel de iute cum apăruse, lăsând, însă, urme de neşters asupra existenţei noastre.

Trezise, în fiecare din noi, ceva de a cărei existenţă nu ne dădusem seama până atunci; acelaşi zvon deşteptase la viaţă vise, dorinţe sau îndoieli ce prinseseră rădăcini şi luaseră amploare. Nimeni nu mai era ca înainte. Imperceptibil, toţi ne schimbaserăm – Robert, Michel, François, Edmé şi eu. Zvonul, adevărat sau fals, scosese la suprafaţă speranţe şi nelinişti, până nu demult ascunse, care deveneau, astfel, parte din fiinţa şi existenţa noastră de fiecare zi.

Pierre a fost singurul dintre noi care a întâmpinat cu sufletul deschis şi netulburat evenimentele. El a fost cel care, în a doua săptămână a lunii august, a venit să ne povestească despre importantele hotărâri luate la Paris, de Adunarea Naţională, în noaptea de 4 august. Ştirile ajunseseră la Mans cu două zile în urmă şi Pierre profitase de prima ocazie, să vină să ne spună şi nouă ce se întâmplase. Vicontele de Noailles, cumnatul generalului Lafayette, şi unul din deputaţii aristocraţiei cu vederi progresiste, făcuse următoarea propunere întregii Adunări – să fie abolite toate drepturile feudale, iar oamenii să fie declaraţi egali, indiferent de originea şi poziţia lor. Titlurile de noblеţe urmau să dispară, oamenii aveau dreptul să se închine lui Dumnezeu aşa cum credeau de cuviinţă, slujbele puteau fi ocupate de oricine, iar privilegiile erau anulate.

Ca la un semn, Adunarea se ridicase în picioare, ovaționând propunerea deputatului. Mulți plângeau. Unul câte unul, deputații aristocrați care împărtășeau ideile lui Noailles au jurat că renunță la drepturile deținute vreme de secole. Cum spunea Pierre, un fel de vrajă cuprinsese Adunarea strânsă acolo, la Versailles. Aristocrații, clerul, Starea a Treia – toți se uniseră.

— S-a sfârșit cu nedreptatea și tirania. S-a născut noua Franță, spuse Pierre.

Îmi amintesc că, în timp ce ne povestea, Pierre a izbucnit în lacrimi – Pierre, pe care în copilărie îl văzusem o singură dată plângând, când murise un pisoi – și pe dată am început cu toții să plângem, să râdem, să ne îmbrățișăm. Doamna Verdelet și nepoata care o ajuta la treabă au venit din bucătărie. Michel se repezi în curtea topitoriei, să sune clopotul, să le spună muncitorilor că el și François, Pierre, Robert și toți muncitorii erau de-acum frați.

— Vechile legi au m-m-murit. Toți oamenii sunt egali. Toți ne-am n-n-născut a doua oară, strigă el.

De la Rusalii nu mai fusese așa ceva. Fericirea și dorința de a face bine ne cuprinsese pe toți, ca și cum mila lui Dumnezeu pogorâse asupra tuturor. Robert, cu ochii strălucind de emoție, le spuse oamenilor că ducele d'Orléans pusese, probabil, totul la cale – ducele de Noailles nu s-ar fi gândit niciodată la așa ceva.

— De altfel, de Noailles nici nu are proprietăți la care să renunțe. E dator vândut. Dacă se anulează și datoriile, cum s-a făcut cu privilegiile, chiar că e sfârșitul lumii, îmi șopti la ureche.

Începuse deja să-și facă planuri de întoarcere, cu Pierre, la Mans și de acolo să plece, a doua zi, spre Paris.

Clopotul de la topitorie bătea într-una; slavă Domnului, de astă dată nu pentru a alerta oamenii ci pentru a anunța marea bucurie. Bărbații, cu neveste și copii, au început să vină în casă, la început cu timiditate apoi, pe măsură ce îi întâmpinam și le strângeam mâna, cu tot mai multă îndrăzneală. Nu aveam nimic pregătit,

dar am găsit vin pentru toți; şi copiii, uitând de stânjeneală, începură să strige şi să țipe, alergând prin curtea topitoriei.

— Azi totul e p-p-permis. Legile adulţilor se anulează la fel ca d-d-drepturile feudale, zise Michel.

L-am văzut pe François cum îl priveşte zâmbind şi pentru prima oară nu m-am simțit geloasă. Probabil că şi asupra mea pogorâse mila lui Dumnezeu.

Nu mai ştiu exact ce s-a întâmplat în săptămânile care au urmat. Tot ce-mi amintesc este că strânsesem recolta, focul începuse să ardă din nou la furnal, şi Edmé a venit să stea cu mine când am născut, pe 26 septembrie.

Era un băieţel minunat, primul fruct al revoluției, cum spunea Edmé. Fiindcă adusese veşti bune, i-am pus numele Gabriel. A trăit două săptămâni... Dar la vremea aceea, atmosfera de Rusalii se risipise de mult.

PARTEA A TREIA
Teroriştii

Doisprezece

Nu are rost să vorbesc aici despre durerea pe care am resimțit-o. Sunt multe femei care pierd primul copil. Înainte de naşterea mea, mama pierduse doi, în răstimp de numai doi ani. Văzusem cum Cathie trecuse de două ori prin asta, iar a doua oară se stinsese şi ea. Bărbații numesc femeile sexul slab. Poate este adevărat. Dar, să porți viața în pântece, să simți cum înmugureşte, se dezvoltă şi apare o ființă pe deplin formată, deosebită şi totuşi parte din tine, s-o vezi cum se ofileşte şi moare – pentru toate astea e nevoie de putere şi rezistență spirituală. În asemenea momente, bărbații stau neputincioşi deoparte, gesturile lor sunt stângace şi neajutorate, ca şi cum de la început au avut un rol secundar – ceea ce este, neîndoielnic, adevărat.

Cât îi privea pe cei doi patroni de la fabrică, cel mai de ajutor mi-a fost Michel. Michel avea o tandrețe necizelată şi mult bun simț, el fiind cel care a scos, din camera mea, leagănul copilului, să nu-mi mai amintesc de prunc. Tot el mi-a povestit – ceea ce auzisem odată, demult, de la mama – despre spaimele prin care trecuse la moartea celor doi copii, frate şi soră, de teama că ar fi contribuit la tragedie, fiindcă îi dezvelise pe cei mici.

François devenise prea umil pentru a mă putea bizui pe el. Era îngândurat şi se purta de parcă el era de vină pentru pierderea copilului; vorbea în şoaptă şi mergea în vârful picioarelor, vrând parcă să dovedească tuturor că el era singurul vinovat. Când mi se adresa, cu un soi de fereală, mă enerva peste măsură. Sesiza iritarea din privirea sau din vocea mea, căci rareori mă puteam stăpâni, şi asta îl făcea să pară mai umil, iar pe mine să-l disprețuiesc mai tare. Nu aveam pic de milă şi nu l-am

lăsat să se apropie de mine cam şase luni, poate chiar mai mult, şi după aceea – cine ştie – am făcut-o poate mai mult din nepăsare decât din dorinţă. Se spune că dacă femeia pierde primul ei copil, are nevoie de timp pentru a-şi reveni.

În vremea asta, Declaraţia Drepturilor Omului îi făcuse pe toţi cel puţin egali, dacă nu fraţi şi la numai o săptămână după ce devenise document oficial, avuseseră loc tulburări la Mans şi Paris, preţul pâinii rămânând acelaşi şi şomajul fiind în creştere. În oraşe, brutarii erau acuzaţi că cer prea mult pe pâinea de 2 kilograme şi, la rândul lor, ei dădeau vina pe negustorii de grâne; toţi erau vinovaţi, cu excepţia celor care îi acuzau pe ceilalţi.

Cei din Manceaux se împărţiseră în două tabere, unii care spuneau că asasinii argintarului şi ai ginerelui său trebuiau pedepsiţi, alţii care susţineau că trebuie lăsaţi liberi; şi pe tema asta avuseseră loc ciocniri, populaţia ieşise pe străzi, înarmată cu cuţite şi pietre, strigând „Eliberaţi pe cei din Ballon!”, opunându-se reprezentanţilor miliţiei cetăţeneşti – denumită acum Garda Naţională. N-am aflat niciodată dacă era şi Edmé printre ei.

Mănăstirea St. Vincent ajunsese în grija Dragonilor de Chartres şi în ceea ce îl privea pe domnul Pomard, soţul lui Edmé, titlul său de perceptor la călugări fusese abolit, aşa cum se întâmplase şi cu alte profesii şi privilegii. Pomard dispăruse din oraş, iar noi n-am mai ştiut nimic de soarta lui, căci Edmé nu l-a urmat. Cum ofiţerii garnizoanei Dragonilor erau încartiruiţi la ea, Edmé se mutase acum în casă la Pierre.

Municipalitatea se dovedi neînduplecată cu ucigaşii din Ballon, condamnând pe una din căpetenii la moarte şi pe alta la galere. Bănuiesc că cel de al treilea reuşise să fugă. Astfel a fost înăbuşită anarhia de care se temea Pierre. În cele câteva ocazii când m-am dus la Mans n-am putut constata acele importante şi semnificative transformări, aduse de noile noastre relaţii de egalitate,

unica schimbare fiind aceea că negustorii din piață deveniseră mai obraznici iar cei care-şi putuseră permite aveau tarabele drapate cu steagul tricolor.

La Paris lumea supraviețuise unei a doua Căderi a Bastiliei, de astă dată fără vărsare de sânge. Pe 5 octombrie, o gloată de femei – precupețe, cum le zicea Robert, şi mi-am amintit de coana Margot, care ne ajutase, pe mine şi pe Cathie, în acea zi fatidică – o porniseră spre Versailles, ocupaseră peluzele din fața palatului şi rămăseseră acolo toată noaptea, cerând să vină familia regală. Erau câteva mii, pornite să facă prăpăd şi a fost nevoie de intervenția generalului Lafayette şi a Gărzii Naționale pentru a transforma acea zi dintr-un dezastru într-un triumf.

Regele şi regina, împreună cu cei doi copii şi cu doamna Elizabeth, sora reginei, au fost convinşi, mai exact forțați, să părăsească Versailles-ul şi să se mute la Palatul Tuileries, din Paris, iar după cum ne scria Robert, procesiunea mutării dintr-un loc în altul fusese cea mai fantastică privelişte. Caleaşca regală, escortată de Lafayette şi câțiva soldați din Garda Națională, recrutați din zona Parisului, a pornit, însoțită de o mulțime pestriță de cetățeni, cam şase, şapte mii, înarmați cu drugi de fier, muschete, ciomege şi mături, toți strigând şi cântând cât îi ținea gura.

„Preț de vreo şase ore, cât au defilat, spre piața Ludovic XV, am urmărit alaiul de circari. Era ca o menajerie din vechea Romă, nu lipseau decât leii. Vedeai femei, unele pe jumătate goale, aşezate călare pe tunuri, parcă ar fi călărit pe elefanți, iar tunurile erau decorate cu ramuri rupte din copacii întâlniți pe drum. Bătrâne venite din cartierele mărginaşe, precupețe din cartierul Halles, prostituate sulemenite, ba chiar şi neveste de negustori, împopoțonate în hainele bune de sărbătoare şi cu pălării pe cap – asemeni bacantelor ce-l sărbătoreau pe Dionysos! Nu s-au înregistrat victime, dar înainte ca gloata să părăsească Versailles-ul, s-a petrecut un

incident nefericit. Ca un dobitoc, unul din garda de corp a regelui a tras într-un tânăr din Garda Națională şi l-a omorât. Rezultatul – garda de corp şi însoțitorul lui au fost sfârtecați. Capetele lor, înfipte în țeapă, deschideau alaiul care se îndrepta spre Paris."

Michel citi cu glas tare scrisoarea care îi era adresată. Şi el şi François găseau istoria foarte amuzantă, dar niciunul nici celălalt nu văzuseră, ca mine, fețele parizienilor înaintea unei asemenea ciocniri, nici nu simțiseră acel miros stătut ce stăruie în urma unei astfel de încăierări.

I-am smuls scrisoarea din mână fiindcă printre hohotele de râs şi gângăveala lui Michel nu mai înțelegeam mare lucru. Robert mai scria că de vreme ce regele era acum la Paris, în mijlocul poporului, lucrurile se vor linişti, se va găsi pâine din belşug, iar negustorii cinstiți, ca el, puteau dormi liniştiți noaptea, fără să se teamă că se trezesc cu geamurile făcute țăndări.

„Bineînțeles că şi eu fac parte din Garda Națională, din detaşamentul repartizat în această zonă a Palatului Regal. N-am prea multe îndatoriri. Patrulăm pe străzi, înarmați până în dinți, şi cu cocarda la pălărie ca însemn al funcției. Când se apropie vagabonzii – şi-i vezi, în ziua de azi, viermuind peste tot, flămânzi ca nişte ploşnițe – le punem flinta-n burtă şi ei dispar ca prin minune. Când ne văd aşa înfăşurați cu panglica tricoloră, femeile ne găsesc irezistibili. Suficient să le arunci o privire şi sunt ciorchine pe noi. În fond, aş avea toate motivele să fiu mulțumit, numai că nu merge comerțul."

Niciun cuvânt despre Laclos sau ducele d'Orléans. Lafayette continua să fie omul zilei, sau cel puțin aşa aveam impresia. De la Pierre – care citise ştirea într-un ziar din Mans şi ştirea se confirmase ulterior – am aflat că, pe 14 octombrie, ducele d'Orléans, Laclos, ajutorul său, Clarke, şi amanta lui, Madame de Buffon, plecaseră

din Paris, via Boulogne şi se îndreptau spre Anglia Pretextul – o misiune în străinătate.

„Dar, adăuga Pierre, *contele de Valence, colonel al garnizoanei Dragonilor de Chartres din Mans, şi prieten al ducelui d'Orléans, a lansat ştirea că Lafayette şi unii din membrii Adunării bănuiesc că ducele a organizat marşul spre Versailles, ba chiar a încurajat tulburările şi că, acum, ar fi mai „diplomatic" pentru toţi cei implicaţi dacă prinţul ar dispărea o vreme. Aşa încât, favoritul mulţimii a luat drumul Londrei, fiind chiar încântat s-o facă, după cât se spune; în Anglia cursele de cai sunt mult mai interesante!*"

Îmi aminteam de caleaşca ce ieşea de la Palais-Royal, îndreptându-se spre Vincennes, de cei doi amanţi trântiţi pe perne, şi de mâna flască ce salutase mulţimea. Oare Robert mizase totul pe cine nu trebuia?

A trecut noiembrie şi n-am primit nicio veste de la el. Michel şi François erau ocupaţi cu munca la topitorie, unde, din fericire, activitatea se reluase, ce-i drept, destul de lent, căci până când se dădeau noile legi nu aveam de unde să ştim cum ar fi afectat ele producţia noastră. Apoi, la începutul lui decembrie, a venit o scrisoare de la Robert, care-mi era adresată.

Făcând, evident, aluzie la falimentul suferit anterior şi chiar la perioada când fusese condamnat, Robert scria:

„Am iarăşi mari necazuri, sunt pe marginea aceluiaşi dezastru ca în 1780 şi '85. Am avut un şoc extraordinar, îţi dai seama, aflând că ducele d'Orléans şi Laclos au părăsit Parisul, fără să spună un cuvânt celor care, asemeni mie, l-au servit cu credinţă în ultimele luni. Nu mai ştiu cine spunea: „Să nu te încrezi în prinţi." Evident, poate că există o explicaţie, dar nimeni n-o cunoaşte. Nu-mi pierd speranţa, căci sunt optimist din fire. Cât priveşte situaţia financiară, nu-mi rămâne decât un

singur lucru de făcut. Nu-ți pot explica într-o scrisoare şi asta e valabil şi pentru planurile mele de viitor. Vreau să vii la Paris. Te rog nu mă refuza."

Timp de douăzeci şi patru de ore n-am dezvăluit nimănui conținutul scrisorii. Mie îmi era adresată şi nu pomenea nimic despre Pierre sau Michel. Dacă n-ar fi fost atât de departe, m-aş fi sfătuit cu mama. Pierre cunoştea legile şi ar fi fost, în mod cert, cel mai bun sfătuitor, însă mi-am dat seama că era foarte prins cu problemele municipalității din Mans şi nu-şi putea permite să lipsească. Pe de altă parte, simplul fapt că Pierre era avocat, putea să-l facă pe Robert să devină circumspect. Dacă ar fi avut nevoie de Pierre, l-ar fi chemat. M-am sucit şi m-am răsucit şi în final i-am arătat scrisoarea lui Michel.

— Bineînțeles că trebuie să te d-d-duci. Îi explic eu lui François, declară Michel fără să ezite.

— Nu e nevoie.

Se împliniseră două luni de la moartea lui Gabriel însă, nu mă reconciliasem deocamdată cu François. Ştiam că totul avea să reintre în normal, dar acum nu puteam nici măcar să-l privesc. Poate că ne prindea bine la amândoi o scurtă perioadă în care să nu mă mai simt vinovată că-l nedreptățesc. Având încă vie în minte amintirea atât de pregnantă a ultimei vizite la Paris, i-am spus lui Michel:

— Vino cu mine.

Cu excepția anilor în care îşi făcuse ucenicia la Berry, Michel nu părăsise niciodată ținutul şi nu văzuse un oraş mai mare ca Mans. În alte condiții, nu i-aş fi făcut niciodată propunerea; Michel arăta şi era un produs al topitoriei, negru ca un cărbunar şi tot atât de dur, uneori. Dar, oare, acum, când toți eram egali, şi Revoluția abolise diferențele între persoane, nu putea şi fratele meu, dacă ar fi avut chef, să înghiontească, pe stradă, un locuitor al Parisului? Poate şi el gândea la fel ca mine. Mi-a zâmbit, aşa cum făcea odinioară, când

fusese promovat şi avea voie să lucreze în schimburi, alături de cei mai vârstnici.

— Foarte b-b-bine. Aş v-v-vrea să vin cu tine, zise Michel.

O zi sau două mai târziu am pornit spre Paris. Singura concesie pe care o făcu Michel modei şi bunului gust, fu să se ducă să se tundă la frizerul din Montmirail şi să-şi cumpere o pereche de pantofi; în rest, hainele de duminică constituiau, după părerea lui, o ţinută suficient de elegantă.

— Să fi ş-ş-ştiut acum câteva luni că mă iei pe post de gardă-de-corp, aş fi cotrobăit prin d-d-dulapurile castelului Nouans, să arăt a-a-acum ca scos din cutie.

Când am ajuns cu diligenţa în capitală, am sesizat, în primul rând, că erau mai puţine trăsuri şi că, în general, circulau mai mult vehicule de marfă. Multe din cafenelele şi micile magazine altădată luminate, aveau acum, în vitrină, afişe pe care scria: „De vânzare" sau „De închiriat" şi, în ciuda faptului că era puhoi de lume, vedeai puţini plimbăreţi; majoritatea oamenilor păreau preocupaţi de afaceri şi erau îmbrăcaţi la fel de simplu ca noi. Indiscutabil, ultima oară când venisem la Paris era aprilie, iar acum era un decembrie sumbru şi umed. Cu toate acestea, ceva dispăruse, ceva greu de definit. Trăsurile care străbăteau, odată, oraşul şi cei care se plimbau în ele, înveşmântaţi uneori în straie minunate, alteori frizând ridicolul, confereau o vrajă anume, o strălucire de basm capitalei. Acum Parisul arăta ca oricare alt oraş, şi în timp ce privea pe fereastra diligenţei, afară, în întunericul mohorât care ne înconjura, Michel făcu observaţia că deşi clădirile erau într-adevăr foarte frumoase, oraşul era destul de asemănător cu Mans.

În rue du Boulay n-am mai găsit trăsuri aşteptând sosirea pasagerilor diligenţei, iar cel care ne-a ajutat să dăm jos bagajele ne-a spus că pentru vizitii această îndeletnicire nu mai renta. Marea majoritatea a vizitiilor era acum la dispoziţia deputaţilor.

— În ziua de azi ei au parale. Angajează-te vizitiu sau curier la un membru al Adunării şi-ai scăpat de griji. Cei mai mulţi deputaţi vin din provincii, e uşor să-i tragi pe sfoară, continuă omul, făcându-ne cu ochiul.

Michel luă bagajele la spinare şi în scurt timp eram la Cheval Rouge, rue St. Denis. Nu voiam să-l luăm pe Robert pe nepregătite şi acesta era singurul hotel pe care-l cunoşteam.

Patronul era fiul proprietarilor de pe vremea tatei, însă dat fiind că îşi amintea vag de numele nostru ne întâmpină cu căldură. În camera cea mai bună, în care de obicei stăteau părinţii mei, locuia acum un deputat cu soţia. Noul patron era foarte mândru de asta; în fond erau cei mai simandicoşi clienţi ai săi. Ceva mai târziu, trecând pe lângă ei, am constatat că deputatul era un omuleţ îndesat, cu o figură comună, dar plină de importanţă, asemeni unui porumbel guşat, consoarta sa fiind o apariţie ştearsă, care gătea aproape tot timpul în apartament, fiindcă nu avea încredere în bucătarul hotelului. Deputatul fusese notar, pe undeva prin Vosges şi până a fi ales nu văzuse în viaţa lui Parisul.

La masă s-a servit supă şi carne de vită, nici pe departe atât de gustoase cum erau cele de-acasă, iar patronul a venit să stea de vorbă cu noi şi ne-a spus că, din ziua căderii Bastiliei nici gând să mai poţi angaja servitori. Toţi trăiau cu gândul că vor deveni stăpâni peste noapte, şi nu rămâneau în acelaşi loc mai mult de o săptămână.

— Cât timp deputaţii stau la Paris ţin hotelul deschis, dar când o să plece... nu mai merită osteneala. Mai degrabă aş cumpăra un mic teren în provincie. Nimeni nu mai vrea să vină la Paris. Viaţa e prea scumpă, timpurile prea tulburi, ne spuse el ridicând din umeri.

După ce am terminat de mâncat, Michel a privit la ploaia ce cădea pe strada întunecoasă şi pustie şi a dat din cap, dezamăgit.

— S-s-strălucitorul Palais-Royal poate să aştepte. Dacă asta e capitala, atunci p-p-prefer focul din furnalul

de la Chesne-Bidault.

A doua zi dimineaţă m-am trezit devreme şi când m-am dus în camera lui Michel el încă dormea, aşa că i-am scris un bilet, explicându-i cum să ajungă la Palais-Royal. Am plecat singură; simţeam că e mai bine să mă întâlnesc numai eu cu Robert şi să-i spun că era şi Michel cu mine.

Dimineaţa, străzile Parisului sunt totdeauna aglomerate – oamenii se duc la piaţă sau la lucru. Şi azi era aşa, aceeaşi înghesuială şi aceeaşi mojicie, la fel cum le ştiam. Un element nou îl constituia Garda Naţională, care patrula pe străzi, în grupuri de câte doi, conferind o notă apăsătoare peisajului. Prezenţa lor avea să-i descurajeze pe hoţi, căci altfel era inutilă.

Când am ajuns, Palais-Royal arăta ca orice castel abandonat, iar aspectul dezolant era parcă amplificat de silueta masivă a clădirii. Toate ferestrele aveau obloanele trase, toate intrările erau închise. Doar porţile laterale erau deschise, pentru cei ce doreau să ajungă în grădini sau la galerii. Garda Naţională stătea de strajă, dar m-au lăsat să intru şi am avut senzaţia că prezenţa lor nu era chiar de prisos.

Era dis-de-dimineaţă şi oricum trecuse sezonul plimbăreţilor pe alei; fie din cauza absenţei ducelui d'Orléans şi a suitei sale, plecaţi la Londra, fie, pur şi simplu că, aşa cum îmi scrisese Robert, negoţul mergea prost, aspectul Palais-Royal-ului se schimbase. Galeriile arătau jalnic în această zi de iarnă şi pe jos erau numai bălţi. Peisajul mă ducea cu gândul la un iarmaroc, după ce carnavalul se sfârşise. Multe dughene erau ferecate şi deseori vedeai anunţul „De vânzare"; magazinele deschise etalau mărfuri care zăceau, probabil, în vitrine de luni de zile. Toate vitrinele erau împodobite cu panglici tricolore decolorate, iar între bibelouri vedeai, expuse la loc de cinste, copii ale Bastiliei, executate din tot felul de materiale, de la ceară la ciocolată, astfel încât aveai senzaţia că o anumită intuiţie a spiritului vremii pusese stăpânire pe toţi negustorii, sau era vorba doar

de o găselniță comercială reprodusă până la saturație.

Am ajuns la numărul 255 şi în ciuda faptului că, practic, nu mă aşteptam la altceva, am fost deziluzionată să văd afişul „De vânzare” atârnat pe uşă. Deşi obloanele nu erau trase, vitrinele erau goale.

Ce mare diferență față de acum opt luni când, deşi oraşul fierbea, în vitrinele drapate în catifea, găseai o seamă din acele „obiecte de artă” executate de Robert, aşezate la vedere, pentru a-i atrage pe potențialii clienți! Acum vitrina nu mai atrăgea pe nimeni. Nu vedeai nici măcar o singură cocardă.

— Vitrina nu trebuie să fie încărcată. Îl dezorientează pe cumpărător. O piesă de valoare expusă în vitrină dă iluzia că mai sunt tot atâtea în magazin. Aranjarea unei vitrine este o artă ca oricare alta. Etalează obiectele cele mai exotice; pe cât sunt mai inaccesibile pe atât îl vor atrage mai mult pe cumpărător, obişnuia să-mi spună Robert.

Am sunat fără prea mari speranțe să răspundă cineva, clădirea părea nelocuită. Puțin după aceea am auzit paşi înăuntru şi cineva a tras zăvorul şi a deschis uşa.

— Îmi pare rău. Magazinul este închis. Doriți ceva?

Deşi tonul era blând şi grav, cuvintele fuseseră rostite cu multă circumspecție. În fața mea stătea o tânără, cam de vârsta lui Edmé, care mă privea cu nişte ochi frumoşi dar atât de uimiți încât era clar că nu se aştepta deloc să fie vizitată, la o oră atât de matinală, de o reprezentantă a sexului slab.

— Domnul Busson? am întrebat.

— Nu este aici. Deocamdată locuieşte deasupra laboratorului din rue Traversière. Poate vine pe aici mai târziu, dacă vreți să reveniți. Cine să-i spun că-l caută?

Tocmai mă pregăteam să-i spun că sunt sora domnului Bussou, dar prudentă am ocolit răspunsul.

— Acum câteva zile am primit o scrisoare de la el, în care mă ruga, dacă am drum prin Paris, să-l caut, în legătură cu o afacere. Am ajuns abia aseară şi acum vin

direct de la hotel.

Continua să mă privească circumspect, ținând ușa întredeschisă. Curios era că-mi amintea, într-un fel, de Cathie. Mai înaltă, mai slabă, avea aceeași ochi imenși ca și Cathie, dar pielea îi era mai palidă; iar buclele care îi cădeau pe umeri îmi aminteau de pieptănătura lui Cathie, pe vremea când se măritase cu Robert.

— Scuză-mi impolitețea, dar ce cauți, de fapt, aici? Ești portăreasa domnului Busson?

— Nu. Sunt soția lui.

A observat că m-am schimbat la față. Și eu mi-am dat seama că ceva nu era în regulă. Inima a început să-mi bată cu putere și am simțit că încep să-mi ardă obrajii.

— Poftim? Nu mi-a spus niciodată că s-a căsătorit din nou.

A ridicat din sprâncene și a zâmbit, pentru prima dată.

— Din nou? Cred că faceți o greșeală. Domnul Busson n-a mai fost însurat. Îl confundați, probabil, cu fratele lui, proprietarul unui castel imens, aflat între Mans și Angers. Acela este, într-adevăr, văduv.

Eram complet năucită. Șocul mă amețise. Femeia și-a dat seama, căci a scos un scaun și m-am prăbușit pe el.

— Poate ai dreptate. Uneori se face confuzie între frați.

Privind-o din nou am avut impresia că-mi zâmbește încurajator. Chiar dacă surâsul nu era cald și deschis, ca a lui Cathie, avea ceva tânăr, neprefăcut.

— Ești măritată de mult timp?

— Cam de șase săptămâni. Să fiu sinceră, e încă secret. Înțeleg că familia ar putea să-i facă neplăceri.

— Familia?

— Da, adică fratele celălalt, proprietarul castelului. Soțul meu e moștenitorul de drept și era de așteptat să se însoare cu cineva din lumea lui. Eu sunt orfană, fără avere. Un lucru pe care aristocrația nu-l iartă, nici în ziua de azi.

Începeam să înțeleg. Robert se reîntorsese la vechiul

joc al prefăcătoriei. Era o altă glumă proastă aşa cum făcuse când se înrolase la Archebuzieri şi organizase un bal mascat pentru doamnele din Chartres. De astă dată avea nevoie de toată ingeniozitatea pentru a putea întreține o asemenea minciună.

— Unde v-aţi întâlnit? am întrebat, curiozitatea sporindu-mi îndrăzneala.

— La orfelinatul de la Sèvres. După cum ştiți, probabil, acolo era o mare manufactură de sticlărie, care acum s-a închis. Soțul meu investise acolo o sumă de bani, însă, din nefericire, a pierdut tot. La scurtă vreme după căderea Bastiliei a avut acolo nişte afaceri şi aşa a ajuns să-l cunoască pe directorul orfelinatului – şi au căzut la învoială în privința mea. Ştiți, încă din adolescență am fost angajată în casa directorului general. Pe scurt, am venit aici, la magazin, şi la puțin timp ne-am căsătorit.

A privit verigheta de pe deget, alături de care mai era un inel, cu un rubin de toată frumusețea; probabil că Robert dăduse bani buni pe el, în caz că nu-l furase.

— Nu te sperie, uneori, să fii măritată cu un bărbat cu douăzeci de ani mai bătrân? am întrebat.

— Dimpotrivă, compensează prin experiență, a venit răspunsul. Iar zâmbetul a devenit mai larg şi mai prietenos. Îmi era imposibil să n-o regret pe Cathie, dar nici nu aveam de ce să-l învinovățesc pe Robert.

— Totuşi, cum are curajul să te lase singură, pe timpul nopții.

Femeia părea surprinsă.

— Cum adică, dacă ferestrele sunt baricadate şi uşile ferecate?

— E adevărat, dar...

— Ne vedem ziua. Robert îşi găseşte totdeauna o oră, două, când stă cu nevasta, chiar dacă are treburi urgente deşi, în ultima vreme, şi-a lăsat afacerile pe mâna avocaților.

După părerea mea, chiar dacă, în privința trecutului fratelui meu, era de o ignoranță desăvârşită, femeia

aceasta ştia multe, dată fiind experienţa pe care o avea, de copil al orfelinatului.

— N-am nicio îndoială, am răspuns, şi m-a amuzat să constat că rostisem cuvintele pe un ton la fel de muşcător ca cel al mamei, dacă s-ar fi aflat într-o situaţie similară.

Însă deodată buna dispoziţie a fost întunecată de sumbre amintiri. Aruncând o privire în casă, am revăzut scările şi pe dată mi-am amintit de ultima mea vizită aici, atunci când încercasem s-o ajut pe Cathie să urce până în camera ei şi să se întindă pe patul pe care nu avea să-l mai părăsească decât când fusese aşezată în sicriu. Şi aceasta-i era succesoarea, cu ochi blânzi şi fire atât de înţelegătoare, senină şi netulburată de amintirea celei care, cu nici opt luni în urmă, urca aceleaşi scări. Poate Robert era în stare să uite. Pentru mine era peste putinţă.

— Trebuie să plec, am spus, ridicându-mă brusc de pe scaun.

Dintr-odată mă năpădise dezgustul, deşi reacţia mi se părea demnă de dispreţ. Dumnezeu ştie, îmi ziceam, dacă asta îl susţine pe Robert, în singurătate, atunci foarte bine face. Femeia m-a întrebat cine să spună că l-a căutat pe Robert. Duval, doamna Duval, i-am spus. Ne-am luat la revedere şi a închis uşa în urma mea.

Începuse să plouă din nou, iar în grădinile palatului frunzele de toamnă, care abia înmugureau la vremea când venisem ultima oară, zăceau acum spulberate. M-am grăbit să mă îndepărtez, fiindcă nu voiam să întârzii într-un loc în care încă mai bântuia amintirea lui Cathie şi a tânărului Jacques. Obloanele de la ferestrele Palatului Regal şi santinelele aproape adormite ale Gărzii Naţionale erau încă o dovadă că lumea de acum era total diferită de aceea pe care o cunoscusem cu o primăvară în urmă.

Descurajată, m-am întors pe acelaşi drum până la Cheval Rouge şi l-am găsit pe Michel în prag, pregătindu-se să plece în căutarea mea. Nu ştiu de ce,

poate din instinct, m-am ferit să-i povestesc întâmplarea. I-am spus că ajunsesem la magazin dar îl găsisem pustiu şi cu obloanele trase. Situaţia i s-a părut normală şi n-a zis nimic. Dacă Robert ajunsese iarăşi falit, era firesc că magazinul fusese închis.

— H-h-hai să ne plimbăm pe străzi. Putem să ne î-î-întâlnim cu Robert mai târziu, mă îndemnă Michel, cu nerăbdarea omului venit pentru prima dată în capitală.

Ca să-mi mai uit tristeţea, m-am lăsat dusă de el, nu conta unde, chiar prin locuri deja cunoscute mie. Michel nu le văzuse şi nu le cunoştea. În cele din urmă am ajuns la Tuileries, unde locuiau acum regele şi regina. Am stat să privim palatul impozant, sau mai degrabă atât cât puteai zări de partea asta a grădinii, şi am urmărit cum patrula garda elveţiană, încolo şi încoace, întrebându-ne mereu, aşa cum făcuseră atâţia alţi provinciali înaintea noastră, dacă regele şi regina ne vedeau de la ferestre.

— Îţi dai seama, atâtea camere, în care locuiesc doar p-p-patru persoane. C-c-cinci, dacă o punem la socoteală şi pe sora regelui. Ce crezi că fac toată ziua?

— Cam ce facem şi noi. Poate regele joacă cărţi cu soră-sa, după cină şi regina le citeşte copiilor poveşti, i-am răspuns.

Cine putea şti? În acea zi de decembrie palatul arăta cenuşiu şi ameninţător. Îmi aminteam cum, în urmă cu peste zece ani, descindea din caleaşcă şi intra în clădirea Operei, regina, amintind de o figurină de porţelan, atât de fragilă încât aveai senzaţia că s-ar fi dezintegrat în mii de cioburi, la o simplă adiere; iar contele d'Artois îi oferea braţul, în vreme ce toţi pajii erau prezenţi, aşteptând. Astăzi, contele era un emigrant, chiar puteam spune un fugar, iar potrivit părerii generale, regina purta toată vina, odată ce, la adăpostul ferestrelor palatului Tuileries, nu făcea altceva decât să comploteze împotriva Adunării. Dacă era adevărat sau nu, un lucru era clar; vremea spectacolelor de operă şi a

balurilor mascate luase sfârşit.

— Totul e mort. Parcă am admira un cavou. N-n-n-au decât să putrezească în el, spuse Michel.

Ne-am întors pe chei unde, în pofida mirosului greu, oamenii munceau şi trăiau; vedeai barje, cu fundul lor plat, încărcate cu cherestea, priponite la chei şi auzeai strigătele bărbaţilor plini de vigoare. N-ar fi trebuit să-mi fac probleme pentru aspectul provincial al lui Michel. În această parte a Parisului, nu prea avea cine să-l complexeze. Locurile erau împânzite de cerşetori şi dacă l-aş fi lăsat de unul singur, Michel ar fi rămas fără un sfanţ în buzunar şi n-am mai fi avut cu ce plăti şederea la Cheval Rouge.

— Dacă ăştia au luat cu a-a-asalt Bastilia, nu sunt de condamnat. Eu să fi fost acolo, aş fi făcut clădirea una cu pământul, la f-f-fel ca ei.

Michel voia să ştie unde se aflase, pe vremuri, Bastilia şi în cele din urmă am reuşit să ajungem acolo, dar, pe locul unde altădată se înălţase o fortăreaţă, n-am prea avut ce admira, în afara unei grămezi de pietroaie şi rămăşiţe. Am întâlnit grupuri de oameni care lucrau, cu hârleţe şi sape.

— Aia a fost z-z-ziua cea mare! Ce n-aş fi d-d-dat să fiu şi eu printre ei!

În privinţa asta, entuziasmul meu era mai ponderat. Răscoala lui Réveillon şi urletele pe care le auzisem în faţa mănăstirii St. Vincent îmi demonstraseră, cu vârf şi îndesat, ce înseamnă o insurecţie.

Trecuse demult ora prânzului şi eram amândoi înfometaţi şi frânţi de oboseală. Ca toţi cei care vin să vadă capitala, ne îndepărtasem prea mult şi nu mai ştiam unde ne aflăm. Sincer vorbind, nu mai ştiam prea bine nici unde era hotelul Cheval Rouge – la est, la vest, sau poate chiar la doi paşi de noi. Am găsit un birt prin apropiere, nu cine ştie ce, nici prea curat, dar am mâncat destul de bine şi băiatul care ne-a servit ne-a explicat că ne aflam în Faubourg-ul St. Antoine. Atunci mi-am amintit că laboratorul lui Robert era pe aici, prin

apropiere.

După ce am terminat cu masa, am întrebat unde era rue Traversière; chelnerul mi-a arătat direcția. Era la mai puțin de cinci minute.

M-am sfătuit cu Michel ce era de făcut şi am hotărât să mergem la laborator – ştiam numărul casei – să vedem dacă îl găsim pe Robert. I-am spus lui Michel să mă aştepte afară. Voiam să discut cu Robert între patru ochi.

Eram bucuroasă că era şi Michel cu mine, căci strada Traversière părea interminabilă, înțesată de depozite de mărfuri şi magazine. Pe deasupra, era mare animație, muncitorii se opriseră din lucru şi căscau gura la noi, iar căruțaşii încercau să manevreze carele imense şi auzeai, la tot pasul, sudălmile adresate cailor.

— Nu î-î-înțeleg. Ai crede că lui Robert i-ar fi plăcut să rămână la Brulonnerie. E şi el ca Isav – care şi-a vândut dreptul de moştenire pe un blid de linte. Sau nici măcar atât. Poți să-mi e-e-explici şi mie ce-a câştigat prin asta?

Zicând acestea, Michel făcu un gest larg spre clădirile sumbre şi cenuşii, strada murdară, prin mijlocul căreia curgeau zoaiele canalizării, căruțaşul furios ce-şi biciuia caii.

— Nimic altceva decât dreptul de a se numi locuitor al Parisului. Pentru noi nu e cine ştie ce, însă pentru Robert contează.

În cele din urmă am ajuns la numărul 144, o clădire înaltă, cu pereții igrasioşi şi o curte mică. I-am făcut semn lui Michel să rămână afară; am traversat curtea şi am prins să citesc o listă de nume mâzgălite pe uşa interioară. Am descifrat cu greu numele, aproape şters, de „Busson”, lângă care era desenată o săgeată ce arăta în jos, spre subsol. Am început să cobor scara, pe bâjbâite, şi am ajuns la un pasaj de trecere unde se aflau îngrămădite nişte lăzi; dincolo de ele am zărit o încăpere imensă şi goală, neluminată, prăfuită şi plină de gunoaie ce zăceau acolo de săptămâni; în mijloc se vedea o vatră – evident aici era laboratorul.

Dintr-o cămăruță alăturată, răzbăteau, prin uşa întredeschisă, voci şi zgomotul ritmic al ciocanului. Încercând să evit gunoaiele, am luat-o într-acolo, şi l-am găsit pe Robert, aşezat la o masă, pe care era o harababură de nedescris; în genunchi, un muncitor bătea în cuie o ladă. Când am intrat, Robert a ridicat capul şi preț de o secundă pe chipul lui s-au îngemănat surpriza şi groaza; ai fi zis că e un animal prins în capcană. Recăpătându-şi stăpânirea de sine, s-a ridicat brusc în picioare.

— Sophie! Pentru Dumnezeu, de ce nu m-ai anunțat că eşti la Paris?

M-a luat în brațe şi m-a sărutat, apoi i-a spus muncitorului să lase lucrul şi să plece.

— De cât timp eşti aici şi cum ai reuşit să dai de mine? Scuză dezordinea. Vând tot, aşa cum probabil bănuiai.

Cu ochii țintă la mine, râse mai mult în silă, făcând un gest stânjenit; am înțeles că se scuza nu atât pentru dezordinea din jur, cât pentru starea jalnică a cartierului ca atare. Pe vremuri, când îmi vorbea despre „laboratorul" lui, îmi închipuiam că era un loc mare şi frumos unde toate obiectele erau orânduite cu grijă; în niciun caz nu-mi imaginam o pivniță întunecoasă, cu o fereastră zăbrelită, aflată la nivelul străzii.

— Ieri am venit. Stau la Cheval Rouge. Azi dimineață am fost până la magazinul de la Palais-Royal!

Trase adânc aer în piept, mă privi îndelung şi izbucni în râs.

— Deci îmi cunoşti secretul – adică, unul din ele. Ce impresie ți-a făcut?

— E foarte drăguță şi foarte tânără.

— Douăzeci şi doi de ani. Adusă direct din orfelinatul de la Sèvres. N-are habar ce-i viața, nici numele nu ştie să şi-l scrie. Cei de la orfelinat mi-au spus totul despre părinții ei şi n-are de ce să-i fie ruşine. S-a născut în Doudan, tatăl ei era mic negustor şi maică-sa era nepoata lui Jean Bart, piratul. E de soi bun.

Am început să zâmbesc. Chiar credea că mă interesează părinții fetei? În fond, important era că-i plăcuse fata atât de mult încât o luase de nevastă.

— Ştii mai multe despre familia ei decât ştie ea despre a ta. Habar n-aveam că ai un frate, proprietarul unui castel aşezat între Mans şi Angers.

Pe moment a rămas dezorientat. Dar a început să râdă, şi îndepărtând praful de pe unicul scaun din încăpere, m-a poftit să stau jos.

— E o ființă total nevinovată, inocența ei e ca un stimulent. Cred că atunci când facem dragoste o seduce ideea că sunt un senior urmărit de nenorocire. Un sticlar aproape falit e o treabă prozaică. De ce să-i distrug fetei visele?

Priveam în jur, la dezordinea din cameră.

— Deci e adevărat. Tot aici ai ajuns.

Robert încuviință din cap.

— I-am dat împuternicire unuia din prietenii mei, domnul Monchoux de Bellemont, avocat în vechiul parlament. El va rezolva cu toți creditorii, va vinde laboratorul ăsta şi magazinul şi în caz că poate salva câte ceva – dar nu prea cred – va trece totul în contul lui Pierre, la Mans. Oricum, o să-i scrie lui Pierre, după plecarea mea, explicându-i toată situația, care e prea încurcată să încep acum să-ți povestesc.

L-am privit o vreme în tăcere. Robert se prefăcea că pune ordine în hârtii.

— Ce plecare? Unde?

Făcu o pauză, apoi îmi explică:

— La Londra. Emigrez. O şterg din țară. Aici nu mai are niciun rost să rămân. Iar acolo au nevoie de gravori în cristal. Am găsit deja de lucru la una din cele mai importante ateliere de sticlă din Londra.

Eram complet năucită. Îmi închipuisem că pleacă din Paris, de pildă în Normandia, unde existau mai multe fabrici de sticlă, sau că se întoarce printre ai noştri, unde era cunoscut şi respectat, însă nu mă gândisem vreodată că părăseşte țara şi emigrează, asemeni unui

aristocrat înfricoşat, ce nu se poate confrunta cu realităţile impuse de noul regim...

— Robert, nu pleca, te implor, nu pleca.

Gesticulând nervos, încât câteva hârtii zburară de pe masă, îmi răspunse pe un ton tăios:

— De ce? Ce m-ar putea reţine? Numai datoriile, mereu alte datorii şi perspectiva, aproape certă, să intru la închisoare. În Anglia pot să încep o viaţă nouă, fără ca cineva să mă ia la întrebări, alături de o nevastă tânără, care să-mi susţină moralul. Totul e aranjat şi nimeni nu poate să-mi schimbe hotărârea.

Am înţeles că n-aveam cum să-l conving.

— Robert, Michel a venit cu mine. Aşteaptă în stradă, i-am zis cu blândeţe.

Robert arăta din nou înspăimântat, ca un animal prins în cursă.

— Michel? Aţi mers împreună la Palais-Royal?

— Nu, am fost singură; şi nici nu i-am spus că te-ai recăsătorit.

— Nu asta e problema. Michel ar înţelege. E vorba de cealaltă poveste, cu plecarea.

Tăcu, privind în gol.

— Pierre ar discuta ore în şir pe tema asta, însă ar avea cel puţin delicateţea să asculte şi argumentele părţii adverse. Pe când Michel... E un fanatic!

Simţeam cum mă cuprinde deprimarea. Nu făcusem bine că-l adusesem pe Michel. Şi n-aş fi făcut-o dacă aş fi ştiut că Robert vrea să emigreze. Cuvântul era bine ales. Michel n-ar fi înţeles niciodată. Era, cu adevărat, un fanatic.

— Tot trebuie să afle. Mă duc să-l aduc.

Robert se îndreptă spre ochiul zăbrelit al ferestrei şi începu să strige:

— Michel! Măi ştrengarule, ia coboară-ncoace.

Am văzut picioarele lui Michel trecând de ferestruică şi oprindu-se. Apoi l-am auzit strigând şi i-am auzit paşii, coborând spre noi. Robert trecu în laborator şi peste câteva clipe i-am auzit râzând; s-au întors în

cămăruță, braț la braț.

— M-ai găsit ascuns în vizuina asta ca un bursuc prins în capcană, şi după cum vezi n-a mai rămas nimic din tot echipamentul. Totul a fost luat. Dar, la vremea respectivă, am făcut treabă bună aici.

După mutra nedumerită a lui Michel am înțeles că şi el era la fel de surprins ca şi mine să-l găsească, în bârlogul insalubru din subsol, pe fratele mai mare, pe care-l admira atât de mult.

— S-s-sunt absolut convins. Nicio casă nu a-a-arată prea grozav când nu e nimeni înăuntru şi e stins focu-n vatră, comentă Michel politicos.

Pentru a evita discuția, Robert se aplecă şi luă un pachet de pe duşumea.

— În orice caz, aici se află salvarea. Tot celebra sticlă, zise el, despachetând şi aşezând, triumfător, obiectul pe masă.

Era pocalul făcut la Pierre şi gravat cu flori de crin, cu aproape douăzeci de ani în urmă, cu ocazia vizitei lui Ludovic al XV-lea.

— L-am mai copiat de câteva ori şi am de gând s-o fac din nou. Un asemenea obiect se vinde la preț dublu acolo unde plec.

— Unde pleci? întrebă Michel.

Simțeam acea căldură insuportabilă care precede dezastrul. Robert mă privi, prefăcându-se jenat, şi zise:

— Spune-i ce-ai aflat azi la magazin.

— Robert s-a recăsătorit. N-am vrut să-ți spun fără acordul lui.

Pe chipul lui Michel înflori un zâmbet cald şi-l bătu pe umăr pe fratele mai mare.

— Mă bucur t-t-tare mult. Nici că p-p-puteai face mai bine. Sophie a fost o proastă că nu mi-a spus. Cine-i fata?

Robert începu să povestească despre orfelinat, iar Michel îl aproba.

— Înțeleg că e o f-f-frumusețe, şi nu e deloc î-î-îngâmfată. Mă gândeam eu că o să te recăsătoreşti,

dar mi-era teamă că iei una cu nasul pe sus şi p-prejudecăţi aristocratice. Da' dacă ai vândut şi aici şi magazinul, unde ai de gând să stai?

— Tocmai asta e. Sunt obligat să plec din Paris. Aşa cum îi spuneam lui Sophie, creditorii sunt pe urmele mele şi n-am deloc de gând să intru iar în La Force.

S-a oprit şi mi-am dat seama că încerca să găsească cea mai bună metodă pentru a da lovitura de graţie.

— Sunt t-t-total de acord să pleci din Paris. Nu r-r-reuşesc să înţeleg cum ai putut să stai aici atâţia ani. Vino la noi, bătrâne. Dacă nu chiar la Chesne-Bidault, atunci undeva în a-a-apropiere. Cine ştie, poate cazi la învoială cu actualul c-c-chiriaş de la Pierre. Totul se vinde şi se cumpără. Acum, când atâţia proprietari s-s-speriaţi fug din ţară ca şobolanii, sunt ocazii nenumărate. Găsim noi ceva pentru tine, n-ai teamă. Dă-le-ncolo de datorii.

— N-are rost. E prea târziu, zise Robert dintr-odată.

— Prostii. N-n-niciodată nu-i prea târziu. Ştiu, negoţul a mers prost în ultimele luni, dar se r-r-reface pe zi ce trece. Ne aşteaptă un viitor măreţ.

— Nu. Franţa e un subiect încheiat.

Michel îl privea fix, ca şi cum nu auzise bine.

— Cel puţin asta e părerea mea, aşa că o iau din loc, emigrez. Îmi iau tânăra nevastă la Londra. Acolo au nevoie de gravori în cristal şi cum îi spuneam şi lui Sophie, am găsit deja de lucru. Prietenii au aranjat totul.

Tăcerea devenise dureroasă. Când l-am privit pe Michel am simţit că începe să mi se facă rău. Era alb la faţă şi sprâncenele, care, se îmbinau deasupra nasului, la fel ca ale tatei, formau o linie neagră şi subţire.

— P-p-prietenii, vrei să spui, t-t-trădătorii, zise, în cele din urmă, Michel.

Robert îl privi cu căldură şi făcu un pas spre Michel.

— Zău, nu te grăbi să tragi concluzii. Pur şi simplu nu am prea mare încredere în ceea ce ar putea să facă noua Adunare, fie că e vorba de comerţ, fie de altceva. Ultimele zile petrecute la Paris m-au învăţat o grămadă de

lucruri. E foarte bine să fii patriot, dar fiecare trebuie să-şi aranjeze un viitor. Ori eu n-am niciunul aici, din câte îmi dau seama. De asta renunţ.

Când Robert fusese declarat falit, în anul în care murise tata, Michel se afla în Berry. Într-un fel, ruşinea trăită de familie îl ocolise, fără să-l afecteze. Dacă îşi amintea, cât de cât, de acest episod, cred că Robert îi apărea mai curând ca un om urmărit de ghinion. În '85, când Robert avusese pentru a doua oară necazuri, Michel era atât de prins cu treburile de la Chesne-Bidault şi cu prietenia care îl lega tot mai mult de François, încât nu prea avusese timp să-l mai preocupe ce face fratele cel mare. Robert fusese întotdeauna un extravagant, iar de astă dată fusese părăsit de prieteni. Acum, însă, era cu totul altceva.

— I-ai scris lui Pierre?

— Nu, am să-i scriu înainte de plecare. În orice caz, avocatul pe care l-am împuternicit să-mi rezolve treburile, o să-i scrie totul, în amănunt.

— Cum rămâne cu Jacques?

— M-am ocupat şi de asta. Pierre îi va fi tutore. Mă gândeam că e bine ca Jacques să rămână la mama. Am înţeles că se va ocupa ea de el. N-are decât să-şi facă singur un rost în viaţă.

Vorbea ca şi când se discuta despre un transport de marfă, nu despre viitorul propriului copil. Degajarea din glasul lui nu mă surprindea. Acesta era omul cu care călătorisem până la St. Christophe, care o pierduse pe Cathie, omul care trăise de pe o zi pe alta. Un om rămas necunoscut fratelui mai mic. Din privirea lui Michel înţelegeam că iluzia lui de o viaţă se spulberase. După căderea Bastiliei, când era cu noi la Chesne-Bidault, Robert îi îndrugase probabil atâtea, despre patriotism şi începutul unei ere noi, dar toate se dovedeau a fi nişte baliverne. Nici Robert nu crezuse în ce spunea.

Poate că pierderea primului copil mă făcuse să devin neiertătoare. Robert încetase demult să mă surprindă, indiferent ce făcea sau spunea. Deşi mă durea sufletul

pentru el, dacă se hotărâse să ne părăsească, era alegerea lui, nu a noastră.

Nu mă aşteptam ca Michel să aibă o asemenea reacţie, încrederea lui fusese distrusă. Îşi desfăcu puţin nodul de la cravată. La început am crezut că se sufoca; din alb se făcuse cenuşiu la faţă.

— Deci, asta e-e-este.

— Asta este, repetă Robert.

Michel se întoarse spre mine.

— Mă î-î-întorc la Cheval Rouge. Vino cu mine d-d-dacă eşti gata. Mâine dimineaţă iau d-d-diligenţa spre casă. Tu hotărăşti dacă vrei să r-r-rămâi.

Robert tăcea. Era palid şi el. I-am privit pe rând pe fiecare. Ţineam la amândoi.

— Nu vă puteţi despărţi aşa. Pe vremuri vă uneaţi toţi trei împotriva tatei, când lucrurile nu mergeau cum trebuie. Nu ne-am certat niciodată între noi. Michel, te rog.

N-a scos o vorbă, s-a întors pe călcâie, îndreptându-se spre ieşirea din laborator. I-am aruncat o privire neputincioasă lui Robert şi-am luat-o şi eu spre ieşire.

— Michel, s-ar putea să nu-l mai vedem pe Robert niciodată. Poţi măcar să-i urezi noroc, i-am strigat din urmă.

Din mers, Michel zise cu glas tare, uitându-se peste umăr:

— Noroc? Nici că-i t-t-trebuie mai mult decât are în ciobul ăla pe care-l ia cu el. Bine că t-t-tata n-a apucat ziua asta.

L-am privit pe Robert, care se uita în urma noastră, cu o expresie de om abandonat în dezordinea de hârtii a acelui subsol insalubru.

— Vin mâine dimineaţă. Vin la Palais-Royal să-mi iau rămas bun.

Ridică din umeri, amuzat şi disperat în acelaşi timp.

— Ai face mai bine să iei diligenţa şi să pleci acasă.

După un moment de ezitare, m-am îndreptat spre el şi

l-am îmbrăţişat.

— Dacă ai necazuri în Anglia, te voi aştepta să te întorci. Te voi aştepta mereu.

M-a sărutat şi el, iar de data asta chipul lui era cât se poate de serios.

— Eşti singura, singurul om din familie care înţelege. Treaba asta n-am s-o uit.

Ţinându-ne de mână, am trecut printre gunoaiele din laborator şi am urcat scările, în urma lui Michel. Muncitorul dispăruse. Michel mă aştepta în curte.

— Ai grijă de Chesne-Bidault. Eşti un meşteşugar la fel de bun ca tata. Iau pocalul cu mine, la Londra, dar las onoarea familiei în grija ta, îi spuse Robert.

Simţeam că era suficient un singur gest din partea lui Michel şi Robert ar fi rămas. Un zâmbet, o strângere de mână le-ar fi dat prilejul să discute, hotărârea ar fi fost amânată şi lucrurile s-ar fi rezolvat, într-un fel sau altul. Dacă ar fi fost Pierre aici nu mai era loc de resentimente. Iluziile se spulberau, dar rămânea compasiunea. Michel, însă, era făcut din alt aluat. Dacă îi răneai mândria distrugeai totul. Iertarea nu făcea parte din vocabularul său. Se uită la Robert şi în privirea lui era atâta suferinţă că-mi venea să plâng.

— Nu-mi v-v-vorbi mie despre onoare. Ţie ţi-a l-l-lipsit întotdeauna, acum îmi d-d-dau seama. Nu eşti decât un trădător şi un falit. Dacă ţara asta nu va reuşi să se ridice e d-d-din cauza unora ca tine. Ca t-t-tine.

Nu reuşi să rostească acel „dumneata”, semnul de preţuire ce exista între fraţi şi întorcându-se brusc, ieşi aproape fugind din curte, repetând necontenit „Ca t-t-tine, ca t-t-tine.”

Părea că ne întorsesem în timp. Michel redevenise un copil, pentru care răutăţile vieţii depăşeau puterea lui de înţelegere.

L-am lăsat pe Robert, fără să-l privesc. Am alergat în stradă după Michel şi am pornit alături de el pe rue Traversière până când am găsit, slavă Cerului, o birjă rătăcită, în care am ajuns la Cheval Rouge. Michel s-a

dus direct în camera lui şi-a închis uşa.

A doua zi dimineaţa ne-am suit împreună în diligenţă, fără să mai pomenim nimic despre Robert sau despre cele petrecute. Abia spre sfârşitul zilei, când mai aveam puţin şi ajungeam la destinaţie, Michel s-a întors spre mine şi mi-a spus:

— N-ai decât să-i spui lui François ce s-a întâmplat. În ce mă priveşte nu mai vreau să discut de toate astea niciodată.

Lumea cea nouă îşi pierduse şi pentru el strălucirea.

Treisprezece

Întreaga familie a fost şocată aflând că Robert a emigrat. Căsătoria a fost acceptată ca un lucru normal, deşi făcut cam în pripă, însă să-ţi abandonezi ţara tocmai în momentele când, pentru a dovedi viabilitatea noului regim, era nevoie de toţi intelectualii şi oamenii învăţaţi, asta era un lucru pe care îl puteau face numai cei laşi, aristocraţii – şi aventurieri ca Robert.

Deşi la început a fost tot atât de uimit ca Michel, fratele meu Pierre n-a avut prea multe capete de acuzare la adresa lui Robert, odată ce a primit de la Paris toate actele. Era cât se poate de clar că toţi banii, obţinuţi din vânzarea magazinului de la Palais-Royal şi a laboratorului din rue Traversière, urmau să ajungă la creditori şi nici aşa suma nu putea să acopere toate datoriile. Ca de obicei, Robert cheltuise mai mult decât îşi putea permite, promisese mărfuri şi nu le mai expediase, încheiase afaceri în nişte condiţii pe care nu le putea respecta. Dacă n-ar fi fugit din ţară, cu siguranţă că-l aşteptau câteva luni bune de închisoare.

— Am fi putut să strângem bani şi să-i plătim noi datoriile. Dacă mi-ar fi cerut sfatul, am fi putut evita tragedia. Acum şi-a pierdut definitiv onoarea. Nimeni n-o să creadă dacă spunem că a plecat la Londra pentru câteva luni, să se perfecţioneze în arta sticlăriei în atelierele de acolo. Un emigrant rămâne un emigrant. Toţi sunt trădători de ţară.

Ca şi Michel, Edmé n-a mai vrut să audă vreodată de Robert.

— Fratele meu cel mai vârstnic nu mai există. E mort pentru mine.

După ce-şi părăsise bărbatul, Edmé îl ajuta pe Pierre

la treburile de birou, scriindu-i scrisorile şi chiar ocupându-se de clienţi, atunci când fratele meu trebuia să vadă de treburile municipalităţii. Iar după cum spunea Pierre, Edmé muncea la fel ca un bărbat şi rezolva totul foarte bine şi repede.

Mama era mai puţin preocupată de implicaţiile politice ale acţiunii lui Robert. Ce o amărâse cel mai mult era faptul că Robert îşi abandonase copilul. Bineînţeles că ea avea să se îngrijească de Jacques şi să-l crească la St. Christophe, până când Robert s-ar fi întors acasă; mama era ferm convinsă că, într-un an de zile, Robert avea să se întoarcă.

— Robert a făcut numai prostii la Paris. De ce i-ar merge atunci mai bine într-o ţară străină? Se va întoarce acasă, odată ce fascinaţia unui nou început va trece şi-şi va da seama că farmecul lui personal nu-i poate păcăli pe englezi, obişnuia ea să spună.

La scurt timp după sosirea la Londra, Robert mi-a trimis două scrisori. Totul era prezentat în culori trandafirii. El şi nevastă-sa îşi găsiseră casă fără niciun fel de dificultate şi Robert începuse lucrul ca gravor la o mare companie, unde, după cum scria el, era „foarte stimat de noii patroni". Prindea foarte repede engleza. În cartierul în care locuia – denumit Pancras – exista o colonie de francezi, veniţi împreună cu nevestele şi stabiliţi la Londra – astfel încât aveau mereu cu cine schimba o vorbă.

„Ducele d'Orléans are o casă în Chapel Street, unde Doamna de Buffon se ocupă de menaj. Ducele îşi petrece mai tot timpul la cursele de cai, dar am aflat din surse sigure că este posibil să i se ofere tronul Ţărilor de Jos, ceea ce ar schimba fundamental şi planurile mele de viitor."

Dar nu s-a întâmplat aşa. Prin intermediul unei ştiri apărute în ziarul din Mans, noi am aflat că ducele d'Orléans se întorsese la Paris şi venise în faţa Adunării,

pentru a depune jurământul în termenii noii Constituții. Asta se petrecea în iulie 1790 şi am aşteptat veşti de la Robert, în speranța că, rămânând credincios anturajului, s-a întors şi el la Paris. Speram zadarnic. În cele din urmă, am primit o scurtă epistolă din care n-am aflat prea multe, decât că Marie-Françoise, nevasta lui, era însărcinată cu primul copil. Cât despre ducele d'Orléans, nu se pomenea niciun cuvânt.

În tot acest timp, noi reuşisem să supraviețuim cu bine primelor nouă luni ale noului regim, afacerile prosperau şi nu aveam motive să ne plângem, chiar dacă paradisul ce ne fusese promis întârzia să se materializeze.

În anul acela nu ne-am mai confruntat nici cu asprimile iernii nici cu dramatismul unei perioade de foamete, deşi prețurile erau ridicate şi lumea bombănea nemulțumită. Ceea ce ne interesa pe toți şi ne ținea într-o stare de alertă erau noile decrete pe care urma să le dea Adunarea, ce, în fiecare lună, promulga alte legi.

De vreme ce vechile privilegii fuseseră abolite, oricine din regat putea să acceadă la o poziție mai bună, să ocupe o funcție înaltă în stat, dacă asta dorea şi-l ajuta mintea. Se institui o reformă a sistemului judiciar, în aşa fel încât nu judecătorul era cel care pronunța sentința, ci procesul devenea public, şi se desfăşura în prezența unui juriu format din cetățeni – spre marea satisfacție a lui Pierre. În armată, orice soldat putea căpăta grade – motiv pentru care mulți din vechii ofițeri au emigrat, ceea ce n-a îndurerat prea tare pe nimeni.

Pentru aceia care încă se mai cramponau de vechiul sistem, şocul a venit odată cu reforma bisericii, care pentru cei ca Michel a constituit marea realizare a anului 1790. În februarie au fost suprimate ordinele religioase. Era doar începutul.

Când am aflat vestea, Michel a început să strige cu voioşie:

— Gata cu starețiii cei u-u-umflați şi călugării b-b-burtoşi. O să muncească şi ei p-p-pentru o pâine, ca

noi toți.

Pe 14 mai s-a dat un decret prin care toate pământurile şi proprietățile bisericii treceau în mâinile poporului. Michel, comandant al Gărzii Naționale din Plessis-Dorin, alcătuită, trebuie să recunoaştem, aproape în întregime din muncitori de la topitorie, avu suprema satisfacție de a se duce personal până la presbiteriu şi a înmâna o copie a decretului vechiului său duşman, abatele Cosnier.

— Abia m-am putut a-a-abține să nu aduc toate vacile şi toți porcii pe păşunea lui, şi să-i d-d-dovedesc că pământul aparține celor din P-P-Plessis-Dorin şi nu bisericii, ne-a povestit el după aceea.

Bietul abate Cosnier avea să apuce vremuri şi mai grele. În luna noiembrie, a aceluiaşi an, Adunarea a hotărât că toți preoții trebuie să depună jurământul față de Constituția civilă a bisericii. Aceasta fusese integrată structurilor statului, se isprăvise cu puterea Papei, iar dacă preotul refuza depunerea jurământului era dat afară şi i se interzicea să oficieze împărtăşania.

Abatele Cosnier a refuzat să depună jurământul şi dus a fost...

— De d-d-doi ani aştept clipa asta. Când Adunarea se lămureşte cum şi când să se v-v-vândă pământurile bisericii, voi fi primul pe lista cumpărătorilor.

Mai presus de orice, Adunarea avea nevoie de bani pentru a sprijini bugetul tot mai firav al țării, aşa că au fost emise nişte bancnote cu curs forțat, denumite asignate, a căror valoare o constituia valoarea terenurilor bisericii, şi care au fost distribuite acelor patrioți ce se-nvoiau să le accepte în loc de bani în numerar. Cu cât dețineai mai multe asignate cu atât deveneai un mai mare patriot în ochii concetățenilor, iar mai târziu, când începură să fie distribuite terenurile ca atare, puteai fie să achiziționezi pământ, fie să le schimbi pe echivalentul în monedă.

Era un titlu de mândrie civică să fii cunoscut ca un „achizitor de proprietate națională”, iar în regiunea

noastră, Mondoubleau, Loir-et-Cher, (căci, între timp, toate departamentele Franței fuseseră reorganizate şi rebotezate, potrivit noului sistem), Michel şi François erau în capul listei patrioților care deținеau această titulatură.

În februarie '91, Michel a preschimbat aceste hârtii şi a cumpărat, undeva între Mondoubleau şi Vendôme, castelul şi terenurile aferente ce aparținuseră unui episcop. Achiziția l-a costat circa 13.000 de livre – dar pentru el merita investiția, căci ura cu patimă clerul.

Nu se punea problema să locuiască chiar el acolo. A angajat un om care să lucreze pământul, iar el obişnuia să treacă din când în când, să se plimbe în lung şi-n lat, având, cred, astfel sentimentul că se răzbunase pe abatele Cosnier şi chiar, într-un mod cu totul aparte, pe fratele său mai mare. Robert aruncase cu bani care nu-i aparțineau, escrocându-şi asociații. În numele poporului, Michel găsise metoda de a recupera pierderea.

Nu am pretenția că ştiu ce gândea Michel, însă am constatat că, încet, încet, pe măsură ce devenea un „achizitor de proprietate națională", începea să se manifeste la el acea plăcere de a avea putere de dragul puterii. Îmi amintesc că, odată – trebuie să fi fost în noiembrie 1790, înainte să cumpere pământul – eram în vizită la familia Delalande, care avea fetița bolnavă. Mă pregăteam să plec, când doamna Delalande mi-a spus:

— Deci azi oamenii noştri sunt plecați la Authon, cu Garda Națională.

Auzeam pentru prima dată aşa ceva, dar ca să nu par neştiutoare, am răspuns:

— Aşa cred.

Femeia a zâmbit şi-a adăugat:

— Dacă se întorc încărcați, aşa cum s-a întâmplat acum un an, vom avea toți numai de câştigat. Se vorbeşte că la castelul Charbonnière mobila stă claie peste grămadă, până sus în pod. Eu i-am zis lui André al meu să-mi aducă nişte aşternuturi de pat.

— Datoria Gărzii Naţionale este să protejeze avutul nu să-l ia cu japca, am răspuns tăios.

Femeia începu să râdă:

— Oamenii noştri îşi fac datoria în felul lor, şi oricum, astăzi totul aparţine poporului. Aşa spune chiar domnul Busson-Challoir.

M-am întors acasă şi când eram toţi la masă, m-am interesat cum mersese treaba. Ca de obicei, François n-a scos o vorbă, doar i-a aruncat o privire lui Michel.

— Da, e adevărat ce-ai auzit, d-d-dar pe noi nu ne interesează castelul, ci p-p-proprietarul.

— Proprietarul? Nu e vorba de domnul Chamoy, comandantul unei garnizoane din Nancy, aflată pe graniţă?

— Chiar el, comandant şi t-t-trădător, pe deasupra. Am aflat că se ascunde la castelul Charbonnière şi G-g-garda mea o să pună mâna pe el.

Nu era treaba mea să mă amestec. Dacă domnul Chamoy era un trădător, atunci era de datoria Gărzii Naţionale să-l prindă. Cunoşteam castelul, aflat la mică distanţă cum vii dinspre Authon, şi-l ştiam şi pe domnul Chamoy; pe vremuri cumpăra sticlă de la noi, un bărbat plăcut şi curtenitor, care se număra printre favoriţii mamei, am putea spune. Mi se părea puţin probabil să fie un trădător. Rămăsese încă în serviciul armatei şi nu încercase să emigreze.

— Dacă îl arestaţi aveţi grijă cum vă purtaţi cu el. Când a fost pe aici ultima oară era chiar după moartea tatei şi venise să-şi exprime compasiunea.

— O să vadă el c-c-compasiune dacă încearcă să scape de arest. O funie la încheieturi şi un picior în t-t-turul pantalonilor.

Au pornit puţin după ce s-a întunecat, cam şaptezeci de persoane, înarmaţi până în dinţi şi cum nu s-au întors până a doua zi, mi-a fost frică să nu se fi întâmplat ceva mai rău – un asasinat ca cel de la Ballon, doar că, de astă dată, asasinii erau oamenii noştri. Nu mai era vorba de briganzi, nici de cei ce stocau grâne, şi

în regiune era linişte.

L-am chemat pe Marcel Gautier, unul din muncitorii tineri care, fiindcă avea piciorul umflat nu plecase împreună cu ceilalţi, şi l-am rugat să mergem până la Authon. Cu două luni în urmă îi năşisem copilul, aşa că omul era dornic să-mi facă un serviciu.

Era o zi urâcioasă şi umedă şi am luat şareta în care călătorisem cu Robert până la St. Christophe. Când am ajuns aproape de castel, la o răspântie, am dat de o baricadă, păzită de câţiva din oamenii noştri. Nimeni nu putea trece fără permis, dar cum pe mine m-au recunoscut, ne-au lăsat să ne continuăm drumul. Garda Naţională se afla în faţa castelului, sub comanda lui André Delalande şi unul din primele lucruri care mi-a atras atenţia a fost vraful de aşternuturi de pat, aflate la un loc cu o mulţime de alte lucruri furate. Deci André îşi amintise de rugămintea neveste-sii.

A venit până la şaretă, oarecum surprins să mă vadă, m-a salutat şi mi-a spus că pasărea zburase din cuib – un spion îl informase pe Chamoy de pericol, iar acesta fugise înainte de venirea Gărzii. Motiv pentru care fratele şi soţul meu plecaseră la Authon să facă investigaţii printre cei de acolo.

L-am rugat pe Marcel să întoarcă şareta şi s-o luăm spre Authon, iar în timp ce treceam din nou prin faţa castelului am văzut alţi membri ai Gărzii ieşind din clădire cu scaune şi mese, ba chiar şi cu obiecte de îmbrăcăminte. Marcel m-a privit complice. N-am spus nimic.

La intrarea în Authon drumul era păzit pe ambele părţi, însă oamenii au recunoscut şareta şi ne-au lăsat să trecem. Am oprit în faţa primăriei, unde se adunase un pâlc de oameni absolut îngroziţi. Când am întrebat despre ce este vorba mi s-a spus că şeful Gărzii Naţionale ceruse o percheziţie casă-cu-casă pentru prinderea domnului Chamoy.

— Nu este aici. Nimeni nu l-a văzut în Authon. Dar asta nu contează. Gardienii insistă să răscolească

fiecare casă, începu să strige o femeie.

Era adevărat. În timp ce aşteptam am putut să-i urmăresc pe câţiva la lucru. Durocher, în loc să-şi vadă de treabă, îl înghiontea cu muscheta pe un negustor, în faţa căruia alergau, plângând, doi copii mici.

Am coborât din şaretă şi am intrat în primărie. Înăuntru, aşezaţi la o masă, erau Michel şi François, străjuiţi fiecare de câte un gardian, iar în faţa lor, stând smirnă şi galben ca ceara am văzut un om mărunţel, probabil primarul. Nimeni nu m-a observat, căci toţi ochii erai aţintiţi asupra lui Michel.

— Înţelege că trebuie să-mi fac d-d-datoria. Dacă-l g-g-găsim pe Chamoy ascuns într-una din casele din Authon, tu răspunzi. Până una alta, vom rămâne aici p-p-patruzeci şi opt de ore, cât e necesar pentru a face percheziţia. Ai o-o-ordin să ne fie asigurată cazarea, nouă şi oamenilor noştri, pe această p-p-perioadă. E clar?

— Foarte clar, don' comandant, zise primarul dând din cap şi tremurând din toate mădularele se întoarse spre un funcţionar pentru a da ordinele cuvenite.

Michel îi spuse ceva lui François, care izbucni în râs şi semnă hârtia pe care o avea în faţă, parafând-o cu binecunoscutul semn masonic.

După chipurile lor îmi dădeam seama că erau într-o dispoziţie excelentă. Să-l înspăimânte pe primar, să fie încartiruiţi cu de-a sila în orăşel, totul le părea o ghiduşie din vremea copilăriei: aşa cum se jucau, pe vremuri, de-a indienii, în pădure.

Pentru primar nu era un joc. Nici pentru orăşenii în casele cărora aveau să intre cu forţa, obligându-i să hrănească toată trupa.

În acel moment, François a ridicat privirea şi m-a văzut. S-a făcut roşu ca racul şi i-a dat un cot lui Michel.

— C-c-ce cauţi aici?

— Voiam să ştiu dacă vii diseară la masă.

S-a auzit un chicotit, cred că era unul din muncitorii tineri, înrolaţi recent în Gardă. Michel a izbit cu pumnul

în masă.

— L-l-linişte!

A urmat un moment de tăcere. Primarul s-a făcut alb la faţă. François stătea cu ochii pironiţi pe hârtia din faţa lui.

— Atunci poţi să te î-î-întorci imediat la Chesne-Bidault. Garda Naţională este aici în s-s-slujba poporului şi când am rezolvat problema p-p-poporului ne vom întoarce acasă. Vaillot, Mouchard, escortaţi-o pe doamna Duval.

Escortată de cei doi gardieni, m-am îndreptat spre uşă, având sentimentul unei satisfacţii îndoielnice. Intervenţia mea îi făcuse de râs pe Michel şi François, atât; poate chiar îi determinase să-l trateze cu şi mai multă duritate pe primar.

Ne îndreptam, înapoi, spre topitorie, când am zărit încă un detaşament al Gărzii Naţionale, mişunând de o parte şi de alta a drumului, strigând unii la alţii şi cercetând fiecare şanţ, asemeni mistreţului ce-şi caută prada.

— O să-l prindă dacă e pe-acolo şi aşa cum îi ştiu eu pe băieţi, o să fie vai de capul lui după aceea, mă anunţă Marcel cu satisfacţie.

Începu să îndemne caii să meargă mai repede. Şi când te gândeşti că, la botezul fetiţei sale, acum mai puţin de două luni, omul ăsta stătea cu capul descoperit şi cu lacrimi în ochi, în faţa cristelniţei din Plessis-Dorin.

— Sperі să-l prindă?

— Să-l prindă şi să-l pună-n frigare, coniţă. Cu cât scăpăm mai iute de oameni ca ăştia cu atât mai bine.

Domnul de Chamoy n-a fost prins. De fapt, cred că a reuşit să ajungă la Nancy, unde, după ce a dovedit că nu e trădător, a fost reintegrat în garnizoană. Noi însă am aflat toate astea ceva mai târziu.

Totuşi, s-a petrecut un incident ce m-a făcut să-mi fie silă de mine. Pe drum, mi s-a părut că văd pe cineva ghemuit într-un şanţ şi în loc să tac din gură am început să strig la Marcel, în culmea entuziasmului:

— Uite-l, lângă mărăcinişul de-acolo... După el...

Urlând, aproape că i-am smuls vizitiului hăţurile, în dorinţa de a da cu caii peste fugar. Nu era decât trunchiul unui copac bătrân, însă clipa de dezamăgire instinctiv resimţită m-a şocat într-atât încât n-am mai scos un cuvânt tot drumul.

Aceasta a fost doar una dintre expediţiile efectuate de stăpânii şi muncitorii de la Chesne-Bidault, în chip de Gardă Naţională, iar pentru zelul şi patriotismul său Michel a fost învestit cu titlul de comandant teritorial al departamentului Mondoubleau. Deşi la început îmi repugnau, m-am resemnat curând, ajungând să accept ca pe un lucru firesc aceste razii în teritoriu şi chiar să simt un fior de mândrie atunci când femeile îmi spuneau că domnii Duval şi Busson-Challoir erau cei mai temuţi oameni între Ferté-Bernard şi Châteaudun. Michel era în continuare liderul, dar François căpătase şi el un aer mai autoritar, pe care eu, ca nevastă, îl apreciam mai mult decât vechea lui atitudine smerită. În plus, cum era înalt şi bine clădit, îi venea bine uniforma Gărzii Naţionale şi-mi plăcea să cred că era destul să treacă cu detaşamentul printr-un sat din regiune pentru ca toţi sătenii să-l privească cu răsuflarea tăiată.

François al meu, care atunci când ne luasem era doar un simplu meşter la o făbricuţă de sticlă, acum putea intra într-un castel şi, în cazul în care i se părea ceva suspect, îl putea aresta pe proprietar – acelaşi care, până mai ieri, l-ar fi dat pe uşă afară.

Odată, Michel şi François, împreună cu o mână de gardieni, au arestat jumătate din comuna St. Avit, i-au prins, i-au dezarmat, apoi, i-au dus sub escortă, până la Mondoubleau, pe doi foşti membri ai aristocraţiei, fraţii Belligny, plus un al treilea, domnul Neveu, bănuiţi că ar fi trădători ai poporului. Municipalitatea din Mondoubleau i-a ţinut sub arest pe cei trei, căci n-ar fi îndrăznit să nesocotească ordinele comandantului teritorial. Câteva zile mai târziu, când am vizitat familiile din colonie, am remarcat că toţi aveau, la vedere, seturi

noi de cuțite şi furculițe, unele din argint, gravate cu monogramă, iar priveliştea m-a lăsat rece, ca şi cum oamenii tocmai le cumpăraseră de la magazin.

Se spune că obişnuința e a doua natură. Treptat am început şi eu să consider că, atunci când era vorba de o proprietate mai acătării, stăpânul nu avea niciun drept asupra ei, dacă făcuse parte din vechea aristocrație. La fel ca Michel şi François, îi suspectam şi eu pe aceşti foşti că vor să se răzbune, că depozitează arme, pentru a le folosi, într-o zi, împotriva noastră. În fond, noile legi îi afectaseră cel mai serios pe aristocrați; deci n-ar fi fost de mirare dacă se adunau pe ascuns şi complotau să răstoarne noul regim.

N-am aflat niciodată ce părere avea Pierre despre aceste incursiuni pustiitoare. N-apucam niciodată să vorbim de aşa ceva, fiindcă de câte ori ne duceam la Mans, Pierre avea mereu alte lucruri de povestit. Devenise un membru înfocat al „Club des Minimes"– o grupare a Clubului Iacobinilor din Paris. Acesta fusese înființat de acei deputați care cereau mereu Adunării să aducă noi reforme Constituției, şi ajunsese astfel celebru pentru vederile progresiste. Şedințele de la Club des Minimes erau adesea furtunoase, iar în timpul uneia din ele, spre sfârşitul lunii ianuarie '91, Pierre se ridicase în picioare şi ținuse un discurs înflăcărat împotriva a vreo trei sute de preoți şi cam tot atâția foşti nobili din Mans, care, el putea să şi jure, încercau din răsputeri să distrugă revoluția.

Edmé mi-a povestit totul amănunțit, când a venit la Chesne-Bidault.

— În primul rând, Pierre ştia totul de la mine. Nevasta unuia din clienții lui, doamna Foulard, mi-a povestit că s-a dus la spovedanie şi preotul i-a poruncit să facă tot ce poate şi să-l împiedice pe bărbatu-său să devină membru în acel Club. Dacă refuză, preotul i-a zis că nu-i dă iertarea de păcate.

Nu-mi venea să cred că un preot putea merge atât de departe, însă Edmé m-a asigurat că nu era unicul caz;

auzise aceeaşi poveste spusă şi de alte femei.

— În Mans bântuie un spirit reacţionar inimaginabil şi părerea mea este că vinovaţi sunt ofiţerii din regimentul Dragonilor de Chartres. În vechea mea casă de la mănăstirea St. Vincent este încartiruit un subofiţer şi de la el ştiu că ofiţerii au interzis soldaţilor să fraternizeze cu cei din Garda Naţională. Şi Pierre e de acord cu mine. Pierre zice că cei din Club des Minimes vor să desfiinţeze definitiv regimentul. Soldaţii şi-au făcut, iniţial, datoria, dar majoritatea ofiţerilor au legături cu emigranţii şi s-au alăturat prinţului Condé la Coblenz.

Prinţul Condé, fratele regelui şi contele d'Artois erau în Prusia, încercând să formeze o armată din voluntarii emigranţi care îi urmaseră în exil, iar cu ajutorul ducelui de Brunswick, prinţul Prusiei, sperau ca, la un moment dat, să poată invada Franţa şi să răstoarne noul regim.

De mai multe luni nu mai primisem nimic de la Robert şi-mi era teamă că, la fel ca atâţia alţii, Robert plecase din Anglia şi se dusese la Coblenz. Având în vedere că trăia printre grupurile de reacţionari, ce n-aveau linişte până nu reinstaurau puterea aristocraţilor şi a clerului, era inevitabil să se molipsească şi el de aceste idei, fără să înţeleagă nimic din ceea ce se realizase aici, acasă, pentru binele tării. Ori de câte ori mă întâlneam cu Pierre, înainte de a mă îmbrăţişa, el se uita întâi la mine şi ridica întrebător din sprâncene; răspunsul meu era negativ. Nu discutam pe tema asta decât dacă eram singuri. Era un stigmat, un lucru ruşinos, să ai un emigrant între rudele apropiate.

Edmé avea însă dreptate când spunea că existau forţe reacţionare în Mans. Situaţia putea fi sesizată cu uşurinţă la teatru – de altfel am aflat că acelaşi lucru se petrecea şi la Paris – când aluziile despre libertate şi egalitate erau aplaudate zgomotos de patrioţii din sală, dar dacă în piesă se pomenea despre loialitatea faţă de tron sau familia regală, cealaltă parte a sălii aplauda şi ovaţiona, anume cei care erau de părere că regele şi

regina treceau prin momente grele, la Paris.

La începutul lui februarie ’91, întâmplarea a făcut că locuiam la Pierre – era cam la vremea când Michel cumpărase acel teren ce aparţinuse bisericii şi nici el nici François nu putuseră să mă însoţească la Mans. Am ajuns acolo luni şi a doua zi Pierre şi Edmé nu mai conteneau povestind despre scandalul ce avusese loc, cu o seară înainte, la teatrul de comedie. Regimentul Dragonilor de Chartres, angajat pe post de orchestră, refuzase să intoneze un cântec foarte popular *„Nu te lăsa*”, deşi cererea venea din partea mulţimii aflate la galerie.

— Cei de la municipalitate spumegă de furie şi au făcut deja o plângere către ofiţerul comandant al paradei Dragonilor, desfăşurată azi dimineaţă. Sophie, dacă vrei să te distrezi, vino joi cu noi la teatru, când au în program Semiramida şi un balet. O să cânte iarăşi regimentul Dragonilor şi dacă nu ne-o cânta *„Nu te lăsa”* mă urc eu pe scenă şi-l cânt de unul singur, zise Pierre.

Cântecul *„Nu te lăsa”* făcea furori la Paris şi pretutindeni lumea îl cânta, fluierând sau fredonând, deşi fusese scris sub formă de campanella. Ce-i drept, era molipsitor. Îl auzeam, de dimineaţa până seara, cântat, în curte, de ucenicii de la topitorie, ba chiar şi în bucătărie, repetat, e adevărat, mai fals, de doamna Verdelet. Bănuiesc că ceea ce le plăcea băieţilor erau cuvintele, care, pe de altă parte, îi indignaseră pe Dragonii de Chartres. Dacă îmi amintesc bine, prima strofă suna cam aşa:

Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!
De-aristocraţi noi vom scăpa,
Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!
Pe toţi noi îi vom spânzura!

La început, cântecul fusese intonat în surdină, mai mult în glumă – parizienilor le-a plăcut întotdeauna să ia lucrurile în zeflemea – însă cu trecerea timpului, pe

măsură ce creştea antipatia faţă de emigranţi şi faţă de conaţionalii care s-ar fi gândit să le urmeze exemplul, cuvintele acestui cântecel fără noimă au început să capete o semnificaţie anume. Michel a adoptat cântecelul, ca marş pentru Garda Naţională din Plessis-Dorin. Trebuie să recunosc că, dacă m-aş fi numărat printre cei bănuiţi de lipsă de patriotism, mai că-mi venea şi mie să mă baricadez în dosul uşii, la auzul acestui cântecel, intonat la unison de cei vreo şaizeci de oameni, care-l cântau, bătând cadenţat din picioare, aşezaţi în front şi gata pentru o nouă razie, fie ea legală sau nu.

Asta era şi gata... *„Nu te lăsa”* mi se învârtea în cap şi nu numai mie. Devenise un soi de parolă între noi cei de la Chesne-Bidault sau în cercurile frecventate de Pierre la Mans – şi ori de câte ori aflam că se dăduse o nouă lege ce ar fi displăcut forţelor reacţionare, sau dacă unul din noi îşi propusese să facă neapărat ceva, rosteam *„Nu te lăsa” şi* nu mai era loc de comentarii.

În seara de joi, 10 februarie, Pierre, Edmé şi cu mine am pornit spre sala Comedia. Nevasta lui Pierre rămăsese acasă cu copiii şi încercase să mă convingă şi pe mine să fac la fel, fiindcă eram însărcinată în luna a patra, şi ea se temea de o busculadă. Am avut noroc că Pierre apucase să cumpere bilete, căci era atâta lume în faţa teatrului, încât abia am reuşit să intrăm.

Aveam cele mai bune locuri, chiar în primul rând, lângă orchestră, iar sala era plină până la refuz. Piesa – Semiramida lui Voltaire – era bine jucată şi s-a desfăşurat fără incidente; abia la pauză Edmé mă înghionti şi-mi şopti:

— Fii atentă – acum începe.

Pentru o tânără venită din provincie, Edmé era o femeie ce devansa moda. De pildă, în seara asta, ignorând moda coafurilor complicate, cu părul tapat în vârful capului, în formă de căpiţă, garnisită cu panglici,

Edmé purta o mică scufie frigiană[4] de catifea, trasă pe-o sprânceană, asemeni unui june comisionar de pe stradă. Habar n-am cum îi venise ideea, dar fusese, cu siguranță, una dintre primele persoane care purtau boneta roşie frigiană pe care, câteva luni mai târziu, o va purta întreg Parisul.

Uitându-ne în jur, la cei aşezați în primele rânduri, am încercat să ghicim care erau reacționarii. Edmé insista că-i poate descoperi dintr-o privire. Pierre, care stătuse o vreme în picioare, discutând cu nişte amici, veni să ne spună că forțe însemnate ale Gărzii Naționale fuseseră masate la singura ieşire spre stradă a teatrului.

Dintr-odată, de la galeria de deasupra s-au auzit tropăituri şi membrii Gărzii Naționale, îmbrăcați în uniformă şi stând în picioare pe interval, au început să strige:

— Domnule şef de orchestră! Dacă nu vă supărați, oamenii vor să audă *„Nu te lăsa*".

Dirijorul s-a făcut că nu aude. A ridicat bagheta şi orchestra regimentului de Dragoni a atacat un marş, fără conotație politică.

Tropăiturile au crescut în intensitate, acompaniate de aplauze sacadate şi voci care murmurau, în acelaşi ritm, celebrul *„Nu te lăsa*".

Cântată astfel, melodia căpăta o tonalitate amenințătoare, asemeni unei incantații baritonale, acompaniată de tropăit de picioare şi suprapusă peste marşul militar. Lumea a început să se ridice în picioare, strigând fiecare în legea lui, fie *„Nu te lăsa",* fie ca orchestra să fie lăsată să-şi continue programul.

În cele din urmă membrii Gărzii Naționale s-au apropiat de podium, iar dirijorul a fost obligat să oprească orchestra.

— Întreruperile astea sunt o ruşine pentru întregul oraş. Cei care nu doresc să asculte muzică n-au decât să părăsească clădirea, urlă el indignat.

---

[4] Simbolul revoluționarilor de la 1789.

S-au auzit ovaţii şi huiduieli, aplauze şi tropăituri.

Atunci, comandantul Gărzii Naţionale, unul din prietenii lui Pierre, a strigat:

— *„Nu te lăsa”* este un cântec naţional. Patrioţii din sală doresc să-l asculte.

Dirijorul s-a făcut purpuriu la faţă şi a privit spre spectatorii din primul rând.

— Mai sunt şi alţii, care nu doresc. Versurile cântecului *„Nu te lăsa”* reprezintă o ofensă pentru toţi cei loiali regelui.

Riposta a fost întâmpinată cu fluierături şi huiduieli; Edmé s-a alăturat protestelor, stârnind astfel rumoare între spectatorii aşezaţi lângă ea, apoi spectatori din mai multe colţuri ale sălii au început să strige, fluturând programele de sală.

După care ofiţerii Dragonilor, aflaţi printre noi, în rândul întâi, ba chiar şi unii din cei care aveau locuri în loje, au sărit în picioare, au scos săbiile, iar unul dintre ei, cu rang de căpitan, a început să strige cât îl ţineau puterile şi să dea ordine camarazilor aflaţi în sală, să facă zid în faţa lojii ofiţerilor, aflată lângă orchestră, ca nu cumva să fie atacaţi muzicanţii.

De partea cealaltă se afla Garda Naţională, toţi ca unul, înarmaţi fără cusur. O stare de nelinişte ne-a cuprins pe noi, restul spectatorilor, căci dacă cele două tabere aveau să se confrunte, ce se alegea de noi, cei aflaţi înăuntru, fără şanse de a ne retrage, câtă vreme ieşirea era baricadată.

Mă gândeam că, probabil, ăsta era ghinionul meu, să nimeresc în mijlocul mulţimii, la vremea când eram însărcinată, şi totuşi de astă dată, fără să ştiu de ce, nu-mi era deloc teamă.

La fel ca Edmé, nici eu nu puteam să sufăr înfumurarea ofiţerilor din regimentul de Dragoni, pe care îi vedeam plimbându-se pe străzile din Mans ca şi cum oraşul ai fi fost al lor. M-am uitat la Pierre, care, pentru această ocazie, îmbrăcase uniforma Gărzii, şi am constatat că-i venea ca turnată. Încă nu împlinise

patruzeci de ani, însă părul lui blond devenise aproape alb, conferindu-i un aer distins, iar ochii albaştri, atât de asemănători cu ai mamei, exprimau indignarea şi deveniseră incandescenţi.

— Spectatorii care nu doresc să asculte *„Nu te lăsa!”* să se ridice în picioare, să-i vedem şi noi. Aşa ne va fi mai uşor să-i descoperim pe duşmanii poporului, a strigat Pierre.

Sugestia lui a fost primită cu strigăte de aprobare, iar eu mă simţisem extrem de mândră pentru o clipă. Aşadar, Pierre al nostru, Pierre poetul, nu se lăsa păcălit de Dragoni.

Acei spectatori care au dat să se ridice în picioare au fost repede traşi înapoi de vecinii lor, care se temeau de epitetul „aristocrat”. Răsunau strigăte şi discuţii aprinse, iar Dragonii, cu săbiile scoase se pregăteau să dea năvală şi să ne facă bucăţi.

Primarul din Mans, îmbrăcat în ţinută de mare gală şi însoţit de un alt înalt funcţionar, s-a îndreptat spre scenă şi l-a rugat pe comandantul Dragonilor să bage sabia în teacă şi să le ordone oamenilor lui să facă la fel.

— Spune orchestrei să cânte *„Nu te lăsa*”.

— Îmi pare rău, dar orchestra Dragonilor de Chartres nu are în repertoriu cântecul acesta, răspunse ofiţerul despre care cineva şoptea că este maior din familia Rouillon.

Pe dată ofiţerii prezenţi, cât şi mulţi dintre spectatori, au început să cânte *„Nu te lăsa”,* pe câtă vreme opozanţii Dragonilor au continuat cu tropăitul, intonând cântecul în versiune proprie, fără ajutorul orchestrei.

În final, s-a ajuns la un compromis. Maiorul Rouillon a fost de acord ca orchestra să cânte melodia, cu condiţia ca după aceea să se intoneze celebrul cântec „Richard, O regele meu, universul te părăseşte”. Se ştia că fusese unul dintre cântecele preferate pe vremea când regele şi regina se aflau la Versailles, deci conotaţiile erau evidente. De dragul liniştii şi pentru a lăsa spectacolul să continue cu baletul care urma în

program, primarul din Mans a aprobat cererea.

Mi-am zis că acest *„Nu te lăsa”* avea să facă să se cutremure clădirea. Mai mult, m-am alăturat şi eu corului, întrebându-mă ce ar fi zis mama dacă m-ar fi putut vedea? În comparaţie cu melodia noastră, „Richard, O regele meu” se auzea undeva, cântat în surdină, intonat de Dragoni şi de câteva femei din rândul întâi, care simţeau nevoia să se dea în spectacol.

Am plecat înainte de începerea baletului – care ne-ar fi tăiat tot elanul – şi ne-am îndreptat spre casă ţinându-ne strâns înlănţuiţi, toţi trei, cu Pierre între mine şi Edmé şi cântând:

Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!
De-aristocraţi noi vom scăpa,
Ah! Nu te lăsa! Nu te lăsa! Nu te lăsa!
Pe toţi noi îi vom spânzura!

A doua zi a avut loc o mare demonstraţie în oraş, mulţimea cerând expulzarea regimentului Dragonilor, iar Pierre şi Edmé umblând din casă în casă pentru a aduna semnături în acelaşi scop. Părerile locuitorilor din Mans erau împărţite. Mulţi dintre cetăţeni, chiar dintre funcţionarii municipalităţii, erau de părere că Dragonii îşi făcuseră datoria şi apăraseră oraşul în vremuri de restrişte; ceilalţi, Pierre, Edmé şi toţi cei din cercul lor, insistau asupra faptului că spiritul contra-revoluţionar devenise evident în rândul ofiţerilor, situaţie în care numai Garda Naţională putea fi singura însărcinată cu păstrarea ordinii.

Pentru moment problema a fost lăsată în suspensie, dar tot în timpul vizitei mele am asistat la un incident şi anume alegerea unui nou episcop – monseniorul Prudhomme de la Bousinière – care era obligat să depună jurământul pe noua Constituţie.

Am ieşit şi noi pe stradă să urmărim procesiunea şi să-l ovaţionăm pe episcop, în timp ce se îndrepta spre catedrală, pentru a depune jurământul conform

Constituției. Episcopul era escortat de un detașament din Garda Națională – printre care se afla și Pierre – dar și de cei din regimentul Dragonilor de Chartres, iar de astă dată era imposibil să confunzi răpăitul tobelor și solo-ul flautului – orchestra intona *„Nu te lăsa!”.*

În coada cortegiului defila o mulțime interminabilă de cetățeni, bărbații înarmați cu pistoale, de teama incidentelor, iar femeile purtând bețe și amenințându-i pe aceia dintre noi care încă rămăseseră credincioși vechilor idei în privința clerului.

În ceea ce privește regimentul Dragonilor de Chartres, starea de criză a fost atinsă trei luni mai târziu, la jumătatea lui mai, când mă aflam din nou în vizită la Pierre, însoțită de Michel și François. Cu câteva zile înainte de sosirea noastră, în Piața Iacobinilor, avusese loc ceremonia plantării copacului de mai, ce fusese drapat în tricolor, ca semn al vremurilor noi. În timpul nopții copacul fusese făcut așchii și arșice, iar primii bănuiți de acest act de vandalism au fost cei din regimentul Dragonilor, cu atât mai mult cu cât, în aceeași seară, câțiva dintre ei insultaseră un ofițer din Garda Națională.

De data asta, toți locuitorii orașului erau în picioare. Aveai senzația că retrăiai clipele din ’89. O mulțime imensă era adunată în Piața Iacobinilor, strigând: „Răzbunare! Răzbunare! Dragonii să piară.” Cei de prin împrejurimi începură să se adune în Mans, căci veștile se răspândiseră, ca de obicei, și din pământ din iarbă verde, apăruseră cete de țărani înarmați cu furci și topoare, amenințând să ardă orașul până la temelii, dacă locuitorii nu întreprindeau nimic și nu obligau municipalitatea să-i concedieze pe Dragoni.

Eu am rămas în casă, de astă dată, amintindu-mi de ororile petrecute, cu aproape doi ani înainte, în fața mănăstirii St. Vincent, dar cum stăteam aplecată pe fereastră, lângă cei doi băieți ai lui Pierre, care erau în culmea încântării, auzeam vuietul mulțimilor din stradă. Nu eram deloc cu cugetul împăcat, știind că

Pierre, Michel şi Edmé se aflau şi ei în Piaţa Iacobinilor, printre demonstranţi, cerând împreună cu ei, răzbunare.

Fără a avea acordul municipalităţii, Garda Naţională ridicase baricade pe străzi şi aşezase tunuri. În eventualitatea că unul din comandanţii Dragonilor s-ar fi pripit să dea ordinul de înaintare, tunurile ar fi început să tragă şi ar fi avut loc un masacru sângeros.

Spre meritul lor, ofiţerii regimentului de Dragoni au reuşit să-şi ţină oamenii în frâu. În acest timp, reprezentanţii municipalităţii, tulburaţi peste măsură, alergau de la un cartier general la altul, cerând sfatul superiorilor.

La ora opt seara, pâlcurile de demonstranţi, bucurându-se de sprijinul Gărzii, deveniseră mai numeroase şi mai ameninţătoare ca niciodată şi, în ciuda eforturilor oficialităţilor de a-i dispersa, strigau cu toţii la unison: „Fără jumătăţi de măsură! Dragonii să plece chiar azi!" Apoi au reluat cântecul *„Nu te lăsa".* Refrenul răsuna în tot oraşul şi cu toate astea mai marii urbei ezitau să dea ordin Dragonilor să plece, de teamă ca cetăţenii de rând să nu rămână la cheremul vagabonzilor veniţi de aiurea.

Cam între unsprezece şi douăsprezece noaptea, s-a ajuns la o hotărâre, deşi n-am aflat niciodată cum şi unde anume; însă pe la unu dimineaţa, când mulţimea încă mai aştepta pe străzi, regimentul Dragonilor de Chartres a părăsit oraşul. Mă dusesem să mă culc, şi totuşi eram îngrijorată pentru soarta lui François şi a fraţilor mei, aflaţi tot prin oraş. Strigătele s-au stins şi s-a făcut linişte. Apoi, cu puţin înainte să bată de ora unu, am auzit freamătul cavaleriei. Sunetul avea ceva ameninţător, aproape sinistru: tropăitul sacadat al cailor şi zăngănitul harnaşamentelor, zornăind la început foarte aproape, apoi din ce în ce mai slab, până când s-a pierdut definitiv. Dacă avea să fie rău sau bine pentru oraş, cine putea şti? Acum doi ani m-ar fi înspăimântat gândul că pleacă Dragonii din urbe. Acum,

stând lungită în pat şi aşteptând întoarcerea lui François şi a celorlalţi, am început să zâmbesc la gândul că un regiment fusese înfrânt de miliţia populară, fără să se tragă un singur foc de armă.

Plecarea Dragonilor din Mans a reprezentat un semnal al victoriei pentru cei de la Club des Minimes şi de la alte cluburi, iar de atunci înainte au început să se bucure de o influenţă considerabilă, când era vorba de problemele ce priveau viaţa oraşului. În aceeaşi măsură a avut loc epurarea acelor oficialităţi şi a diferitelor altor persoane, precum şi a membrilor Gărzii Naţionale, care fuseseră în favoarea păstrării regimentului în oraş, dovedindu-şi ataşamentul faţă de vechiul regim. Pentru a marca schimbarea, au fost modificate până şi numele străzilor, însemnele heraldice au fost scoase şi a început vânzarea proprietăţilor din patrimoniul bisericii.

Încă nu părăsisem oraşul când aveau loc aceste evenimente. Auzind că sunt nişte muncitori care începuseră să demoleze una din bisericile mai mici şi că se oferea spre vânzare tot ce se găsea în interior, Michel ne-a propus să mergem şi noi până acolo, doar din curiozitate.

Era o privelişte neobişnuită, ce nu mi-a făcut o plăcere deosebită. Îmi părea un sacrilegiu să scoţi la vânzare obiecte pe care noi le privisem cu respect. Demolarea era abia la început, dar biserica fusese golită de obiectele din altar şi de amvon, care se vindeau la bucată negustorilor. La început, licitaţia mergea greu, cei din jur fiind, fără îndoială, stânjeniţi, ca şi mine, de ceea ce vedeau, lumea stătea la îndoială şi privea, cu ochii ieşiţi din orbite, cum se distrugea totul. Treptat au devenit mai îndrăzneţi, începând să glumească, chiar dacă cu oarecare sfială, până când un individ solid, măcelar de meserie, a ieşit mai în faţă şi scoţând un sul de asignate a cumpărat galeriile de la altar pentru a le aşeza în propriul magazin. După asta, nimeni n-a mai avut ezitări. Statui, crucifixuri, picturi, totul era de vânzare şi se dădea ca pâinea caldă. Am văzut două

femei opintindu-se să care un tablou reprezentând înălțarea, iar un tinerel a început să învârtă deasupra capului un crucifix, prefăcându-se, asemeni copiilor, că se apără cu o bâtă. Uluită de aceste scene, am întors spatele privelиştii şi-am plecat. Mi-a revenit în minte o scenă din copilărie, când ne aflam, eu şi Edmé, în capela de la Pierre, iar blândul abate ne dădea binecuvântarea după prima noastră Comuniune.

Brusc am auzit râsete în spatele meu. Erau Michel, François şi Edmé, cu trofeele agonisite la licitație. Michel purta pe umeri, în chip de pelerină, nişte odăjdii.

— De câtva timp mă tot gândesc că-mi trebuie o cămaşă de lucru. Acum pot să lansez moda la Chesne-Bidault. Prinde-o!, îmi strigă.

Apoi îmi aruncă o față de masă luată din altar, pe care eram sigură că voia s-o pună pe masa din camera mare. Cum lumea se uita curioasă la noi, am simțit că-ncep să-mi ardă obrajii şi mi-am dat seama că François şi Edmé aveau fiecare câte un potir, pe care, pasămite, îl ridicau în cinstea mea.

Paisprezece

Ştirea despre fuga familiei regale a ajuns în Mans în după amiaza zilei de 22 iunie ’91. Vestea a căzut ca un trăsnet. Oficialităţile au fost cuprinse de panică, iar cetăţenii de vază, despre care se credea că sunt simpatizanţi ai vechiului regim, au fost arestaţi şi reţinuţi pentru interogatoriu. Zvonul, vechiul nostru duşman, a început să se întindă iar în toată regiunea. Se spunea că regele şi regina se îndreptau spre graniţă, pentru a-şi uni forţele cu cele ale prinţului Condé, iar odată ajunşi în Prusia vor strânge armată pentru a invada Franţa şi a instaura vechiul mod de viaţă.

După cum spunea Michel, fuga era semnalul ce avea să declanşeze un exod în masă. Toţi cei slabi de înger şi nemulţumiţii, care până acum se prefăcuseră a fi patrioţi, vor încerca să fugă, îngroşând astfel rândurile emigranţilor. Două zile încheiate n-am vorbit decât despre asta. Îmi amintesc că femeile se adunau laolaltă, pentru a-şi spune părerea şi toate erau convinse că regelui îi păruse rău să plece din ţară; numai regina era de vină, regele nu s-ar fi gândit niciodată să facă aşa ceva.

Sosiră, apoi, veştile bune. Familia regală fusese arestată la Varennes, aproape de graniţă şi acum se îndrepta spre Paris, sub escortă.

— Până aici le-a f-f-fost. De aici încolo nimeni n-o să le mai arate respect. Regele şi-a p-p-pierdut onoarea. Ar trebui să abdice.

O vreme am crezut că aşa se va întâmpla. Numele ducelui d’Orléans era pomenit ca posibil regent, ba chiar se vorbea despre formarea unei republici. Nu ştiu cum, panica s-a stins, Curtea, deşi păzită cu străşnicie, şi-a

reluat viaţa obişnuită la Tuileries, iar ceva mai târziu, în septembrie, regele a depus jurământul pe Constituţie.

Sentimentele fată de familia regală se schimbaseră definitiv. Aşa cum spunea şi Michel, se pierduse orice urmă de respect pentru rege. Era un simplu instrument în mâinile reginei şi a celor de la Curte, despre care toată ţara ştia că au legături, în secret, cu prinţii şi emigranţii din străinătate. Măsurile de securitate se înăspriră. Acei membri ai aristocraţiei care rămăseseră în ţară şi clericii care nu depuseseră jurământul constituţional erau supravegheaţi îndeaproape. Se ajunsese până acolo încât femeile care refuzau să vină la liturghiile celebrate de preoţii statului, au fost biciuite în public, în piaţa Halelor, şi obligate să participe la serviciul religios. Mi se părea o exagerare, însă nu se cădea să-mi exprim părerea, cu atât mai mult cu cât aveam o viaţă extrem de interesantă în vara respectivă.

La 8 iulie am născut al doilea copil, pe Sophie Magdaleine, şi mama împreună cu Jacques au venit de la St. Christophe anume pentru acest eveniment. Era o mare fericire să o am lângă mine pe mama, care supraveghea treburile casei, de parcă nici n-ar fi plecat vreodată. Femeie înţeleaptă, păstra pentru sine ideile privind noile schimbări, deşi eram convinsă că observase totul, începând cu perdelele de brocart până la tacâmurile de argint cu monogramă. Nu se lega nici de felul în care se desfăşura munca la topitorie, unde modelele gravate erau menite să placă noii clientele şi nu mai semănau deloc cu cele executate odinioară. Se isprăvise cu florile de crin şi monograma în litere înlănţuite. Deveniseră demodate, chiar decadente. Acum, pe sticla noastră găseai torţe, simbolizând libertatea, strângeri de mâini ca semn al prieteniei, cu cuvintele „egalité" şi „fraternité" înscrise dedesubt. Nu aş putea spune că erau mai inspirate decât modelele precedente, dar nici nu ne băteam capul, de vreme ce, la Paris şi Lyon, scoteam bani frumoşi cu ele.

Odată, pe când stătea în camera ei, privindu-mă cum

alăptam şi ascultând râsul lui Jacques, care ajunsese un băiat dolofan la cei zece ani ai lui, mama îmi zâmbi şi-mi spuse:

— Anumite lucruri nu se schimbă niciodată.

Am privit bebeluşul şi l-am luat de la sân, de teamă să nu se înece.

— Cine ştie. Mâine, poimâine, dă Adunarea o lege prin care alăptatul este condamnat ca fiind o plăcere, i-am răspuns.

— Nici n-ar fi de mirare. Jumătate din ei sunt avocaţi şi funcţionari de doi bani.

Bine că nu puteau s-o audă nici Pierre nici Michel. Pentru ei oricine critica Adunarea era un trădător.

— Doar nu eşti împotriva revoluţiei? am întrebat curajoasă.

— Eu sunt pentru ceea ce poate să-i ajute pe oamenii cinstiţi. Dacă cineva vrea să se afirme în viaţă, ar trebui încurajat. Nu văd ce legătură are asta cu revoluţia. Tatăl tău a devenit un om bogat prin propriile sale eforturi. A luat-o de jos, la fel ca oricare alt ucenic.

— Tata avea talent. Toţi oamenii de talent ajung să se afirme. Noile legi sunt făcute să-i ajute pe cei care nu au nimic.

— Asta s-o crezi tu. Ţăranilor nu le merge mai bine ca-nainte. Astăzi cei din clasa de mijloc se caţără tot mai sus. Patronii de magazin şi alţii ca ei. Şi n-aş avea nimic de zis dacă ar şti cum să se poarte.

Când priveam pruncul pe care-l alăptam, sau auzeam glasurile copiilor care se jucau, mi se părea că spiritul revoluţiei e undeva foarte departe.

— Copilul a supt destul. Acuma o face din lăcomie, parcă ar fi un om mare. Pune-o în leagăn, spuse mama deodată.

— E şi ea o revoluţionară. Revoluţionarii cer mereu mai mult şi nu sunt mulţumiţi niciodată.

Mama o luă pe Sophie Magdaleine în braţe şi începu s-o bată uşor pe spate.

— Exact asta spun şi eu. Nici ea nu ştie ce-i prieşte, la

fel ca toți aşa-zişii patrioți. Cineva ar trebui să aibă curajul şi puterea, să spună: „Ajunge”. Dar toți sunt ca o turmă de oi fără cioban.

Îmi făcea bine s-o aud vorbind. Să-i aud sfaturile, izvorâte dintr-un bun simț ancestral. Revoluțiile vin şi se duc, bârfele şi zvonurile bântuiau țara, societatea, aşa cum o ştiam, se întorsese pe dos; mama rămânea ea însăşi, nici reacționară, nici încăpățânată, dar întotdeauna cu o judecată sănătoasă. Stătea lângă leagăn şi-l mişca încet, cu aceleaşi gesturi pe care le făcuse de atâtea ori pentru noi.

— Mă întreb dacă şi fratele tău are un copil.

Se referea la Robert şi am citit pe chipul ei cât de mult îi ducea dorul.

— Cred că da. Ultima oară când a scris zicea că aşteptau un copil.

— Eu nu mai ştiu nimic, absolut nimic de zece luni. Jacques nu mai întreabă de taică-său. Ce ciudat; dacă are un frate sau o soră la Londra, înseamnă că acel copil e cetățean englez. Un londonez get-beget care nu ştie nimic despre țara lui.

S-a aplecat şi-a făcut semnul crucii peste prunc, a mai adăugat ceva legat de cina bărbaților la ieşirea din schimb şi-a coborât. În urma ei, camera s-a umplut de amintiri şi am simțit, deodată, un mare gol în suflet. Toate evenimentele prin care trecusem în ultimii doi ani erau lipsite de orice valoare. Eram descurajată şi dezorientată fără un motiv anume.

Când a plecat înapoi la St. Christophe, luându-l cu ea şi pe Jacques, mi s-a părut că a dus cu dânsa liniştea şi echilibrul. François şi Michel se învârteau în curtea fabricii, parcă lipsiți de vlagă, şi ziua aceea ni s-a părut, la toți trei, o zi posomorâtă. Cât fusese la noi, mama reuşise să-şi restabilească vechea autoritate, fără ca cineva să-şi dea seama: doamna Verdelet freca bucătăria o dată pe zi, bărbații erau fercheşi şi curați când veneau la masă, iar muncitorii, toți cu şepcile în mână, o ascultau atent când le vorbea – şi obținuse toate

astea în chip firesc, nu prin frică. Se bucura de respectul tuturor celor care lucrau în fabrică.

— Ce treabă c-c-ciudată, mama, cu o singură p-p-privire, obține mai mult decât reuşim noi, cu s-s-sudălmi şi linguşeală. Păcat că nu avem şi femei d-d-deputați. Pe ea ar alege-o de f-f-fiecare dată.

Nu ştiu de ce, dar în timpul celor patru săptămâni cât mama a stat cu noi, Michel n-a mobilizat, o singură dată, Garda Națională pentru razii, deşi i-a pus pe recruți să mărşăluiască prin fața bisericii din Plessis-Dorin, pentru a-i face mamei o plăcere.

În septembrie, după alegerea noilor deputați în Adunarea Legislativă, cum se numea acum, eram în măsură să discutăm cu o oarecare autoritate despre probleme de domeniul public – reuşind să-i impresionăm pe Pierre şi Edmé. Fratele soțului meu, Jacques Duval din Mondoubleau, fusese ales deputat pentru departamentul Loir-et-Cher. Ca toți progresiştii, şi el era membru în Clubul Iacobinilor din Paris; când venea de la Paris fie îşi făcea timp să ne viziteze la Chesne-Bidault, fie se întâlnea, la Mondoubleau, cu François şi Michel. El ne-a povestit despre grupările ce apăruseră în cadrul noii Adunări, unii care erau în favoarea măsurilor moderate, alții, între care se număra şi el, preferau o politică mai cutezătoare; între liderii grupărilor era o permanentă dispută pentru ocuparea de posturi.

Lumea îşi pierdea, treptat, încrederea în rege şi cu atât mai mult în regină, despre care se ştia că întreține corespondentă în secret cu împăratul Austriei, pe care-l îndemna să pornească război împotriva Franței. Deputații progresişti, din care unii activau în Clubul Iacobinilor, alții în cel al Cordelierilor, erau de părere că aristocrații rămaşi în țară şi clericii care refuzaseră să depună jurământul ar fi trebuit puşi sub o supraveghere şi mai strictă. Din câte înțelegeam de la cumnatul meu, aceşti oameni erau un pericol pentru societate, provocând tulburări şi nemulțumire în multe zone ale

ţării. Câtă vreme continuau să se afle în libertate, ţineau pe loc revoluţia şi împiedicau progresul.

Jacques Duval devenise prieten apropiat cu Marat, editor al ziarului *Amicul Poporului,* un ziar foarte popular la Paris, pe care ni-l trimitea săptămânal, să fim la curent cu tot ce se spunea şi se întâmpla în capitală. Nu prea ştiam ce să fac cu el; era o foaie incitantă, biciuindu-şi cititorii până la violenţă şi îndemnându-i să treacă la acţiune, dacă legile se dovedeau prea greoaie. Michel şi François sorbeau fiecare cuvânt, după care dădeau foaia celorlalţi muncitori s-o citească – un gest total deplasat, după părerea mea. În schimb, dat fiind că aveau destule de făcut la topitorie, supraveghind producţia şi ocupându-se de livrările de mărfuri, nu mai apucau să bântuie prin împrejurimi, scotocind ţinutul în căutarea nelegiuiţilor de aristocraţi şi a preoţilor refractari.

În ce mă privea, îi lăsam să vorbească, surdă la argumentele lor. Vedeam de copil şi asta îmi lua tot timpul. Şi acum păstrez vie amintirea acelor nouă luni. Nu conta nimic altceva pentru mine.

În primăvară fetiţa a făcut o răceală, care s-a localizat la plămâni şi cu toate că am îngrijit-o zi şi noapte, aproape toată săptămâna, şi am chemat doctorul din Mans, nu s-a putut face nimic. A murit pe 22 aprilie, 1792, la două zile după ce Prusia şi Austria declaraseră război Franţei; îmi amintesc că am aflat vestea în ziua în care am îngropat-o pe Sophie Magdaleine. Ca toţi ceilalţi, François, Michel şi toţi muncitorii de la topitorie, eram împietrită de durere, căci pruncul fusese un copil plin de viaţă, care ne înveselise pe toţi.

Asemeni tuturor celor pe care nenorocirea îi loveşte pe neaşteptate, vestea despre începutul războiului mi-a provocat o satisfacţie amară. De aici încolo nu mai eram singura fiinţă îndurerată. Aveau să jelească şi alte mii de oameni. N-aveau decât să se bată şi să se sfâşie. Cu cât ne invadau mai curând şi ne decimau mai repede, cu atât se ştergea mai iute durerea mea de mamă.

Cred că, în acea primăvară, puțin mi-a păsat de ce se întâmplă în țară, însă mai apoi, suferința copleşitoare, resimțită la moartea copilului, s-a transformat în ură împotriva inamicului. Ură împotriva prusacilor şi a austriecilor care se amestecau în treburile Franței şi porniseră războiul fiindcă erau incapabili să accepte noul regim dar mai presus de orice, îi uram pe emigranții care ridicau, acum, armele împotriva proprii lor țări.

Îmi dispăruse până şi bruma de simpatie pe care o avusesem, cândva, pentru ei. Toți erau nişte trădători. Nu era exclus ca până şi Robert, fratele meu, care nu-mi mai trimisese un rând de un an de zile, să se fi înrolat în armata condusă de ducele de Brunswick. Era destul să mă gândesc la aşa ceva şi simțeam că mi se face greață. Acum, când Michel şi François porneau să facă o razie, în fruntea Gărzii Naționale, le dădeam curaj, iar când se întorceau, după ce, în folosul poporului, puseseră mâna pe încă o proprietate, simțeam o satisfacție imensă, la fel ca oricare altă femeie de la topitorie.

Toate terenurile aparținând emigranților aveau, prin lege, un statut identic cu cel al proprietăților deținute de cler, astfel încât, cam pe la vremea asta, s-a întâmplat că, începând să ne gândim la viitor şi la bătrânețile care aveau să vină, François şi cu mine am cumpărat, lângă Vibraye, mica proprietate de la Gué de Launay.

Pretutindeni erau castele pustii, ai căror proprietari îşi luaseră tălpăşița. Familia Gras de Luart plecase de la Pierre, iar castelul de la Chérigny fusese abandonat de cei din neamul Cherbon. Proprietarul nostru, Philip de Mangin, fusese evacuat de la castelul Montmirail, însă socrul lui, Jean de la Haye de Launay, nefiind pus sub acuzare, îşi păstrase dreptul de a locui permanent în castel.

Zilnic auzeam numele atâtor alți „şobolani" care o luau la sănătoasa, dintre care majoritatea se alăturau armatei prințului Condé, aflată sub comanda ducelui de Brunswick şi, pe măsură ce numele lor apărea pe lista emigranților iar proprietățile le erau sechestrate, toți

încercam o satisfacție nelămurită la gândul că dacă emigrații s-ar fi reîntors vreodată, şi-ar fi găsit casele puse pe numele altora, poate chiar mai rău, arse şi jefuite, şi ar fi descoperit că fiecare bănuț din averea lor devenise un bun al poporului.

Adunarea Legislativă era prea indulgentă cu trădătorii. Ca mulți alții, Jacques Duval, fratele lui François, cerca măsuri mai drastice; în toată țara, cei considerați suspecți ar fi trebuit arestați şi interogați, chiar reținuți, eventual, până când puteau face dovada că sunt nevinovați. Țara se afla într-un mare pericol, dat fiind că, dinspre est, două armate aveau de gând s-o invadeze; şi nu era acesta singurul pericol – se ştia că în Bretania şi în sud-vestul departamentului Vendée oamenii erau regalişti convinşi şi-i priveau cu multă simpatie pe emigranți.

Bineînțeles că, din cauza războiul, economia ajunsese la pământ, iar industria sticlăriei a fost una dintre primele care a avut de suportat consecințele. Mulți tineri au dat curs chemării la arme şi aşa se face că, rămânând doar cu muncitorii mai vârstnici, topitoria funcționa doar trei zile pe săptămână.

Caii şi căruțele au fost rechiziționate pentru armată, prețul la grâne a crescut din nou, iar unii deputați au cerut pedeapsa cu moartea pentru cei ce achiziționează grâne, însă nu s-au luat niciun fel de măsuri. Cu cât rămâneau mai mulți, cu atât mai rău, îmi spuneam, iar când priveam retrospectiv, amintindu-mi de moartea argintarului şi a ginerelui său, cele petrecute la Bailon nu-mi mai stârneau niciun fel de repulsie. Devenisem mai înțeleaptă sau mai neîndurătoare, în ultimii trei ani. Cu un soț ofițer în Garda Națională şi un cumnat deputat, aveai tendința să accepți autoritatea – dacă era de partea noastră.

Prietenul lui Jacques Duval, jurnalistul Marat, avea dreptate să denunțe, în ziarul său, *Amicul Poporului,* timiditatea unor membri ai Adunării şi să susțină preluarea puterii de către un grup de patrioți adevărați,

care n-ar fi ezitat să facă uz de măsuri drastice pentru a uni ţara şi a scăpa de opoziţie. Exista un deputat în care toţi aveam încredere, un avocat, Robespierre, care în '89 ţinuse un discurs înflăcărat la Versailles. Aşa cum spunea cumnatul meu, dacă se putea vorbi despre o persoană înzestrată cu forţa şi priceperea necesară şi capabilă să controleze situaţia, ce se înrăutăţise în vara acelui an, atunci acea persoană nu putea fi alta decât Robespierre.

Robespierre... „Incoruptibilul", cum era cunoscut printre prieteni, căci nimeni şi nimic nu-l putea abate de la ceea ce considera el a fi drept şi just. Poate că alţii îi priveau cu îngăduinţă pe cei ce nu înfierau războiul, sau rămâneau prieteni cu emigranţii, în caz că rolurile s-ar fi inversat şi inamicul ar fi câştigat războiul; în niciun caz, Robespierre. În repetate rânduri, el i-a prevenit pe miniştrii, responsabili pentru politica dusă de Adunare, că poziţia regelui devenise de neacceptat; obstinaţia cu care acesta din urmă refuza să semneze decrete, ce ar fi însemnat o garanţie pentru securitatea ţării, nu reprezenta altceva decât o încercare de a trage de timp, în speranţa că forţele ducelui de Brunswick aveau să înfrângă armata populară franceză. Dacă regele refuza să coopereze cu guvernul, atunci regele trebuia determinat să abdice. Guvernul trebuia să fie puternic, altfel naţiunea avea să piară.

În acea vară tulbure a lui '92, acestea erau discuţiile la ordinea zilei, despre care aflam fie din ziarul *Amicul Poporului,* fie direct de la Jacques Duval. Dar ştirea care a produs cea mai mare agitaţie a fost comunicatul dat de generalul Brunswick, pe 1 august, în care ameninţa că va trece Parisul „prin foc şi sabie", dacă familia regală ar fi căzut victimă unor acte de violenţă, „indiferent de natura acestora". Nimeni nu se mai gândea la familia regală. Toţi eram atât de preocupaţi de iminenţa unei invazii şi de pericolul pe care îl reprezenta pentru noi şi familiile noastre, încât nu ne mai făceam griji şi pentru rege şi consoarta sa. Deşi fusese dat cu scopul de a ne

înspăimânta şi a ne convinge să ne supunem, rezultatul manifestului a fost cu totul altul, căci în loc să ne determine să avem mai multă consideraţie pentru rege şi regină, dimpotrivă, ne-a făcut să devenim, aproape peste noapte, republicani.

Pe 10 august, mulţimile din Paris au pornit marşul spre Tuileries, au dezarmat garda elveţiană, obligând familia regală să se adăpostească în spatele manejului unde stătea Adunarea. Mica noastră colonie din Chesne-Bidault a fost cu sufletul alături de popor. Acum să vedem cum taie şi spânzură ducele de Brunswick. Noi eram gata să-l întâmpinăm. Tot scandalul s-a încheiat cu un triumf – gruparea deputaţilor mai indulgenţi a fost înfrântă. Autorităţile din Paris, numite acum municipalitate sau Comună, preluaseră acum controlul, iar în septembrie aveau să se ţină alegeri pentru o nouă Adunare, Convenţia Naţională, aleasă prin vot universal, aşa cum ceruse Robespierre, în repetate rânduri.

— În sfârşit, vom avea un guvern puternic, fu de părere Pierre.

Într-adevăr, unul din primele decrete, emis chiar a doua zi după asaltul asupra palatului Tuileries, dădea dreptul tuturor municipalităţilor din ţară să aresteze pe loc persoanele suspecte.

Cred că, dacă era după Michel, închisorile ar fi devenit neîncăpătoare. În aceste condiţii, putea, cu ajutorul Gărzii, să-i aresteze, în vederea deportării, pe toţi preoţii care refuzau să depună jurământul constituţional, cu toate că membrii Comunei din Paris aplicaseră, în capitală, măsuri mai severe şi-i băgase pe toţi la închisoare.

Familia regală fu întemniţată la Temple, de unde regina nu-şi mai putea exercita influenţa nefastă, iar scrisorile adresate nepotului ei, împăratul Austriei, nu mai aveau cum să ajungă dincolo de graniţă.

În ziarul său, Marat susţinea că singurul mod de a salva Revoluţia era ca poporul să-i măcelărească, în masă, pe aristocraţi; însă, dacă s-ar fi întâmplat aşa

ceva, ar fi însemnat că vinovaţi şi nevinovaţi laolaltă ar fi avut aceeaşi soartă. Nu ştiu cum se făcea, dar începuserăm să propovăduim ideea de fraternitate.

Michel şi François se ocupau îndeaproape de alegerile locale, ce urmau să aibă loc în ultima săptămână din august. Departamentul nostru, Loir-et-Cher, era împărţit în treizeci şi trei de cantoane, divizate, la rândul lor, în mai multe parohii sau comune. În fiecare canton, toţi cei în vârstă de douăzeci şi cinci de ani aveau dreptul să voteze unul sau mai mulţi Electori, iar aceştia, la rândul lor, îi votau pe deputaţi, ce aveau să reprezinte în Adunare interesele locuitorilor din cantonul respectiv.

Soţul şi fratele meu candidau la funcţia de Electori pentru cantonul Gault, şi erau hotărâţi să nu permită nici unui alt candidat, cu tendinţe vag reacţionare, să-şi înscrie numele pe lista de vot. În acţiunile lor erau sprijiniţi de Jacques Duval, care, prin scrisorile trimise de la Paris, îi încuraja, subliniind importanţa covârşitoare a unei majorităţii progresiste în cadrul Adunării, intitulată acum Convenţia Naţională. Ori, cum arăta el, aşa ceva se putea întâmpla numai dacă Electorii înşişi aveau vederi progresiste şi procedau în aşa fel încât numai deputaţii avizaţi ajungeau să deţină puterea. El nu avea de gând să candideze a doua oară, din motive de sănătate. Vestea a constituit o grea lovitură pentru Michel şi François, care erau de părere că o rudă apropiată, cu o funcţie înaltă, putea să asigure oarece înlesniri modestei noastre afaceri, iar dacă situaţia s-ar fi înrăutăţit, ar fi putut să ne ofere protecţie.

Cu o săptămână înaintea alegerilor, Michel spuse răspicat:

— În privinţa unui lucru trebuie să fim f-f-fermi, anume să avem grijă ca niciun p-p-preot sau f-f-fost membru al aristocraţiei să nu aibă prilejul să voteze.

— Cum rămâne cu preoţii care au depus deja jurământul? întrebă François.

— N-au decât să j-j-jure până ameţesc, nu-i lăsăm şi gata. Pentru orice eventualitate, facem mai întâi, un tur

cu Garda Națională prin fiecare parohie, să fim siguri că cei nominalizați pentru alegeri au depus jurământul.

Era în duminica dinaintea alegerilor când Michel a organizat, în curtea topitoriei, o paradă a Gărzii din Plessis-Dorin şi dintr-o parohie alăturată. Şi astfel au pornit-o vijelios, circa optzeci de bărbați, sub comanda lui André Delalande – Michel îi încredințase lui postul – având misiunea de a-i obliga să depună jurământul pe acei potențiali Electori ce făceau dovada unui patriotism îndoielnic.

N-a existat parohie sau comună să se împotrivească acestei acțiuni de forță, deşi mulți locuitori au protestat, susținând că Garda Națională nu avea niciun drept să aplice o asemenea măsură cetățenilor de bună credință.

— La d-d-dracu' cu buna credință, v-v-vedem noi care-i de bună credință la n-n-numărătoarea voturilor, conchise Michel.

Pe 26 august, în biserica din Gault, s-a ținut prima întâlnire pentru discutarea alegerilor. Mi s-a dat voie să fiu şi eu de față, dar am avut grijă să ocup un loc undeva mai în spate. De cum s-a deschis întrunirea a început scandalul. În virtutea vârstei şi a poziției, domnul Montliber, primarul din Gault, a fost invitat să prezideze adunarea, stârnind, din partea lui Michel şi François, proteste exprimate cu multă convingere.

— E un aristocrat, n-are ce căuta aici, strigă François.

— O-o-oameni ca el au a-a-adus țara în starea în care se află. Şi-a schimbat năravu' odată, o s-o facă şi a d-d-doua oară, urlă Michel.

Gângăveala lui Michel era, desigur, un handicap într-o asemenea ocazie, iar râsetele înfundate, ce se puteau auzi, n-au avut darul să-l liniştească, dimpotrivă. Dintr-odată am simțit cum mi se face cald şi mă cuprinde ruşinea, cu atât mai mult cu cât, tocmai în acel moment, au apărut din sacristie, abatele din Gault, însoțit de colegii lui de breaslă din Oigny şi St. Agil. Michel şi François au început să fluture deasupra

capului nişte hârtii, strigând:

— Fără preoţi... să iasă afară... Afară preoţii.

Abatele din Gault, care, la drept vorbind, părea un om cât se poate de paşnic, se opri pe treptele altarului.

— Acei membri ai clerului care au depus jurământul au dreptul să participe, spuse el.

— N-avem n-n-nevoie de proşti ca tine. T-t-tacă-ţi fleanca! urlă Michel.

S-a lăsat o tăcere sumbră. Apoi a început un tărăboi de nedescris. Unii din membrii mai vârstnici au dat să protesteze, dar cei mai tineri au început să strige şi să-i înjure, iar în următoarele minute cei trei clerici s-au retras demn, înspăimântaţi, bineînţeles, la gândul că prezenţa lor putea da naştere la violenţă.

Eu mă făcusem vânătă de ruşine şi tot nădăjduiam că Michel şi François aveau să se potolească. În cele din urmă, în locul primarului, a fost desemnat domnul Vilette care, aburcându-se pe un scaun, i-a dojenit pe „acei participanţi care alungau patrioţii adevăraţi de la această adunare."

— Nu există lege care să interzică unui preot cu drepturi constituţionale să devină Elector sau să voteze, aşa cum nu există lege care să interzică accesul unui fost membru al aristocraţiei, anunţă domnul Vilette.

Afirmaţia a fost primită cu ovaţii şi proteste, mai exact huiduieli, din partea lui Michel, François şi a celor din tabăra lor. În cele din urmă, prin ridicare de mâini, s-a hotărât excluderea acelor aşa-numiţi foşti membri ai aristocraţiei, astfel încât primarul Montliber, împreună cu fiul său şi alţi câţiva au fost obligaţi să părăsească lăcaşul.

Situaţia a rămas calmă până după momentul în care au fost introduse în urnă buletinele de vot, pe care fiecare alegător scrisese numele unui candidat la postul de Elector. Domnul Vilette, preşedintele, tocmai se pregătea să ducă urna comisiei însărcinată cu numărarea voturilor, când am văzut că Michel îi dă un ghiont lui François. François sări în picioare, se repezi la

preşedinte şi-i înşfăcă urna.

— Sarcina dumitale s-a încheiat. Nu e treaba preşedintelui să se ocupe de voturi. Asta-i treaba comisiei, strigă el hotărât.

Într-o clipită ajunse cu urna în sacristie, unde aştepta comisia, formată numai din membrii Gărzii Naţionale, iar eu mă întrebam oare câte buletine de vot aveau să fie cercetate, în primul rând, de Michel şi François. Şedeam fără să scot un cuvânt, complet năucită de scena la care asistasem. Faţă de cele întâmplate aici, cuvintele „Libertate, egalitate, fraternitate" păreau să fi fost rostite undeva, foarte departe. Nimeni n-a protestat. Vilette, preşedintele, avea o figură consternată, dar nu îndrăznea să mişte în front.

„Îşi merită soarta. Jumătate din alegători sunt analfabeţi şi atunci cineva trebuie să gândească pentru ei", îmi repetam în gând, încercând să-mi liniştesc conştiinţa.

François s-a întors, aşezându-se lângă Michel. Au discutat ceva, după care François l-a somat pe Henri Darlanges, din parohia Grande-Borde, să se ridice în picioare. Am auzit paşi şi am văzut că un individ cu o mutră îngrozită luase poziţia de drepţi.

— Deţinem informaţii că adăposteşti în casă doi foşti membri ai aristocraţiei, care nu au permise dar au ascuns arme, spuse François.

— Nu este absolut nimic adevărat. Puteţi să percheziţionaţi şi casa mea şi toată parohia, răspunse omul, unul din potenţialii candidaţi la postul de Elector.

Michel şi François s-au consultat o vreme, după care s-a cerut prezenţa, în mijlocul adunării, a domnului Montliber, primarul din Gault. Îmi dădeam seama că Michel era cel care dădea ordine, în vreme ce François avea rolul de purtător de cuvânt.

— Cetăţene primar, l-ai auzit pe acest om, Henri Darlanges, negând că ar avea cunoştinţă despre străini sau arme ascunse. Michel Busson-Challoir, în calitatea sa de comandant teritorial, îţi ordonă să porneşti de

îndată spre Grande-Borde şi să procedezi la percheziţia casei lui Darlanges, spuse François.

În clipa următoare, uşile bisericii fură date de perete şi ne pomenirăm cu un contingent numeros al Gărzii Naţionale, vreo şaizeci de oameni, toţi muncitori la Chesne-Bidault.

Începusem să-mi dau seama ce gânduri aveau ai mei. Întemeiată sau nu, umbra îndoielii trebuia aruncată asupra tuturor acelor candidaţi cu vederi moderate. Odată discreditaţi astfel, nimeni nu ar fi avut nesăbuinţa să-i voteze. În aceste condiţii, progresiştii aveau cale liberă.

— Cu ce drept... începu primarul.

Michel, care se ridicase de la locul lui şi se îndrepta spre Darlanges, îl reduse la tăcere.

— Cu dreptul f-f-forţei. Treci în spatele Gărzii.

Apoi se adresă lui Darlanges:

— D-d-dă cheile de la casă.

Omul îi înmână cheile fără să scoată o vorbă. François dădu un ordin scurt. Apoi el împreună cu Michel, primarul şi Henri părăsiră biserica în pas de marş, escortaţi de Garda Naţională.

Întrunirea s-a sfârşit într-o stare de confuzie. Candidaţii la postul de Elector se învârteau prin preajmă, neştiind exact ce să facă, marea majoritate prea speriaţi pentru a întreprinde ceva. Când am ieşit din biserică, am văzut o femeie care s-a repezit la bărbatu-său şi, izbucnind în lacrimi, l-a întrebat dacă avea să fie cineva dus la închisoare.

Nu ştiam încotro s-o apuc, aşa că am intrat în primărie şi am aşteptat să văd ce se mai întâmplă. Dintre muncitorii noştri, câţiva, îmbrăcaţi în uniformă, stăteau de pază. Niciun locuitor din Gault nu îndrăznea să se apropie.

În scurt timp, alaiul s-a întors. Legaţi cu mâinile la spate erau Henri Darlange, împreună cu alţi doi bărbaţi, pasă-mi-te chiriaşii, ale căror chipuri erau împietrite de groază.

S-a încropit un proces de complezenţă, iar primarul Montlibert a fost obligat să interogheze prizonierii. Chiar şi pentru cineva, aşa ca mine, care nu ştia ce înseamnă exact un proces, era clar că niciunul din cei judecaţi nu era vinovat. În casă nu se găsiseră niciun fel de arme. Iar celor doi nici nu le trecea prin cap să susţină că ar fi fost aristocraţi. Domnul Vilette, care prezidase adunarea din biserică, se ridică în apărarea lor.

— Dacă eşti în c-c-cârdăşie cu cei doi, ai c-c-curajul să recunoşti, sau taci din gură, grăi Michel.

Felul cum vorbea şi se comporta mă ducea cu gândul la lucruri mai rele, şi începuse să-mi fie teamă că bieţii prizonieri aveau să fie scoşi în stradă şi spânzuraţi. Prizonierii împărtăşeau aceleaşi temeri. Îmi dădeam seama după expresia din ochii lor. Michel l-a chemat pe André Delalande, comandantul Gărzii:

— P-p-pune-i sub pază şi escortează-i până la Montdoubleau, unde îi predai a-a-autorităţilor mâine la prima oră.

André salută. Cei trei nefericiţi fură scoşi din primărie.

— A-a-asta e tot. Nu mai sunt alte p-p-probleme. Întrunirea de la biserică va fi r-r-reluată mâine dimineaţă.

Fără un cuvânt de împotrivire, primarul Montlibert, preşedintele Vilette şi ceilalţi reprezentanţi oficiali părăsiră clădirea primăriei. Abia atunci, într-un gest complice, Michel i-a făcut cu ochiul lui François.

— Membrii comisiei pentru numărarea voturilor sunt încuiaţi în b-b-biserică iar cheile sunt la mine. Îţi propun să mergem până vizavi, să vedem dacă voturile sunt n-n-numărate corect.

În aceeaşi noapte, m-am întors la Chesne-Bidault, singură, escortată de şase membri ai Gărzii. A doua zi, alegerile locale au continuat în absenţa mea. Din câte am aflat mai apoi, totul s-a desfăşurat fără incidente, până când una din persoanele oficiale s-a arătat nemulţumită de evenimentele petrecute cu o zi înainte şi

i s-a pus în vedere că, dacă avea să facă greutăți în continuare, muncitorii de la Chesne-Bidault ar fi fost extrem de încântați să rezolve problema în stilul lor atât de personal. Nemulțumitul s-a lăsat păgubaş.

Mai târziu, n-am fost deloc surprinsă aflând că atât fratele cât şi soțul meu câştigaseră alegerile în Gault. Făcând abstracție de sentimentele mele, un lucru era cert. Intimidarea dădea roade.

Aşa cum susținea cumnatul meu, Jacques Duval:

— Destinul națiunii depinde de modul în care Electorii ştiu să-i aleagă pe deputați.

Iar cei proveniți din departamentul Loir-et-Cher erau cu toții progresişti. Nu găseai printre ei un singur deputat moderat.

Odată cu înfrângerea de la Verdun, din 2 septembrie, toată țara a fost în picioare. Un singur pas să fi înaintat inamicul şi eram gata să-l primim cum se cuvine. Şi eu eram gata să lupt, alături de muncitorii de la topitorie.

„*Pericolul este iminent. Clopotele au început să răsune aici, în capitală. Fie ca acelaşi lucru să se întâmple în fiecare regiune din Franța şi toți cetățenii să se adune întru apărarea țării*”, ne scria Jacques de la Paris.

Chiar în ziua în care ne scria aceste rânduri, închisorile Parisului au fost luate cu asalt şi peste o mie două sute de prizonieri au fost măcelăriți de mulțime. N-am aflat niciodată cine fusese vinovatul. Se zicea că fusese vorba despre o stare de panică colectivă. Potrivit zvonurilor, care mergeau din om în om, se spunea că în închisori erau puzderie de aristocrați înarmați, care aşteptau momentul să se răzvrătească şi să-i desființeze pe locuitorii Parisului. Reînviaseră poveştile cu briganzii de la 1789.

Pe 20 septembrie, armatele prusacă şi austriacă fură înfrânte la Valmy, iar câteva zile mai târziu Verdun-ul fu recucerit. Armata poporului fusese prezentă la apel.

Pe 21 septembrie, s-a întrunit, pentru prima oară,

Adunarea – Convenția Națională. Am înălțat steagul tricolor deasupra coşului de la furnal, iar muncitorii, toți purtând uniforma Gărzii Naționale, au intonat Marseieza, cântecul ce înlocuise între timp refrenul *„Nu te lăsa”.*

În aceeaşi seară, în casa cea mare, după ce am scos paharele imitație a pocalului făcut cu douăzeci de ani în urmă, în cinstea regelui Ludovic al XV-lea, François, Michel şi cu mine am închinat în cinstea noii Republici.

Cincisprezece

„Convenția Națională îl declară pe Ludovic Capet, ultimul rege al francezilor, vinovat de conspirație împotriva libertății națiunii şi de încercare de subminare a securității stalului.

Convenția Națională decretează condamnarea la moarte a lui Ludovic Capet."

În ianuarie '93 n-a existat casă în care să nu se discute, pro şi contra, cazul regelui. În decembrie, înainte de întrunirea Convenției, Robespierre afirmase, cât se poate de clar, de altfel, că: „Dacă regele nu este vinovat atunci vinovați sunt aceia care l-au detronat."

Nu exista cale de mijloc. Ori era corect ca regele să fie înlăturat, fiindcă ceruse ajutorul statelor străine împotriva țării, ori nu. Dacă se procedase corect, atunci regele se făcuse vinovat de trădare şi trebuia să plătească. Dacă nu, Convenția Națională trebuia să se dizolve, să-i ceară iertare monarhului şi să capituleze în fața inamicului.

— N-ai cum să contrazici logica lui Robespierre. Cei din Convenție n-au de ales – ori regele, ori ei sunt cei vinovați. Dacă regele este declarat nevinovat este ca şi cum ai spune că n-ar fi trebuit proclamată niciodată o republică şi atunci țara ar trebui să depună armele în fața armatelor inamice, prusace şi austriece, susținea Pierre.

— Cine se omoară cu l-l-logica? Toată lumea ştie că Ludovic e un t-t-trădător. Este de ajuns un singur semn de slăbiciune din partea Convenției şi toți aristocrații şi p-p-popii din țară o să înceapă să-şi frece mâinile de bucurie. Ar merita să li se taie capetele la toți.

— De ce n-ar fi trimisă familia regală în exil? Nu crezi că ar fi o pedeapsă destul de severă? am întrebat.

I-am auzit scrâşnind din dinţi pe toţi trei – Pierre, Michel şi François, soţul meu.

— În exil? Să le dăm posibilitatea să-şi folosească influenţa pentru a face mai mulţi prozeliţi? Ia gândeşte-te ce s-ar întâmpla dacă regina ar ajunge în Austria, de exemplu? Închisoarea pe viaţă este, indiscutabil, singura soluţie, izbucni Pierre.

Michel îl aprobă, făcând semnul de condamnare la moarte folosit de romani în antichitate.

— Nu există decât un singur r-r-răspuns. Cât timp aceşti oameni mai t-t-trăiesc şi, în primul rând, câtă vreme regina este încă în viaţă, toţi r-r-reprezintă un pericol pentru s-s-securitatea ţării.

Dar atunci când regele avea să fie condamnat la moarte şi executat, pe 21 ianuarie, aveam să constatăm că nici situaţia noastră nu era prea uşoară.

Autorităţile departamentale iniţiaseră o anchetă privind legile din Gault şi rolul pe care îl jucaseră fratele şi soţul meu. Din câte se ştia, primarul din Gault, împreună cu alte oficialităţi, înaintaseră o plângere ministrului de interne, domnul Roland, care ordonase să se facă cercetări. Nu m-a mirat deloc să văd apărând, ca martori ai acuzării, diferiţi cetăţeni din Gault şi alte parohii.

Ancheta a avut loc în zilele de 22 şi 23 ianuarie (a doua zi după ce regele fusese decapitat la Paris). Nu ştiu dacă autorităţile din districtul nostru, Loir-et-Cher, erau, în secret, de partea regelui Ludovic sau nu, dar toţi s-au declarat categoric împotriva oricăror acte de violenţă, iar Michel şi François au primit o săpunealã zdravănă.

„Curtea consideră că domnii Busson-Challoir şi Duval au încălcat legea atunci când, în august trecut, cu ocazia alegerilor locale, i-au dat afară pe foştii aristocraţi şi pe reprezentanţii clerului, că atitudinea lor faţă de

preşedintele adunării a fost exagerată, că muncitorii de la Chesne-Bidault au ameninţat o serie de cetăţeni paşnici, că s-a tulburat ordinea publică şi că, în faţa justiţiei şi a legii, o asemenea purtare este reprobabilă, iar domnii Busson-Challoir şi Duval urmează să fie denunţaţi instanţei, având să suporte rigorile legii şi pedeapsa ce li se cuvine, în mod legal, pentru tulburarea ordinii publice."

Astfel suna actul de acuzare şi numai datorită intervenţiei cumnatului meu cei doi au reuşit să scape de închisoare. Au scăpat basma curată plătind o amendă considerabilă, iar Michel şi-a pierdut poziţia de comandant teritorial în Garda Naţională. Departe de a-i tempera patriotismul, incidentul l-a făcut să devină de un fanatism şi mai exagerat.

În acea iarnă a lui '93, pe când lectura noastră era *Amicul Poporului* şi aflam despre sciziunile permanente din sânul Convenţiei, cu miniştri ca Roland – iniţiatorul anchetei împotriva lui Michel şi François – şi care, în ciuda opoziţiei lui Robespierre şi a prietenilor lui iacobini, ce avertizaseră asupra pericolului inflaţiei, nu aplicau o politică fermă de control şi lăsau ca preţul la grâne să crească spectaculos, într-o asemenea perioadă Pierre a fost singurul care l-a împiedicat pe Michel să ne părăsească pentru a-şi căuta norocul alături de ceilalţi extremişti de la Paris.

În capitală, tulburările au continuat, în februarie şi martie, oamenii fiind nemulţumiţi de preţul la zahăr, săpun şi lumânări. Iar Marat, ziaristul, a ajuns din nou purtătorul lor de cuvânt şi, ca unică soluţie pentru scăderea preţurilor, le-a dat oamenilor ideea să-i spânzure pe câţiva din băcani de cornişa propriilor case.

— Pe viaţa mea omul ăla are d-d-dreptate. Nu î-î-înţeleg, întreg P-p-parisul ar trebui să fie alături de el, să-l p-p-proclame dictator, afirma Michel.

Era evident că duşmani din interior şi din exterior ameninţau republica noastră, în cinstea căreia toastaserăm în septembrie.

Începând cu luna martie am pierdut orice nădejde de a mai primi veşti de la Robert. Convenţia declarase război Angliei şi Olandei, iar în cazul în care se afla încă la Londra, Robert era, fără îndoială, nu doar un simplu emigrant, ci o persoană angajată activ în acţiuni subversive împotriva propriei sale ţări. Dacă aşa stăteau lucrurile, atunci putea fi şi el considerat un adevărat trădător, la fel ca miile de concetăţeni ai noştri din vestul ţării, care, în acele momente de pericol iminent pentru Republica ameninţată de forţele aliate, găsiseră cu cale să se revolte, lăsându-ne pe noi ceilalţi pradă atrocităţilor unui război civil.

În spatele insurecţiei se aflau preoţii care, nemulţumiţi de faptul că-şi pierduseră privilegiile deţinute vreme de secole şi că terenurile şi proprietăţile le fuseseră confiscate, profitaseră de lipsa de receptivitate la schimbare şi de firea superstiţioasă a ţăranilor, ce priveau cu neîncredere decretele date de Convenţie. Mai presus de orice, ţăranii se temeau de convocări, cum fusese cea din februarie, prin care fuseseră chemaţi la oaste toţi bărbaţii nefamilişti, între optsprezece şi patruzeci de ani, şi care puteau fi disponibilizaţi de la fabrici.

Executarea regelui şi recrutările reprezentau două elemente ce-i împinseseră la răscoală pe ţăranii din vestul Franţei, la îndemnul unor aristocraţi nemulţumiţi şi a acelor preoţi care nu depuseseră jurământul de credinţă. Odată declanşată, răscoala s-a întins asemeni focului ce mistuie pădurea, chiar mai rău, s-a răspândit ca boala, molipsindu-i pe toţi cei care, dintr-un motiv sau altul, îşi pierduseră credinţa în revoluţie, devenind nişte răzvrătiţi.

În aprilie, răscoala cuprinsese ţinuturile Vendée, Basse-Vendée, Bocage, Anjou, Loara Inferioară. Mii de ţărani, înarmaţi cu ce găsiseră la îndemână, de la flinte ruginite la securi şi seceri, făcând prăpăd pe unde treceau, şi având în frunte oameni de un curaj neîmblânzit, căci nu mai aveau ce pierde, înaintau de-a

lungul Loarei, fără a întâlni, pentru început, niciun fel de rezistență în calea lor, exceptând satele şi oraşele unde locuitorii îngroziți încercaseră să se opună, dar fuseseră risipiți pe loc. Armatele republicare se aflau la graniță, luptând cu inamicul, şi numai câteva companii ale Gărzii Naționale mai rămăseseră să țină piept acestui neaşteptat şi cumplit măcel venind dinspre vest.

Rebelii au triumfat, şi după ce au încercuit Nantes, au pornit mai departe spre Angers şi Saumur, într-o avalanşă de prizonieri şi refugiați, de căruțe înțesate de femei şi copii, de familii țărăneşti, de neveste şi ibovnice ale foştilor aristocrați, o populație întreagă ce-şi ducea existenta prădând, jefuind şi distrugând totul în calea ei.

Ce-i drept, uram armatele cotropitoare şi pe emigranții care le ațâțau, însă Doamne, mai mult îi uram pe răzvrătiții din Vendée, cum ajunsese să fie denumită această hoardă rebelă. Ipocrizia acelui „Pentru Isus", strigătul lor de luptă şi a Drapelului Sfânt, pe care-l arborau, de parcă ar fi pornit într-o nouă cruciadă, era depăşită numai de modul lor bestial de a acționa. În unele sate, patriotismul localnicilor care aveau curajul să li se împotrivească era reprimat cu cruzime, iar numărul victimelor devenise cu mult mai mare decât cel înregistrat pe vremea răzmeriților din Paris. Nici femeile nici copiii nu găseau îndurare, iar răniții, chiar cei care mai erau încă în viață, erau aruncați peste morții ce umpleau şanțurile. Preoții care depuseseră jurământul de credință față de Constituție erau legați de cai şi târâți prin colbul drumului, până ce-şi dădeau sufletul. Iată deci că ajunsesem să-i cunoaştem, în carne şi oase, pe „briganzii" despre care auziserăm atâtea şi care răspândiseră teroarea în '89. Purtând eşarfe şi cocarde albe, liderii monarhişti îşi îndemnau armia de țărani neştiutori să meargă tot înainte, promițându-le, de fiecare dată, o pradă mai bogată, în vreme ce preoții care-i urmau îi adunau să le administreze câte o predică înaintea fiecărei bătălii. Îngenunchind, de cu zori, în fața Crucifixului, croindu-şi

drum prin satele lipsite de apărare, la vremea amiezii, amețită de băutură şi de baia de sânge, la apusul soarelui, nedisciplinata dar vajnica adunătură, ce-şi zicea Oastea Domnului, părea să se îndrepte spre victorie; astfel s-au scurs lunile aprilie şi mai.

Cum spunea Pierre, era vorba de o luptă între Te Deum şi Marseieza, iar în acea vară a lui '93 corul Marseiezei fusese înfrânt de fiecare dată.

Supusă scindărilor interne, Convenția din Paris dădea ordine contradictorii generalilor rechemați în grabă de pe front, ce se vedeau acum puşi în situația de a înăbuşi rebeliunea. Abia la sfârşitul lui septembrie, după regruparea armatelor republicane, a putut fi întrerupt lungul şir de victorii al armatei din Vendée. Ajuns, între timp, în fruntea Convenției, şi fiind unul din principalii membri ai Comitetului de Salvare Publică, Robespierre era hotărât să reprime răscoala, iar generalilor li se ordonase să-i anihileze şi să-i decimeze, fără milă, pe rebeli.

Pe 17 octombrie, armata răzvrătiților suferi o înfrângere dezastruoasă la Cholet, în Maine-et-Loire, atunci când doi din conducătorii ei, d'Elbée şi Bonchamp, fură grav răniți. Era începutul sfârşitului pentru armata rebelă, deşi aceştia încă nu aveau cum s-o ştie; şi în loc să se retragă pe malul celălalt al Loirei şi să lupte pe teren propriu, au continuat să înainteze spre nord, cu gând să cucerească Granville, portul de pe coasta Canalului Mânecii, fiindcă se zvonea că englezii le puseseră la dispoziție o flotă impresionantă. Spre gloria lor eternă, locuitorii din Granville s-au opus rebelilor şi astfel, la mijlocul lunii noiembrie, armata din Vendée a bătut în retragere, pornind în lungul drum spre Loara, încolțită de pretutindeni de armatele republicane.

La Chesne-Bidault lucrul încetase aproape complet căci, deşi rebelii se găseau în Mayenne, la mare distantă spre vest, casa noastră era aşezată la confluența departamentelor Sarthe şi Loir-et-Cher şi noi trăiam într-o continuă stare de nesiguranță, gândindu-ne ce

s-ar întâmpla dacă unuia din capii răzmeriței i-ar fi venit ideea să străbată ținutul de-a curmezișul, ajungând astfel chiar în regiunea noastră. Michel şi restul muncitorilor erau mereu în alertă, iar în calitate de căpitan al Gărzii, frate-meu ardea de nerăbdare să-şi ia oamenii şi să intre în focul luptei. Cu toate acestea, datoria îl obliga să se rezume doar la sarcina de a apăra satul, în caz de pericol; în ceea ce mă privea, căpătăm încredere ori de câte ori îi vedeam mărşăluind prin curtea atelierului, îmbrăcați în uniformă, cu toate că-mi dădeam seama că Michel şi o mână de muncitori n-aveau nicio şansă în fața miilor de vandeeni, dacă aceştia ne-ar fi împresurat.

Mă stăpânea din nou dorința de a trăi, fiindcă aveam o fetiță, în vârstă de şase luni, Zoë Suzanne, născută pe 27 mai. Dolofană şi sănătoasă, fetița se arătase, din prima zi, cu mult mai vioaie decât cei doi copii pe care-i pierdusem între timp, iar mama, venită în vizită la noi, pe timpul verii, îi prevestise o dezvoltare normală. Odată cu înfrângerea rebelilor din Vendée puteam şi noi să mai răsuflăm – noi, patrioții. Chiar dacă trimisese sute de oameni la eşafod, inclusiv pe regină şi pe fostul protector al lui Robert, ducele d'Orléans zis Philippe-Egalitate, prin regimul strict de guvernare impus, Robespierre nu numai că salvase țara de la înfrângere, dar uşurase viața de zi cu zi a oamenilor, promulgând Legea prețului maxim, ce limita costurile pentru mâna de lucru, hrană şi bunuri esențiale.

În toamna aceea, principala noastră grijă o reprezentau Pierre cu familia şi Edmé. Când trecuseră prin Laval, îndreptându-se spre țărmul de nord, rebelii se aflaseră la mai puțin de nouăsprezece leghe de Mans, iar o lună mai târziu, pe când băteau în retragere, traversaseră, încă o dată, aceeaşi zonă. Mayenne, Laval, Sable, Flèche, zilnic aflam veşti despre retragerea spre sud a armatei de rebeli, dezorganizați, bolnavi de dizenterie şi cu moralul distrus, vădit stânjeniți de liota de femei, copii, călugărite şi preoți care-i urmau.

În ziua de marți, 13 a lui Brumărel[5] (3 decembrie), am auzit că rebelii ajunseseră la Angers şi se pregăteau să asedieze oraşul. Toate acestea le-am aflat de la Jacques Duval, care la vremea respectivă locuia la noi şi tocmai se întorsese de la Mondoubleau, unde discutase cu autoritățile.

— Situația e sub control. Angers-ul va rezista atacului, armata noastră, condusă de Westermann, este pe urmele lor şi-o să-i încercuiască înainte ca rebelii să poată trece Loara.

Angers era la douăzeci şi două de leghe sud-vest de Mans, ceea ce însemna mai mult de o zi de mers pe jos; iată de ce am simțit o mare uşurare gândindu-mă la Pierre, Edmé, Marie şi la copii.

— Până aici le-a fost. Vor fi p-p-prinşi ca într-un cleşte de armatele n-n-noastre. De soldații rămaşi în urmă şi de dezertori ne putem ocupa chiar noi.

I-am văzut pe Michel şi François privindu-se pe furiş şi am ghicit ce avea să urmeze.

— Dacă G-g-garda Națională din fiecare parohie ar porni în forță, i-am p-p-putea face bucățele de-ar îndrăzni s-o ia iarăşi spre est.

Se îndreptă spre fereastră, o deschise şi-l strigă pe André Delalande, care tocmai trecea prin curtea atelierului.

— D-d-dă alarma. Într-o oră toți oamenii să fie aici, cu t-t-tot echipamentul. Plecăm în urmărirea afurisiților de briganzi.

Abia trecuse de ora două când, în răpăitul tobelor şi fluturând steagurile tricolore, porniră cei trei sute de oameni, în frunte cu Michel. Dacă ar mai fi trăit, tata ar fi fost mândru să-şi vadă mezinul, pe care, acum mai bine de treizeci de ani, îl acuza că e țâfnos şi gângăvit. În

[5] Lună a Calendarului republican, decretat de Convenția Națională, la 23 noiembrie 1793; anul începea la 22 septembrie (echinocțiu de toamnă), era format din 12 luni, a 30 de zile, plus 5 zile consacrate sărbătorilor republicane.

restul săptămânii, ne-am mulţumit doar cu zvonurile, singura veste certă fiind că atacul armatei rebelilor asupra Angers-ului fusese respins. Apărat vitejeşte, oraşul rezistase, iar acum liderii răzvrătiţilor erau pe cale să se hotărască când şi pe unde ar putea trece Loara, înainte ca armatele republicane să-i atace din spate.

Ar fi trebuit să mă gândesc că nu trebuie să te încrezi niciodată în zvonuri, aşa cum se întâmplase, pe vremuri, cu acei briganzi inexistenţi: De astă dată, lucrurile stăteau invers. Se vorbea despre victorie când victoria era încă departe.

În lunea imediat următoare, i-am zis lui François, de îndată ce ne-am dat jos din pat:

— A trecut destulă vreme de când n-am mai primit veşti de la Pierre. I-aş spune lui Marcel să mă ducă azi până la Mans, să rămân acolo la noapte şi dacă totul este bine să mă întorc mâine dimineaţă.

François a obiectat pe loc, aşa cum fac soţii de obicei, explicându-mi că am fi aflat noi până acum dacă i s-ar fi întâmplat ceva lui Pierre. Drumurile erau încă nesigure, vremea încă instabilă. Mai bine pleca Marcel singur şi ducea mesajul, iar eu trebuia să rămân la Chesne-Bidault. Copilul s-ar fi zvârcolit toată noaptea fără mine.

— De când s-a născut Zoë nu ne-a trezit niciodată noaptea, doarme foarte bine în leagăn, lângă patul doamnei Verdelet. Lipsesc doar o noapte şi mai puţin de-o zi, iar dacă lui Edmé, Marie şi băieţilor le surâde ideea, la întoarcere îi iau cu mine.

Era clar că mă încăpăţânam să-mi duc planul până la capăt. Prinsesem curaj când îl văzusem pe Michel plecând în urmărirea rebelilor, cu o săptămână în urmă. În fond, chiar Jacques Duval îmi dăduse asigurări că „briganzii”, cum le spuneam noi, pe bună dreptate, erau derutaţi şi încercau din răsputeri să ajungă pe celălalt mal al Loarei.

Poate era vorba şi de altceva, un lucru pe care nu

îndrăzneam să-l accept nici măcar față de mine, dar aveam sentimentul că, într-un fel, François rămăsese în urma lui Michel. Spre deosebire de acesta, soțul meu nu se oferise să meargă cu Garda Națională. Avea să afle că soția lui nu era bântuită de atâtea temeri.

Chiar după micul dejun am pornit la drum împreună cu Marcel. În ultimul moment, văzând că nu mă poate convinge să renunț, François se oferi să mă însoțească. Nici n-am vrut să aud; l-am rugat să stea acasă şi să aibă grijă de fetiță.

— Dacă tot e să ne întâlnim cu briganzii, vom profita din plin de situație, am adăugat la plecare, mângâind cele două flinte legate deasupra, pe coviltirul şaretei. La vremea respectivă glumeam, neştiind cât adevăr era în vorbele mele.

După ce am trecut de Vibraye, mi-am dat seama că în privința vremii François avusese dreptate. Se lăsase un frig cumplit şi era lapoviță. Eram gros îmbrăcată şi totuşi mâinile şi picioarele îmi înghețaseră bocnă, iar Marcel, care încerca să vadă drumul prin rafalele de ploaie, avea o figură dezorientată.

— Cetățeană, n-ai ales o zi prea bună pentru a-ți încerca norocul, zise el.

Încă din septembrie, când fuseseră emise decretele, deveniserăm toți atenți cum ne adresam unii altora. Apelativele „domn”, „doamnă” erau de domeniul trecutului, ca şi vechiul calendar. Deci nu trebuia să uit că astăzi nu mai eram în 9 decembrie 1793 ci în 19 a lui Brumar, din anul II al Republicii.

— E posibil, doar că noi ne adăpostim sub coviltir, spre deosebire de cei din Garda Națională care, poate, tocmai în momentele acestea, îi împresoară pe briganzi.

Într-un fel eram un om fericit, căci eu mi-i închipuiam triumfători, nu cum erau în realitate, în inferioritate numerică şi bătând în retragere.

Am ajuns în Mans îndată după-amiază, devreme, însă din cauza vremii se întunecase aproape de tot, iar intrarea de peste râul Huisne era păzită de santinele.

S-au apropiat să le dăm paşapoartele şi am remarcat că nu era vorba de membri ai Gărzii; erau simpli cetăţeni înarmaţi purtând brasarde. L-am recunoscut pe şeful lor – un fost client a lui Pierre – care, văzând cine suntem, le făcu un semn oamenilor lui să-şi vadă de treabă şi se-ndreptă spre şaretă.

Uimit să mă vadă, strigă la mine:

— Cetăţeană Duval, ce cauţi aici la o vreme ca asta?

— Am venit să-mi văd fratele. După cum bănuiţi, în ultima vreme am fost foarte îngrijorată din pricina lui. Acum, că tot ce a fost mai rău a trecut, am profitat de ocazie şi am venit să-i fac o vizită.

S-a uitat la mine lung, de parcă îmi pierdusem minţile.

— A trecut? N-aţi aflat ultimele noutăţi?

— Noutăţi? Ce noutăţi?

— Armata rebelă a recucerit oraşul Flèche şi s-ar putea ca mâine să se îndrepte spre Mans. Sunt aproape 80.000, hămesiţi şi bolnavi, pregătiţi să pornească spre est, ba chiar, cum spun gurile rele, să asedieze Parisul. Aproape toţi soldaţii din garnizoana mea s-au îndreptat spre sud, pentru a încerca să-i oprească, dar nu tragem mare nădejde: ce contează 1.500 de oameni în faţa unei armate de briganzi?

În prima clipă am crezut că paloarea i se trăgea de la vântul rece de afară, dar mai apoi mi-am dat seama că nu era numai asta – omul era înspăimântat.

Simţeam cum mă lasă puterile.

— Auzisem că oamenii noştri au învins la Angers. Acum ce să facem? Suntem plecaţi din zori de la Plessis-Dorin şi e aproape noapte.

— Dacă v-a mai rămas un dram de judecată, întoarceţi-vă de unde aţi venit, sau căutaţi-vă adăpost, în noaptea asta, la gospodăria unui ţăran.

M-am uitat la Marcel. Bietul băiat se albise şi el la faţă, ca toţi ceilalţi.

— Calul nu mai rezistă să facă drumul înapoi, iar dacă e vorba să ne găsim un adăpost, nimeni n-o să ne

găzduiască în vremuri ca astea. N-o să găsim decât uşi şi ferestre ferecate.

Cetăţeanul Roger – îmi amintisem brusc cum îl chema – mă privea cu luare aminte, în vreme ce, de pe borurile pălăriei, i se prelingeau picăturile de ploaie.

— Nu ştiu ce sfat să vă dau. Mulţumesc Domnului că nu sunt însurat. Dar dacă aş fi, n-aş lăsa-o pe nevastă-mea să intre în oraş, mai ales acum, când este atât de primejdios.

Îndărătnicia mea îşi arăta roadele. Ce farsă stupidă, să pleci din Chesne-Bidault fără a mai aştepta să afli ce se-ntâmplă.

— Dacă vin briganzii aş prefera să-i înfrunt alături de fratele meu, în Mans, nu aici în câmp, la adăpostul unui gard de nuiele.

Fostul client al lui Pierre ne înmână paşapoartele, ridicând din umeri.

— N-o să vă găsiţi fratele în Mans. La ora asta, cetăţeanul Busson du Charme este, probabil, plecat cu restul Gărzii Naţionale să apere drumul spre Flèche. Şi ei, ca şi noi, au primit ordinul astăzi la prânz.

Retragerea era imposibilă acum. Privind înapoi, la drumul străbătut până la râul Huisne, la ţinutul lăsat în urmă, sumbru, bătut de ploi şi împovărat de cenuşiul înserării, n-am mai stat pe gânduri. Pe de altă parte, până şi calul îşi pierduse elanul şi aştepta acum, deşălat între hulube.

— O să ne-ncercăm norocul, cetăţene. Succes – ţie şi oamenilor tăi, i-am spus domnului Roger.

Ne-a salutat cu un gest sobru şi am intrat într-un oraş mort, unde nu vedeai nici ţipenie pe străzi, iar uşile aveau obloanele trase. Hanul la care trăgeam de obicei, să adăpostim calul, avea şi el uşile baricadate şi am bătut îndelung până ce a venit proprietarul, crezând că suntem patrula. Deşi mă ştia şi-mi cunoştea calul şi şareta, nu s-a lăsat înduplecat până nu i-am plătit de trei ori taxa obişnuită.

— Cetăţeană, îţi dai seama, nu-i aşa, că dacă vin

briganzii o să dea foc oraşului? m-a chestionat hangiul la plecare, arătându-mi două pistoale, şi m-a asigurat că mai curând îşi ucidea nevasta şi copiii decât să-i lase să cadă în mâna rebelilor.

În mare grabă, Marcel şi cu mine ne-am îndreptat spre cartierul unde locuia Pierre, în apropierea bisericii St. Pavin. Şi în timp ce umblam noi pe străzi, uzi leoarcă, mă tot gândeam la François şi la fratele lui, Jacques Duval, care şedeau în tihnă acasă, la Chesne-Bidault, fără să aibă habar de dandanaua în care intrasem. Mă gândeam şi la fetiţa care dormea în pace, în leagănul ei, aşa cum mă gândeam şi la nevasta şi copiii sărmanului Marcel.

— Îmi pare rău, Marcel, numai eu sunt de vină pentru toată povestea asta, nimeni altcineva.

— Nu-ţi face probleme, cetăţeană. S-ar putea ca briganzii să nu mai apară şi dacă totuşi vin pe aici, avem cu ce să le răspundem.

Marcel ducea puştile pe umăr, iar eu mă gândeam la cei 80.000 de rebeli înfometaţi.

La fel ca toate celelalte case din jur, casa lui Pierre era încuiată şi ferecată, însă, de astă dată a fost suficient să folosesc semnalul nostru din copilărie, două bătăi scurte, ca uşa să se deschidă pe loc şi s-o găsesc pe Edmé în prag. Cu părul ciufulit, cu privirea bănuitoare şi ţinând în mână un pistol, desigur încărcat, ai fi zis că e Michel în miniatură. Când a dat cu ochii de mine a lăsat pistolul şi m-a luat în braţe.

— Sophie... Vai, Sophie...

Am rămas aşa îmbrăţişate vreme de o clipă şi am auzit-o pe cumnata mea întrebând cu nelinişte în glas:

— Cine este?

Unul din băieţi plângea, un câine lătra, şi nu mi-a fost greu să-mi imaginez ce harababură domnea înăuntru.

În două vorbe i-am explicat lui Edmé situaţia, iar Marcel a ajutat-o să încuie şi să zăvorască uşa.

— Pe la amiază, Pierre a plecat cu cei din Garda Naţională. De atunci nu l-am mai văzut. Mi-a spus: „Să

ai grijă de Marie şi de copii". L-am ascultat întocmai. Mai avem hrană pentru trei, patru zile. Dacă vin briganzii, sunt gata să-i întâmpin.

Aruncă o privire spre flintele noastre, pe care Marcel le rezemase lângă uşă.

— Acum avem arme destule. Te-ar deranja să lupţi sub comanda mea? întrebă Edmé, privindu-l surâzătoare pe Marcel.

Uscăţiv şi înalt, cam de un metru nouăzeci, poate chiar mai mult, Marcel îi aruncă o privire tâmpă.

— La ordin, cetăţeană.

Îmi aminteam de copilăria noastră, petrecută la Pierre, când, în loc să se joace cu păpuşile, Edmé prefera jocurile băieţilor şi îl ruga mereu pe Michel să-i cioplească săbii şi pumnale. Iată că, în sfârşit, avea prilejul să transforme jocul în realitate.

— Soldaţii nu pot lupta pe stomacul gol. Haideţi la bucătărie. Poate aţi făcut o prostie plecând din Chesne-Bidault, însă eu sunt bucuroasă că ne-au venit întăriri.

Dintr-una din camere au apărut, venind în goană, cei doi băieţi, Émile, băiatul cel mare, care avea acum treisprezece ani şi cel mai mic, de nici şase ani, Pierre-François, urmaţi de un câine – terrier, femelă, cu căţeii după ea. Urma cumnata mea, iar peste umărul ei priveau cercetător cele două figuri veşnic prezente în acest sălaş dominat de întâmplări neprevăzute, văduva mai în vârstă şi fiica ei. Nu era de mirare că Edmé se bucura că sosiseră întăriri. Mica ei colonie trebuia apărată.

Ne-am îndestulat cu ce-am găsit, bombardaţi din toate părţile cu întrebări la care nu aveam răspuns. Ştiam numai că armata rebelă era la Flèche. Dacă aveau s-o pornească spre nord, est sau vest, cine putea şti?

— Un lucru e sigur. Dacă încearcă să cucerească Mans, oraşul este, practic, lipsit de orice sistem de apărare. Avem încartiruit aici un batalion venit din Valenciennes, un detaşament de cavalerie şi Garda

Națională locală; dar toți se află undeva pe drumul dintre oraş şi Flèche.

Edmé mi-a spus toate lucrurile astea ceva mai târziu, când ne pregăteam de culcare. Nu voia să le înspăimânte nici pe nevasta lui Pierre, nici pe cele două chiriaşe. Nu s-a lăsat până nu m-am culcat în patul ei, iar ea, îmbrăcată cum era, s-a întins lângă uşă, pe o saltea.

— Dacă se întâmplă ceva, noi două suntem pregătite.

Am remarcat că avea lângă ea o puşcă, iar în privința capacității ei de a ne apăra nu mă îndoiam că era tot atât de înzestrată ca şi Pierre.

Când ne-am trezit a doua zi, cerul arăta la fel de amenințător, ploaia nu contenise, iar după micul dejun – o masă frugală, să mai lungim rațiile – l-am trimis pe Marcel în oraş să afle noutăți. Lipsi mai mult de-o oră şi când se întoarse am înțeles din privirea lui că veştile erau îngrijorătoare.

— Primarul şi funcționarii municipalității au plecat deja spre Chartres. De altfel au plecat toți funcționarii publici, cu bani, documente, hârtii, tot ceea ce nu trebuie să încapă pe mâna rebelilor. Şi-au luat şi familiile cu ei. Toți cei care au găsit un mijloc de transport au plecat.

Cuvintele lui mi-au provocat acelaşi sentiment de panică pe care-l mai avusesem în ’89. Atunci briganzii fuseseră o legendă. Acum ei erau o realitate şi se aflau la mai puțin de o jumătate de zi de Mans.

— Câte persoane încap în şaretă? l-am întrebat.

Marcel a clătinat din cap.

— Cetățeană, nu sunt nici douăzeci de minute de când am trecut pe la han. Nu era nimeni înăuntru şi grajdul era gol. Să scape el şi ai lui, ticălosul ăla de hangiu a luat şi calul şi şareta.

Disperată, m-am întors spre Edmé.

— Ce putem face?

Edmé şi-a încrucişat brațele şi m-a privit pătrunzător.

— Putem face doar un singur lucru. Rămânem aici şi luptăm.

Marcel şi-a umezit buzele. Nu ştiu care dintre noi era mai disperat. El sau eu.

— Când am trecut prin piaţa Halelor oamenii vorbeau că, dacă intră în oraş, briganzii nu le fac nimic celor care n-au opus rezistenţă. Nu le trebuie decât hrană, nimic altceva. Femeile şi copiii nu vor avea de suferit. Deşi s-ar putea să-i ia pe bărbaţi şi să-i spânzure pe toţi până la unul.

Şi eu şi Edmé am înţeles ce dorea Marcel. Să-l lăsăm să plece. Era în stare să scape de unul singur, mergând pe jos. Dacă rămânea cu noi ar fi putut fi ucis.

— Cum doreşti, cetăţene. Oricum, asta nu e casa ta. E de datoria cetăţenei Duval, nu a mea, să-ţi spună ce ai de făcut.

M-am gândit la familia care-l aştepta la Chesne-Bidault şi nu am avut inima să-i spun să stea, deşi asta însemna că rămâneam complet fără apărare.

— Du-te iute, Marcel. Dacă ajungi cu bine acasă... Ştii ce să le spui. Poftim, ia flinta mea.

Marcel scutură din cap.

— Mă mişc mai repede fără ea, cetăţeană, răspunse el, se aplecă adânc în faţa mea şi dispăru în secunda următoare.

Pe când zăvora uşa, Edmé comentă:

— Voia să spună că fuge mai repede. Toţi muncitorii de la atelier sunt aşa de fricoşi? Dacă da, înseamnă că lucrurile s-au schimbat. Sophie, ştii să tragi cu puşca?

— Nu, i-am răspuns cu toată sinceritatea.

— Atunci am să ţin una din flinte ca rezervă. Émile este destul de mare să folosească pistolul.

Îşi strigă nepotul.

Mintea mea trecea printr-una din acele stări aberante, când tot ce se petrece în jurul tău pare ireal şi ai senzaţia că te mişti într-un vis. O urmăream pe Edmé cum îl posta pe Émile, cu un pistol încărcat, la una din ferestrele de la etaj, iar ea, cu cele două flinte alături, se aşeza la fereastra de la camera alăturată. Marie, băieţii mai mici şi chiriaşele se încuiaseră în camera acestora

din urmă, aflată undeva în spatele casei. Fereastra camerei dădea spre nişte acoperişuri, nu spre stradă. Era locul cel mai sigur.

— Dacă sparg uşa, putem apăra scările, zise Edmé.

Era momentul când, la Chesne-Bidault, doamna Verdelet o lua pe Zoë Suzanne din leagăn, o aşeza în scaunul ei înalt, din bucătărie şi-i dădea gustarea de dimineaţă. Jacques Duval se ducea, poate, până la Mondoubleau să vadă ce se mai întâmplă şi François muncea, alături de cei câţiva lucrători rămaşi la atelier.

Puţin înainte de amiază am coborât la bucătărie şi am pregătit o gustare, pe care am dus-o celor încuiaţi în camera din dos. Trăseseră patul lângă perete, să facă mai mult loc pentru joaca copiilor. Marie cârpea ciorapii băieţilor. Văduva citea şi fata ei înşira nişte mărgele pe aţă, spre marea încântare a celui mai mic dintre fraţi. Calmul acestei scene domestice şi liniştea neobişnuită m-au şocat mai tare decât dacă i-aş fi găsit pe copii cu ochii în lacrimi şi pe ceilalţi tremurând de frică.

Le-am lăsat mâncarea şi am încuiat uşa. Apoi am luat un castron cu supă şi o jumătate de pâine şi i le-am dus lui Émile, care le-a înghiţit ca un lihnit de foame.

— Când vin briganzii? Vreau să trag cu pistolul.

Dintr-odată m-am trezit din acea stare de vis care mă stăpânise în ultimele ore. Tot ce se întâmpla era adevărat. Edmé s-a întors de la fereastră şi m-a privit.

— Nu vreau să mănânc nimic. Nu-mi este foame.

Afară ploua într-una.

Şaisprezece

Mă aşezasem în capătul scărilor, cu fruntea sprijinită de balustradă, când l-am auzit pe Émile strigând:

— În stradă sunt nişte oameni cu o înfăţişare cam dubioasă. Unii arată ca nişte ţărani, cu saboţi în picioare şi o mulţime de femei, una cu un copil. Cred că s-au rătăcit.

Aţipisem, însă cuvintele lui m-au trezit brusc. Am auzit-o pe Edmé cum se căznea să manevreze flinta şi-am fugit în încăperea lui Émile, să privesc în stradă, printre crăpăturile oblonului. I-am recunoscut de cum i-am văzut. Rebelii intraseră în oraş. Cei care treceau pe strada noastră erau un grup izolat şi cercetau, rând pe rând, ferestrele caselor, în speranţa de a descoperi un semn de viaţă.

Instinctiv, l-am tras pe Émile de la fereastră.

— Stai cuminte, nu-i lăsa să te vadă.

La început m-a privit nedumerit, apoi a înţeles.

— Zdrenţăroşii ăia sunt briganzii?

— Da. Poate o să se îndepărteze. Nu te mişca.

Edmé s-a furişat până la noi. Îşi luase şi flinta. Ne-am înţeles fără vorbe, doar din priviri.

— Nu trag decât dacă suntem atacaţi.

Stăteam toţi trei, unul lângă altul, uitându-ne în stradă. Primul grup se îndepărtase, însă veneau mereu alţii, douăzeci, treizeci, patruzeci. Émile îi număra în şoaptă. Nu mergeau în cadenţă, nu erau aşezaţi într-o anumită ordine, aşadar nu erau armata propriu-zisă, care ar fi pornit-o pe străzile principale, până la piaţa Halles. Ce vedeam noi era gloata care mergea în urmă.

Numărul lor creştea, mai mulţi bărbaţi decât femei, înarmaţi cu puşti şi cu furci, unii desculţi, marea

majoritate în saboți. Cei teferi îi susțineau pe cei răniți. Aproape toți erau în zdrențe, vlăguiți, istoviți şi albi la față, uzi leoarcă şi murdari de noroi.

Nu ştiu la ce ne aşteptasem. Poate la răpăit de tobe, focuri de armă, strigăte, cântece, o intrare triumfală a unei armate victorioase. Şi nu era decât tăcerea, clămpănitul surd al saboților pe lespezile străzii şi tăcerea. Tăcerea era mai cumplită decât toate.

— Ce caută? Încotro se duc? întrebă Émile încet.

N-am putut să-i răspundem. Nu exista un răspuns. Asemeni unor stafii, treceau pe sub fereastra noastră şi dispăreau în lungul străzii, iar în locul lor apăreau mereu alții, uneori vedeai grupuri de femei, printre care erau şi copii care scânceau.

— Nu găseşti în tot oraşul hrană cât să-i sature pe toți.

Atunci am văzut că pusese arma deoparte, sprijinită de perete. Pendula de la intrare bătea ora patru.

— Curând se întunecă. Unde se vor duce? spuse Edmé.

Deodată am auzit strigăte şi tropăit de cai, iar pe stradă s-a ivit un mic detaşament de cavalerie, condus de un ofițer. Purta la pălărie mult hulita cocardă albă şi era încins cu o eşarfă de aceeaşi culoare, iar într-o mână ținea sabia, pe care o agita în aer. Urlând, a dat un ordin gloatei de nenorociți, care s-au întors spre el şi-l priveau ca hipnotizați. Probabil le vorbise în dialect, căci n-am priceput o iotă, însă după felul cum arăta cu vârful sabiei, ne-am dat seama că-i mâna spre casele de pe partea cealaltă a străzii.

Unii dintre ei, buimaci dar ascultători, au început să bată pe la uşi. Dar nu la uşa noastră. Un alt detaşament de bărbați, înarmați dar umblând pe jos, a apărut pe stradă. Când i-a văzut, ofițerul călare le-a strigat un ordin, iar ei s-au îndreptat spre case şi, dându-i la o parte pe vagabonzi, au început să bată cu pumnii în uşile ferecate. Am auzit bătăi şi-n uşa noastră.

Apoi, ofițerul s-a ridicat în scări şi a răcnit ca să-l

putem auzi cu toții:

— Cei care ne deschid nu vor păți absolut nimic. Suntem cam optzeci de mii, aici în oraş, şi ne trebuie hrană şi adăpost. Cât despre cei care nu ne deschid, vom însemna uşile şi, în mai puțin de o oră, vom da foc caselor. Hotărâți singuri.

S-a oprit în loc, apoi le-a făcut un semn soldaților călare şi au plecat, în tropot de copite, în josul străzii. Restul soldaților şi țăranii au continuat să bată pe la uşile caselor.

— Ce facem? întrebă Edmé.

Reintrase în rolul surorii mai mici. Priveam atent casele de vizavi. Un vecin deschisese uşa şi trei răniți erau duşi înăuntru. S-a mai deschis o uşă. Unul din soldații înarmați a început să strige la o femeie cu doi copii şi i-a făcut semn să intre.

— Dacă nu deschidem, se vor întoarce, vor însemna uşa şi vor da foc casei, i-am spus lui Edmé.

— Poate doar ne-au amenințat. N-au să-şi piardă timpul însemnând casele din împrejurimi.

Am stat şi am aşteptat. Pe stradă continua să se reverse mulțimea tot mai numeroasă, iar de la trecerea ofițerului, ce dăduse ordin ca oamenii să bată pe la uşi, liniştea se spărsese. Îi auzeam cum, încă nedumeriți, se strigau unii pe alții, şi întunericul devenea tot mai adânc.

— Mă duc până jos. Mă duc şi deschid uşa, am spus.

Sora şi nepotul meu au rămas tăcuți. Am coborât şi-am tras zăvorul. Erau vreo şase-şapte, toți țărani după înfățişare, plus trei femei cu copii de mână şi o femeie cu un copil în brațe. Un bărbat avea o flintă, restul erau înarmați cu furci. Cel cu flinta mi-a pus o întrebare, dar cu un accent atât de pronunțat încât abia am putut să-l înțeleg, dar am distins cuvântul „camere”. Poate voia să ştie câte camere avea casa?

— Şase, avem şase odăi la etaj şi două la parter. În total opt.

Am ridicat opt degete. Parcă aş fi fost un hangiu

care-ncerca să-şi atragă muşterii.

— Intraţi... intraţi... strigă bărbatul la cei din jurul lui, mânându-i înăuntru.

Femeile şi ceilalţi ţărani intrară în casă pe rând. În urma lor venea un bărbat ce părea că are un picior amputat de la genunchi; îl cărau alţi doi ţărani, care arătau aproape tot atât de jalnic ca şi rănitul.

Împingându-i cu flinta, ca pe nişte animale, bărbatul zise:

— Aşa... Aşa...

Îi duse până în salon, îmbrâncindu-i şi în mica bibliotecă de alături.

— Îşi găsesc ei un culcuş; le trebuie cearşafuri...

Am înţeles ce voia să spună mai curând din felul cum gesticula; a dus mâna la gură şi-a început să se frece pe burtă.

— Le e foame. Hămesiţi. Foamea şi boala... Toată ziua pe drum. Nu bine. Toţi obosiţi.

A făcut o grimasă şi-am văzut că-i lipseau dinţii.

Cei doi camarazi îl ajutau pe bărbatul rănit la picior să se întindă pe canapeaua lui Marie. Femeile trecuseră pe lângă mine şi intraseră în bucătărie, unde începură să deschidă dulapurile.

— Asta-i tot... asta-i tot... În scurt timp va veni cineva să îngrijească rănitul.

Ieşi în stradă, trântind uşa în urma lui.

Edmé şi Émile coborâră şi ei.

— Câţi sunt? mă întrebă ea.

— Nu ştiu. Nu i-am numărat.

Ne-am uitat în salon şi am constatat că erau mai mulţi decât crezusem: opt bărbaţi – între care cel rănit la picior şi alţi doi care păreau bolnavi. Unul din ei se ţinea cu mâinile de burtă şi voma. Emana o duhoare înfiorătoare

— Ce are? O să moară? întrebă Edmé.

Celălalt bolnav a ridicat capul şi ne-a privit fix.

— E din cauza bolii. Jumătate din efectiv e bolnav. Ne-am îmbolnăvit când eram în nord, în Normandia.

Ne-a otrăvit mâncarea şi băutura de acolo, zise omul.

Părea mai educat decât ceilalți şi vorbea într-o franceză inteligibilă.

— E dizenterie. Ne-a spus nouă Pierre, mă anunță Edmé.

I-am aruncat o privire înspăimântată.

— Va trebui să-i cazăm într-o cameră separată. Cel mai bine ar fi să se ducă în camera băieților, de la etaj, am spus.

M-am aplecat spre bărbatul care vorbea franceza ceva mai bine.

— Veniți după mine. O să aveți camera voastră.

Aveam din nou senzația că semăn cu un hangiu şi simțeam cum mă umflă râsul, dar mi-am revenit de cum am văzut în ce hal era bolnavul de dizenterie, pe care camaradul lui îl ajuta să se ridice de pe duşumea. Nefericitul stătea acolo, în propriile excremente, incapabil să se ridice.

— Degeaba, tot nu e în stare să se mişte. Dacă am putea sta în odaia aia, zise bărbatul, arătând cu capul spre biblioteca lui Pierre şi târându-l pe bolnav într-acolo.

— Adu o saltea. E musai să se-ntindă pe o saltea. La fel şi celălalt. Adu două saltele, pentru amândoi, i-am spus lui Edmé.

Îmi făceam socoteala că bolnavul ar fi trebuit dezbrăcat şi înfăşurat în cearşafuri. Hainele trebuiau arse...

Am intrat în bucătărie, unde am văzut că toate dulapurile fuseseră deschise şi fiecare sertar întors pe dos, iar proviziile pe care le mai aveam tronau acum în mijlocul mesei. Două femei tăiau pâinea, înfulecând din ea cu lăcomie şi hrănindu-i pe copii. Lângă plită, a treia femeie alăpta în vreme ce mesteca în supa care mai rămăsese. Nici nu m-au băgat în seamă şi au continuat să vorbească în dialectul lor.

Am luat nişte cârpe, o căldare cu apă şi m-am dus în salon să curăț mizeria lăsată de bietul bolnav. Bărbatul

rănit la picior începuse să geamă; vedeam sângele gâlgâind de sub bandaje. Nimeni n-avea grijă de el. Tovarăşii lui intraseră în bucătărie, căutând de-ale gurii, şi-i auzeam cum înjurau femeile fiindcă porniseră deja să mănânce.

Se auzeau bufnituri în uşa camerei din spatele casei şi i-am spus lui Émile s-o roage pe maică-sa să-i potolească pe copii; casa se umpluse de rebelii fugari, care răniţi, care bolnavi. Émile se întoarse în mare grabă.

— Băieţilor le este foame, vor să coboare la cină, mă anunţă el.

— Spune-le că n-a mai rămas nimic de mâncare. Fugarii au luat tot, i-am spus, în vreme ce storceam cârpele murdare.

S-au auzit bubuituri în uşa de la intrare şi m-am gândit că era omul cu flinta, care venise să vadă cum le merge prietenilor lui. Dar când Edmé a deschis, au dat buzna în casă alţi şase fugari, ceva mai bine îmbrăcaţi decât primii; între ei se afla şi un preot.

— Câţi sunt în casă? întrebă preotul.

Avea pe piept însemnul Sfintei Inimi, şi pistolul îndesat la brâu, lângă mătănii.

Cu ochii închişi am început să număr în gând.

— Cam douăzeci şi patru. Dacă ne punem şi pe noi la socoteală. Unii din ei sunt bolnavi.

— De dizenterie? întrebă preotul.

— Doi au dizenterie, al treilea este grav rănit la un picior.

S-a întors spre femeia de lângă el, care, de cum intrase, îşi acoperise nasul cu o batistă Era îmbrăcată cu o rochie de un verde ţipător, peste care purta o pelerină militară, iar părul zulufat era acoperit de o pălărie cu pene.

— Şi în casa asta sunt bolnavi, dar peste tot este la fel. Casa, însă, arată destul de curată, comentă preotul.

Femeia ridică din umeri.

— Trebuie să dorm undeva, într-o cameră cu un pat.

Bolnavii pot să stea laolaltă, într-o singură cameră.

— Nu aveți la etaj o odaie pentru această doamnă? se interesă preotul.

Am văzut că Edmé privea fix la însemnul sacru de pe pieptul lui.

— Ba da. Mergeți până sus s-o vedeți, răspunse ea.

Femeia şi preotul urcară scările. Ceilalți patru bărbați intraseră în bucătărie. În salon, rănitul începuse să urle de durere. După câteva clipe, preotul se întoarse.

— Doamna rămâne. Este foarte obosită şi înfometată. Te rog să-i duci imediat ceva de mâncare.

— Bucatele s-au isprăvit. Oamenii dumitale sunt în bucătărie şi înfulecă tot ce mai găsesc.

Plescăind nervos din buze, preotul se repezi spre bucătărie. Scandalul încetă. Nu auzeam decât vocea mânioasă a preotului.

— Îi amenință cu Gheena, îmi spuse Edmé pe şoptite.

Înjurăturile se transformară în incantație religioasă. Toți murmurau Ave Maria, femeile ceva mai tare decât ceilalți. Preotul reveni în holul de la intrare. Şi el arăta lihnit de foame, dar nu se atinsese de mâncare.

Mă fixă cu privirea, apoi mă întrebă dintr-odată:

— Unde sunt răniții?

L-am condus în salon.

— Aici e cel rănit, mai sunt doi bolnavi de dizenterie în camera alăturată.

Preotul scoase mătăniile de la brâu şi intră, bodogănind, în salon. Privi o clipă bandajul plin de sânge al rănitului, dar nici nu se aplecă să vadă rana, nici nu-i atinse bandajele. Apropie mătăniile de buzele rănitului, rostind: Misereatur vestri omnipotens Deus[6].

Am închis uşa salonului şi i-am lăsat singuri.

Auzeam cum, în camera de la etaj, noua locatară se învârtea încoace şi-ncolo. Am urcat scările şi am intrat. Femeia deschisese larg uşile şifonierului şi aruncase pe duşumea straiele Mariei. Printre ele era şi un şal foarte

[6] Mila Domnului atotputernic cu voi.

frumos, primit în dar de la mama. Femeia şi-l înfăşurase în jurul umerilor.

— Grăbeşte-te cu masa. N-am chef s-aştept toată noaptea, mă anunţă ea.

Nu s-a ostenit să vadă cine intrase.

— Zi mersi dacă mai găseşti ceva de mâncare. Femeile care-au venit înaintea ta au mâncat aproape tot, i-am răspuns.

La auzul unei voci necunoscute, s-a întors şi m-a privit. Deşi era frumoasă, avea ceva neplăcut în înfăţişare şi nu arăta deloc a ţărancă.

— Ai grijă cum îmi vorbeşti. Dacă spun o vorbă, oamenii mei te vor biciui pentru insolenţă.

N-am mai spus nimic. Am ieşit şi-am închis uşa. De oameni de teapa ei avea grijă Comitetul Salvării Publice din Paris; îi strângea şi-i trimitea la Conciergerie, închisoarea de lângă Palatul de Justiţie, de unde ajungeau pe eşafod. Fiind probabil nevasta sau ibovnica unuia din ofiţerii rebeli, se credea o persoană importantă. Pe mine nu mă impresiona. În timp ce coboram scările, una din ţărănci a trecut pe lângă mine, ducând sus o tavă cu mâncare.

— Nu merită să faci aşa ceva.

Femeia m-a privit surprinsă.

Când am intrat în salon, l-am găsit pe bărbatul rănit plângând pe înfundate. Sângele trecuse prin bandaje şi se îmbibase în stofa canapelei. Cineva închisese uşa de la camera unde se aflau bolnavii. Preotul plecase.

În hol apăru Edmé.

— Am uitat de vin, zise ea.

— Vin? Care vin? am întrebat-o.

— Vinul lui Pierre. Erau vreo douăsprezece sticle în pivniţă. Ţăranii au dat peste ele. Le-au adus pe toate pe masa din bucătărie şi în loc să le destupe le sparg gâtul, pur şi simplu.

Émile se strecurase pe lângă mine şi asculta la uşa de la camera alăturată.

— Cred că unul din ei trage să moară. Se aud nişte

gemete ciudate. Deschid să văd ce se întâmplă?

Am simțit, dintr-odată, cum totul ne copleşeşte. Timpul şi timpurile. Străduniile noastre erau inutile. Mă lăsau puterile.

— Să mergem într-una din camerele de la etaj şi să ne încuiem acolo, am spus. Cum ieşeam din salon, rănitul începu să geamă. Nu-l auzea nimeni. Toți erau în bucătărie, cântau şi râdeau; pe când încuiam uşa camerei lui Edmé, se auzi zgomot de sticle sparte.

Nu ştiu cum am reuşit să dormim în noaptea aceea, căci pierdusem noțiunea timpului şi ne trezeau mereu zgomotele din camerele vecine sau plânsetele – poate ale copiilor noştri, poate ale refugiaților, cine putea şti? Émile se văita că îi este foame, deşi mâncase bine la prânz. Eu şi Edmé nu mai pusesem nimic în gură de dimineață.

Probabil că adormisem profund, toți trei, spre dimineață, fiindcă pe la şapte ne-am trezit în dangătul clopotelor de la catedrală. Émile a sărit din pat şi s-a repezit să deschidă obloanele. Clopotele răsunau ca-n ziua de Paşti.

— Sunt preoții rebeli. Vor să țină o slujbă, în catedrală, în cinstea intrării lor în oraş. Sta-le-ar cântatu-n gât, bombăni Edmé.

Afară ploaia contenise. Un soare trist şi nehotărât încerca să se arate pe cerul spălăcit.

— Nu e nimeni pe stradă. Toate casele de vizavi au obloanele trase. Cobor să văd ce se-ntâmplă?

— Nu, Edmé. Lasă, mă duc eu.

Mi-am netezit părul, mi-am aranjat hainele şi-am descuiat uşa. În toată casa era linişte; numai din camera alăturată răzbăteau nişte sforăituri crunte. Uşa era întredeschisă. M-am uitat înăuntru. Femeia cu copilul dormea pe pat; lângă ea se afla un bărbat. Un copil era lungit pe jos.

M-am furişat pe scări şi am ajuns în salon. Aici era o dezordine de nedescris: bărbații zăceau care-ncotro, iar pe jos vedeai numai sticle sparte. Rănitul cu piciorul

amputat era întins, de-a curmezişul, pe canapea, cu mâinile deasupra capului. Respira profund şi, din când în când, sforăia. Era probabil în stare de inconştienţă. Uşa de la bibliotecă era închisă, iar din cauza celor adormiţi pe jos, nu aveam cum să văd ce fac bolnavii de dizenterie.

Aceeaşi debandadă domnea şi în bucătărie. Peste tot numai mizerie, toate făcute fărâme, sticle sparte, vin vărsat, resturi de hrană alterată. Şi aici dormeau pe jos patru persoane, între care o femeie cu un copil adormit pe genunchi. Niciunul nu s-a trezit când am intrat şi am avut senzaţia că nu aveau să se mişte de acolo toată ziua. Dintr-o privire mi-am dat seama că nici în bucătărie nici în cămară nu mai rămăsese un strop de mâncare.

Odată demult, când eram copii, la Vibraye venise o menajerie ambulantă şi tata ne-a dus să vedem animalele. Erau închise în cuşti şi, după ce le-am privit câtva timp, am plecat de acolo din cauza mirosului insuportabil. În bucătărie plutea, acum, aceeaşi duhoare. Am revenit la etaj, le-am făcut semn lui Émile şi Edmé să mă urmeze şi am mers în spatele casei, să vedem ce făceau Marie şi ceilalţi. I-am găsit înnebuniţi de spaimă, neştiind ce se întâmplase cu noi. Copiii nu mai aveau astâmpăr şi scânceau, cerând de mâncare, iar câinele se zbătea să iasă afară.

— Mă duc eu cu câinele. Toţi dorm. N-o să se lege nimeni de mine, zise Émile.

Edmé clătină din cap şi am înţeles la ce se gândea. Dacă lăsam câinele liber pe stradă, numai o secundă, cineva putea să-l găsească bun de mâncat. Cămara noastră se golise, ca atâtea alte cămări din oraş. În Mans erau cam 80.000 de rebeli, care trebuiau hrăniţi...

— Ai ceva de mâncare să le dai copiilor? am întrebat-o pe Marie.

Mai avea patru pâini, nişte mere şi o ulcică cu lapte prins. Văduva scoase trei borcane cu gem de coacăze. Aveau suficientă apă pentru cafea şi cu asta trebuiau să

se declare mulţumiţi. Erau încă destule lemne pentru foc.

Am băut nişte cafea, ştiind prea bine că s-ar fi putut să nu mai apucăm să mâncăm şi altceva toată ziua, apoi am încuiat uşa şi ne-am întors în camera noastră. Am stat acolo toată dimineaţa, făcând de pază, pe rând, lângă fereastră şi pe la prânz Émile, căruia îi venise rândul, ne anunţă că se vede mişcare în casa de vizavi. Au apărut doi ţărani, s-au dezmorţit, apoi au mai ieşit încă doi, au discutat ceva în pragul casei şi au luat-o în susul străzii.

Şi în casa noastră se auzi mişcare. Uşa de jos s-a deschis şi doi din „chiriaşii" noştri au ieşit în stradă, împreună cu femeia şi copilul care dormiseră în bucătărie. Au pornit şi ei în aceeaşi direcţie.

— Le e foame. Au pornit să caute de-ale gurii, opină Émile.

— Parcă am urmări o piesă de teatru, căreia nu-i cunoaştem sfârşitul. O piesă în care actorii nu se mai prefac, ci joacă pe viu, zise Edmé.

Deodată am văzut o trăsură, iar pe capră un bărbat în uniformă, purtând cocarda albă. Trăsura se opri în faţa casei noastre.

— E preotul de aseară. Umblă cu trăsura, nu cumva să-l doară picioarele, izbucni Edmé.

Într-adevăr, din trăsură coborî preotul şi ciocăni la uşa noastră. Cineva i-a deschis uşa şi l-a poftit înăuntru. S-a făcut apoi rumoare şi, puţin timp după aceea, am auzit paşi pe scări şi bătăi în uşa camerei din capătul palierului. Camera lui Pierre şi a Mariei, unde locuia acum femeia cu rochie verde.

— Ce caută acolo? întrebă Émile.

Edmé mormăi ceva iar Émile, nemaiputându-se stăpâni îşi băgă un pumn în gură.

După cinci minute, obloanele de la cameră fură date de perete şi preotul începu să-i strige ceva soldatului în uniformă. Acesta îi răspunse şi, în sfârşit, de undeva de jos, apăru un ţăran care se duse să ţină hăţurile;

soldatul intră în casă şi urcă scările.

— Chiar se duc amândoi? icni Émile, abia reţinându-şi uimirea.

Am auzit nişte bufnituri şi zdroncăneli, ca şi cum un corp ar fi fost târât pe duşumea. La scurtă vreme, am văzut, de la fereastră, cum preotul, soldatul şi un ţăran, cărau dulapul cu haine al Mariei şi-l suiau în trăsură.

— Nu... nu se poate... nu se poate, suspină Edmé.

Am strâns-o de încheietura mâinii.

— Stai liniştită. Tot nu putem face nimic.

Acum, femeia în rochie verde arunca pe fereastră lucrurile Mariei, pantofi, o capă de blană, câteva rochii şi, cum nu se mulţumise cu atât, mai adăugă păturile de pe pat şi o cuvertură vătuită, primită de Pierre şi Marie ca dar de nuntă. Cum femeia nu mai găsi nimic care să-i placă, o auzirăm coborând scările; ieşi în stradă şi începu să discute cu preotul şi soldatul. Avea o voce sonoră şi nu era greu să înţelegi ce spune.

— Dacă prinţul Tallemont este de părere să evacuăm oraşul, fii sigur că aşa vom face.

O vreme am asistat la o discuţie aprinsă între ei, apoi femeia şi preotul s-au urcat în trăsură, soldatul s-a suit pe capră, a luat hăţurile şi duşi au fost.

— Preotul nu s-a sinchisit nici de răniţi nici de bolnavii de dizenterie. A avut o singură grijă – să-i dea femeii hainele de la mama.

Ţăranii se dezmeticiseră din somnul beţiei şi probabil că exemplul preotului le dăduse curaj, căci la parter se pornise un tărăboi de nedescris, toţi alergau încoace şi-ncolo, în salon, în bucătărie, în sus şi-n jos pe scări, cărând tot felul de lucruri în stradă – cratiţe, oale şi haine de-ale lui Pierre, luate din dulapul din vestibul.

Mi-a revenit brusc în memorie imaginea muncitorilor de la Chesne-Bidault, pe vremea când porneau în celebrele razii, la Authon şi St. Avit. Ceea ce li se întâmplase atunci altora ni se întâmpla şi nouă acum.

„Dar sunt sigură că lucrurile nu se petreceau aşa. Michel şi tovarăşii lui procedau cu totul altfel”, îmi

spuneam în sinea mea.

Poate situația era, atunci, cu totul alta. Sau poate, într-adevăr, nu exista nicio deosebire între „atunci” şi „acum”. Şi atunci erau femei şi copii care urmăreau, de la ferestrele castelului Charbonnière, Garda Națională, la fel cum, astăzi, îi pândeam noi pe rebeli.

— N-am ce să le fac. Mai bine nici nu ne mai uităm, i-am spus lui Edmé.

— Nu pot să nu mă uit. Şi cu cât privesc mai mult, cu atât îi urăsc mai tare. Nu credeam că sunt capabilă de atâta ură, îmi replică Edmé.

Continuă să se uite țintă pe fereastră, iar Émile vocifera, când nedumerit, când furios, ori de câte ori recunoştea, în stradă, obiecte luate din gospodăria noastră.

— Uite pendula cu muzică din salon. Şi undița tatei – ce-ar putea să facă cu ea? Au smuls perdelele de la fereastră, le-au pus grămadă şi femeia cu cei doi copii l-a pus pe unul din bărbați să le care în spinare. De ce nu putem să tragem în ei?

— Fiindcă sunt prea mulți. Fiindcă, cel puțin de data asta, soarta ține cu ei, îl lămuri Edmé.

Am văzut că se uita la cele două flinte, rămase în acelaşi colț al camerei şi mi-am dat seama cât de mult o costa să nu se atingă de ele.

— Au luat tot. Femeia l-a găsit pe Dada în dulapul de sub scară şi l-a dat copilului, ne anunță Émile, iar ochii i se umplură de lacrimi.

Dada era un cal de lemn; timp de treisprezece ani fusese jucăria preferată a lui Émile şi acum ajunsese în patrimoniul fratelui mai mic. Ceasuri, haine, aşternuturi, acceptasem cu resemnare înstrăinarea lor, însă furtul lui Dada a fost ultima insultă.

— Stai aici. Ți-l aduc înapoi.

Am descuiat uşa şi am alergat în stradă după femeia cu copilul. Nici Edmé, nici Émile nu-mi spuseseră că țăranii îngrămădiseră prada într-o căruță în care se suiseră şi ei, fiind tocmai pe punctul de a pleca. În

căruță era şi femeia cu copilul, care strângea în brațe pe Dada.

— Nu contează că ați luat lucruri din casă. Dar calul este al copiilor.

M-au privit înmărmuriți. Nu cred că înțeleseseră despre ce era vorba. Femeia a început să-şi dea coate cu ceilalți, izbucnind într-un râs prostesc. A strigat ceva, şi toți au început să râdă. N-am înțeles un cuvânt.

— Îi găsesc copilului altă jucărie dacă ne înapoiezi calul, am insistat.

Atunci, cel care era pe post de vizitiu a plesnit din bici, şfichiuindu-mi obrazul. Şocul durerii m-a făcut să țip şi să mă retrag câțiva paşi, timp în care țăranii plecaseră deja. Am auzit cum se deschide fereastra de la etaj şi Edmé mi-a strigat cu glasul sugrumat, aproape de nerecunoscut:

— Îi omor pentru asta... îi omor!

— Nu, nu trage... nu trage, te vor ucide, am început să strig.

Am alergat pe scări, m-am repezit în cameră şi am auzit împuşcătura. Bineînțeles că nu-i nimerise, iar plumbul lovise o casă de la capătul străzii. Surprinşi, țăranii se uitară în sus şi de jur-împrejur, apoi îşi continuară drumul, dispărând după colțul străzii. Nu văzuseră de unde se trăsese.

— Ți-ai ieşit din minți. Dacă te-ar fi văzut ar fi chemat soldații şi ne-ar fi împuşcat pe toți.

— Păcat că n-au făcut-o... păcat că n-au făcut-o, se tângui Edmé.

M-am privit în oglinda de pe perete. Pe locul unde mă loviseră cu biciul îmi apăruse o vânătaie mare, care sângera. Nu mă durea foarte tare, însă aveam o stare de leşin, din cauza şocului prin care trecusem. Mi-am pus o batistă pe obraz şi, tremurând toată, m-am aşezat pe pat.

— Te-ai rănit? întrebă Edmé.

— Nu, nu asta e problema, i-am răspuns.

Problema era cum reacționau semenii noştri. Omul

acela, care nu mă văzuse în viaţa lui, mă lovise cu biciul peste faţă... Edmé, care pusese mâna pe armă şi trăsese la întâmplare. Comportamentul mulţimii în faţa mănăstirii St. Vincent, în '89... Masacrarea celor doi, la Ballon...

— Mă duc până jos, să văd ce mai e, zise Edmé.

Am rămas pe pat, ţinând încă batista pe faţă.

Când s-a întors, urmată de Émile – pe care nici nu-l văzusem când dispăruse – Edmé mi-a spus că rănitul delira, gemând şi smulgându-şi bandajele de la picior.

— Peste tot e plin de sânge, pe canapea, pe jos, îmi spuse Émile.

— O să moară, dacă nu-l vede un doctor, adăugă Edmé.

M-am uitat ţintă la ea.

— Poate ar trebui să încercăm să-i curăţăm rana?

— Şi de ce-am face-o? Cu cât moare mai repede, cu atât mai bine. Un rebel mai puţin, replică Edmé.

Se instală din nou la fereastră.

Începusem să mă simt mai bine, aşa că am coborât să văd şi eu ce face rănitul. Salonul era pustiu, toţi ceilalţi plecaseră. Omul gemea şi bâiguia ceva, iar sângele se îmbibase în canapea şi se prelingea pe duşumea. M-am îndreptat spre camera alăturată şi am deschis uşa. Duhoarea insuportabilă, te sufoca. Instinctiv, mi-am pus batista pe nas şi pe gură. Unul din bolnavi zăcea cu faţa în sus: era mort. Mi-am dat seama că murise fiindcă nu mai mişca. Celălalt, cel care avea o vorbă mai aleasă, ridică puţin capul de pe saltea.

— Prietenul meu s-a prăpădit. Curând am să mor şi eu. Dacă vrei, spune-i preotului să vină...

Am ieşit şi am închis uşa. Ajunsă în salon, am privit mai atentă la bandajele rănitului. Dacă le îndepărtam şi-i puneam, în loc, nişte cârpe curate, poate opream hemoragia. Ar fi trebuit să prevăd că rebelii goliseră şi dulapul cu rufărie. Nu mai rămăsese nimic înăuntru. În camera de la etaj am găsit o fustă albă aruncată la întâmplare de femeia în rochie verde. Am făcut-o fâşii,

s-o folosesc ca bandaj.

Încercând să desfac vechile bandaje, am constatat că se lipiseră de rana deschisă; începuse să mi se facă greață și, cum nu mai eram în stare să tai bandajele însângerate, le-am întrebuințat pe cele curate pe deasupra. În nepriceperea mea, mi se părea că așa era mai igienic și mai bine. Am încercat să-i dau un pahar cu apă, însă în delirul său, rănitul mi-a dat peste mână.

„Trebuie să găsim un preot. E tot ce putem face pentru ei. Să găsim un preot", îmi repetam în gând.

Edmé și Émile stăteau tot în camera unde-i lăsasem, iar ceilalți rămaseseră încuiați în încăperea din spatele casei. Dispăruse orice urmă de normalitate – nu știam nici măcar ce oră este. Am ieșit în stradă să caut un preot. Primul peste care am dat era atât de grăbit să ajungă la o întrunire a șefilor rebelilor, că după ce m-a binecuvântat, și-a exprimat regretele și și-a văzut de drum. Am găsit un alt preot și i-am explicat că este vorba de niște muribunzi.

— Sunt mii de muribunzi care vor să se împărtășească. Ai tăi trebuie să mai aștepte. Unde locuiești?

I-am dat adresa. Preotul și-a văzut de drum.

Curiozitatea – și faptul că puteam trece neobservată – m-au împins să merg până la primărie, unde, așa cum mă așteptam, rebelii făceau exact ceea ce făcuseră și în casa noastră. Aruncau totul pe ferestre, doar de dragul de a distruge. Mese, scaune, covoare, toate erau arse într-un foc uriaș, aprins în fața clădirii.

Mulțimea adunată depășea, cu mult, tot ce văzusem la Paris, înainte și după '89. Se adunaseră țărani desculți, cu saboții atârnați cu o sfoară pe după gât și cu femeile care se agățau de ei, soldați purtând cocarde albe, fostele aristocrate îmbrăcate în mantale militare, cu pălării enorme pe cap, de sub care atârnau șuvițele de păr cârlionțat. Ai fi zis că e un bal mascat, cum se făceau pe vremuri, sau o scenă dintr-o operă. Dacă n-aș fi știut de unde vin, n-aș fi bănuit că luptau să se

întoarcă în Normandia, la casele lor, şi aş fi crezut că se îmbrăcaseră anume pentru această ocazie.

Deodată, au apărut în mijlocul lor doi din conducători, iar mulţimea le-a făcut loc să treacă. Erau nişte apariţii incredibile, asemeni personajelor din cărţile de istorie, încinşi cu eşarfe late şi cu pene albe fluturând la pălărie, stil Henric al IV-lea. Aveau pantaloni de culoarea pielii de căprioară, cizme înalte şi săbii încovoiate, ca nişte iatagane. Nu era de mirare că ţăranii din jurul meu au făcut o plecăciune, închinându-se când i-au văzut.

— E prinţul Tallemont. El vrea să ne îndreptăm spre Paris, spuse o femeie de lângă mine.

Mergeam înainte, căutând un preot pentru muribunzii mei, însă pretutindeni, lumea îngrămădea, pe cai şi în căruţe, tot ce furase din case şi de prin magazine, iar la întrebarea mea toţi se eschivau, repetându-mi cuvintele celui de al doilea preot, că mulţi trăgeau să moară, că nu era timp să te ocupi de toţi, că, oricum, oraşul avea să fie evacuat a doua zi.

În sfârşit, aveam o speranţă, chiar dacă însemna că rămâneam cu cele două victime. M-am întors singură acasă şi-am început să aşteptăm, dar n-a mai venit nimeni, nici măcar ţăranii pe care îi găzduisem. Probabil că găsiseră un pat mai bun şi mâncare mai multă în altă parte. Când, puţin înainte de asfinţit, am intrat în salon, am văzut că bolnavul care ceruse un preot murise între timp. I-am acoperit pe amândoi şi am încuiat uşa. Rănitul încetase să delireze şi mă privea cu ochi goi; îmi ceru apă. L-am întrebat cum îi merge rana şi mi-a spus că durerile îl lăsaseră, în schimb avea crampe la stomac. Începu să se răsucească, de pe o parte pe alta, răpus de durere şi mi-am dat seama că avea dizenterie. Nu era nimic de făcut. Am stat puţin cu el, i-am lăsat apa alături, apoi am închis uşa şi am urcat la etaj.

Curând s-a lăsat întunericul. Se făcuse noapte. Nu s-a întâmplat nimic. N-a venit nimeni. A doua zi goarnele au sunat alarma, care s-a auzit în tot oraşul, şi am

alergat din nou la fereastră, deschizând larg obloanele, la fel cum făcusem cu o zi înainte, la auzul clopotelor.

— Sună adunarea... Ne lasă în pace... se duc! urlă Edmé.

Rebelii ieşeau în fugă din casele de vizavi, ţinând strâns armele, unii în picioarele goale. În depărtare se auzeau tunurile.

— Sunt ai noştri. Westermann şi armatele republicane, în sfârşit, spuse Edmé.

Abia l-am putut opri pe Émile, care voia să iasă, chiar atunci, în stradă.

— Încă n-au ajuns aici, Émile. S-ar putea să se dea lupte grele pe străzi. Nu ştiu cine va învinge, i-am spus.

— Pot măcar să-i ajut pe ai noştri să învingă, zise Edmé.

Luă flinta şi ochi cu multă atenţie. Dar de data asta ţinta fusese mai uşor de atins, căci trăsese într-un rebel care stătea în mijlocul drumului, neştiind încotro s-o apuce. Căzu pe loc, cu piciorul stâng zvârcolindu-se ca un iepure. Apoi înţepeni.

— L-am nimerit. L-am omorât, anunţă Edmé cu glas nesigur.

Toţi trei ne uitam ţintă la trupul încovoiat şi fără viaţă.

— Mai vine unul. Uite, iese pe uşă, trage-n el, ţipă Émile, ţopăind de pe un picior pe altul.

Edmé n-a făcut nicio mişcare. Rămăsese privind absentă pe fereastră... La auzul goarnei, rebelii începură să se reverse de prin case. Niciunul nu se sinchisi de bărbatul ucis de Edmé. Derutaţi, strigau unii la alţii şi încercau să afle în ce parte s-o ia.

L-am auzit pe unul din ei spunând:

— Albaştrii atacă oraşul. Albaştrii au cucerit podul.

Cuprinşi de panică, alergau în dezordine, spre partea opusă a străzii; apăruseră şi femei, unele cu copii după ele, alergând încolo şi-ncoace, ca nişte gâşte speriate. O femeie zări cadavrul. Se repezi la el şi-l întoarse cu faţa în sus.

— E Jean-Louis. A murit. L-au împuşcat.

Începu să strige, legănându-se înainte şi-napoi, iar copilul care era cu ea stătea cu degetul în gură, privind-o nemişcat. Un ţăran i-a luat pe amândoi de acolo, în protestele femeii, care se uita mereu peste umăr.

— Mă duc să le spun celorlalţi ce se întâmplă. Mă duc să le spun că tanti Edmé a împuşcat un brigand, spuse Émile plin de entuziasm.

Ieşi în fugă, strigând vestea cea mare. Edmé puse flinta la loc, lângă fereastră.

— Nu ştiu cum l-am nimerit tocmai pe omul acela. Nu făcea nimic rău. Dacă ar fi fost celălalt, care te-a biciuit... zise Edmé cu vocea tremurândă.

— Asta nu se întâmplă niciodată... Să-l pedepseşti pe cel care merită. De aceea nici n-are rost să încerci.

Am plecat de la fereastră şi m-am dus în salon. Rănitul căzuse de pe canapea. Mai respira. Încă nu murise.

Deasupra era un adevărat vacarm. Émile descuiase uşa şi le spusese tuturor că briganzii o luaseră la sănătoasa, iar Edmé omorâse un brigand, care acum zăcea în stradă. Băieţii voiau să-l vadă şi ei. Până şi câinele se năpusti pe scări, lătrând înnebunit să iasă afară.

— Nu, treceţi înapoi. Încă nu s-a terminat. Se dau lupte pe străzi, le-am spus hotărâtă.

Am văzut-o pe văduvă albindu-se la faţă când dădu cu ochii de rănit.

Am închis căţeaua în bucătărie, resturile şi mizeria dinăuntru aveau s-o liniştească. O auzeam pe Edmé cum încerca să-i convingă pe ceilalţi să se întoarcă în camera lor, până ce totul avea să se sfârşească.

Luptele au continuat tot restul zilei şi toată noaptea, iar a doua zi, pe la şapte, am auzit împuşcături şi tropotul cavaleriei în apropierea casei noastre.

Ne-am reîntors la fereastră, punctul nostru de observaţie, şi am văzut că rebelii se întorseseră pe strada noastră, dar nu ca învingători. Alergau să se salveze,

căutau un adăpost. Bărbaţi, femei, copii, cu fetele schimonosite de spaimă şi braţele larg deschise, alergau de-a lungul străzii, iar în urma lor veneau husarii noştri, cu săbiile scoase, semănând moarte în stânga şi-n dreapta, fără deosebire. Femeile ţipau, copiii, la fel, iar soldaţii noştri scoteau strigăte victorioase.

— Pe ei... pe ei... pe ei, strigă Edmé cu glas sălbatic, apoi înşfăcă puşca şi începu să tragă, la nimereală, în mulţimea care fugea. Un trup se prăbuşi şi fu călcat în picioare.

În urma husarilor veneau soldaţii Gărzii Naţionale, trăgând şi ei în mulţime, şi dintr-odată l-am văzut pe Pierre, neînarmat, cu braţul drept imobilizat într-o eşarfă, cu uniforma zdrenţuită şi strigând cât îl ţineau puterile:

— Nu... Nu... Opriţi măcelul, lăsaţi femeile şi copiii... Opriţi măcelul!...

Émile se aplecă peste fereastră, râzând isteric:

— Suntem aici, tată... Uite-te, suntem aici, suntem sănătoşi.

Edmé îndreptă flinta spre unul din rebeli, care se adăpostise sub un portal, dar tovarăşul lui trase la întâmplare şi-o luă la goană, fără să privească înapoi.

Plumbul îl nimeri pe Émile în plină figură, propulsându-l în braţele mele, cu faţa plină de sânge.

Muri pe loc, fără să scoată un sunet. Din stradă se auzeau ţipetele femeilor, sfârtecate de săbiile husarilor.

Pierre nu observase nimic. Era încă în stradă, urlând la soldaţi, care, oricum, nu-i dădeau nicio atenţie.

— Opriţi măcelul! Opriţi-i pe husari! Nu omorâţi femeile şi copiii, striga neîncetat.

Am îngenunchiat, ţinându-l pe Émile strâns în braţe; mă legănam, înainte şi-napoi, asemeni femeii care găsise cadavrul bărbatului împuşcat în stradă.

— Oh, Mielul Domnului, care iei asupra ta păcatele acestei lumi, ai milă de noi. Ai milă de noi, ai milă...

Undeva, departe, la capătul străzii, am auzit urale şi pe ai noştri cântând Marseieza.

Şaptesprezece

Vineri, 13 decembrie, înainte de prânz, orice urmă de rezistență încetase, iar armata rebelilor, înfrântă, se refugia, cu tot efectivul, la sud, spre Loara, lăsând în Mans sute de femei şi copii, bolnavi, răniți şi morți.

Dacă nu vorbesc de acele prime zile este fiindcă, din fericire, memoria a refuzat să rețină prea multe amintiri. Durerea provocată de pierderea lui Émile, strădaniile noastre de a o consola pe mama atât de crunt lovită şi încercările de a pune o oarecare rânduială în acea casă ne umpleau timpul. Îmi amintesc că Pierre, aflând că nu se mai putea face nimic pentru fiul său, s-a aşezat la căpătâiul rănitului şi l-a îngrijit până în ultima clipă; iar eu am căpătat curaj să pot înfrunta zilele ce aveau să vină, ştiind că fratele meu îşi putea alina în acest fel durerea.

Victoria, deşi răsunătoare, a adus asemenea orori, încât e mai bine s-o dăm uitării. Soldații noştri, revoltați de înfrângerile suferite anterior, şi-au luat revanşa, nu numai față de armata rebelă, ci şi față de femeile şi copiii rămaşi în oraş.

Oficialitățile municipalității erau încă la Chartres. Aşa se face că un grup de cetățeni, printre care se număra şi Pierre, au format un comitet de administrație interimar, menit să restabilească, pe cât posibil, ordinea în oraş. Puțini au fost, însă, cei care le-au dat vreun sprijin, fiindcă locuitorii care fuseseră jefuiți, aşa cum, de altfel, păţisem şi noi, vedeau în amărâții aceia de prizonieri, abandonați de armata rebelilor în retragere, ținta ideală asupra căreia să se revanşeze.

Slavă Domnului că nu asistasem la acele momente când, după cum povestea Edmé, vreo douăzeci de femei

şi copii, ce rătăceau pe drumurile din afara oraşului, fuseseră prinşi, aduşi cu forţa în piaţa Iacobinilor şi măcelăriţi de localnici, cărora husarii le dădură o mână de ajutor. Asemenea scene nu puteau nici să aline durerea, nici să reînvie morţii. Nu făceau decât să ne împovăreze suferinţa. Una din scenele care m-a îngreţoşat până în străfundul sufletului a fost aceea când, ieşind într-o sâmbătă în oraş să cumpăr pâine, am văzut cum erau aruncate într-o căruţă, unele peste altele, zeci de cadavre, iar deasupra lor zăcea răstignit, cu faldurile rochiei verzi date peste cap, trupul fostei noastre chiriaşe.

Într-o vineri, Michel ne-a făcut o scurtă vizită. Era evident că toţi pierduserăm noţiunea timpului, căci nu se arătă deloc surprins să mă vadă şi începu să mă descoase. În ultimele zile, Michel şi oamenii lui – dintre care vreo douăzeci muriseră în încăierările cu armatele rebele – stătuseră ascunşi, în aşteptarea armatelor republicane. Acum, după ce rebelii fuseseră învinşi definitiv şi puşi pe fugă, Michel se întorcea, în graba mare, la Mondoubleau, pentru a informa autorităţile despre retragerea intempestivă a rebelilor.

— Cu d-d-două luni în urmă, aproape o sută de mii de briganzi treceau Loara. Acum să mai fie vreo p-p-patru mii, care ar trebui să se considere norocoşi că apucă să treacă râul îndărăt. Însă cei care vor ajunge acasă vor r-r-regreta amarnic. Convenţia a ordonat armatelor noastre ca toate satele să fie rase de pe faţa pământului. N-o să mai rămână sămânţă de r-r-rebel.

Acest testament al urii apăsa pe umerii locuitorilor din vestul ţării. Chiar şi aceia care rămăseseră la casele lor şi nu-i urmaseră pe rebeli, erau consideraţi vinovaţi. Toţi erau vinovaţi, indiferent de vârstă, indiferent de sex. Bătrânul trebuie să sufere alături de copil. Aşa suna ordinul.

Din fericire, unii dintre generali, printre care şi Kleber, care avea să devină celebru peste ani, s-au împotrivit unor asemenea ordine, astfel încât marile

atrocități n-au avut loc sub comanda lor. Dar au fost şi alți generali, mai puțin omenoşi. Erau cei care, la fel ca Michel, credeau că singurul mod de a înfrânge definitiv o revoltă era nimicirea totală a celor capabili să se revolte.

Am rămas încă o săptămână alături de Pierre şi familia îndoliată, încercând să-i ajut, pe cât îmi stătea în putere, la treburile casei. Apoi François a venit să mă ducă acasă şi i-am luat cu noi pe băieți, cățeaua şi puii ei. Năucită după toate cele întâmplate, cumnata mea nu voia în ruptul capului să-l părăsească pe Pierre, iar Edmé rămase lângă ei să le poarte de grijă.

În comparație cu locuința, biroul fratelui meu fusese jefuit cu şi mai multă sălbăticie. Mobilierul, dosarele, actele tuturor clienților săi, totul fusese distrus într-un act de demență, singura plăcere a infractorilor fiind, probabil, aceea de a vedea vâlvătaia nemiloasă a focului.

Pierre era însă interesat numai de soarta bunurilor clienților lui. Nu trecu mult şi se găsi o soluție pentru cei foarte săraci, care fuseseră jefuiți cu bestialitate şi nu mai aveau de nici unele. Din fondurile sale proprii, Pierre achiziționă bunuri de strictă necesitate – hrană, mobilă, aşternuturi – pe care le oferi acestor năpăstuiți.

Treaba asta am aflat-o mult mai târziu, de la Edmé. Gestul fratelui meu a avut repercusiuni şi nimeni, cu excepția lui Edmé, n-a ştiut că Pierre rămăsese fără o lețcaie şi că, în anul următor, fiind nevoit să vândă biroul de avocatură, acceptase un post de funcționar la stat, ca notar public. Cred că dacă putem vorbi despre un om care nu s-a abătut o clipă de la principiile de egalitate şi fraternitate ale revoluției noastre, acela a fost Pierre.

Personajul „excentric”, care, după părerea tatei, nu avea să realizeze nimic în viață şi era incapabil să-şi câştige existența – la şaptesprezece ani, când se întorsese din Martinica, n-avea decât doi papagali şi un cufăr doldora cu jiletci colorate – era astăzi, la patruzeci şi unu de ani, unul dintre cei mai iubiți cetățeni ai oraşului şi un mare patriot.

Ceea ce nu se putea spune şi despre Michel. Idolatrizat şi admirat, pentru curajul şi spiritul său întreprinzător, de cei care participaseră la acţiunile pe care le organizase în ultimii ani, Michel era temut de restul muncitorilor şi criticat pentru disciplina de fier impusă membrilor Gărzii Naţionale. Familiile celor morţi în campania dusă împotriva armatelor rebele cleveteau, susţinând că sacrificiul fusese zadarnic. Oamenii se înrolaseră pentru a-şi apăra parohia, nu pentru a se arunca într-o luptă fără sorţi de izbândă, după ce colindaseră două zile pe drumuri.

Locuitorii din regiune îşi aminteau şi de rolul jucat de Michel şi François, soţul meu, în timpul alegerilor pentru Convenţie, de acum un an. Lumea zicea că Busson-Challoir şi Duval aveau un statut privilegiat fiindcă, pe de o parte, se înrudeau cu un fost deputat, iar, pe de alta, figurau ca „achizitori de bunuri naţionale". În '91, titlul se bucurase de popularitate, dar în '94 era privit cu suspiciune. Săracii rămăseseră tot săraci, iar cei care se-mbogăţiseră, cumpărând terenuri ale bisericii, erau etichetaţi drept profitori, deşi, iniţial, fuseseră consideraţi patrioţi.

Războiul civil luase sfârşit, în schimb conflictul nu se stinsese şi el putea fi sesizat foarte clar în relaţiile dintre vecini şi chiar dintre angajaţii noştri. Belşugul promis era încă departe. Traiul era la fel de scump. Dar nimic nu era mai rău ca recrutările, când erau chemaţi la arme cei mai tineri şi mai zdraveni bărbaţi, adică cei apţi de muncă şi, uneori, singurul sprijin al familiei.

Nevestele şi mamele puneau mereu aceeaşi întrebare: „De ce trebuie să plece? De ce nu-i cheamă mai întâi pe cei cu funcţii şi cu dare la mână? De ce nu pleacă ei mai întâi?"

Cum atât soţul cât şi fratele meu erau persoane cu funcţie şi cu stare, mi s-a pus şi mie aceeaşi întrebare, dar singura explicaţie pe care am găsit-o a fost că, aşa cum se întâmpla în atelierul nostru, ţara avea nevoie de oameni pregătiţi şi capabili care s-o conducă. De obicei,

după un asemenea răspuns, interlocutorul meu amuțea, sau începea să-i boscorodească pe cei care, cu revoluția asta, dăduseră lovitura, câtă vreme pentru muncitori şi țărani nimic nu se schimbase. Chiar dacă asemenea afirmații nu erau adevărate, nu-mi făcea prea mare plăcere să le aud.

Acum aveam o altă bătaie de cap, căci, în toamnă, Robespierre şi membrii Convenției aprobaseră Legea maximală, care impunea restricții nu numai la prețurile pentru hrană şi mărfuri, dar şi la salarii. Pretutindeni în țară situația stârnea nemulțumiri printre muncitori, iar cei angajați la noi la topitorie îi acuzau pe Michel şi François, ca şi cum ei erau vinovații, nu deputații Convenției.

„Cetățeanul Busson-Challoir şi cetățeanul Duval pot să cumpere proprietăți de la stat, dar salariile noastre rămân aceleaşi", mi se spunea deseori.

Starea de nemulțumire s-a amplificat în iarna şi primăvara lui '94. Începuserăm să aflăm şi noi, cei de la țară, cum la Paris erau executați, zilnic, nu numai foştii aristocrați, dar şi deputați girondini care făcuseră parte din guvern, sau oricare altă persoană care se ridica împotriva taberei lui Robespierre, Saint Just şi oamenii lor.

Moartea lui Danton ne-a şocat pe toți, chiar şi pe Michel. Era vorba despre unul din marii noştri patrioți, condamnat şi el la eşafod.

— N-avem de unde ş-ş-şti. Fără îndoială că Danton conspira împotriva poporului, altfel n-n-nu l-ar fi c-c-condamnat, se răstea Michel, furios probabil, fiindcă îi fusese zdruncinată încrederea în membrii Convenției.

Armatele republicane înregistraseră o serie de victorii în războiul cu forțele Aliaților, dar numărul execuțiilor creştea de la o zi la alta. Deşi recunoştea şi el că Robespierre şi Tribunalul revoluționar merseseră prea departe, François nu îndrăznea să-şi spună părerea în fața lui Michel.

Efectul abuzurilor şi al restricțiilor s-a resimțit în

toată țara, inclusiv la noi. Oamenii de la topitorie au început să se ocupe de furtișaguri, refuzând să lucreze și amenințându-l pe Michel.

— Dacă lucrurile merg tot așa, atunci sau asocierea cu Michel încetează și el pleacă definitiv, sau renunțăm la atelier și părăsim Chesne-Bidault, îmi spuse François...

Termenul de concesionare expira de Ziua Sfinților, în noiembrie, sau Brumar, conform noii terminologii, deci abia atunci am fi luat o hotărâre. Între timp, era de sperat că, odată cu venirea verii, – atât negoțul cât și starea de spirit a oamenilor aveau să se îmbunătățească.

Lucrul care mă deprima cel mai tare era să constat că dispăruse orice umbră de bunăvoință. Între noi se ivise o ostilitate inexplicabilă, pe care o sesizam și când intram în locuințele muncitorilor sau în atelier, și când discutam cu femeile. Dispăruse complet acea camaraderie insuflată muncitorilor pe vremea când Michel preluase comanda atelierului. Era greu de spus dacă de vină erau recrutările, pierderile provocate de războiul civil sau limita impusă pe salarii – lucruri despre care-ți venea totdeauna greu să vorbești.

Doamna Verdelet „informatorul" meu, mi-a spus că oamenii erau „sătui până-n gât". Exact așa mi-a spus.

— S-au săturat, s-au săturat de revoluție, s-au săturat de război și restricții, s-au săturat de schimbări. Cei mai bătrâni spun că era mai bine pe vremea când mama dumneavoastră era aici și toată lumea se simțea în siguranță. Acum nimeni nu știe ce aduce ziua de mâine.

Ziua de mâine a provocat în guvern și chiar în sânul Convenției, noi conflicte pentru putere, materializate în complotul trădării, organizat împotriva lui Robespierre și a colegilor lui. În ziua de 10 Termidor[7], 28 iulie, conducătorul care, deși adoptase niște metode dure, era atât de respectat pentru integritatea și convingerile sale,

[7] Luna a II-a a anului, în Calendarul revoluționar.

a fost condamnat la eşafod, la nici douăzeci şi patru de ore de la arestare. Locuitorii Parisului, pe care-i salvase de năvălitorii rebeli şi cotropitorii străini, n-au venit în apărarea lui.

Moartea lui Robespierre şi a prietenilor lui a însemnat renunţarea la unele din legile şi restricţiile fără de care naţiunea nu ar fi supravieţuit. Moderaţii erau din nou la putere. Legea maximală a fost abrogată. Preţurile şi salariile au crescut peste noapte. Simpatizanţii regalităţii au început să vorbească pe faţă despre o restauraţie a monarhiei şi revenirea, cât de curând, la vechiul regim. Iacobinii au fost scoşi din funcţie, fapt ce s-a reflectat asupra primăriilor din diferite departamente ale ţării. „Progresiştii" pierduseră sprijinul atât al autorităţilor cât şi al oamenilor simpli, iar cei ca Michel, care sprijiniseră, în mod deschis, măsurile drastice luate de Robespierre, erau porecliţi terorişti şi uneori chiar arestaţi din acest motiv.

Michel a fost profund afectat de înfrângerea politică suferită de iacobini şi de perioada de stagnare ce i-a urmat. Tot aşa cum, atunci demult, încrederea în oameni îi fusese spulberată când Robert emigrase, acum credinţa lui în idealurile revoluţiei începea să se clatine. Apoi era şi o problemă de mândrie. În ultimul timp, Michel Busson-Challoir devenise cineva în regiune, o figură demnă de luat în seamă, un stăpân în toată puterea cuvântului. Iar acum, din cauza unei schimbări în guvern, trebuia să renunţe la toate acestea. Deodată devenise un nimeni – un simplu meşter sticlar, căruia nici negoţul nu-i mergea prea bine şi pe care proprii angajaţi îl bârfeau. Pe măsură ce se apropia termenul de expirare al concesiunii, eram tot mai abătută, căci începeam să-mi dau seama cum aveau să evolueze lucrurile.

— Problema e că lucrăm în pierdere şi în plus am început să pierdem şi încrederea celorlalţi sticlari. Dacă mergem aşa, în actualele condiţii, tot acolo vom ajunge, la faliment, ca fratele tău Robert, chiar dacă cele două

situații nu sunt comparabile.

— Atunci care este răspunsul? Ce facem? l-am întrebat pe François.

Vedeam în ochii lui că nu era sigur dacă aveam să accept planul său.

— De luni de zile frate-meu Jacques îmi propune să mă asociez cu el la Mondoubleau. Am putea să locuim la el – e loc suficient. Iar peste câțiva ani, ne-am putea retrage la proprietatea noastră de la Gué de Launay.

— Şi Michel?

— Michel să-şi poarte singur de grijă. Doar am mai discutat subiectul ăsta. Tot zice că el pleacă la Vendôme. Cunoaşte acolo nişte foşti iacobini, care acum se țin mai deoparte. Ştiu şi eu, poate se gândeşte să înființeze vreo nouă societate împreună cu ei. N-am idee, Michel nu e prea comunicativ în ultimul timp.

Pe vremuri, o asemenea afirmație ar fi fost însoțită de un oftat. Acum, François o luă în brațe pe Zoë, care avea cam un an jumate, o aşeză pe genunchi şi-ncepu să se joace cu ea, uitând complet de asociatul şi tovarăşul lui. Timpurile îi îndepărtaseră. Sau poate războiul civil. Când, cu un an în urmă, Michel pornise în fruntea oamenilor săi spre câmpul de luptă, se-ntâmplase ceva ireparabil.

— Dacă aşa stau lucrurile, ce contează care e părerea mea. Merg cu tine la Mondoubleau. Dar să te ții de cuvânt, ne retragem în câțiva ani.

M-am dus în livadă. Era un an bun pentru mere, iar pomii noştri erau încărcați. Scara era proptită pe unul din meri, iar dedesubt era un coş, pe jumătate plin. Când mama locuia aici, micul pătul din fundul livezii era plin cu mere în tot cursul anului, şi fructele erau consumate conform unei rânduieli stricte, în aşa fel încât merele mai rezistente erau mâncate exact când trebuia strânsă noua recoltă.

Timp de şaisprezece ani Chesne-Bidault fusese casa mea. La vârsta de cincisprezece ani, venisem aici cu sora, frații şi părinții mei. Locuisem tot aici şi după ce

mă măritasem. Iar acum când împlineam treizeci şi unu de ani şi mai erau doar câteva zile până renunțam la concesiune, trebuia să-mi fac bagajele şi să plec pentru totdeauna. Stăteam acolo în livadă, şi mai că-mi venea să plâng, când s-a apropiat cineva şi m-a luat de braț. Era Michel.

— Nu te n-n-necăji. Am petrecut aici cei mai f-f-frumoşi ani. Perfecțiunea e efemeră. Am aflat asta de m-m-mult.

— Am fost fericiți aici, noi trei, chiar dacă gelozia m-a făcut să devin nesuferită uneori.

— N-am sesizat n-n-niciodată.

Dacă era adevărat, însemna că François înghițise multe, doar de dragul de a-şi proteja prietenul. Bărbații au o concepție ciudată despre loialitate.

— Poate am putea să o luăm de la capăt altundeva, când lucrurile se mai liniştesc şi negoțul începe să meargă mai bine.

— Nu, Sophie, odată ce ne-am hotărât să f-f-facem pasul acesta, e mai b-b-bine să nu dăm înapoi. Curând François se va stabili la Mondoubleau sau Gué de Launay şi te va ajuta să-ți creşti copiii. Eu unul sunt un lup s-s-singuratic, aşa am fost mereu. Poate era mai b-b-bine dacă muream într-o încăierare cu b-b-briganzii. Țăranii m-ar fi î-î-înmormântat ca pe un erou.

Îi înțelegeam amărăciunea. Avea treizeci şi opt de ani şi-şi irosise cei mai buni ani din viață. Învățase meseria de sticlar, atâta ştia. Atât făcuse toată viața. Se dedicase, trup şi suflet, revoluției şi tovarăşii lui îl abandonaseră. Nu-i prevesteam un viitor prea fericit la Vendôme.

Când s-a apropiat momentul plecării, am luat-o înaintea celorlalți. N-aş fi suportat să-mi văd casa goală. O parte din lucruri fuseseră expediate la Gué de Launay şi lăsate în grija celui care locuia acolo; Pierre a venit cu ce mai rămăsese. În timp ce-mi luam adio de la familiile din colonie, am avut senzația că-mi iau adio de la

propria mea tinereţe, de la acea perioadă de viaţă ce nu avea să se mai întoarcă niciodată. Oamenii mai vârstnici, cu care mă cunoşteam, erau trişti. Ceilalţi aveau un aer indiferent. Pentru ei nu conta cine locuia în casa cea mare, câtă vreme puteau să câştige o pâine şi aveau să lucreze mai departe pentru noul chiriaş, o rudă a proprietarului de la Montmirail.

Căruţa a pornit şi eu, cu Zoë în braţe, m-am întors să-i salut pe Michel şi François; ultimul lucru pe care l-am văzut a fost coşul furnalului şi un nor de fum. Şi uite aşa, familia noastră s-a risipit definitiv; se terminase cu Busson-ii, tatăl şi fiul. Tradiţia luase sfârşit. Tot ce clădise tata murea. Feciorii mei, dacă era să am băieţi, aveau să poarte numele Duval, să înveţe o altă meserie, într-o altă epocă. Michel nu avea să se însoare niciodată. Copiii lui Pierre, crescuţi la voia Domnului şi fără a avea o educaţie, nu s-ar fi apucat să înveţe sticlăria, meşteşug care astfel avea să piară, odată cu toată ştiinţa lăsată de tata ca moştenire fiilor săi. Mi-am amintit de Robert, devenit un străin, un emigrant. Mă întrebam dacă mai trăia şi dacă cea de a doua nevastă îi dăruise un copil.

Micuţa Zoë îmi atinse faţa cu mânuţa ei şi începu să râdă; trecutul rămăsese undeva departe, iar eu aşteptam cu nerăbdare, şi cu oarecare nelinişte, să ajung la Mondoubleau, într-o casă ce aparţinea altcuiva.

Momentul revederii celor patru fraţi – Pierre, Michel, eu şi Edmé – a avut loc cu aproape un an mai târziu, şi n-a fost prilejuit de o ocazie fericită, ci dimpotrivă.

În scara zilei de 5 Brumar, anul III al Revoluţiei (26 octombrie 1795, după vechiul calendar) stăteam cu toţii la masă: François, cumnatul meu şi Zoë, care avea, de acum, locul ei la masa adulţilor; celălalt copil, micuţul Pierre-François, adormise în leagănul aflat în camera de la etaj. Deodată, am auzit voci şi sunetul strident al clopoţelului de la intrare. François s-a dus să vadă despre ce este vorba. S-a întors peste câteva clipe. Avea o expresie sobră şi încerca să mă privească drept în ochi.

— E tânărul Marrion, de la St. Christophe.

Mama îl angajase pe Marrion să se ocupe de ferma de la Antinière şi să are cei câţiva acri de teren din jur. De fapt, erau doi Marrion, tatăl şi fiul. În aceeaşi secundă am ştiut că era vorba de ceva foarte grav şi am simţit un fior de gheaţă în suflet.

— S-a prăpădit, am îngăimat.

François a venit spre mine şi m-a îmbrăţişat.

— Da, ieri. Plecase de la St. Christophe şi se ducea la Antinière, să închidă casa pe timpul iernii. Era împreună cu tânărul Marrion şi tocmai intraseră pe drumul secundar, ce duce spre fermă, când ea s-a prăbuşit. Marrion l-a chemat pe taică-său şi amândoi au reuşit s-o ducă înăuntru şi s-o întindă pe pat. Se plângea că are dureri mari şi i s-a făcut rău. Bătrânul l-a trimis pe fiu-său după doctorul de la St. Paterne, însă tânărul n-a mai apucat să plece. Între timp, ea murise.

Fusese singură, numai ea şi bătrânul. Niciunul din copii nu se aflase prin preajmă. Refăceam exact ce se-ntâmplase, căci o cunoşteam prea bine pe mama. Îi fusese rău de dimineaţă, dar, cu siguranţă, nu spusese nimănui. Apoi plecase să-şi rezolve treburile, hotărâtă să nu se abată de la programul stabilit: să închidă ferma şi să rămână, pe timpul iernii, în căsuţa ei din St. Christophe – sau Rabriant, cum fusese rebotezat în '92, când toponimele religioase fuseseră interzise.

Şocul mă paralizase, nu simţeam nimic, nu-mi venea să plâng. M-am dus în bucătărie şi am început să-l descos pe Marrion, care stătea la masă.

— Chiar aşa, cetăţeana Busson era palidă când a plecat din sat, dar nu s-ar fi întors din drum cu niciun preţ. Zicea că vrea să arunce o ultimă privire, înainte ca vremea să se strice. Tare se mai încăpăţânase. Cum îi ziceam şi tatei – parc-ar fi ştiut.

Era adevărat, ştiuse. Instinctul îi spunea că era ultimul ei drum la fermă. Dar instinctul se trezise prea târziu. Nu mai avusese timp să admire ţinutul, apucase doar să se întindă pe pat şi să moară.

Tânărul Marrion ne spuse că trebuia să i se facă autopsia. Chiar în după-amiaza aceea, delegatul departamental, însărcinat cu probleme de sănătate, pleca la Antinière, să stabilească cauza decesului.

Era prea târziu să plecăm la St. Christophe. Am hotărât să trimitem vorbă lui Pierre şi Edmé, la Mans, şi să pornim a doua zi, dis-de-dimineaţă. Marrion ne-a spus că cineva din sat plecase să-l anunţe pe Michel, la Vendôme.

Când ne-am adunat cu toţii la Antinière, era una din acele zile molcome de toamnă aurie. A doua zi puteau să vină nori grei, să-nceapă să sufle vântul, aducând ploaie, smulgând ultimele frunze ale copacilor, mohorând totul în jur. Astăzi, însă, ne bucuram de o zi blândă şi plăcută, iar în aburul tremurător de toamnă se ghicea casa de ţară, cu pereţii văruiţi în galben, aşezată între coamele dealurilor.

O zi exact aşa cum îi plăcea mamei. Urcasem dealul, la poalele căruia se întindea curtea casei, şi cum stăteam acolo, chiar pe locul unde, după cum îmi spusese Marrion, i se făcuse rău mamei, am avut sentimentul ciudat că ea era cu mine şi mă ţinea de mână, ca-n vremea când eram doar o copilă. Moartea, în loc să ne despartă, parcă ne unise mai mult.

Delegatul departamental cu probleme de sănătate aştepta în casă, împreună cu Michel. Fratele meu slăbise şi arăta mai palid de când plecase de la Chesne-Bidault. Puţin după aceea, au apărut Pierre şi Edmé, pe care a podidit-o plânsul când m-a văzut, deşi nu vărsase o lacrimă în cele trei zile de groază trăite în Mans, cu doi ani în urmă.

— De ce nu ne-a chemat? De ce nu ne-a spus că e bolnavă? se tângui ea.

— Nu-i stătea în fire. Doar am trecut pe aici acum câteva săptămâni şi o dată nu s-a plâns. Nici Jacques n-a observat nimic, zise Pierre.

Deocamdată, Jacques stătea la St. Christophe, la nişte veri ai noştri, familia Labbé, aşteptând să se ia o

hotărâre în privința lui. Nu m-a mirat deloc când Pierre s-a oferit să-i fie tutore.

Stăteam toți, în tăcere, lângă trupul mamei, în timp ce delegatul ne explica că la autopsie se stabilise cauza decesului, o inflamație la stomac, apărută cine știe de când. Corpul mamei se găsea în locuința fermierului, unde fusese efectuată autopsia. Inițial, delegatul sigilase casa de la Antinière, dar acum îndepărtase sigiliile, astfel ca noi să putem constata dacă toate erau la locul lor.

Deși înainte nu plânsesem, acum lacrimile începură să-mi curgă pe obraz. Simțeam prezența mamei în fiecare obiect. Mare parte din lucruri ni le dăduse nouă, ea păstrându-și doar pe acelea care-i aminteau de tata și de perioada când erau împreună.

În ciuda faptului că St. Christophe devenise Rabriant, doamna Busson ajunsese o „cetățeană", prinții, regii și reginele se perindaseră unii după alții, iar țara se transforma necontenit, mama rămăsese credincioasă orânduirilor ancestrale. Am regăsit vechea ladă de zestre, cu capacul dintr-o placă de marmură, biroul din lemn de nuc, cele douăsprezece farfurii de argint, pe care le folosea la mesele festive, când aveam musafiri la Pierre. Mama păstrase de asemenea cele optsprezece pahare cu picior și douăzeci și patru de solnițe, lucrate de Robert îndată ce primise diploma de meșter, iar în scrin, printre acte, am găsit, caligrafiată cu un scris mărunt, o copie a certificatului de faliment.

Și mai erau lucruri ce-ți dădeau senzația că mama era încă în viață: fotoliul cu spătar înalt, așezat în fața șemineului, măsuța scundă, pe care obișnuia să joace pichet sau să-și dea pasiențe, stativul pentru note – amintire din vremea când aveam corul nostru la Pierre, și în zilele de sărbătoare cântam împreună cu muncitorii – coșul de nuiele al cățelului Nou-Nou, un coker ce murise cu mulți ani în urmă, colivia lui Pelêe, unul din papagalii aduși de Pierre din Martinica.

Am urcat la etaj și am intrat în dormitor. Și aici am

regăsit prezența mamei. Patul, cu baldachin de stofă verde, în care dormise cu tata. Tapetul de pe pereți, paravanul de lângă masa de scris. Ceasul cel mare, aşezat pe cămin, lângă un pocal de argint, bastonul cu măciulie de aur al tatei şi tabachera aurită, dăruită de marchizul de Cherbon, când tata se mutase de la Chérigny la Pierre, umbrela de mătase a mamei, veioza...

— Aici timpul stă pe loc. Parcă mă aflu din nou la Pierre. Am din nou doar trei ani, şi aud clopotul de la topitorie cum dă semnalul de încetare a lucrului, îmi şopti Edmé.

Cred că ce ne-a impresionat cel mai mult a fost dulapul în care am găsit aşternuturile, orânduite cu grijă de mama. De multe din ele uitasem, dar ea le păstrase, mulțumindu-se cu nişte cearşafuri uzate, fără să se atingă de lenjeria bună, pe care voia să ne-o lase nouă moştenire. Cearşafuri şi şervete brodate, zeci de fețe de masă. Fuste, batiste, vreo sută şi douăzeci de bonete din muselină, cu o croială demodată, toate însă proaspăt spălate şi puse la păstrare cu petale de trandafir.

Aceste lucruri, ciudate şi nepotrivite cu perioada frământată în care trăiam, păreau o acuză adusă epocii noastre, ce desconsidera trecutul şi detesta tot ce era vechi.

— Dacă ați terminat de inspectat bunurile cetățenei Busson, autoritățile vor întocmi, cât de curând, un inventar. Până atunci, însă, trebuie să pun sigiliile la loc, ne anunță delegatul.

Am revenit brusc din lumea copilăriei în luna lui Brumărel, anul III al Revoluției. Dar ieşind din încăpere, mi s-a părut că mama ne-a atins cu mâna ei, pe mine şi pe Edmé.

Am îngropat-o în curtea bisericii St. Christophe, lângă părinții ei, Pierre Labbé şi Marie Soine.

Fiecare a avut dreptul la moştenirea ce fusese împărțită, în mod egal, celor cinci frați. Notarul Lebrun, funcționar departamental, a participat, în locul lui

Robert, ca reprezentant al lui Jacques. Averea, formată din diferite proprietăți deținute de mama în parohia St. Christophe, fusese împărțită astfel încât fiecare din noi să primească o parte egală ca valoare cu părțile celorlalți. De pildă, cel căruia îi revenea casa lui Pierre Labbé, din St. Christophe, era obligat să plătească o sumă de bani celor care primeau proprietăți mai mici. Notarii au scris pe nişte bucățele de hârtie numele celor cinci proprietăți, le-au pus într-o pălărie şi le-au amestecat. Apoi, fiecare din noi a tras câte un bilet.

Cel mai norocos a fost Michel, care s-a ales cu casa bunicului, deşi nu avea ce face cu ea. Fără să stea pe gânduri, i-a oferit-o lui Pierre, care nimerise o mică fermă din afara satului, în situația în care se găsea, cu trei băieți neastâmpărați, un nepot adoptat de curând şi nevasta gravidă, Pierre a fost tare bucuros să facă schimbul. De altfel, s-a mutat, în scurt timp, la St. Christophe, fiindcă în vest începuseră din nou tulburări, aveau loc, frecvent, ciocniri cu voluntarii din armatele regaliste – cunoscuți sub numele de „chouans” – iar Pierre nu voia ca familia lui să fie martora grozăviilor unui al doilea război civil.

Mie mi-a revenit mica fermă de la Grandinière, lui Edmé proprietatea de la Goupillière, iar la rândul său, notarul a tras Anlinière, care a intrat în posesia lui Jacques. Toți am subînchiriat proprietățile, căci locuințele nu ne erau de niciun folos.

Pentru obiectele personale am organizat, între noi, o licitație, şi fiecare a licitat lucrurile la care ținea cel mai mult. Eu şi Edmé am împărțit lenjeria, Pierre, din cauza familiei numeroase, a licitat toate scaunele, cuşca câinelui şi colivia papagalului, acum goale. Spre marea mea surpriză şi plăcere, Michel a plătit aproape 4.000 de livre pentru tabachera aurită şi bastonul cu măciulie de aur ale tatei.

— Sunt p-p-primele lucruri de care-mi amintesc. De obicei, tata îşi lua bastonul când se ducea, duminica, la biserica din Coudrecieux, iar după slujbă stătea de

vorbă cu parohul şi-i oferea tutun din tabacheră. Era cea mai f-f-frumoasă scenă din câte-mi amintesc.

Băgă tabachera în buzunar şi zâmbi. Mă întrebam, oare nu cumva tocmai Michel ţinea cel mai mult la tata, deşi fusese primul care se răzvrătise împotriva autorităţii părinţilor?

El o privi pe Edmé, care rămăsese celibatară ca şi el.

— Tu ce planuri ai?

Edmé ridică din umeri. Nu era prea încântată că avea să se mute la St. Christophe. Ce-ar fi făcut ea acolo, după ce Pierre ar fi renunţat la slujba de notar în Mans şi s-ar fi stabilit în sat? Poate cumnată-sa era mulţumită cu perspectiva de a duce o viaţă casnică şi a vedea de îngrijirea copiilor, dar Edmé Busson Pomard voia să facă ceva care s-o oblige să-şi pună mintea la contribuţie.

— N-am niciun fel de planuri, doar dacă n-ai auzit că s-a format vreun nou partid revoluţionar în care să mă înscriu.

Întâmplarea a făcut ca moartea mamei să coincidă cu o nouă schimbare de guvern. Cu câteva săptămâni mai devreme avusese loc o insurecţie a forţelor regaliste, înăbuşită de generalul Bonaparte, iar în ziua în care mama s-a prăpădit, Convenţia îşi încetase lucrările şi puterea executivă revenise unui Directorat, format din cinci miniştri. Nimeni nu ştia cum aveau ei de gând să guverneze ţara. Singurii care se bucurau de autoritate erau generalii, mai ales Bonaparte, dar nici unul nu şi-ar fi pierdut vremea la Paris, toţi fiind ocupaţi să câştige noi şi noi victorii în luptele împotriva duşmanilor din exterior.

— La Vendôme sunt o mulţime de iacobini. Hésine, de pildă, care urmează să fie numit c-c-comisar al Directoratului. Ideea lui este să fie r-r-reactualizată Constituţia lui Robespierre, cea din '93, şi să se termine odată cu toţi m-m-moderaţii şi cu voluntarii din armata regalistă. Îl cunosc foarte bine pe Hésine, comentă Michel.

Vedeam că lui Edmé începeau să-i lucească ochii.

Robespierre fusese ca un Dumnezeu pentru ea, iar Constituția din '93 agenda ei de lucru.

— Vrea să scoată un ziar în Vendôme, *Ecoul Oamenilor Liberi.* B-b-babeuf, extremistul, o să publice aici. Ideea lui este că averea, p-p-proprietățile, toate trebuie împărțite. Unii numesc asta c-c-comunism. Parcă ar f-f-fi o nouă credință, în care mai că aş crede şi eu, continuă Michel.

Se îndreptă spre Edmé şi deschise larg brațele:

— Vino la Vendôme, Aimée. Să l-l-locuim împreună, să contopim moştenirile noastre şi să ne punem, mai departe, în slujba r-r-revoluției. Puțin îmi p-p-pasă mie dacă lumea o să mă eticheteze drept un terorist, extremist sau i-i-iacobin nenorocit. Asta sunt, asta am f-f-fost şi asta am să rămân toată viața.

— Şi eu la fel, spuse Edmé.

Au izbucnit amândoi în râs, îmbrățişându-se ca doi copii.

— Se-ntâmplă un lucru b-b-bizar. M-am obişnuit, probabil, să t-t-trăiesc în mijlocul unei colonii şi sunt complet dezorientat dacă nu mă aflu între oameni c-c-cunoscuți. Dacă Edmé vine la Vendôme o să fie ca şi cum locuim la a-a-atelier.

Mă bucuram pentru ei. Viitorul lor păruse atât de sumbru şi iată, îşi găsiseră amândoi un rost. Ce ciudat mi se părea că moartea mamei îi apropiase pe aceşti doi singuratici care, din fire, semănau mai mult cu tata.

— Dacă nu ne descurcăm cu politica, luăm în antrepriză o topitorie şi formăm o asociație. Eu muncesc ca un bărbat. N-ai decât să-l întrebi pe Pierre.

— Ştiu prea bine. N-am pe c-c-cine să întreb, replică Michel, cu o umbră de gelozie în glas.

Se încruntă, parcă străfulgerat de o idee, şi Dumnezeu ştie de unde până unde veni cu următoarea propunere:

— Am putea lua în arendă t-t-topitoria de la Rougemont, să-i redăm gloria de altădată. Nu p-p-pentru noi, ci pentru a împărți profiturile obținute

cu muncitorii.

Ciudat era că Michel nu se gândise o clipă la topitoria de la Brulonnerie, la fabrica de sticlă de la Chérigny, sau măcar la atelierul de la Pierre. El alesese, fără să stea la-ndoială, Rougemontul, topitoria unde Robert a ajuns, pentru prima oară, să dea faliment, şi mi-am dat seama că fără să conştientizeze, Michel încerca să repare greşeala fratelui său.

— Acesta e răspunsul. Dacă t-t-tovarăşii noştri ne dezamăgesc, formăm o asociaţie şi ne o-o-ocupăm amândoi de Rougemont.

Evenimentele ulterioare au dovedit că deşi Michel nu fusese dezamăgit de tovarăşii lui, ideile despre suveranitate şi bunurile întregului popor displăcuseră, în asemenea măsură, acelui Directorat corupt, încât, cam la un an şi jumătate, Gracchus Babeuf, promotorul acestor idei, era condamnat la moarte şi Hésine, directorul ziarului *Ecoul Oamenilor Liberi,* era aruncat în închisoare.

N-am aflat niciodată cum au reuşit să scape de închisoare Michel şi Edmé. Toată lumea din Vendôme ştia că amândoi avuseseră legături strânse cu Hésine şi colegii lui, dar, la vremea respectivă, eu şi François aveam o familie numeroasă, aşa încât încercam să nu ne implicăm în politică şi să ne ferim de neplăceri, pentru a nu risca totul în numele unei cauze pierdute.

Ne-am stabilit la mica proprietate de la Gué de Launay, lângă Vibraye, în noiembrie 1799, imediat după lovitura de stat a lui Bonaparte şi numirea sa, ulterioară, ca Prim Consul. A fost anul în care, unindu-şi cele două moşteniri căpătate de la mama, Michel şi Edmé au format o asociaţie la Rougemont.

Cu toţii ne dădeam seama că proiectul era sortit eşecului. Pierre, care locuia acum la St. Christophe, iar pe lângă droaia de băieţi avea, în sfârşit, şi o fată – pe care, în stilul lui caracteristic, o botezase Bujor Frumoasa-Nopţii – îi avertizase pe cei doi asociaţi că orice încercare de a reface un atelier de sticlărie, de

mărimea celui de la Rougemont, nu avea şanse de reuşită decât dacă era susţinută prin investiţii mari de capital.

Dar Michel şi Edmé n-au vrut să asculte de nimeni, nici măcar de Pierre. Visul lor era să înfiinţeze o fabrică unde patronii şi muncitorii să împartă profiturile şi, timp de trei ani, au tot încercat să-şi realizeze acest vis, până când, în martie 1802, au fost nevoiţi să abandoneze. Dar aceeaşi soartă o avuseseră idealurile înaintaşilor sau ale urmaşilor lor, iar revoluţia eşuase când se încercase punerea în practică a spiritului de egalitate şi fraternitate promovat de revoluţionari.

François, devenit, între timp, primar la Vibraye şi tată a doi băieţi, Pierre-François şi Alphonse-Cyprien, îmi explică cum stăteau lucrurile:

— Au dat faliment amândoi – şi el şi sora ta. Michel va fi obligat să accepte conducerea unei topitorii de duzină, cât despre Edmé, sau se duce să-i ţină gospodăria, sau rămâne să locuiască la St. Christophe, pe o palmă de teren. Au aruncat pe apa sâmbetei tot ce-au avut şi au rămas fără avere şi fără perspective de viitor.

François reuşise; Edmé şi Michel erau nişte rataţi. În ciuda faptului că şi eu şi François eram fericiţi şi o duceam bine, la proprietatea noastră, alături de copiii care creşteau, aveam momente când îmi era ruşine de acest soi de automulţumire.

Câteva luni mai târziu, după ce primul Consul semnase Tratatul de la Amiens, prin care se încheiase, în sfârşit, armistiţiul între Franţa şi Anglia, mă aflam în grădină cu copiii şi pliveam straturile de flori din faţa ferestrelor salonului, când Zoë şi Pierre-François, băiatul cel mare, veniră în fugă să-mi spună că la poartă e un domn care întreabă de doamna Duval.

— Ce fel de domn? am întrebat.

Drumurile erau străbătute de vagabonzi sau dezertori din armata neregulată regalistă, şi având în vedere că locuiam la o oarecare distanţă de Vibraye, nu eram prea dornică de musafiri când François nu era acasă.

Zoë, acum în vârstă de vreo nouă ani, îmi explică în locul fratelui ei:

— Mami, să ştii că nu e cerşetor. Şi-a scos pălăria şi a făcut o reverenţă când am vorbit cu el.

Grădinarul era în apropiere şi ar fi venit imediat dacă-l strigam, aşa că am pornit spre intrare, cu copiii după mine.

Străinul era un bărbat înalt şi slab, şi ai fi zis că tocmai îşi revenise după o boală grea dacă te uitai cum atârnau pe el hainele, care aveau o croială mai deosebită, la fel ca pantofii prăfuiți, cu tocuri pătrate. O pereche de ochelari îi ascundeau privirea, iar nuanța artificială, de un roşu aprins, m-a lămurit că avea părul vopsit. Văzând bocceaua pe care o aşezase lângă poartă, l-am bănuit că ar fi un comis-voiajor, care încerca să-mi vândă niscaiva nimicuri.

— Îmi pare rău, dar avem tot ce ne trebuie în gospodărie... Am spus, sperând că severitatea tonului o să-l convingă să plece.

— Asta mă bucură, căci am venit cu mâna goală. Am la mine doar o cămaşă curată şi pocalul de cristal de la tata.

Îşi scoase ochelarii şi deschise larg brațele.

— Ți-am spus că nu te voi uita niciodată, Sophie. M-am întors acasă, aşa cum ți-am promis, zise străinul.

Era Robert, fratele meu.

PARTEA A PATRA
Emigrantul

Optsprezece

Din câte povestea Robert, cam la cinci luni după sosirea în Anglia au început necazurile. În primele luni totul mersese ca pe roate. Robert îi cunoscuse pe patronii manufacturii de sticlă Whitefriars pe când lucra la St. Cloud, ca maistru gravor, şi în decembrie '89, înaintea plecării sale, le scrisese, explicând că e în căutare de lucru. La rândul lor, proprietarii îi făcuseră o primire amiabilă şi plină de curtoazie, oferindu-i, lui şi soției, o locuință situată în satul Whitefriars, în apropierea manufacturii.

Ştiindu-se absolvit de datorii, fără responsabilități şi având conştiința faptului că putea lua viața de la capăt, alături de o nevastă tânără, la care ținea foarte mult, Robert nu luă în seamă tachinările şi micile răutăți aproape imposibil de evitat într-o situație ca a lui, de om ce încearcă să-şi câştige existența într-o țară străină. Spre deosebire de Pierre şi Michel care, deşi mai perseverenți de felul lor, s-ar fi intimidat într-o asemenea conjunctură, pe Robert situația îl amuza şi considera că limba, obiceiurile, hrana, până şi clima erau, de fapt, un test la care era supusă capacitatea sa de asimilare. Plin de încântare, se lansa, dezinvolt, în conversații împănate cu tot soiul de expresii colocviale, ignorând total regulile gramaticale; îi bătea, amical, pe spate, pe ceilalți colegi, aşa, „ca englezii", bea grog şi bere englezească, pentru a demonstra că, din toate punctele de vedere, se simțea acasă şi nu semăna deloc cu francezii aceia spilcuiți şi parfumați din caricaturile englezeşti.

Cum îşi petrecea mai tot timpul în casă şi era nevoită să-şi facă cumpărăturile zilnice fără a şti o boabă

engleza, Marie-Françoise era mai abătută. Dar tinerețea, vigoarea şi admirația nemărginită pentru tot ceea ce spunea sau dregea soțul ei au făcut ca, nu după multă vreme, să înceapă să folosească şi ea expresiile lui Robert, ridicându-i în slăvi pe londonezi pentru umorul lor şi declarând că, în cei douăzeci şi unu de ani, petrecuți la Paris, nu văzuse o asemenea forfotă ca-n oraşul de pe malurile Tamisei; afirmație deloc surprinzătoare, având în vedere că trăise, mai tot timpul, într-un orfelinat.

Cât privea meseria, Robert, angajat ca meşter gravor în cristal, îşi dădu curând seama că nu avea ce învăța de la asociații săi englezi. Însă, pe de altă parte, nici nu se putea lăuda că-i depăşea la tehnică. Fabrica de sticlă Whitefriars avea un nivel profesional foarte ridicat. Fusese înființată în 1680, iar sticla optică produsă aici era cunoscută în toată Europa. Nici nu se punea problema ca un francez, venit de peste Canalul Mânecii, să-i învețe meserie pe englezi; dimpotrivă, situația inversă părea mai plauzibilă, iar Robert, sesizând imediat problema, se străduia să evite gesturile prietenești ce ar fi putut trece drept manifestări de superioritate.

Englezii, atât vecinii cât şi colegii de la fabrică, dovedeau un viu interes, dar şi multă ignoranță, când venea vorba despre ultimele evenimente petrecute în Franța; ori, pe această temă, Robert avea marea plăcere să se arate doct în materie, mai ales după ce reuşise să vorbească, cât de cât, engleza.

Fie că se afla într-un birt de pe malul Tamisei, fie în salonul proprietăresei, Robert începea să peroreze:

«„Nu poți îndrepta, în câteva luni, abuzurile făcute timp de cinci sute de ani. Sistemul nostru feudal era la fel de perimat cum ar fi astăzi, la voi, baronii sau fortărețele împrejmuite cu şanțuri de apă. Dați-ne timp şi vom realiza lucruri colosale. Cu condiția ca regele să fie receptiv la dorințele poporului Altfel – şi îmi povestea că aici făcea o pauză semnificativă – altfel s-ar putea să-l

înlocuim cu un prinţ mai capabil şi mai popular."»

Era evident că se referea la protectorul lui, ducele d'Orléans, a cărui venire în Anglia, în octombrie trecut, fusese, în mare măsură, factorul decisiv, care-l determinase pe Robert să-şi încerce norocul de partea cealaltă a Canalului Mânecii.

Foarte curând descoperi, însă, că era o mare deosebire între Chapel Street şi Palais-Royal. Palatul îi servise drept locuinţă şi vad comercial; putea veni şi pleca oricând poftea şi se putea opri la o bârfă cu adunătura de funcţionăraşi, flecari, secretare şi asistenţi care formau anturajul ducelui d'Orléans. La Palais-Royal era suficient să te adresezi, discret, persoanei potrivite, să faci o aluzie la mici înlesniri ce-ţi puteau fi acordate, sau pe care le puteai facilita, la rândul tău. Faptul că se-nvârtea într-un cerc de oameni apropiaţi celui mai popular personaj al Parisului îi întărea lui Robert conştiinţa propriei valori.

Lucrurile stăteau cu totul altfel la Londra. Ducele venise aici doar cu o mică parte din anturajul său – căpitanul Clarke, valetul său, plus încă una sau două persoane, între care şi doamna Buffon, amanta lui. Restul servitorilor erau englezi. Cu o ţinută maiestuoasă, valeţii îţi deschideau uşa şi te măsurau, cu un ochi critic, ca pe un intrus. Atmosfera nu mai avea nimic din acel veşnic du-te-vino caracteristic la Palais-Royal; iar când, la scurtă vreme după sosirea sa în Anglia, Robert se dusese să-şi prezinte omagiile, valetul îi luă cartea de vizită fără să-l poftească înăuntru.

Veni şi-a doua oară, dar obţinu acelaşi rezultat. A treia oară se apucă să-i scrie personal lui Laclos, şi cam după o săptămână primi un răspuns laconic prin care i se aducea la cunoştinţă că, în eventualitatea în care ducele, sau cei din anturajul său, ar avea intenţia să intre în afaceri, pe perioada sejurului în Anglia, domnul Busson avea să fie informat în consecinţă.

Robert înghiţi hapul, dar nu se lăsă intimidat. Începu

să frecventeze berăriile din imediata vecinătate, în speranța că, până la urmă, tot avea să dea peste valetul sau bărbierul ducelui, ori peste vreun alt angajat, care să-i spună ce intenții avea stăpânul. Efortul fu încununat de oarecare succes şi astfel află că ducele ținea să afle părerea membrilor Cabinetului dacă el ar fi acceptat coroana Belgiei – în situația în care i s-ar fi făcut o asemenea propunere. Fratele meu era convins că nu era vorba de un simplu zvon. Debordând de optimism, ca de obicei, se întoarse acasă la Marie-Françoise, căreia îi împuie capul cu tot soiul de poveşti despre Bruxelles, următorul oraş în care, eventual, aveau să se stabilească.

— Dacă ducele d'Orléans ajunge regele Philippe I al Belgiei, va avea nevoie de un personal numeros. E imposibil să nu-mi găsească şi mie o slujbă.

— Dar poți pleca oricând de la topitorie? N-ai semnat un contract pe o perioadă de câteva luni? îl întrebă femeia.

— Pot să plec şi mâine, dacă am chef. Am acceptat postul numai fiindcă aveam nevoie de ceva bani, în perioada asta. Ducele mă va chema deîndată ce va avea nevoie de mine şi dacă trebuie să plecăm la Bruxelles, asta e, plecăm. Ca angajat al noului monarh am nişte perspective extraordinare, cu alte cuvinte viitorul nostru este asigurat.

Dar speranțele ducelui au fost înşelate, iar odată cu ele s-au spulberat şi planurile fratelui meu. Conflictul din Țările de Jos a fost de scurtă durată şi austriecii au reintrat în Bruxelles la sfârşitul lunii februarie.

Robert s-a dus iarăşi să-şi prezinte cartea de vizită în Chapel Street şi a primit acelaşi răspuns: prințul era plecat la cursele de cai. Aparent, pierderea unui regat nu-l determinase pe duce să-şi schimbe programul zilnic. Însă marea surpriză s-a produs când ducele, la fel de brusc cum venise, în octombrie, din Paris la Londra, plecă, pe 8 iulie 1780, de la Londra la Paris, fără a se putea lăuda că realizase ceva pe plan politic, singurul

rezultat al celor nouă luni de şedere în Anglia fiind că se distrase de minune şi vânduse câțiva din caii săi de curse. Robert habar nu avea de decizia protectorului său, despre care află din ziare.

Se duse glonț în Chapel Street, dar tot ce izbuti să contemple fu interiorul casei părăsite – mobilierul acoperit cu huse, şi cei câțiva servitori, care încă nu-şi primiseră simbria, şi, în vreme ce măturau talajul căzut din lăzile cu lucruri împachetate, îi bombăneau pe stăpânii abia plecați.

Nu, nici vorbă să se-ntoarcă. De altfel, ducele d'Orléans părăsise definitiv Londra.

Această plecare neaşteptată avu un efect profund asupra fratelui meu. Îşi dădea seama, cu clarviziunea omului aflat într-o situație fără ieşire, că ducele şi oamenii lui se bucurau de influență numai în interiorul Franței, unde acum erau puține şanse să fie numit regent sau să capete o funcție înaltă în Adunarea Națională. Prin însăşi structura lui, ducele era lipsit de curaj şi energie. Nu era „croit", cum spuneau englezii, să ajungă un adevărat conducător al poporului francez.

Servilismul şi admirația nemăsurată a lui Robert pentru aşa-zisul lui protector se transformară acum în dispreț. Acele însuşiri, de care înainte nu mai contenea vorbind – afabilitatea şi generozitatea ducelui – deveniseră obiectul disprețului său.

Ducele era un om slab, ce se lăsa păcălit de linguşelile anturajului de parveniți, în vreme ce oamenii pe care ar fi trebuit să se bizuie, ca Robert, de pildă, fuseseră îndepărtați şi batjocoriți în credința lor.

Declarat falit la Paris şi riscând pedeapsa cu închisoarea, dacă revenea în capitală, Robert nu se putea întoarce în propria lui țară. Trebuia să-şi facă o situație în Londra, mulțumindu-se să lucreze la Whitefriars, ca gravor în cristal.

Lunile treceau, nevasta rămăsese însărcinată şi Londra îşi pierduse aura de oraş fermecat, unde ocaziile se iveau la tot pasul. Colegii lui englezi erau avansați,

dar un venetic ca Robert trebuia să zică mersi că poate să câştige o pâine.

Primul născut din a doua căsătorie a fost un băiat, botezat Robert, şi a văzut lumina zilei în primăvara lui ’91, scurt timp după fuga regelui Ludovic al XVI-lea şi a reginei Maria-Antoaneta la Varennes, un episod care a şocat şi a indignat, toată Franța. La Londra lumea era la fel de şocată, dar motivul era cu totul altul. Oamenii îi priveau cu simpatie pe regină şi pe monarhul atât de hulit, ce fuseseră nevoiți să se refugieze peste graniță; iar atunci când cei doi au fost prinşi şi aduşi înapoi la Paris, nu s-a vorbit decât despre demnitatea şi resemnarea dovedită de familia regală, pe când Adunarea Națională a fost făcută de două parale.

«„Toată tevatura era prezentată prin prisma acestora. Toate ziarele lor scriau despre fuga familiei regale. În berării sau la lucru, lumea nu vorbea decât despre asta şi, ştiind de unde am venit, îi acuzau pe toți francezii că l-au tratat pe rege ca pe un criminal de rând. Habar n-aveam cum stăteau lucrurile în realitate. N-am avut încotro şi le-am dat dreptate. Le explicam că Adunarea ajunsese să fie condusă de nişte creiere înfierbântate, nişte iresponsabili care nu căutau decât să tragă foloase. Dar la asta englezii îmi răspundeau: „Aşa le trebuie francezilor, dacă fac prostia să se lase conduşi de astfel de oameni. În Anglia o asemenea situație este de neimaginat. Poporul englez are mult bun simț. Francezii sunt un popor de isterici.” Asta-mi răspundeau.”»

Nu mult timp după acest episod, Anglia se confruntă cu valul de emigranți, toți istorisind aceeaşi poveste: bunurile fuseseră sechestrate, castelele confiscate, clericii şi aristocrații fuseseră maltratați şi toți cei care deținuseră vreo funcție în vechiul regim erau persecutați. Veşnic avizi să afle lucruri defavorabile despre vechiul lor inamic, englezii amplificau povestirile, transformându-le într-o acuză adusă Revoluției, care părea a fi zguduit întreaga Franță.

«„Trebuie să ştii că încă din ’91 emigranții zugrăveau o

imagine dezolantă. Nu era vorba numai despre Paris, întreaga țară devenise neguvernabilă. Nu mai exista lege, ordine, hrană; piața era saturată cu bani falşi, pentru a ascunde catastrofa economică; țăranii dădeau foc satelor. Când, în atmosfera tihnită de la Chesne-Bidault, se năştea primul tău copil, cel care a murit mai apoi, iar Michel şi François cumpărau terenurile bisericii, ca mai târziu să facă avere, eu îmi imaginam topitoria cuprinsă de flăcări şi vă vedeam pe toți aruncați în închisoare. Țara şi familia mea căzuseră în mâinile unor bandiți. Astfel ni se prezentau lucrurile la Londra."»

Primii emigranți, sosiți în vara şi toamna lui '91 şi iarna lui '92, erau în majoritate aristocrați şi clerici care nu puteau, sau nu voiau să se adapteze la noul regim. Afectat de refuzul dur primit din partea lui Laclos şi a anturajului ducelui, Robert se grăbi să-şi ofere serviciile taberei adverse – persoanelor apropiate de cercurile de la Curte, oameni devotați regelui, reginei şi celor doi frați ai regelui, contele de Provence şi contele d'Artois. Spre deosebire de noii veniți, fratele meu avea avantajul că împlinise doi ani de când trăia în Anglia. Vorbea engleza, cunoştea tipicul şi obiceiurile, ştia cum să împace bonomia englezilor cu deruta confraților săi francezi.

Curier, agent imobiliar, prieten de nădejde, care putea aranja tranzacții la prețurile cele mai scăzute, fratele meu făcea de toate şi se simțea în elementul lui. Vlăguite de călătoria înspăimântătoare, prilejuită de trecerea Canalului Mânecii, fie prin Bretania, fie pe la Jersey, doamnele marchize, contese şi ducese erau încântate să descopere un compatriot în stare să le ajute să-şi regăsească liniştea, făcându-le să uite nenorocirile trecute. Înțelegerea de care dădea dovadă, farmecul şi comportamentul său ireproşabil aveau darul să atenueze spaimele îndurate la gândul plecării într-o țară străină. Nici vorbă, strădaniile sale aveau să fie recompensate de îndată ce lucrurile se vor mai linişti; până atunci însă, ce-ar zice dacă s-ar interesa la

ambasadă, poate cei de-acolo au vreun gând în sensul acesta. Cât priveşte chestiunile legate de comisionul datorat sau înţelegerile perfectate între curier şi diverşi comercianţi din Londra sau proprietari de imobile, acestea erau probleme ce nu priveau, în mod direct, pe noii veniţi.

În aceste condiţii, devenea clar un lucru, anume că era extrem de greu, dacă nu imposibil, să reconciliezi cele două meserii – de gravor la fabrică şi de comisionar al reprezentanţilor fostei elite franceze. Cu instinctul său de cartofor înveterat, Robert decise să nu mai dea pe la fabrică şi să-şi lege soarta de cea a noilor veniţi, sau „nefericiţii concetăţeni", cum îi numea când erau şi ei de faţă. Ca toate iniţiativele lui Robert şi aceasta se dovedi a fi o greşeală, pe care, cu timpul, avea s-o regrete profund.

«„Mi-am încercat norocul, şi norocul meu a ţinut cam tot atât cât au rezistat resursele financiare ale emigranţilor. Când au descoperit că excursia lor avea să dureze mai mult de şase luni sau un an, cum îşi planificaseră, că, în loc să fie trataţi ca nişte eroi, erau obligaţi să trăiască din mila englezilor, că nu prea aveau şanse să se reîntoarcă în ţară, atunci norocul ne-a părăsit, şi pe mine şi pe ei. N-aveam cum să ştiu în '91 că, în ianuarie '93, Adunarea de la Paris se va transforma într-o Convenţie, că regele va fi condamnat la moarte şi că armata populară, pe socoteala căreia ne-am amuzat luni de zile, avea să respingă pe Aliaţii în care noi, cei aflaţi în Anglia, ne pusesem atâtea speranţe."»

Emigranţii, printre care şi fratele meu, considerau iminentă victoria armatelor aliate şi, pe zi ce trecea, erau tot mai convinşi că forţele ducelui de Brunswick vor intra în Paris, vor înlătura Convenţia, îl vor repune în drepturi pe Ludovic, pedepsind, în masă, forţele revoluţionarilor; într-o zi aflară, însă, cu groază şi stupoare, că lucrurile nu stăteau deloc aşa. Deşi ameninţată din toate direcţiile, Republica rămăsese în

picioare. Regele fusese decapitat. Aceeaşi soartă îi aştepta pe emigranţii care ar fi îndrăznit să revină în Franţa; pentru ei, singura soluţie era să se înroleze în armata regalistă a prinţului Condé, sau să accepte statutul de refugiat într-o ţară în care, în primăvara lui '93, războiul civil era în plină desfăşurare.

«„Luna de miere luase sfârşit. Şi nu numai pentru mine – care depăşisem faza asta cu un an în urmă – ci şi pentru emigranţii francezi şi naţia engleză. Nu numai că noi eram cei care-l omorâsem pe rege – şi dacă-i auzeai pe englezi cum ne acuză, ai fi crezut că toată naţia franceză votase hotărârea în cadrul Convenţiei – dar devenisem duşmani. Oricare dintre noi putea fi un spion. Favorurile, generozitatea, curtoazia, bunăvoinţa, toate au dispărut după declaraţia de război. În afara acelora care se bucurau de sprijinul unor vechi familii engleze, toţi ceilalţi eram excluşi din societatea londoneză. Nu eram decât nişte refugiaţi, fără bani, fără perspectiva de a găsi o slujbă, obligaţi să ne facem autobiografia ori de câte ori eram luaţi la întrebări şi consideraţi ca o pacoste pe capul celorlalţi."»

Când se duse să se intereseze, lui Robert i se preciză că patronii manufacturii Whitefriars erau dezolaţi, dar şi aşa angajaseră prea mulţi gravori, iar postul respectiv se ocupase de mult. Era clar că timpurile se schimbaseră. Meşteşugarii francezi îşi pierduseră popularitatea printre muncitorii englezi.

«„Ca mulţi alţii, băteam străzile, în căutare de lucru. Îmi prindea bine că ştiam limba şi, după câteva săptămâni, am găsit de lucru în Long Acre, la un depozit de sticlă şi porţelanuri, la secţia de ambalaj – genul de muncă pe care, în laboratorul meu, o făceau hamalii. Seara predam franceza la o şcoală Sommerstown, comitatul Pancras, înfiinţată de unul din preoţii emigranţi, abatele Carron. Ne mutaserăm de câteva ori cu casa, iar acum locuiam pe strada Cleveland, numărul 24, împreună cu o droaie de emigranţi. În comitatul Pancras erau foarte multe familii de francezi; ai fi zis că

te afli la Bonne-Nouvelle sau la Poissonière şi tot aici aveam şcoala şi capela, în strada Conway, lângă Piaţa Fitzroy."»

Cu o dezinvoltură ce amintea de Cathie – şi deşi nu ştia carte, tot nu învăţase să se semneze – Marie-Françoise se adaptă noilor condiţii, fiind obişnuită din orfelinat cu greutăţile şi restricţiile.

«„Marie-Françoise îmi amintea mereu de Cathie, nu numai la înfăţişare, dar şi prin felul de-a fi. Ştiu că nu mă poţi înţelege, însă uneori aveam sentimentul că trăiesc într-un vis, ca şi cum m-aş fi întors în timp, iar strada Cleveland devenea St. Cloud, aşa cum era pe vremea când locuiam acolo cu Cathie. În '93, când s-a născut al doilea băiat, l-am botezat Jacques. Visul s-a apropiat, întrucâtva, de realitate."»

Robert nu i-a povestit niciodată lui Marie-Françoise despre prima sa nevastă sau despre Jacques, care avea acum doisprezece ani şi locuia cu bunica la St. Christophe. Deşi totul începuse în glumă, minciuna lui Robert, că e celibatar fără obligaţii, se transformase într-o cacealma de zile mari, în jurul căreia se ţesuse un păienjeniş de neadevăruri, atât de încurcat, încât era imposibil să-i dai de capăt.

«„Începusem să cred şi eu în propriile-mi scorneli, care-mi aduceau alinare în clipele grele. Povestea castelului pe care-l moştenisem, aflat, pasămite, în stăpânirea unui frate care mă ura, devenise o realitate acceptată de toată familia. Castelul închipuit era o combinaţie între Chérigny şi Pierre – unde-mi petrecusem cele mai fericite zile ale copilăriei; iar iscusinţa mea de gravor în cristal se explica prin faptul că în apropierea castelului se afla un atelier de sticlărie."»

Fanteziile lui Robert prindeau contur pe măsură ce numărul emigranţilor creştea, căci, în afară de aristocraţi şi clerici, pe ţărmurile Angliei poposeau diverşi negustori, comercianţi şi reprezentanţi ai burgheziei. Venit cu primul val de emigranţi şi trăind în

parohia de la Pancras, sau „Micul Paris”, cum i se spunea, Robert considera că e de datoria lui să rămână un regalist convins şi un fervent suporter al regelui detronat, iar ulterior, al contelui de Provence, cunoscut printre emigranţi cu titlul de Ludovic al XVIII-lea. Fostul lui protector, ducele d’Orléans, care se autoproclamase Philippe-Egalitate, când ajunsese membru al Convenţiei, şi votase în favoarea condamnării la moarte a propriului său văr, era unul dintre indivizii cei mai detestaţi în Pancras. Robert îi interzisese cu desăvârşire soţiei sale să pomenească despre legăturile sale cu ducele şi anturajul de la Palais-Royal, iar Marie-Françoise învăţase lecţia.

«„În fond, m-am învârtit la periferia acelei societăţi şi nu m-am implicat direct. Politica lor mi s-a părut suspectă de la început.”»

Fără îndoială, această întoarcere de 180 de grade o năucise până şi pe Marie-Françoise, iar pentru a-i distrage atenţia, Robert o lua de la capăt cu poveştile lui despre frumuseţea locurilor unde se născuse, despre atmosfera tihnită, patriarhală, de care, însă, nu se putuse bucura din cauza acelui frate lipsit de omenie.

Marele lui noroc a fost că, între cei care se refugiaseră în Anglia, nimeni nu auzise de Busson cel Bătrân, falitul de la Villeneuve-St. George, condamnat la închisoare pentru escrocherie şi neplata datoriilor. Dat fiind că apelativul Busson cel Bătrân era cam nepotrivit pentru un aristocrat, cum îi plăcea să se recomande, şi amintindu-şi exemplul fraţilor săi Michel şi Pierre, care-şi adăugaseră du Charme şi Challoir, pentru a se distinge între ei, lui Robert îi veni ideea să-şi adauge un toponim în coada numelui, considerând că astfel prestigiul său ar avea mult de câştigat în ochii emigranţilor şi ai londonezilor. Îşi alese numele locului în care se născuse, ferma Maurier şi, de la sfârşitul lui ’93, când se mută pe strada Cleveland, la numărul 24, începu să semneze Busson du Maurier. Nevasta şi vecinii îşi închipuiau că „Maurier” era numele unui

castel.

Lunile treceau şi iscoadele povesteau tot mai des despre „Teroarea lui Robespierre”, exagerând ororile la care erau supuşi miile de nevinovaţi ce ajungeau pe eşafod, nu numai la Paris, dar şi în toată ţara; Robert îşi ajusta fanteziile în funcţie de evenimente şi aşa se face că, într-o bună zi, în prezenţa soţiei şi a mai multor emigranţi, care-l ascultau îngroziţi dar fascinaţi, el povesti cum o armată de ţărani atacaseră castelul şi-i dăduseră foc, măcelărind pe toţi cei dinăuntru; clădirea arsese până-n temelii.

«„N-am avut încotro. Povestea cu castelul devenise un obstacol. Chiar un pericol. Nu-mi dădusem seama că, în parohia Fontaine St. Martin, lângă Flèche, exista un castel Maurier, proprietate a familiei d'Orveaux. Unul din membri familiei, un ofiţer care, mai apoi, s-a alăturat armatei prinţului Condé, la Coblenz, a apărut într-o zi la Londra şi, aflând cum mă cheamă, m-a abordat pentru o discuţie „ca între rude”. Ce-am păţit până am reuşit să scap de el! Ar fi putut să mă dea de gol. Din fericire, frecventam cercuri diferite şi, după câteva săptămâni, am aflat că plecase din ţară.”»

Poate că, în primii ani de război, când emigranţii se vedeau condamnaţi la un exil îndelungat, individualismul lui Robert se hrănise cu acest mit că ar face parte din aristocraţie şi cu fanteziile sale despre castelul distrus de flăcări. Însă, pe măsură ce timpul trecea, ostilităţile continuau iar armata franceză înregistra victorie după victorie, soarta refugiaţilor se înrăutăţi, iar suferinţele lor deveniră tot mai acute.

«„În ’95 s-a născut fetiţa, Louise, şi în noiembrie ’97, băiatul, Louis-Mathurin. În concluzie, erau patru guri de hrănit, şase, dacă ne puneam şi pe noi la socoteală, şapte, dacă adăugăm tânăra servitoare care o ajuta pe Marie-Françoise să aibă grijă de copii. Locuinţa noastră ocupa tot etajul doi al clădirii, iar dedesubt locuia familia Dumant, doi bătrâni care se plângeau mereu din cauza gălăgiei copiilor. Dimineaţa devreme, plecam la

lucru, la depozitul Carter's din Long Acre. Lipseam toată ziua fiindcă, aşa cum ţi-am spus, seara predam la şcoala abatelui Carron. Cu toate acestea, din banii câştigaţi nu izbuteam să-mi întreţin familia şi să plătesc chiria. Trebuia să acceptăm sprijinul altora. Conform unei înţelegeri între oficialităţile franceze şi trezoreria engleză, se constituise un fond pentru emigranţi. Din septembrie '97, cu două luni înainte de naşterea lui Louis-Mathurin, am început să primesc suma de 7 lire pe lună. Chiar şi aşa, abia ne duceam zilele şi uneori mă cuprindea disperarea."»

Spre deosebire de ceilalţi emigranţi, fratele meu avea avantajul că învăţase de mic o meserie, dat fiind că lucrase în atelierul de sticlărie de când avea paisprezece ani. Ca şef de echipă, în depozitul de la Long Acre, era evident că-şi irosea talentul, însă, cel puţin avea un venit sigur. Alţii nu fuseseră atât de norocoşi. Conţii şi contesele, care nu munciseră în viaţa lor, erau tare bucuroşi să câştige câţiva şilingi în plus făcând croitorie, iar în Pancras şi Holborn, una din cele mai populare îndeletniciri a emigranţilor era împletirea pălăriilor de paie, la comandă.

«„Aşa se face că era mare vânzoleală între Oxford Street şi Holborn, unde mai toată lumea venea să cumpere paie la un preţ cât mai scăzut. La tot pasul întâlneai aristocraţi, marchizul de cutare, baronul de cutărică, cu legăturile de paie în braţe, grăbindu-se să ajungă acasă, unde tot ei confecţionau pălăriile, urmând ca nobilele doamne să le împodobească cu panglici şi fiori din catifea.

Marie-Françoise nu avea talente de modistă, dar se descurca foarte bine ca spălătoreasă, căci îşi făcuse ucenicia la orfelinatul de la St. Cloud. În piaţa Fitzroy, nu departe de casa noastră, locuia doamna Black, o celibatară bogată, ceva mai în vârstă, care-i trimitea nevesti-mii rufăria, pentru a fi curăţată şi cârpită. Marie-Françoise spăla, călca şi cosea toaletele, apoi le punea într-un coş, pentru a fi recuperate de o servitoare

– doar nu se făcea ca doamna Busson du Maurier să umble pe stradă cu rufele-n braţe. Perioada cea mai grea pentru ea a fost când, fiind nevoit să lipsesc de acasă vreo şapte luni, din iulie ’98 până în februarie ’99, a trebuit să apeleze la prieteni pentru a-şi putea ridica ajutorul pentru copii, acordat de autorităţi, căci nu se pricepea deloc la contabilitate şi tot nu era în stare să se semneze. A fost o perioadă care nu i-a adus decât necazuri.”»

Când ajungea aici cu povestirea, Robert devenea vag, fără să dea prea multe amănunte. Vorbea despre „nişte afaceri” ce trebuiseră rezolvate, ferindu-se să dea alte explicaţii. Nu, nu plecase din ţară, stătea tot în Londra, dar îşi schimbase adresa. Nu, problemele respective nu aveau nicio legătură cu războiul sau cu actele de spionaj, nici măcar cu soarta celorlalţi emigranţi. Nu l-am mai întrebat nimic, fiind convinsă că voi afla totul la timpul potrivit. Ceea ce s-a şi întâmplat câteva zile mai târziu, după ce Robert le arătase copiilor pocalul familiei, iar eu îl pusesem în dulap, la loc sigur.

— Istoria celor şapte luni de absenţă este legală de această moştenire de familie.

A făcut o scurtă pauză, vrând să vadă cum reacţionez.

— Probabil că l-ai dat cuiva să-l copieze, sau ai făcut chiar tu copiile, şi deci ai fost obligat să te angajezi într-un alt atelier, în cealaltă parte a oraşului, i-am sugerat eu.

«„N-a fost chiar aşa de simplu. Adevărul este că eram atât de strâns cu uşa, încât a trebuit să vând pocalul lui George Carter, patronul meu. A fost un gest pe care l-am regretat de la început. Dar nu mai era nimic de făcut; cheltuisem deja banii, pe mâncare, chirie şi ce le mai trebuia copiilor. Nu-mi rămăsese decât o singură soluţie şi nu mi-a fost greu s-o pun în aplicare, de vreme ce aveam cheile de la depozit. Ştiam exact în ce cutie fusese împachetat paharul, pentru a fi expediat unei firme din Straffordshire, în nordul Angliei. Într-o seară, deşi clădirea era zăvorâtă pe timpul nopţii, m-am întors la

depozit, şi am intrat pe furiş. A fost un fleac să recuperez paharul, să pun la loc cutia, ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat, şi să mă strecor afară. Din nefericire, calculasem greşit orele când îşi făcea rondul paznicul de noapte. Din câte ştiam eu, asta se întâmpla la ora unsprezece, în realitate era la zece şi jumătate. Aşa că, la plecare, am dat nas în nas cu paznicul.

— S-a întâmplat ceva? m-a întrebat el.

— Nu, ce să se întâmple. Am avut ceva de lucru, pentru domnul Carter, i-am răspuns.

Individul mă cunoştea şi m-a crezut, însă, a doua zi, când m-am prezentat la depozit, am fost chemat în biroul patronului; pe podea am văzut cutia desfăcută.

— E opera ta, nu-i aşa? îmi spuse patronul.

Ce rost avea să neg? Paharul dispăruse. Cheile erau la mine. Mă văzuse paznicul.

— Am să te dau în judecată pentru pătrundere prin efracţie şi furt; am solicitat sprijinul autorităţilor, să fiu sigur că nu dispari. Ori returnezi paharul, ori îmi restitui suma de 135 de lire.

I-am spus că aveam de gând să păstrez pocalul şi să-i înapoiez banii, de îndată ce aveam să fac rost de ei de la prieteni.

— Prieteni? Care prieteni? O adunătură de emigranţi, de teapa ta, hrăniţi şi îmbrăcaţi prin bunăvoinţa guvernului englez. Află că n-am pic de consideraţie nici pentru dumneata, nici pentru prietenii dumitale, domnule Busson Morier. Dacă nu returnezi, azi, pocalul, sau echivalentul în bani, vei fi reţinut de autorităţi şi trimis în faţa tribunalului. Cât priveşte nevasta şi copiii, vor rămâne în grija aşa-zişilor dumitale prieteni.

N-aveam cum să restitui nici banii, nici paharul. N-am putut să fac rost nici măcar de suma pentru cauţiune, căci economiile unui emigrant se ridicau cam la cel mult douăzeci de lire. Însă cel mai greu îmi venea să-i spun totul lui Marie-Françoise.

— De ce nu-i dai paharul înapoi? mă întrebă ea, neputând să înţeleagă cum de preferam să fiu arestat

pentru furt. Robert, trebuie să restitui paharul, de dragul meu şi al copiilor.

Nici n-am vrut s-aud. Că era vorba de sentimentalism sau mândrie, sau de o încăpăţânare prostească, nu ştiu, dar revedeam chipul tatei, în ziua când îmi dăduse pocalul şi mă gândeam cum îl dezamăgisem de fiecare dată. Îmi aminteam de voi toţi, de tine, Sophie, de mama, de Michel şi Pierre, şi-mi dădeam seama că, orice mi s-ar fi întâmplat, nu aveam dreptul să renunţ la acel pocal."»

Robert privi spre dulapul în care se afla pocalul, ajuns, în sfârşit, la loc sigur.

«„Să ştii că tata avea dreptate. Mi-am bătut joc de talentul meu şi paharul mi-a adus numai ghinion. Iar prin faptul că încercasem să-l vând adusesem o ultimă insultă memoriei tatei şi perfecţiunii unei opere de artă. Am avut destul timp să meditez la toate astea, în cele şapte luni de închisoare."»

Surâse şi, deşi avea chipul ridat, purta ochelari şi-şi vopsise părul, puteai regăsi ceva din binecunoscutul zâmbet al lui Robert.

«„Trebuia să fiu deportat, dar a intervenit abatele Carron. Tot datorită intervenţiei lui, pedeapsa mi-a fost redusă la şapte luni şi am făcut rost de bani să-mi plătesc datoria, astfel că am fost eliberat în februarie '99, tocmai când generalul Bonaparte îi învingea pe turci, iar voi îl întâmpinaţi cu urale, aici, acasă. Am dus-o greu în iarna aceea, copiii aveau tuse convulsivă, Marie-Françoise era iar însărcinată şi continua să spele rufe pentru doamna Black, vecina noastră. Dar îmi fusese şi mai greu să rezist în acea celulă strâmtă, mai ales când ştiam că ajunsesem aici numai din cauza mândriei mele prosteşti."»

Robert privi în jur, la mobilele pe care le ştia atât de bine de la Antinière şi Chesne-Bidault.

«„Întâi trecusem pe la La Force, în Paris, acum îmi făceam stagiul la King's Bench, din Londra. Devenisem un expert în materie, pe ambele maluri ale Canalului

Mânecii. O experienţă pe care nu ţineam deloc s-o las moştenire copiilor. Sau să le-o fac cunoscută. Era treaba lui Marie-Françoise să ţină secretul. Când m-am întors acasă, copiilor li s-a spus că tata fusese plecat cu treburi, prin ţară, iar ei erau prea mici să înceapă să pună întrebări. Marie-Françoise îi făcuse să creadă că tatăl lor se purta corect, fiind un om fără prihană, drept, integru şi un regalist devotat. În fond şi ea credea acelaşi lucru"»

Zâmbi iar, ca şi cum noua lui imagine era, într-adevăr, o glumă bună, la fel de comică precum cea a aristocratului scăpătat, cu care se identificase până atunci.

— Vorbeşti ca şi cum Marie-Françoise ar fi văduvă iar tu ai fi mort şi îngropat, i-am spus.

Robert mă privi lung o clipă, apoi îşi scoase ochelarii şi începu să-i şteargă.

— Aşa şi este – Marie-Françoise e văduvă. Oficial sunt un om mort. Când am traversat Canalul eram împreună cu un alt individ, bolnav, care a murit până să ajungem la Havre. Asupra lui s-au găsit actele mele. Autorităţile vor anunţa comitetul emigranţilor de la Londra, care-i va da vestea lui Marie-Françoise. Abatele Carron şi ceilalţi emigranţi vor putea face mult mai mult decât mine, pentru această femeie îndurerată, cu şase copii. Nu-ţi dai seama că era singura soluţie? Ultima cacealma?

Nouăsprezece

Numai eu cunoşteam secretul şi nu i l-am dezvăluit nici măcar lui François. Toţi cei care aflaseră de reîntoarcerea fratelui meu ştiau că Robert era iarăşi văduv, căci, aşa cum se întâmplase cu Cathie, şi cea de a doua nevastă murise la naştere, când abia sosiseră la Londra. Oricum, lumea îl condamna fiindcă emigrase şi-l privea cu dispreţ; ce rost avea să se afle că, pe deasupra, făcuse puşcărie, şi-şi abandonase nevasta cu cei şase copii; ştiam că nici François nici fraţii mei n-ar fi acceptat o asemenea situaţie.

Îmi dădeam seama că Robert putea fi acuzat de crimă şi condamnat din nou, dacă s-ar fi descoperit că-şi asumase identitatea unui necunoscut. Comisese un act criminal, ce-i putea aduce ani grei de închisoare, dar eu nu aveam căderea să-l iert sau să-l condamn. Chipul brăzdat de riduri, pungile de sub ochi, tremurul mâinilor, care-i apăruse după ce ieşise din închisoarea King's Bench, erau dovada suferinţelor prin care trecuse.

Iar părul vopsit, o încercare nereuşită de a arăta mai tânăr, îmi stârnea mai multă milă. Privindu-l acum, vedeam un om distrus şi totuşi îmi aminteam mereu de acel băieţel adorabil, primul copil al mamei. Măcar de dragul ei trebuia să păstrez taina.

Numai eu şi François ştiam că s-a întors în ţară şi se făcuse cam o săptămână de când stătea la noi, când l-am întrebat:

— Ce planuri ai? Ai venit aici cu un anumit scop?

— Cu absolut niciunul. Doar cu dorinţa fierbinte de a scăpa de Anglia şi a veni acasă. Tu nu ştii ce înseamnă să ţi se facă dor de ţară. Era o vreme când nici eu nu

ştiam. La început, Londra însemna o aventură, aşa cum fusese Parisul, când m-am stabilit acolo cu Cathie. După ce s-a declanşat războiului, iar opinia publică s-a întors împotriva noastră, şi mai ales după câte am îndurat în cele şapte luni de detenţie, m-a cuprins dorul de ţară – nu de capitală, ci de locurile acestea.

Stăteam de vorbă în grădină. Era vară şi toţi copacii erau înfrunziţi. Plouase în timpul nopţii, iar acum în atmosferă plutea un miros de pământ reavăn şi roua strălucea pe trandafiri şi pe firele lungi de iarbă, ce străjuiau aleea.

— Când priveam printre gratii la cerul mohorât al Londrei, visam că m-am întors la Pierre şi că eram din nou copil. Mai ţii minte când mi s-a oferit diploma de meşter sticlar şi cum tot alaiul s-a îndreptat de la atelier spre castel, iar mama purta rochia de brocart şi avea părul pudrat? Mă uitam la ea şi simţeam că sunt fericit, aşa cum s-a întâmplat şi când ea a venit în vizită la Rougemont. Oare unde a dispărut copilăria mea? Încotro a fugit, unde s-a ascuns?

— Dar n-a dispărut. Ne însoţeşte mereu, toată viaţa. De câte ori nu m-a reîntâlnit, îmbrăcată în rochiţă şi cu şorţuleţ, hârjonindu-mă cu Edmé pe treptele castelului de la Pierre!

— Sau în pădure. Pădurea mi-a lipsit cel mai mult. Şi mirosul de cărbune de la atelier.

Când a ieşit din închisoare Robert n-a găsit de lucru, şi nici nu era de mirare. Cine ar fi angajat un reprezentant al duşmanului, şi hoţ pe deasupra. Abatele Carron l-a pus să se ocupe de biblioteca şcolii iar cu banii câştigaţi aici, plus ajutorul primit de la stat, Robert reuşea să-şi întreţină familia. În perioada cât fusese închis i se născuse încă o fată, botezată Adelaide, cel de al doilea nume a lui Cathie, şi cam un an jumate mai târziu, Marie-Françoise născu un băiat, Guillaume.

«„Am încercat să cresc pe copii după tradiţiile franceze şi totuşi, deşi locuiam într-o colonie de francezi, copii erau pe jumătate francezi, pe jumătate englezi. Robert

ajunse Bobbie, Jacques era James, iar Louis-Mathurin, care abia împlinise patru ani, declară că lui îi place să i se spună Lewis. Marie-Françoise, care-şi pierduse şi frumuseţea şi speranţa că soţul ei avea să apuce vremuri mai bune, îşi găsise consolarea în religie. O vedeai mereu aşezată în genunchi, acasă sau la capela din strada Conway. Trebuia să se agaţe de ceva, iar eu îi provocasem numai deziluzii".»

Era prea târziu pentru a mai încerca să câştige respectul confraţilor lui din colonie. Emigranţii îl priveau cu milă şi dispreţ. Nu puteau avea încredere într-un om care decăzuse chiar într-atât încât se făcuse vinovat de furt de la străini, deşi trăia din mila acestora. Din fericire, abatele Carron nu-l privea pe Robert cu dispreţ.

«„Pe măsură ce Marie-Françoise şi copii se obişnuiau cu situaţia, sau, mai exact, se resemnau în faţa acestei existenţe sumbre, lipsită de perspectivă, mie îmi era tot mai dor de Franţa, de casă. Începusem să-i desconsider pe principii exilaţi, pe contele d'Artois, şi curtea sa de la Edinburgh, pe regele nostru, refugiat în Polonia. Mă bucuram, în taină, pentru victoriile lui Bonaparte – el era conducătorul de care aveam nevoie. Ţara pe care o crezusem aproape distrusă, când venisem la Londra, era acum cel mai puternic stat din Europa şi puterea cea mai de temut. Dacă aş fi fost mai tânăr şi mai curajos, cred că m-aş fi alăturat armatei lui Bonaparte."»

Imediat după semnarea Tratatului de la Amiens şi a amnistiei, care permitea emigranţilor să se întoarcă acasă, Robert se hotărî să revină în ţară. Atunci încă nu se gândise să-şi abandoneze nevasta şi copiii. Planul lui era să mă caute, să se sfătuiască cu Pierre şi Michel, să-şi găsească o slujbă şi abia după aceea să-şi aducă familia de la Londra.

«„Până şi în momentele când mi-am luam rămas bun am apelat la fantezia mea preferată – castelul distrus şi splendorile trecute. „Îl vom reconstrui şi vom fonda o fabrică de sticlărie în care să lucraţi voi, băieţii." Culmea e că şi eu credeam tot mai mult în povestea asta. În sinea

mea, ştiam că era o imposibilitate, şi totuşi mă legănam cu gândul că va veni o vreme când voi putea să le ofer un cămin adevărat şi să-i recompensez, în acest fel, pentru toate balivernele îndrugate. Iată de ce chiar până în ultimele clipe am continuat să le spun:

„Ne vedem peste şase luni, poate nici atât. Mă întorc de îndată ce rezolv problemele în Franţa". Dumnezeu să mă ierte însă, cu toate că nici nu mă despărţisem bine de familie şi abia mă suisem în diligenţa de Southampton, am început să simt că întineresc. Am uitat de cei de-acasă de îndată ce am ajuns pe vas şi am adulmecat mirosul sărat al mării; un singur gând mă stăpânea: să ajung în ţară."»

Robert privea această călătorie ca pe o experienţă. Nu avea alt ţel decât să exploreze posibilităţile de a se întoarce în Franţa. Abia în seara dinaintea debarcării apăru, pe neaşteptate, o ocazie prielnică şi atât de tentantă; colegul său de cabină suferi un atac de inimă şi muri pe loc, fără ca medicul să-i mai poată fi de ajutor.

«„L-am ţinut în braţe pe acest om bolnav, un emigrant ca toţi ceilalţi de pe vas, un necunoscut, pe care doar actele îl puteau identifica. Cât îmi lua să-i înlocuiesc actele cu ale mele – câteva secunde. Restul era simplu – strigam după ajutor, anunţam decesul, dădeam o declaraţie în sensul acesta autorităţilor portuare şi-i lăsam să se ocupe de înmormântare. Când am plecat din Havre eram un om liber. Chiar dacă nu mai eram meşter sticlar şi aveam o cu totul altă îndeletnicire. Am renunţat la ambiţii, tot ce-mi doresc este să recuperez anii pierduţi, şi mai presus de toate, să-mi văd fiul."»

Aici voia să ajungă de la început. Odată ce găsise un acoperiş la Gué de Launay, îmi istorisise povestea vieţii şi-mi împărtăşise secretul lui, mai era un lucru care-l apăsa – soarta fiului său Jacques. Moartea lui Cathie nu-l surprinsese. Se aştepta la aşa ceva şi durerea pricinuită de pierderea ei se stinsese curând. Jacques devenise simbolul unui trecut atât de preţuit, al unei existenţe la care renunţase.

— Doar ţi-am spus, Jacques îşi face stagiul în armata republicană. A fost recrutat în aprilie, chiar în ziua când împlinea douăzeci şi unu de ani, iar acum face parte dintr-un regiment de infanterie, dar nu ştiu unde sunt încartiruiţi. Nici Pierre nu ştie unde se află, i-am explicat.

— Atunci povesteşte-mi despre el. A crescut, cu cine seamănă? Vorbeşte des despre mine?

Era uşor de răspuns la aceste întrebări.

— Seamănă cu tine la înfăţişare – are ochii tăi, tenul tău, aceeaşi culoare de păr. La statură seamănă cu Cathie, e scund, chiar mărunţel. Iar ca fire, cu mine – a fost întotdeauna afectuos şi loial. Ţine mult la Pierre şi la băieţii lui.

— E inteligent şi ager la minte?

— N-aş zice că e ager. Mai degrabă conştiincios mi se pare cuvântul potrivit. Judecând după scrisori, se pare că-i place viaţa în armată, iar superiorii vorbesc frumos despre el.

Încântat, Robert mă aproba la fiecare cuvânt. Ştiam că pentru el Jacques rămăsese băieţelul de opt ani care, în vara lui '89, începea să scâncească dacă n-avea voie să ajute şi el la strânsul recoltei de la Antinière.

— Dacă seamănă la fire cu tine, Sophie, înseamnă că o să ne împăcăm de minune. Şi cum suntem în timp de pace, sunt convins că o să capete o permisie, să-şi vadă tatăl.

Am rămas fără replică. Oare dorinţa de a-şi vedea fiul îl orbise într-atât?

— Uiţi că, de nouă ani, armata republicană luptă împotriva Angliei, a armatelor aliate şi a voastră, a emigranţilor. Pentru Consul şi guvernul său pacea este o soluţie convenabilă, dar ea nu poate şterge resentimentele soldaţilor. Doar nu-ţi închipui că Jacques o să primească învoire de la comandant, să vină să te vadă.

La rândul său, Robert nu mai îndrăzni să zică nimic. Într-un târziu spuse:

— Ai dreptate. Uit mereu că am fost plecat. Trebuie să am răbdare, asta-i.

Oftă şi o porni spre casă şi am remarcat cât de tare se gârbovise, era încovoiat ca un bătrân, deşi nici nu împlinise cincizeci şi trei de ani.

— În afară de asta, nu trebuie să atragi atenţia asupra ta, de vreme ce, oficial, eşti mort, am strigat în urma lui.

A făcut un gest de lehamite, de parcă nu asta îl preocupa.

— Mort pentru cei din Londra şi din Havre. Pe cine poate interesa soarta unui emigrant ratat, care a venit să-şi sfârşească zilele alături de familie?

Astfel, întâlnirea cu Jacques a fost amânată, căci în adevăr, nici eu nici Pierre nu ştiam unde se afla batalionul băiatului. Putea fi oriunde – în Italia, Egipt, Turcia – iar faptul că se semnau tratate de pace nu era o garanţie că Jacques avea să se întoarcă acasă.

— Dacă nu-mi pot vedea fiul, pot să-mi revăd măcar fraţii. Nu vrei să le scrii şi să le spui că fiul risipitor s-a întors?

Era a doua oară când mă surprindea cu felul lui de a vedea lucrurile. Eu îl primisem cu braţele deschise fiindcă îl iubeam, ceea ce nu însemna că şi ceilalţi aveau să procedeze la fel. François, de pildă, adoptase o atitudine foarte rece, pe care Robert o acceptase fiindcă nu-l cunoştea îndeajuns pe soţul meu. Iar copiii erau prea mici să aibă păreri proprii şi, văzând cât de afectuos mă purtam cu unchiul, îl tratau şi ei în consecinţă.

Pe câtă vreme Edmé şi Michel... Ei erau într-o situaţie cu totul diferită. După ce investiseră totul – moştenirile şi economiile – în topitoria de la Rougemont, şi pierduseră totul, se stabiliseră la graniţa dintre departamentele Sarthe şi Orne, în apropiere de Alençon. Michel era directorul unei mici topitorii, iar Edmé vedea de gospodărie. Nu ştiam cât aveau s-o mai ducă aşa. Michel începuse să aibă probleme cu căile respiratorii, afecţiune specifică sticlarilor, care l-ar fi împiedicat să

mai lucreze, iar, în timp, putea chiar să-l doboare. Văzusem destule cazuri pe vremuri, la meşteşugarii de la Chesne-Bidault, şi cunoşteam prea bine simptomele – paloarea nesănătoasă, gâfâiala, tusea scurtă şi seacă. Odată declanşată boala, sfârşitul era aproape. Nici nu voiam să mă gândesc. Încercam să ignor realitatea, aşa cum făcea şi Edmé, dar situaţia era clară.

La sfârşitul lui iulie am primit o scrisoare prin care ne anunţau că veneau să ne viziteze. Edmé auzise de un doctor din Mans, foarte priceput în afecţiunile respiratorii. Boala lui Michel şi dificultatea în respiraţie se agravaseră odată cu anotimpul cald, când adierile verii răvăşeau ierburile şi spulberau polenul. Edmé îl convinsese să-şi ia câteva zile libere şi să meargă la Mans, iar, în drum spre casă, se gândeau să doarmă o noapte la noi.

— Ce să fac? Să le spun, deschis, tot adevărul? Că Robert s-a întors? l-am întrebat pe François.

— N-o să mai vină, dacă le spui. Poate tu ai uitat, dar eu îmi amintesc perfect ce-a spus Michel despre fratele lui, emigrantul. Mi-a spus că era mai bine dacă murea şi cu asta basta. Bineînţeles că trebuie să-i avertizezi, dacă vor, să-şi schimbe planurile. Nu vreau scandal în casa mea. Şi aşa, de când a venit Robert, nu mă simt prea în largul meu. Nu se face ca primarul din Vibraye să adăpostească un emigrant, chiar dacă îi e rudă. Cred că nu-ţi dai seama totdeauna că am o poziţie care trebuie respectată.

Îmi dădeam prea bine seama. Anii care trecuseră nu-şi lăsaseră amprenta nici pe chipul, nici pe soarta lui François, dar nici nu-l făcuseră mai umil, mai înţelegător. Nu încetasem să-l iubesc, deşi nu mai păstrase nimic din tânărul de odinioară, îmbrăcat în uniforma Gărzii Naţionale, care-l însoţea pe Michel în expediţiile din '91, cântând *„Nu te lăsa”.*

— Le voi scrie la amândoi. E mai bine să ştie că Robert e aici şi să nu mai vină.

Am expediat scrisoarea. Trecuse şi săptămâna şi data

la care Edmé trebuia să fie cu Michel la doctor. Aşteptam să aflu rezultatul vizitei după întoarcerea lor la Alençon, însoțit, eventual, şi de un scurt comentariu, legat de prezența lui Robert la noi. Dar nu mă aşteptam să aud scârțâitul roților pe pietrişul de pe alee şi să mă pomenesc cu o birjă, din care coboară Michel şi Edmé.

Robert, care citea, lăsă cartea deoparte şi-şi scoase ochelarii.

— Aştepți musafiri, sau domnul primar şi-a luat de lucru acasă? întrebă el.

Robert şi François nu se prea agreau, dar în ziua aceea ironia lui Robert nu mă atinse, căci eram mult mai preocupată de atitudinea celorlalți.

— E Edmé şi Michel. Mă duc să-i întâmpin, tu rămâi aici, i-am spus la repezeală.

Robert s-a luminat la față şi s-a ridicat în picioare. Zâmbetul îi dispăru când mă privi. Se aşeză, încet, pe scaun.

— Înțeleg, nu trebuie să-mi explici.

Aşadar nu era complet rupt de realitate. Atitudinea lui François fusese mai clară decât bănuiam.

M-am dus în holul de la intrare. Edmé ajunsese înaintea mea. Michel rămăsese să plătească vizitiul.

— Nu te aşteptai să ne vezi. Pe bună dreptate, ne făcuserăm alte planuri. Însă după ce-am fost la doctor, Michel s-a răzgândit.

M-am uitat la ea, cu o privire întrebătoare.

— Da, exact ce-am bănuit. N-are şanse să se însănătoşească, răspunse ea.

Chipul îi era impenetrabil. Doar glasul era schimbat.

— Doctorul i-a dat încă şase luni, poate nici atât. Michel s-a ținut tare. Este hotărât să nu-şi înceteze activitatea şi e mai bine aşa.

Atât a apucat să-mi spună Edmé înainte ca Michel să intre şi el. M-am îngrozit când am văzut cât de mult se schimbase de la ultima noastră întâlnire. Avea o figură cenuşie şi chinuită, mergea cu paşi mici, târşindu-şi picioarele. Când vorbea avea o respirație sacadată, ca şi

cum efortul era prea mare pentru el.

— Putem să d-d-dormim la Vibraye, dacă n-ai unde să ne găzduieşti. E v-v-vina mea, Aimée ţi-a spus, probabil. M-am r-r-răzgândit între timp.

L-am îmbrăţişat. Trupul acela atletic era parcă mai mic acum.

— Ştii foarte bine că eşti binevenit. Acum şi întotdeauna.

— Doar pentru o noapte. De mâine mă întorc la treabă. Robert e aici?

M-am uitat la Edmé care a dat din cap şi a lăsat ochii în jos.

— Unde sunt copiii? Mă duc să-i caut, zise ea.

Era clar că-şi găsise o scuză să dispară, fiindcă nu se prea omora ea după ţâncii sub doisprezece ani. În plus, ideea de a veni la Gué de Launay îi aparţinea lui Michel; poate el se răzgândise, dar Edmé rămăsese fermă pe poziţie.

— Faci cum vrei. Copiii sunt în grădină. Să mergem, Michel! am spus.

L-am luat de braţ şi-am deschis uşa salonului. În acea clipă am avut senzaţia că mă-ntorc în timp, la momentul când, în urmă cu treisprezece ani, ieşeam, braţ la braţ cu Michel, din laboratorul aflat în strada Traversière.

Nervos şi încordat, Robert, care stătea lângă fereastră, pândind să vadă reacţia fratelui şi să răspundă pe loc, la ironie sau violenţă, după cum era cazul, se dovedi total nepregătit pentru ceea ce-i fu dat să vadă. Bărbatul cu părul vâlvoi şi manifestări de un fanatism feroce dispăruse. În locul lui vedea un om bolnav şi lipsit de vlagă.

— Salut, b-b-bătrâne, zise Michel.

Atât a avut de spus. Apoi, cu paşi târşiţi, s-a îndreptat spre Robert şi a desfăcut larg braţele. Am închis uşa, lăsându-i singuri; eu am urcat la etaj, m-am încuiat într-una din camere şi am rămas acolo până mi s-au zvântat ultimele lacrimi.

Fiind reținut cu treburi în Vibraye, François a venit abia după cină, fapt care m-a bucurat, fiindcă am putut fi toți patru împreună. Dacă ar fi venit şi Pierre, familia ar fi fost completă.

Deşi la început se ținu bățoasă, adoptând o atitudine rezervată şi întinzându-i protocolar mâna lui Robert care, după ce i-o sărută cu o solemnitate exagerată, dădu să-şi îmbrățişeze sora, treptat lui Edmé îi veni tot mai greu să reziste la glumele pline de haz şi farmecul binecunoscut al fratelui ei mai mare. Cred că proceda aşa mai mult de dragul lui Michel, la care ținea enorm, dându-şi seama, ca şi mine, de altfel, că prilejul era unic şi irepetabil. Cât despre Michel, poate iminența sfârşitului şterse orice resentimente; în orice caz, dacă mă gândeam la atitudinea lui Michel față de fratele său, în perioada când acesta fusese plecat, puteam spune că azi se înfăptuise un miracol.

Se spune că gândul morții are acest efect asupra noastră. Că, inconştient, ne străduim să nu mai irosim timpul rămas. Că renunțăm la meschinării şi la toate celelalte mărunte detalii, lipsite de orice valoare. Repetându-ne mereu că, dacă am fi ştiut mai din vreme, am fi reacționat cu totul altfel – lăsând la o parte mânia, răutatea şi, în primul rând, mândria.

La cină, Robert ne-a povestit o sumedenie de istorioare nostime, făcând haz pe seama londonezilor şi a oraşului care-i oferise un adăpost şi luându-i peste picior şi pe localnici şi pe confrații lui emigranți, ignorând cu cinism ajutorul pe care-l primise din partea acestora.

Însă când am trecut în salon, a exclamat dintr-odată:

— Cum se face, bătrâne, că te omori muncind într-un atelier prăpădit, când ai fi putut lua în antrepriză o topitorie de genul celei de la Pierre? Pentru tine nu era o problemă, cu ce ai moştenit de la mama şi cu ce ai câştigat în plus, din terenurile rechiziționate bisericii?

Inima începu să-mi bată cu putere. Era un subiect care putea declanşa tragedia de care mă temusem atât.

N-am mai avut timp să părăsesc încăperea. După ce intrasem în salon, Robert închisese uşa cu un gest hotărât.

Cu paşi mărunţi, Michel se îndreptă spre covoraşul din faţa căminului. Rămase acolo, cu mâinile la spate. Băuse vin la masă şi-i apăruseră două pete de culoare pe obrazul cenuşiu, de om bolnav.

Într-un târziu, spuse:

— N-am avut altă a-a-alternativă. M-am a-a-asociat cu Aimée în anul VII al Revoluţiei. Am pierdut tot ce-am a-a-avut.

Robert ridică, întrebător, din sprâncene:

— Deci, suntem mai mulţi aventurieri în familie. Dar pe tine ce te-a determinat să-ţi asumi un asemenea risc?

— Tu m-ai determinat, răspunse Michel în cele din urmă.

Uluit, Robert se uita când la el, când la Edmé.

— Eu te-am determinat? Şi cum, mă rog, am reuşit o asemenea performanţă, de vreme ce tu erai aici şi eu la Londra?

— Nu m-ai înţeles. M-am tot g-g-gândit la ce-ai făcut tu şi asta m-a hotărât. Am vrut să reuşesc acolo unde tu ai e-e-eşuat. Dar n-am p-p-putut. După părerea mea, ne lipseşte, la amândoi, talentul şi, mai ales, curajul tatei; de aceea am dat greş – şi eu şi tu. E-e-eu n-am copii, dar poate Jacques al tău va moşteni aceste calităţi, ducându-le mai departe.

Şi nu numai Jacques, mi-am spus. Mai erau şi copiii abandonaţi la Londra.

— Unde ai pierdut banii? întrebă Robert.

— La R-R-Rougemont.

N-am să uit niciodată privirea lui Robert, ce a trecut de la scepticism la admiraţie, de la milă la umilinţă.

— Îmi pare rău. Te-aş fi pus în gardă, dacă aş fi ştiut, spuse el.

— N-are de ce să-ţi pară r-r-rău. A fost o experienţă care mi-a prins bine. Mi-am aflat propriile l-l-limite şi limitele acestei ţări.

— Ale țării?

— Da. Ne gândeam să împărțim profiturile realizate cu muncitorii. Poate n-ai auzit de Gracchus B-b-babeuf, care a preferat să se sinucidă decât să fie executat pe e-e-eşafod. El credea în ideea că averile şi p-proprietățile sunt bunurile tuturor şi toți trebuie să se b-b-bucure de ele. Babeuf mi-a fost prieten.

Cu ochelarii în mână, fratele nostru, emigrantul, rămăsese cu gura căscată şi-l privea țintă pe Michel. Istoria îi despărțise timp de treisprezece ani, ideile, însă, aveau să-i despartă veşnic. În închisoarea King's Bench Robert aflase ce înseamnă modestia smerită, dar făcea parte, în continuare, din lumea anului 1789; Michel şi Edmé aparțineau unei lumi viitoare, pe care noi nu mai apucam s-o vedem.

— Cu alte cuvinte, ai riscat totul de dragul unei himere, reluă Robert.

— Spune-i cum v-v-vrei, răspunse Michel.

Robert se îndreptă spre fereastră şi privi în grădină. Copiii alergau pe pajişte, după fluturi.

— Dacă stau să mă gândesc, şi eu am riscat totul pentru o himeră, de o cu totul altă factură, ce-i drept.

S-a aşternut tăcerea, când dintr-odată, liniştea a fost sfâşiată de un acces de tuse şi am revenit la realitate – ne gândeam la soarta care-l aştepta pe Michel. El stătea jos, respirând cu greutate şi făcând semn cu mâna să nu-l luăm în scamă.

— Nu vă alarmați, o să-mi t-t-treacă. Sophie mi-a dat prea multe b-b-bunătăți la masă.

Apoi, întorcându-se spre Robert, întrebă:

— Ce s-a întâmplat cu p-p-paharul?

— Paharul?

Readus brusc la realitate, Robert privea dezorientat. Îşi reveni imediat şi, privindu-mă cu coada ochiului, se-ndreptă spre dulap.

— Paharul este aici. E tot ce-am adus cu mine din Anglia. Era cât pe ce să-l pierd, dar asta e altă poveste.

Deschise dulapul, scoase pocalul şi se-ntoarse spre

Michel.

— După cum vezi, e intact, dar nu ți-l încredințez fiindcă zici că aduce ghinion.

— Nu mai e cazul. Norocul meu s-a d-d-dus de mult. Dă-mi-l şi mie.

Întinse mâinile, luă paharul şi începu să-l studieze pe toate fețele. Lumina se reflecta în cristalul geometric al florilor de crin.

— Ce a-a-artizani desăvârşiți erau tata şi unchiul. De sute de o-o-ori am încercat să copiez modelul şi n-am r-r-reuşit. O să-l păstreze Sophie?

— Până îl ia Jacques, răspunse Robert.

— Nu face el aşa ceva. J-j-jacques e trup şi suflet cu Bonaparte, îl u-u-urmează pe Primul Consul până în stepa s-s-siberiană şi dincolo de ea. Ar fi trebuit să ai mai mulți f-f-feciori. Îmi pare rău că ambele căsnicii au avut acelaşi sfârşit t-t-tragic.

Robert n-a făcut niciun comentariu. A luat paharul din mâinile lui Michel şi la pus la loc, în dulap. Eram singura care-i cunoşteam secretul.

— E prea târziu, bătrâne, să ne a-a-asociem, pentru s-s-simplul motiv că s-ar putea să n-o mai duc nici şase luni. Dar mi-ar face plăcere să s-s-stai la noi, chiar dacă eşti un a-a-afurisit de emigrant. Te-ai supăra, Aimée?

— Dacă aşa vrei tu, nu mă supăr, zise Edmé.

— După ce m-m-mor eu, te poți întoarce la S-S-Sophie şi la traiul confortabil din locuința primarului. Ce zici?

Acum Robert era cel care-şi amintea de momentul despărțirii şi de laboratorul din strada Traversière. La auzul vorbelor lui Michel, amărăciunea resimțită atunci se risipise ca prin farmec. Cei doi frați formau un cuplu ciudat: Robert, filfizonul de altădată, era acum gârbovit, avea şuvițe de păr alb, chiar dacă-şi vopsea părul, purta ochelari şi hainele păreau prea largi pentru el; iar Michel, cel care-i înspăimântase pe toți în Mondoubleau, gata să se bată cu o lume întreagă, ajunsese un muribund, pe care-l aştepta o ultimă bătălie.

Dacă ar fi ştiut toate astea atunci, dacă ar fi avut cum să ştie, mă întrebam, oare s-ar fi comportat altfel şi nu s-ar fi certat niciodată? Ce rost au avut jignirile, suferința, singurătatea?

— Vin cu tine. Aş fi foarte onorat. Cât despre cele şase luni, hai să punem un pariu. Eu îți dau cel puțin un an. Dacă câştig, cu atât mai bine pentru amândoi. Dacă pierd, n-are cine să mă țină datornic!

Un lucru era clar. Nici ploile şi ceața londoneză, nici tristețea sumbră a închisorii, nici măcar boala lui Michel nu reuşiseră să-l facă pe Robert să-şi piardă simțul umorului şi spiritul de aventură.

Douăzeci

Robert pierdu pariul. Şapte luni mai târziu, în februarie 1803, Michel se prăpădi – singura alinare fiind că, slavă Domnului, nu suferise prea tare. Lucrase aproape până în ultima zi, iar deznodământul veni brusc, după o criză puternică de tuse. Stătea de vorbă cu Edmé, iar în secunda următoare se stinse. L-am adus la Vibraye şi l-am îngropat în cimitirul în care mă voi odihni şi eu şi copiii mei, după mine.

Moartea lui Michel a fost ca o uşurare. Nu mai avea niciun strop de vlagă, dar nu era omul care să accepte să trăiască precum un invalid, mobilizat într-un fotoliu. Ultimele luni de viaţă îi fuseseră uşurate de prezenta lui Robert care, după cum ne spunea Edmé, se purta cu Michel mult mai afectuos decât propria lui soră. Îi făcea patul, îl ajuta să se îmbrace, îl veghea, noaptea, când avea accese de tuse; şi făcea totul fără să-şi piardă răbdarea şi buna dispoziţie.

— Deşi la început n-am fost de acord să vină, după două săptămâni nu mă mai puteam lipsi de ajutorul lui. Fără el nu cred că aş fi rezistat până la sfârşit.

Deci ultimul dintre fraţi fusese primul care se prăpădise şi, păstrându-mi neştirbită credinţa, mă gândeam că Michel îşi luase locul, acolo sus, alături de tata, regăsindu-se amândoi într-un atelier ceresc de sticlărie, iar tatăl se reconciliase cu fiul, în vreme ce fiul scăpase de defectul lui de vorbire. Intensitatea trăirii poate transforma viaţa de dincolo într-un basm pentru copii, alternativă mai uşor de acceptat decât teoria dispariţiei definitive, pe care-o susţinea Edmé.

Moartea lui Michel o afectă într-atât pe sora mea, încât căzu într-o stare de apatie. Nu-şi mai găsea rostul

în viață, căci timp de şapte ani, rostul întregii sale existențe fusese Michel, iar acum, că el dispăruse, toate legăturile ei cu lumea se destrămaseră. Împărtăşiseră aceleaşi convingeri, luptaseră cu acelaşi fanatism, iar când totul se prăbuşise, când iluziile lor se spulberaseră, îşi găsiseră consolarea în acest eşec în doi.

— Ar trebui să se recăsătorească. Un soț şi un cămin o vor ajuta să-şi revină, declară sec François.

Mă gândeam cât de lipsiți de perspicacitate sunt bărbații care trăiesc cu convingerea că a avea grijă de un străin şi a-i cârpi ciorapii este tot ce-şi poate dori o femeie de treizeci şi opt de ani, iute la minte şi la fire, ca Edmé, care, dacă ar fi trăit în alte vremuri, ar fi luptat pentru convingerile ei, ca o adevărată Ioana d'Arc.

Pentru Edmé revoluția se terminase prea repede. Chiar dacă victoriile obținute de armată, sub conducerea lui Bonaparte, erau un motiv de mândrie, Edmé rămânea la convingerea, împărtăşită, de altfel, în timpul vieții, şi de Michel, că gloria era o farsă, menită să confere strălucire generalilor, nu marilor mase, cărora nu li se recunoştea niciun merit. Prietenii Primului Consul erau noii aristocrați, înzorzonați cu pene şi eşarfe, pretându-se la tot felul de stratageme pentru a obține favoruri, la fel cum procedaseră, odinioară, curtenii de la Versailles. Sistemul rămăsese acelaşi, doar numele erau altele.

— Mi-a trecut sorocul. Era mai bine dacă împărtăşeam aceeaşi soartă cu Robespierre şi Saint Just, sau dacă muream pe străzile Parisului, în numele ideilor lor. Căci, după aceea, corupția a ajuns la loc de cinste, spunea ea de obicei.

Câteva săptămâni petrecute cu noi, la Gué de Launay, îi fuseseră de-ajuns. Îşi pierduse răbdarea şi se plictisea. Îşi făcu bagajele şi plecă la Vendôme, în căutarea tovarăşilor din cercul suporterilor lui Babeuf, iar din ultima ei scrisoare am aflat că începuse să scrie articole pentru fostul prieten şi asociat a lui Babeuf, Hésine, care fusese eliberat şi făcea agitație împotriva

recrutărilor obligatorii.

Totdeauna am fost de părere că ar fi fost mai bine dacă Edmé s-ar fi născut bărbat. Agerimea şi tenacitatea de care dădea dovadă erau de prisos unei femei.

Când a venit primăvara, am plecat împreună cu Robert la St. Christophe, să-i facem o vizită lui Pierre care venise, anterior, la Vibraye, pentru înmormântarea lui Michel, şi se întâlnise cu Robert. Revederea lor nu-mi crease emoţii. Pierre îl întâmpină pe fratele său, emigrantul, de parcă nu se despărţiseră niciodată; fără să piardă vremea, îi restitui lui Robert partea de moştenire ce i se cuvenea, păstrată cu grijă după ce Jacques îşi adjudecase partea lui. Deşi nu era vorba de o sumă exorbitantă, cu banii obţinuţi din concesionarea proprietăţii şi vânzarea produselor viticole, Robert avea traiul asigurat şi putea investi venitul realizat suplimentar.

— Întrebarea e ce-ai vrea să faci cu banii? îl întrebă Pierre.

— Deocamdată nimic, până nu discut problema cu Jacques. Un lucru nu înţeleg eu în toată afacerea asta cu recrutarea; n-aş putea să-l scutesc de armată contra unei sume de bani?

— Nu, şi chiar dacă ai putea...

Pierre făcu o pauză şi privi în direcţia mea. Ştiam prea bine la ce se gândea. Nu armata era problema, ci faptul că, la cei douăzeci şi doi de ani ai săi, Jacques era convins că tatăl lui e mort, cel puţin asta era atitudinea pe care o adopta faţă de noi, cei din familie.

— Cred că e de datoria mea să-ţi spun că, în toţi anii de când ne aflăm aici, la St. Christophe, Jacques nu ţi-a pomenit niciodată numele. Acelaşi lucru mi l-au spus şi băieţii. Poate a discutat despre tine cu mama, pe vremea când locuia cu ea, însă cu noi n-a abordat niciodată acest subiect, spuse Pierre.

— Tot ce se poate. Asta nu înseamnă că nu s-a gândit niciodată la mine, răspunse Robert.

Îmi dădeam seama că Pierre îşi făcea probleme atât

pentru frate-său cât şi pentru fiul acestuia. Ce n-ar fi dat să vadă că tatăl şi fiul s-au împăcat; dar fratele său nu voia să înţeleagă că se afla într-o situaţie cu totul aparte, cu totul diferită de aceea a unui colonialist care se întoarce în patrie, după o absenţă îndelungată. Robert îşi abandonase fiul, îşi părăsise ţara, trăise ca emigrant în Anglia, timp de treisprezece ani. Trebuia să-şi dea seama că nu se putea aştepta să regăsească la Jacques afecţiunea pe care acesta i-o dovedise odinioară.

— Care e situaţia cu bunicii din partea mamei? Nici cu ei nu mai ţine legătura? Bănuiesc că nu, continuă Robert.

— Dimpotrivă, Jacques le scrie cu regularitate şi se duce să-i vadă, mai exact se ducea să-i vadă, până când a fost luat în armată. Am stabilit acest lucru din momentul când i-am devenit tutore. Din câte ştiu, familia Fiat l-a desemnat pe Jacques ca unic moştenitor. N-au ei cine ştie ce avere – doar casa din Paris şi economiile bătrânului Fiat – dar cu banii obţinuţi Jacques îşi va rotunji de minune solda, explică Pierre.

Robert tăcea. După câtva timp, spuse:

— Cred că familia Fiat are o părere proastă despre mine.

— Te aşteptai să fie altfel? întrebă Pierre.

— Nu, nu, e firesc să fie aşa. Oare au reuşit să-l învenineze într-atât pe Jacques împotriva mea?

— Posibil, dar puţin probabil. Sunt doi bătrâni de treabă şi nu cred că au făcut comentarii la adresa ta. Cuvântul *emigrant* a fost rareori pomenit de faţă cu Jacques.

Chipul lui Robert se înăspri, căpătând o expresie cu totul diferită de aceea pe care o cunoşteam. Ce ciudat, să audă tocmai de la Pierre lucruri de care nici Michel nu vorbise vreodată.

— Deci noi, emigranţii, eram atât de rău văzuţi? întrebă el.

— Să fiu sincer, da. Şi nu uita că tu ai fost unul dintre primi, care şi-au părăsit ţara, şi asta pe vremea când

încă nu exista riscul persecuţiilor, spuse Pierre.

— Exista însă riscul unei condamnări la închisoare.

— Ceea ce nu cred să stârnească admiraţia lui Jacques, conchise Pierre.

Deşi era plin de înţelegere şi compasiune faţă de semenii săi, Pierre abordase direct această problemă a emigranţilor, în dorinţa de a-i deschide ochii lui Robert şi a-l ajuta să treacă mai uşor peste viitoarele umilinţe. Dar el nu cunoştea, ca mine, fantezia debordantă a lui Robert şi capacitatea lui de a crea imagini menite să-i liniştească conştiinţa.

Momentul adevărului veni mai repede decât ne aşteptam. Vizita noastră se apropia de sfârşit când, într-o bună zi, Pierre-François, cel de-al treilea fiu al lui Pierre, în vârstă de şaisprezece ani, veni în goana mare, emoţionat şi abia mai răsuflând, şi ne anunţă că batalionul 4 din regimentul 93 de infanterie se afla în Tours.

— Au făcut un popas în drum spre coastele din nordul ţării şi se pare că vor rămâne timp de trei zile. Fără doar şi poate Jacques va cere o permisie de câteva ore, să vină să ne vadă.

Jacques era înrolat în compania a 5-a a batalionului, iar dacă era adevărat că se afla la Tours, cu siguranţă că avea să se învoiască câteva ore.

— Trebuie să plecăm imediat la Tours. Ce sens are să-l aşteptăm aici? spuse Robert, arzând de nerăbdare să-şi vadă băiatul.

— Mai întâi trebuie să ne convingem că ştirea e reală. Chiar dacă în oraş a sosit regimentul 93, nu e obligatoriu să fi venit şi cei din batalionul 4, răspunse Pierre.

Pierre plecă să se intereseze de soarta infanteriştilor, iar Robert începu să măsoare camera în lung şi-n lat; văzându-l atât de nervos şi agitat mi-am amintit de vremurile când se-nvârtea ca turbat în sufrageria lui Pierre, unde mişunau căţei şi pisoi, unde cărţile zăceau, aruncate claie peste grămadă, în fiecare colţ – căci

numărul lor depăşise demult capacitatea bibliotecii – unde aricii se învârteau în cuşti improvizate şi unde vedeai, aruncate la tot pasul, desenele realizate, cu un uluitor realism, de fiica lui Pierre, Bujor Frumoasa-Nopții, care, deşi avea numai şapte ani, îl cucerise definitiv pe unchiul Robert.

— Dacă nu apuc să-mi văd băiatul din cauza lui Pierre n-am să-l iert niciodată. Suntem la mai puțin de o oră jumătate de Tours. Acum e ora două. Dacă închiriem o trăsură putem fi acolo pe la patru, zise Robert.

Înțelegeam şi deznădejdea lui Robert şi prudența lui Pierre. Nu doream să fim părtaşii unei întâlniri cu rezultate dezastruoase dar, în aceeaşi măsură, încercam să evităm o confruntare aprinsă între Robert şi superiorii lui Jacques.

— Puteai să-ți dai seama că Pierre face tot ce se poate. Era cazul să înțelegi asta până acum, i-am spus.

Drept răspuns, Robert mi-a atras atenția asupra dezordinii din cameră.

— Ştiu eu... Oare, tot ce vezi în jur e altceva decât dovada unei minți încălcite? Lăsând la o parte faptul că băieții lui au rămas cvasianalfabeți, deşi sunt nişte copii extraordinari şi se pricep de minune să îngrijească un pisoi. Probabil că şi educația lui Jacques a avut de suferit din cauza teoriilor lui Pierre, mi-o reteză Robert.

L-am lăsat să bată câmpii. Nerăbdarea îşi spunea cuvântul. Robert ştia, la fel de bine ca mine, că acum era în joc integritatea sa nu ideile lui Pierre. Iar dacă Pierre nu l-ar fi susținut pe plan financiar, Robert ar fi rămas fără un sfanț.

— Îmi pare rău, n-ar trebui să-l învinuiesc pe Pierre. Singura problemă e că nu înțelege ce înseamnă această întâlnire pentru mine.

— Dimpotrivă, înțelege foarte bine. Tocmai de aceea face tot ce poate, i-am răspuns.

Pierre s-a întors în mai puțin de o oră. Ştirile erau perfect adevărate. Cel de al 4-lea batalion era încartiruit la Tours.

Privind la ceas, Pierre spuse:

— Eu v-aş propune să vedem dacă Jacques vine cu diligenţa de Château-du-Loir, care soseşte de la Tours la orele cinci. Asta ar însemna că, în două ore, Jacques ar fi aici. Am totuşi o rugăminte. Lasă-mă pe mine să discut cu el, între patru ochi, şi să-i spun că eşti aici.

— Dar de ce, pentru numele lui Dumnezeu? izbucni Robert, ajuns la capătul răbdării.

Alarmată, fetiţa lui Pierre, care se afla într-un colţ al camerei şi mâzgălea concentrată, îl privi uimită.

— Fiindcă este un moment tensionat pentru amândoi. Doar nu vreţi să vă vadă toată lumea.

Următoarele două ore au fost un chin pentru noi toţi. Dacă Jacques nu venea cu diligenţa de Tours, Robert avea să fie teribil de dezamăgit, şi trebuia să întreprindem altceva. Iar dacă Jacques venea... Nici eu nici Pierre nu prea ştiam ce ar fi urmat.

Cu cinci minute înainte de sosirea diligenţei, Pierre porni spre primărie, punctul unde coborau, de obicei, pasagerii pentru Mans. Se duse singur. La indicaţiile sale stricte, cei doi băieţi, Pierre-François şi Joseph, împreună cu micuţa Bujor Frumoasa-Nopţii şi mama lor rămăseseră acasă. Copiii urcară la etaj, să urmărească cum avea să se desfăşoare mult aşteptata întâlnire. Eu stăteam cu Robert în sufragerie, mai exact eu şedeam iar el măsura camera în lung şi-n lat. Cumnată-mea, discretă, se aciuase în bucătărie.

Dintr-odată apăru în prag Frumoasa-Nopţii, ţinând în braţe doi căţei.

— Tata şi Jacques se plimbă prin faţa casei de cel puţin zece minute. Am impresia că Jacques nu vrea să intre în casă, ne anunţă ea.

Robert se repezi spre uşă; am apucat să-l prind de braţ.

— Stai, poate reuşeşte Pierre să-i explice situaţia.

În scurtă vreme Pierre intră în cameră. Privirile noastre s-au întâlnit şi am înţeles ce se-ntâmplase. Pierre se întoarse spre Robert.

— Jacques e aici. Pleacă peste o oră, cu diligența următoare. I-am spus că ai venit.

— Şi?

Mi se făcu milă văzându-l pe Robert cât era de disperat.

— Şi e aşa cum am bănuit. Vestea l-a zguduit. A acceptat să te vadă numai ca să-mi facă mie pe plac.

Pierre ieşi în hol şi-l strigă pe Jacques. Robert făcu câțiva paşi, în aceeaşi direcție, apoi se opri încurcat. Jacques veni în cameră, dar nu se dezlipi de lângă Pierre. Era mai înalt decât îl ştiam şi parcă devenise mai solid; mâncarea de la popotă îi priise. Uniforma îi venea bine, deşi părea cam mare pentru el şi îl stânjenea în mişcări. Îmi aminteam cum arăta Robert în uniforma de ofițer la Archebuzieri, şi cum îl preocupa mai degrabă ținuta decât îndatoririle sale de soldat. Din acest punct de vedere, Jacques se deosebea radical de tatăl său.

Rămăsese în picioare, palid şi nemişcat, studiindu-l atent pe taică-său. Chipul său era lipsit de orice expresie. Mă întrebam care din ei suferea mai tare – Jacques, care avea în fața ochilor un tată îmbătrânit şi ros de nelinişte – sau Robert, ce trebuia să se mulțumească cu atitudinea ostilă a fiului său.

— Nu-ți mai aminteşti de mine? întrebă Robert într-un târziu, şi pe chip îi miji un zâmbet.

— Ba da. Poate era mai bine dacă nu aveam o memorie aşa bună, replică Jacques pe un ton rece, tăios.

Din uşă Pierre îmi făcu un semn din cap.

— Hai, Sophie, să-i lăsăm singuri.

Mă îndreptam spre uşă, dar Jacques se împotrivi:

— Nu, vă rog, rămâneți aici. Şi tu, unchiule, şi dumneata mătuşă Sophie. E mai bine aşa. Nu am nimic să-i spun acestui om.

Efectul a fost dezastruos. Poate că dacă l-ar fi pălmuit, Robert ar fi fost mai puțin afectat. Am citit în ochii fratelui meu disperarea şi totala infuzie. Fără să se intimideze, el făcu un ultim efort, încercând să pareze.

— Las-o-ncolo, băiatule, nu e momentul să faci o

tragedie din asta. Viața e prea scurtă. Eşti un om minunat, iar eu sunt mândru de tine. Hai, strânge-i mâna bătrânului tău tată, care te-a iubit din toată inima, în toți aceşti ani.

Pierre puse mâna pe brațul lui Jacques, dar acesta o dădu la o parte.

— Unchiule, îmi pare rău. Am făcut ce mi-ai cerut. Am intrat în casă. A văzut că trăiesc. Acuma gata. Mă duc s-o văd pe tanti Marie şi pe verii mei, zise el.

Se întoarse pe călcâie, însă Pierre nu-l lăsă să plece.

— Jacques, chiar nu-ți e deloc milă? întrebă Pierre cu un glas molcom.

— Milă? De ce mi-ar fi milă? Lui i-a fost milă când m-a abandonat, acum paisprezece ani? Atunci nu se gândea decât cum să fugă mai repede din țară şi să-şi scape pielea. Acum, după amnistie, gândeşte că nu-l mai paşte niciun pericol dacă se întoarce. Mă rog, e treaba lui, dar mă întreb cum de a avut neobrăzarea s-o facă. Poate dumitale îți este milă. Eu nu pot decât să-l disprețuiesc.

De multe ori e în detrimentul nostru să ne amintim cu prea mare claritate trecutul şi să păstrăm încă vii în memorie scene petrecute odinioară. În ce mă privea, aveam sentimentul că mă aflu la Antinière, şi parcă îl vedeam pe micul Jacques, cu o cămaşă albastră şi bronzat la față, cum îl săruta pe taică-su la despărțire.

— Atunci, asta este. Lasă-l să plece, rosti Robert.

Pierre se dădu la o parte şi Jacques se îndreptă spre uşă. Copiii au început să-l strige, iar unul din căței a pornit să latre nerăbdător. Cei mici îl acceptaseră pe Jacques în lumea lor, lăsându-ne pe noi, vârstnicii, cu ale noastre.

— De asta mi-a fost frică. Chiar de asta mi-a fost frică, repetă Pierre, cufundat în gânduri, şi n-am putut să-mi dau seama dacă o spunea pentru mine sau pentru Robert.

În cele din urmă, Robert urcă la el în cameră şi închise uşa. Rămase acolo până când veni vremea ca

Jacques să plece înapoi la Tours. Atunci ieşi pe palier, nădăjduind că fiul său se va îmbuna şi-i va adresa câteva cuvinte la plecare. Eu şi Pierre l-am implorat pe Jacques să facă acest gest, dar el era neînduplecat. Niciunul n-a reuşit să-l convingă să-şi schimbe hotărârea, nici măcar Marie. Stătuse tot timpul cu cei mici, în camera de joacă şi le povestise despre viaţa lui de soldat, de care făcea mare haz, dacă era să judecăm după hohotele de râs ce răzbăteau. Nu spuse o vorbă despre tatăl său, iar copiii îl lăsaseră în pace.

După ce-şi luă rămas bun de la noi toţi şi plecă, însoţit de Pierre-François şi Joseph, spre primărie, auzirăm o bufnitură ce răsună în toată casa. După ce aşteptase până în ultima clipă, Robert trântise cu putere uşa de la dormitorul său.

În seara aceea i-am dezvăluit lui Pierre secretul lui Robert, istorisindu-i odiseea familiei de la Londra. Ascultă povestea până la capăt, fără să mă întrerupă, apoi îmi mulţumi pentru această mărturisire.

— Nu există altă soluţie decât să aducem aici nevasta şi copiii. Ori mă duc eu ori Robert, n-are importanţă. Fără ei Robert e un om terminat, după toate câte i le-a spus Jacques astăzi, spuse Pierre.

Mi se luase o piatră de pe inimă şi mă simţeam atât de uşurată! Apoi am discutat pe îndelete cu privire la formalităţile necesare aducerii în ţară a familiei de la Londra. Femeia credea că e văduvă şi avea să primească asistenţă de la guvernul englez, însă în Anglia nimeni nu trebuia să afle că Robert trăia, căci bănuiam că fapta lui ar fi putut fi aspru pedepsită. Nici Pierre nu cunoştea legea şi modul cum era ea aplicată în ţara vecină. De altfel, era vorba de o situaţie aparte şi prefera să se sfătuiască cu colegii săi de breaslă.

— Fără îndoială că cel mai nimerit lucru ar fi ca unul din noi să-i scrie lui Marie-Françoise, s-o invite să stea la noi şi să-i ofere partea de moştenire care i-ar reveni lui Robert, am opinat eu.

— Şi dacă nu vrea să vină? Atunci ce facem? Dacă

preferă să trăiască în mijlocul emigranților, la fel ca atâția alții care nu doresc să se mai întoarcă? Ar fi mai bine dacă s-ar duce unul din noi până în Anglia şi ar reuşi s-o convingă să revină în țară. Se va întoarce negreşit aflând că Robert n-a murit, răspunse Pierre.

Mi-am amintit că Robert îmi vorbise de faptul că, în perioada cât el fusese închis, soția lui devenise drept credincioasă. Poate n-ar fi acceptat să țină secretă fapta lui Robert şi i-ar fi istorisit totul abatelui Carron, care se dovedise atât de bun cu ei.

Problemele păreau tare încâlcite, dar eram sigură că Pierre avea dreptate. Pentru toate câte făcuse în trecut şi pentru modul cum se comportase cu Jacques, Robert îşi putea lua revanşa numai într-un singur fel – reconciliindu-se cu familia părăsită la Londra. În ambele ocazii săvârşise aceeaşi crimă. Da, crimă, acesta era termenul potrivit pentru vina sa. În scurtă vreme, Robert avea să fie măcinat de remuşcare pentru faptele comise. Şi atunci... Pierre îmi aruncă o privire neajutorată.

— De ce ți-e teamă? l-am întrebat.

— Mi-e teamă să nu se sinucidă.

Urcă la etaj şi rămase cu Robert vreme îndelungată. Când coborî, ceva mai târziu, mă anunță că Robert era de acord cu propunerea. Era evident că îl pierduse pe Jacques pentru totdeauna. Abia acum îşi dădea seama că-i făcuse lui Jacques un rău ireparabil. Singura lui salvare era să-şi regăsească cea de a doua familie.

— Ai putea să mai stai aici câteva zile? mă întrebă Pierre.

Răspunsul meu a fost afirmativ. Bucătăreasa noastră, Charlotte, nepoata dragei doamne Verdelet, putea să se ocupe de familie pentru alte câteva zile.

— În acest caz, plec chiar mâine la Paris, să mă interesez ce formalități sunt necesare pentru drum. Tu stai aici cu Robert. Fii cu ochii pe el, adăugă Pierre.

Plecă a doua zi de dimineață, încă înainte ca Robert să se fi trezit, iar eu şi copiii rămaserăm să-i ținem tovărăşie lui Robert.

Fratele meu adoptase o atitudine calmă şi spăşită, total neobişnuită pentru el, iar ultimele douăzeci şi patru de ore, scurse de la întâlnirea cu Jacques, parcă îl îmbătrâniseră mai tare.

Suferise un şoc imens, ce-i afectase nu numai sentimentele, dar şi orgoliul. Cred că abia după ce avusese acea lungă conversaţie cu Pierre, începuse să priceapă cele petrecute în răstimpul de când plecase. Abia acum îşi dădea seama de ce el, ca emigrant, era dezavuat şi înţelegea drama lui Jacques, fiul unui emigrant, crescut în casa unor patrioţi convinşi. Fraţii şi surorile lui – Pierre, Michel, eu şi Edmé – îi acceptaseră, într-o proporţie mai mare sau mai mică, statutul de apatrid; vârsta ne făcea să vedem lucrurile cu alţi ochi. Tinerii însă nu puteau ierta cu atâta uşurinţă.

În timp ce-l aşteptam pe Pierre, Robert începu să discute, mai întâi sfios, apoi din ce în ce mai înflăcărat, despre posibilitatea de a revedea pe Marie-Françoise şi copiii.

— Marie-Françoise o să mă ierte pentru balivernele pe care i le-am îndrugat. Inventez eu ceva, că a fost o încurcătură cu actele, mă rog, nu e mare scofală. Cu banii din moştenire vom putea să ne stabilim aici. Oricum, copiii vorbesc engleza şi franceza, ceea ce înseamnă că au nişte perspective deosebite. Fiica mea, Louise, e cam de o vârstă cu Frumoasa-Nopţii. Se vor înţelege de minune.

O luă în braţe pe nepoţică, care, la rându-i, îl îmbrăţişă cu multă dragoste.

— Într-adevăr, acum îmi dau seama că am procedat ca un dement. Ce simplu era dacă veneam la tine, vedeam ce era de făcut şi-mi aduceam familia încoace, cum de altfel intenţionam de la început. La vremea aceea nici nu mă gândeam la vreo moştenire, nu ştiam nici măcar dacă mai trăiţi. Am acţionat spontan. Aşa am făcut toată viaţa.

Îl încurajam să facă planuri de viitor şi să se gândească în perspectivă. Părea singurul mod de a ne

trece timpul şi de a-l distrage de la gândurile sumbre legate de Jacques.

După cinci, sau şase zile îşi revenise şi aştepta cu nerăbdare sosirea lui Pierre. Şi iată că, în sfârşit, cam la o săptămână de la plecarea lui Pierre, tocmai ne pregăteam să ne aşezăm la cină, când o auzirăm pe Frumoasa-Nopții strigând:

— A venit tata. Îi aud paşii în hol.

Până să se dea jos de pe scaun, Robert i-o luă înainte. Se duse să-l întâmpine. O vreme i-am auzit discutând, unul întreba, celălalt răspundea, apoi s-a făcut linişte. Am simțit că ceva nu era în regulă. M-am ridicat de la masă şi m-am dus în hol.

Pierre pusese o mână pe umărul lui Robert.

— Nu se poate face nimic. Au fost reluate ostilitățile dintre cele două țări şi toate porturile au fost închise. Acum înțeleg de ce batalionul lui Jacques se îndrepta spre nord. Se spune că Bonaparte se pregăteşte să invadeze Anglia.

Tratatul de pace rezistase numai paisprezece luni, iar războiul abia declanşat avea să dureze timp de treisprezece ani. Planul lui Pierre nu mai era de actualitate. Robert pierduse atât afecțiunea fiului său, cât şi orice posibilitate de a se reuni cu soția şi familia sa. Legăturile dintre ei încetaseră pentru totdeauna.

Douăzeci şi unu

Ne obişnuisem într-atât cu victoriile lui Bonaparte, încât declanşarea unui nou război între Franța şi Anglia ni se părea doar un obstacol temporar, ce nu avea cum să întârzie prea mult realizarea planurilor personale. Astfel, eram convinşi că, în câteva luni, totul se va linişti. Noi vedeam lucrurile cam aşa: Bonaparte invadează Anglia, ajunge până la Londra, obligând guvernul englez să accepte termenii impuşi, indiferent de natura acestora. Iar emigranții care trăiesc în Anglia, sub protecția guvernului englez, sunt expediați înapoi acasă; iată de ce dorința lui Robert de a se reuni cu familia avea să devină, curând, realitate. Nu era de mirare că, în aceste condiții, izbucnirea unui nou conflict stârnea mai curând frustrare decât groază sau, cel puțin, aşa gândeam eu şi Pierre. Robert a fost cel care, dând dovadă de mult mai mult calm şi resemnare decât ne-am fi aşteptat, ne-a avertizat că nu trebuia să ne aşteptăm la o victorie imediată.

— Nu uitați că am trăit între englezi vreme de treisprezece ani. Un război declanşat pe continent îi lasă indiferenți, dar dacă le sunt amenințate granițele, atunci devin feroci. Nu contați pe o victorie imediată, iar dacă Bonaparte lansează o invazie, e foarte posibil ca această inițiativă să dea greş.

Lunile care au urmat au dovedit că Robert avusese dreptate. De pildă, La Boulogne, o armată numeroasă aştepta zadarnic ordinul să traverseze Canalul Mânecii; veni toamna, vremea se înrăutăți, şi cum nu intervenise nicio schimbare, speranțele într-o victorie rapidă se spulberară.

Era în februarie 1804, când, într-una din serile acelea

cumplite de iarnă, Robert, care locuia cu noi la Gué de Launay, îmi mărturisi că el era destul de sceptic privind posibilitatea ca Bonaparte să lanseze un atac în primăvara următoare.

— Traversarea Canalului Mânecii este foarte riscantă. După părerea mea, trebuie să ne obişnuim cu ideea că acesta va fi un război de durată, indiferent de succesele înregistrate de Bonaparte pe alte fronturi. Din punctul meu de vedere, asta înseamnă că e mai bine să-mi iau gândul de la Marie-Françoise şi familie. În fond, pentru ei nici nu mai exist, iar eu trebuie să încetez de a mă mai gândi la dânşii.

Spuse acestea pe un ton hotărât, din care dispăruse orice umbră de amărăciune, şi mi-am dat seama că, în sinea lui, întorsese chestiunea pe toate părţile.

— Nimic nu te împiedică să vezi aşa lucrurile, însă nu înseamnă că, dacă ignori realitatea, vei putea să-ţi linişteşti conştiinţa. Familia ta există, trăieşte la Londra, iar copiii tăi se măresc de la un an la altul, la fel cum îi vezi crescând aici pe Pierre-François, Alphonse-Cyprien şi Zoë. Acceptă faptul că ei există, dar tu nu-i poţi ajuta. Îţi va fi mai uşor, dacă ai curajul să accepţi adevărul.

— Nu e vorba de curaj. Sufleteşte, acei copii au încetat să mai existe pentru mine. E un lucru ciudat, dar nu reuşesc să-mi amintesc nici măcar chipurile lor. Pentru mine au devenit ca nişte umbre. Când mă gândesc la micuţa Louise, pentru care am avut totdeauna o slăbiciune, chipul ei capătă trăsăturile Frumoasei-Nopţii. Poate fiindcă sunt de-o vârstă.

Era, într-adevăr, de neînţeles. Eu una, de câte ori eram departe, îmi aminteam cu şi mai mare acuitate chipurile şi glasurile copiilor. Mă întrebam dacă nu cumva întâlnirea cu Jacques îl afectase în aşa măsură pe Robert, încât memoria îi juca feste. Sau era doar un refuz de a-şi aminti de lucruri neplăcute? Nu credeam că, atunci când locuia la Londra, amintirea fiului său Jacques îi provocase lui Robert insomnii, iar faptul că-l botezase pe al doilea băiat tot Jacques mi se părea un

lucru josnic, ce se potrivea foarte bine cu fantasmagoriile pe care le inventa. Era însă imposibil să nu observi cât de tandru şi afectuos se purta cu copiii, ai mei şi ai lui Pierre. Deşi înaintat în vârstă, se comporta foarte natural, era vesel şi binevoitor şi-i cucerea imediat pe copii, iar de câte ori băieţii mei aveau câte o problemă de gramatică sau matematică mai dificilă, i se adresau mai curând lui Robert decât lui François, tatăl lor. Dar la urma urmei, Robert îmi dăduse şi mie lecţii de latină, când locuiam la Chesne-Bidault şi tot el predase elevilor emigranţi de la şcoala din Pancras.

— Ţi-ai greşit cariera. În loc să ajungi sticlar mai bine te făceai învăţător, i-am spus într-o zi, văzându-l cum stă aplecat deasupra unei cărţi de latină, împreună cu cei doi fii ai mei.

Robert a râs şi a lăsat cartea din mână.

— La Londra aşa am putut să-mi câştig existenţa. Iar aici îndeletnicirea asta îmi umple timpul şi nu-mi dă răgazul să mă iau de gânduri, ceea ce e o realizare, trebuie să recunoşti.

Nici de astă dată n-am simţit amărăciune în cele ce spunea, şi, deşi ştiam că este mulţumit, chiar fericit, în mijlocul nostru, am bănuit golul pe care-l avea în suflet. Acum un an îşi imaginase cum avea să fie viitorul alături de Jacques; acum visul se spulberase, dar realitatea trebuia să aibă un conţinut. Robert avea cincizeci şi patru de ani. Moştenirea de la mama rămăsese intactă. Trebuia să descopere şi să dea un sens propriei existenţe.

„E suficient să mă chemi şi te voi sprijini în orice împrejurare, cu o singură excepţie. Uită că există o breaslă a sticlarilor. Meseria asta nu e pentru noi. Pe de o parte, nu avem resursele necesare. Pe de alta, deşi creditorii din Paris te-au uitat, e suficient să-ţi audă numele şi să nu te miri dacă te trezeşti din nou cu ei la uşă. Aici, în Touraine eşti încă un necunoscut," îl avertiza Pierre într-una din scrisori. Acesta era adevărul. Epoca meşterului Busson cel Bătrân şi a prietenilor săi

influenți trecuse de mult.

La începutul lunii mai am aflat de la Pierre că primise o scrisoare de la Jacques, în care îi spunea că bunica, doamna Fiat, se prăpădise, iar el se afla la Paris pentru a-şi recupera moştenirea ce-i revenea în urma decesului. Domnul Fiat era şi el bolnav şi scrisoarea venea să confirme faptul că, la moartea bătrânului, Jacques avea să moştenească casa, cu tot ce se găsea în ea.

— Ceea ce înseamnă că Jacques îşi dă seama că devine liber şi independent. Poate să vândă casa şi să investească banii obținuți în schimb, lăsând capitalul neatins până termină stagiul în armată, comentă Robert.

— Cu alte cuvinte n-o să mai aibă niciodată nevoie de ajutorul tău. Până acum nu erai prea sigur de treaba asta. Acum nu mai ai niciun dubiu, am replicat.

— Chiar dacă ar fi avut nevoie de mine, nu mi-ar fi spus-o direct. L-ar fi abordat, mai întâi, pe Pierre. Acum, însă, ştiu că nu mai e nimic de făcut.

Cât priveşte partea lui de moştenire, Robert luă o hotărâre abia după ce află că regimentul lui Jacques se îmbarcase, la Toulon, pentru a porni spre Mediterana, unde avea să rămână cel puțin doi ani. Atunci îl rugă pe Pierre să vină până la Gué de Launay, pentru un consiliu de familie şi ne făcu următoarea propunere, când ne adunasem toți trei – căci François preferase să nu ia parte la discuție, iar Edmé era mult prea ocupată cu prietenii ei iacobini din Vendôme.

— Doresc să-mi dedic viața, sau ce-a mai rămas din ea, tinerilor. Vreau să încerc să realizez, evident pe un plan mult mai restrâns, ceea ce abatele Carron a reuşit să facă la Londra.

La el se adunau copii de pripas, din cele mai sărace familii de emigranți, iar abatele îi adăpostea, îi hrănea, îi îmbrăca şi-i învăța carte. Poate că şi acum face acelaşi lucru pentru familia mea. Dacă situația a rămas la fel şi acum, nu ştiu, cert este că vreau să-i urmez exemplul.

Toţi am rămas muţi de uimire. În fond, când îi spusesem că-şi greşise cariera făcusem o glumă şi atât. Nu mă gândisem o clipă că avea s-o ia în serios. Cât despre Pierre, el avea nişte idei extrem de originale în materie de educaţie: lasă-l pe copil să înveţe singur, era preceptul după care se conducea, spre marea disperare a restului familiei, ce reuşea, totuşi, să-şi păstreze umorul. Acum, după ce Robert îşi anunţase decizia, ce picase ca o ghiulea, mă întrebam cum avea să reacţioneze Pierre. Putea fi o ocazie foarte nimerită pentru o discuţie în contradictoriu, pornind de la teoriile lui Jean Jacques, care să ne ţină treji toată noaptea. Când colo, entuziasmul lui Pierre m-a lăsat cu gura căscată. Sărise în picioare şi într-un acces de entuziasm îl bătea încurajator pe umăr pe Robert.

— Excelentă idee. Într-adevăr, excelentă. Îmi vin deja în minte numele a cel puţin şase băieţi, pe care am putea să-i luăm ca elevi, copiii foştilor mei clienţi din Mans. Eu le-aş putea preda filosofia, botanica şi dreptul, iar de restul te-ai ocupa tu. Evident că nu trebuie să ne plătească mare lucru, nu vrem să facem bani pe seama lor. Doar chiria şi mâncarea. Sophie, sunt sigur că o să ni-i încredinţezi pe Pierre-François şi Alphonse-Cyprien. Cât despre băieţii mei, cred că le-ar fi mai de folos să lucreze la o fermă. În orice caz, înseamnă că vom subînchiria casa de la St. Christophe şi ne vom muta la Tours. Sediul nostru central trebuie să fie la Tours. Mă întreb dacă n-am putea s-o convingem pe Edmé să părăsească Vendôme şi să vină să predea lecţii despre libertatea politică? Poate nu e cel mai nimerit lucru, ideile ei sunt prea revoluţionare şi nu trebuie să depăşim normele înscrise în Codul Civil.

Entuziasmul lui Pierre era molipsitor. Ne-am prins toţi în jocul lui. Două zile mai târziu, Pierre se afla în Tours, încercând să găsească o clădire adecvată scopurilor noastre şi, ceea ce era mai important, să obţină acordul autorităţilor pentru ca „fraţii Busson” să poată înfiinţa o „casă de copii” pentru cei rămaşi fără

adăpost. Până şi François, care iniţial privise totul ca o nouă speculaţie a lui Robert, ajunsese la concluzia că ideea, deşi neproductivă, era lăudabilă, cu o singură condiţie – băieţii noştri, care aveau un tată, să nu fie implicaţi în toată povestea.

A durat cam şase luni până când pensiunea a putut fi deschisă primilor elevi, iar când s-a deschis, în decembrie 1804, în strada Bons Enfants, la numărul 4, mi-am dat seama că sărbătoarea noastră coincidea cu sărbătoarea întregii naţiuni. Oraşul Tours era împânzit de steaguri, mulţimile se adunaseră pe străzi, căci Napoleon Bonaparte, primul Consul, fusese încoronat împărat.

Deşi nu-mi dădeam seama în ce măsură fraţii mei participau la sărbătorire, era vorba de un moment cu adevărat festiv. Văzându-i umăr la umăr, în imensa sală de oaspeţi, cu tavanul din grinzi de stejar, am avut impresia că, într-un fel, destinul familiei se împlinise, iar fraţii Busson se regăsiseră. Îşi regăsiseră identitatea pe care o moşteniseră încă de copii, când se jucau la Chérigny sau Pierre; era esenţa întregii lor existenţe, de la naştere până în ziua de azi, ceva ce le marcase existenţa pentru totdeauna şi avea să rămână cu ei, chiar dacă în Tours nu vedeai nici topitorii, nici furnale, nici acele obiecte fragile, ce aveau nevoie de mâna omenească pentru a prinde contur. Spiritul însă rămăsese acelaşi.

Fraţii mei erau acum meşterii care-i educau pe copii, împărtăşindu-le acestora din cunoştinţele lor, tot aşa cum, la rândul lor, învăţaseră şi ei, ca ucenici, tainele meşteşugului de la tata şi unchii mei. Deosebirea era că, în acest cămin, nu întâlneai nici topitura de sticlă, nici instrumentele specifice prelucrării ei, şi nu vedeai sticlari, cu ţevile lor de suflat, stând în faţa focului, şi dând formă şi volum amestecului. În schimb, vedeai copii, la o vârstă când personalitatea este încă asemeni unei materii maleabile, ce aşteaptă să capete formă, iar fraţii mei erau cei care, cu talentul, răbdarea şi curajul

pe care-l dovediseră pe vremea când meşteşugeau sticla, încercau să modeleze aceste mici fiinţe umane.

Pierre era idealistul, devotat şi altruist, ce punea ideile în aplicare, pe câtă vreme Robert, cu farmecul, imaginaţia şi puterea sa de convingere, transforma o lecţie de istorie într-o adevărată aventură.

Urmăream expresia plină de nerăbdare de pe chipurile celor douăzeci şi unu de orfani, între care se găsea o singură fetiţă, Bujor Frumoasa-Nopţii, şi privirile concentrate asupra fraţilor mei, care, pe rând, rostiră câte un scurt discurs de bun venit. Cu părul alb tuns perie şi ochi albaştri strălucind de entuziasm, Pierre nu aducea nici pe departe cu acei profesori de educaţie pe care-i văzusem la Tours.

— Mă aflu aici nu pentru a vă preda, ci pentru a învăţa de la voi. Am uitat cu desăvârşire tot ce învăţasem odinioară, cu excepţia câtorva noţiuni juridice, pe care le-am aplicat, în manieră proprie, pe vremea când eram notar la Mans. Nu mă pricep deloc la afaceri şi nici fratele meu nu vă poate da o mână de ajutor în această privinţă – a pierdut tot făcând speculaţii. Dar îmi amintesc unde putem găsi, vara, fragi sălbatici şi în ce copaci îşi fac cuib ulii – dar pentru asta va trebui să mergem, împreună, în pădure. Ulii sunt păsări de pradă, adică vânează cuiburile altor păsări şi le mănâncă puii. Ulii dovedesc un comportament anti-social şi sunt pedepsiţi de membrii comunităţii lor. Acelaşi lucru se întâmplă cu toţi indivizii care adoptă o atitudine anti-socială. Apoi am putea să studiem împreună ciclul de viaţă al fluturilor şi gâzelor. Deocamdată, toţi sunteţi în stadiu de larve şi coconi; tot farmecul stă în a vedea ce veţi deveni.

Nu am de gând să stabilesc nişte reguli pe care să nu le pot respecta eu însumi. Dacă voi aveţi nişte reguli anume, atunci le voi respecta şi eu. Soţia mea are o singură rugăminte – să nu lăsaţi resturi de mâncare pe duşumea. Mâncarea şi murdăria duc la înmulţirea şobolanilor, iar şobolanii aduc ciuma. Nimeni nu vrea să

apară ciuma în Tours. Pentru cei interesaţi, astă seară voi citi primele capitole din „Émile" de Rousseau. Dar n-am să mă simt ofensat dacă nu vine niciunul din voi. Îmi place să-mi aud vocea, când citesc cu voce tare. Am de gând să construiesc un adăpost pentru cele două păsări rănite, pe care le-a găsit fiica mea, Frumoasa-Nopţii, şi le-a adus de la St. Christophe. Dacă vreţi să mă ajutaţi sunteţi bineveniţi. Acum am să vă rog să aveţi răbdarea să-l ascultaţi şi pe fratele meu. E mai în vârstă cu trei ani şi e foarte deştept.

Pierre se aşează, în aplauzele politicoase ale copiilor nedumeriţi, iar François, care stătea lângă mine, îmi spuse că, după părerea lui, autorităţile aveau să închidă pensiunea în cel mult un an.

Robert se ridică în picioare, iar părul său, proaspăt vopsit pentru această ocazie, contrasta ciudat cu haina nouă, de culoarea prunei. Ţinea nişte hârtii, încercând astfel să ascundă tremurul vizibil al mâinilor.

— A fost odată un băiat care a plecat în Martinica să-şi caute norocul. Dar s-a întors cu mâna goală, căci le dăduse localnicilor tot ce avea, şi păstrase pentru el numai o haină cu broderii aplicate şi doi papagali. Acel băiat, acum înaintat în vârstă, se află în faţa voastră şi vă vorbeşte. Timpul a trecut, însă el nu se poate lăuda că ar şti mai mult despre viaţă. Dacă vreţi să învăţaţi cum să mizaţi pe sume enorme de bani, reuşind să le pierdeţi în mai puţin de-un an, atunci veniţi la mine şi-am să vă spun – dar să nu aveţi pretenţia ca, apoi, eu sau fratele meu să vă scoatem pe cauţiune.

Marele poet englez Shakespeare a spus că: „...Viaţa-i doar o umbră călătoare... Un basm de zbucium plin, spus de-un nebun." Dar a pus aceste cuvinte în gura unei căpetenii scoţiene, care l-a omorât pe regele ce-i oferise adăpost, deci s-ar putea ca aceste vorbe să nu vă privească, deocamdată, pe voi – decât în cazul în care aveţi de gând să ne asasinaţi pe mine şi pe fratele meu. Aş spune că, dimpotrivă, viaţa poate fi trăită mai intens în tăcere. De pildă, în tăcerea unei celule, când ai ocazia

să te cufunzi în meditație, sau atunci când te afli lângă trupul lipsit de viață al unei persoane dragi, de la care n-ai apucat să-ți iei rămas bun.

Fără îndoială că veți avea ocazia să cunoașteți „zbuciumul" la vremea potrivită, când veți lupta, ca niște soldați supuși, pentru gloria împăratului și a țării. Dar cât timp veți fi aici, la numărul 4, pe strada Bons Enfants – un nume predestinat, deși am nimerit pe această stradă absolut întâmplător – mă voi strădui să sădesc, în sufletele voastre pline de neastâmpăr, dorința de pace și liniște. Cum eu însumi mă perpelesc ca un leu în cușcă și nu pot sta locului mai mult de cinci secunde, am un respect deosebit pentru cei ce stau potoliți. Au fost momente în viață când a trebuit să stau pe loc și s-ar putea să vă povestesc și despre asta, într-o zi – dacă băutura îmi va dezlega limba.

În piesa Richard al III-lea, același poet zicea că „zidurile au urechi" – iar dacă și voi veți ciuli urechile s-ar putea să aflați multe lucruri folositoare despre șiretenia oamenilor și a capetelor încoronate. Spun toate acestea ca unul care am cunoscut epoca de glorie a regelui Ludovic al XV-lea și a nefericitului său succesor, iar acum fac parte din supușii împăratului Napoleon. Istorie, literatură, latină, gramatică, aritmetică sunt cele cinci materii în care sunt expert – așa cred eu, nu știu ce crede frate-miu. Iată de ce v-aș recomanda ca, până când ne părăsiți, să încercați să prindeți câte ceva din toate, pe lângă învățăturile practice ale asociatului meu, astfel încât atunci când veți ajunge la vârsta la care veți fi chemați să vă dați viața pe câmpurile de luptă din Europa, să puteți rosti, pe patul de moarte, Virtuti nihil obstat et armis, adică Virtuții și armelor nimic nu le stă împotrivă, ceea ce este, în orice caz o consolare.

Mi-am trăit tinerețea conform dictonului Video meliora proboque, deteriora sequor, cu alte cuvinte, Văd cele bune și le aprob, dar urmez cele rele, și așa am ajuns să-mi cănesc părul și să nu-mi pot stăpâni tremurul mâinilor. Dar voi nu trebuie să-mi urmați

exemplul.

Până una, alta, viața mea vă aparține. Iar aceasta este casa voastră. Faceți ce vreți cu amândouă, şi să fiți fericiți.

Robert răsfoi hârtiile, îşi puse ochelarii şi le făcu semn copiilor că lecția luase sfârşit. Asistența, obişnuită să aplaude, începu să bată cu putere din palme. Numai soțul meu, primarul din Vibraye, uluit de toată întâmplarea îşi privea atent vârfurile pantofilor.

De îndată ce copiii ieşiră din încăpere şi se îndreptară spre dormitoarele aflate în capătul opus al curții, François se adresă fraților mei:

— Consider că e mai cinstit să vă spun de pe acum că, în ciuda legăturilor noastre de rudenie, mă văd obligat să şterg numele acestei pensiuni de pe lista mea de preferințe. Sub îndrumarea voastră, n-o să se aleagă nimic de copiii aceştia. Vor ajunge ori nişte nemernici ori nişte bufoni.

— Dar aproape toți facem parte dintr-o categorie sau din cealaltă. Tu cărei categorii crezi că aparții? replică Robert.

Nu era momentul să ne certăm aşa că l-am luat de braț pe François.

— Vino să vezi dormitoarele băieților. Pierre a fost cu ideea şi-a împărțit camera în două.

Atitudinea mea plină de tact nu dădu rezultate, căci în acel moment apăru Edmé, care venise special de la Vendôme, pentru această ocazie.

— Mi-au plăcut discursurile voastre, dar niciunul nu a spus nimic despre tiranie. Nu încape îndoială că unul din primele lucruri pe care trebuie să le învețe copiii este deosebirea dintre opresori şi conducători. Şi niciunul din voi n-a vorbit, măcar în treacăt, despre drepturile omului, remarcă Edmé, cu francheța obişnuită.

Pierre o privea surprins.

— Dar ideea a reieşit foarte clar când am vorbit despre ulii. Cât priveşte drepturile omului, voi insista mai mult asupra subiectului atunci când vom găsi un

cuib de pasăre şi nu ne vom atinge de ouă. Păsările au şi ele drepturile lor, la fel ca oamenii. Treptat, copiii vor descoperi singuri aceste adevăruri, răspunse el.

Fără a fi absolut convinsă, Edmé se mai liniştise întrucâtva şi pe când vizitam pensiunea am văzut-o cum se încruntă la vederea inscripţiei „Trăiască împăratul”, pe care un elev o scrijelise deasupra uneia din uşile dormitorului.

— Inscripţia ar trebui îndepărtată imediat.

— Şi ce-ai pune în locul ei? Asemeni adulţilor şi copiii au nevoie de simboluri, zise Robert.

— Mai curând aş scrie „Trăiască naţiunea”, răspunse Edmé.

— E prea impersonal. Nu poţi aşeza naţiunea pe un cal alb, iar în fundal să ai tricolorul, fluturând pe un cer în furtună. Asta văd puştii când mâzgălesc „Trăiască împăratul”. Şi nimeni n-o să le schimbe viziunea – nici eu, nici tu.

— În cazul tău e puţin probabil. Dar dacă eu aş putea să le vorbesc doar douăzeci de minute despre recrutări şi ce vor însemna ele pentru aceşti copiii, când vor creşte, sunt sigură că n-ar mai mâzgăli în viaţa lor „Trăiască împăratul”, zise Edmé.

Aveam un sentiment de uşurare şi cel mai mult mă bucuram pentru fraţii mei, ştiind că Edmé nu participase la lecţia de deschidere a pensiunii, căci în acest caz, orfelinatul şi-ar fi închis porţile după numai trei luni, nu un an, cum prezisese François.

Pensiunea Busson a continuat să funcţioneze încă şapte ani, deşi lucrurile nu mergeau chiar aşa cum doriseră fraţii mei. Cu trecerea timpului, legile învăţământului deveniseră tot mai stricte, şi fuseseră incluse în Codul civil, astfel că autorităţile au fost nevoite să le aplice. Copiii erau obligaţi să înveţe în şcolile de stat, sub îndrumarea unor profesori calificaţi. Iată de ce teoriile atât de neconvenţionale şi originale ale fraţilor mei nu au putut fi niciodată aplicate cu adevărat. Pensiunea a rămas un adăpost pentru orfani, un loc

unde veneau să mănânce şi să doarmă, dar cursurile le urmau la şcolile de stat.

Încet, încet, copiii au crescut şi au părăsit pensiunea, iar locul lor a fost luat de năpăstuiţii sorţii, pe care Pierre îi trata cu deosebită afecţiune. Inutil să spun că aceşti indivizi nu plăteau niciodată, obligându-l pe Pierre să facă opere de caritate. Pornită ca un proiect ambiţios, pensiunea deveni, între timp, locul unde toată lumea era binevenită; Pierre îşi asumase rolul de gazdă, iar Robert încerca să suplinească lipsa de fonduri a fratelui său meditând copiii care trebuiau să-şi pregătească examenele.

François susţinea că era un deznodământ previzibil exprimându-şi mirarea că pensiunea nu fusese încă desfiinţată. Mă îndurera să văd cum clădirea devenea tot mai dărăpănată şi neîngrijită, cu pereţii coşcoviţi şi scările nemăturate; iar când înnoptam, uneori, la pensiune, îmi aminteam cu nostalgie de verva şi râsetele copiilor din primul an când se deschisese localul. În schimb, acum auzeam, răzbătând prin perete, tusea seacă a vreunuia din pensionarii invalizi, sau întâlneam câte un individ nemulţumit, în curtea în care altădată se jucaseră copiii.

Robert şi Pierre nu păreau preocupaţi de starea jalnică a clădirii. Îşi aleseseră acest mod de viaţă şi le convenea de minune. Bucuria lor era micuţa Frumoasa-Nopţii, care, cu prezenţa ei plină de viaţă, transformase acea pensiune mohorâtă într-un loc încântător.

Acest copil fermecător moştenise de la toţi din familie numai calităţile – dar soarta ei se curmă la nici douăzeci de ani, când se prăpădi de tuberculoză, fără ca, slavă Domnului tatăl sau unchiul să fi apucat să o vadă pe patul de moarte. Moştenise altruismul lui Pierre, dar avea mai mult simţ practic şi discernământ. Era inteligentă ca Edmé, fără a dovedi ranchiuna şi invidia mătuşii sale. Avea un deosebit talent la desen şi probabil că ar fi devenit un artist de excepţie. Cum soarta a vrut

altfel, mai am şi acum, închise în dulapul de la Gué de Launay, cele mai reuşite desene ale ei.

A fost singurul copil al lui Pierre care a putut fructifica învăţătura primită de la Robert. După stagiul militar, băieţii s-au apucat de alte meserii, astfel încât Joseph îşi deschise un atelier de curelărie, iar Pierre-François se făcu frizer în Tours.

— Este rezultatul firesc al lipsei de preocupare manifestată de părinţi. Dacă ar fi primit o educaţie ca lumea, băieţii ar fi putut să profeseze o meserie, spunea François de obicei.

În orice caz, amândoi îşi dovedeau talentele în ceea ce făceau. Am văzut în articolele de pielărie executate de Joseph o dăruire identică cu a sticlarului care gravează pe sticlă. Iar perucile făcute de Pierre-François erau atât de reuşite, încât până şi regina ar fi fost mândră să le poarte. Tot ce este făcut cu dragoste câştigă în calitate. Tata ne lăsase moştenire această pasiune a meşteşugului, iar ea se perpetuase la nepoţii pe care nu mai apucase să-i vadă.

— Fiecare să dea tot ce e mai bun în el. Nu contează în ce branşă lucrează, atât timp cât o face cu tot sufletul, obişnuia să spună Pierre.

De fapt, îşi rostea singur epitaful. Odată plecase la pescuit, pe malul Loarei, când văzu, pe partea opusă, un câine sărind să recupereze băţul aruncat de stăpân. Ajuns la mijlocul râului, câinele se sperie şi începu să bată apa cu labele, iar Pierre se aruncă după el. Zărindu-şi salvatorul, câinele prinse curaj şi se întoarse spre mal, dar Pierre, rămas în apele îngheţate şi împiedicat în mişcări de propriile haine, fu cuprins de un cârcel şi se scufundă. Proprietarul câinelui dădu alarma şi o barcă porni spre Pierre, dar era prea târziu. Trupul său fu recuperat trei zile mai târziu.

Acest imbold, care-l trecuse în nefiinţă, spre marea durere a familiei, avu nişte consecinţe ce nu s-ar fi produs în alte condiţii. Tocmai din această cauză vreau să cred că gestul lui nu a fost zadarnic.

Tragedia a avut loc în aprilie, 1810, cu câteva zile înainte ca Pierre să împlinească cincizeci şi opt de ani, iar Jacques douăzeci şi nouă. Era în perioada când împăratul sărbătorea, la Paris, căsătoria cu cea de a doua soție, Marie-Louise de Austria.

Din 1807, regimentul lui Jacques făcuse parte din Marea armată, care străbătuse mai toate țările Europei, iar acum participa la ceremoniile de la Paris.

De cum am aflat de accident, i-am scris, în aşa fel încât Jacques să poată transmite condoleanțe mătuşii şi verilor săi. Nu mi-am închipuit o clipă că va căpăta o permisie.

Eu, François şi Zoë, fiica noastră, atunci în vârstă de şaptesprezece ani, ne-am dus la înmormântare, la Tours, unde am mai stat o zi, două, în intenția de a le lua cu noi, la întoarcere, pe cumnata Marie şi fetița.

Fata, care avea la vremea respectivă, paisprezece ani, se străduia să-şi uite durerea şi o ajuta pe mama ei. Mă găseam la ea în cameră, ajutând-o să-şi facă bagajele, când, dintr-odată, se întoarse spre mine şi spuse:

— Mătuşă Sophie, nu ştiu dacă am făcut bine, dar i-am scris lui Jacques despre cele întâmplate.

— Şi eu i-am scris. Cu siguranță că veți primi veşti de la el, şi tu şi mama.

Mă privi drept în ochi şi continuă:

— L-am rugat să vină aici. I-am spus că avem nevoie de el.

Vestea nu m-a încântat câtuşi de puțin. Nu era cazul să repetăm întâlnirea de acum şapte ani. Moartea lui Pierre reprezenta o grea lovitură pentru Robert, care nu era în stare să facă față unui nou afront.

— N-a fost un lucru înțelept din partea ta. Ştii bine că Jacques nu vrea să vorbească sau să-l vadă pe tatăl lui. Iar la Tours vine numai în absența unchiului Robert, am dojenit-o.

— Ştiu foarte bine, însă dorința tatei a fost ca ei doi să se împace. Cred că este un moment prielnic. Vom vedea.

Nu ştiam ce să fac – să-l anunț pe Robert sau nu.

Eram aproape sigură că Jacques nu putea veni în permisie din cauza festivităților. Dar mă înşelam. N-am aflat niciodată cum reuşise nepoata mea să-l convingă, cert este că scrisoarea ei a avut un efect pe care depeşele mele nu-l stârniseră niciodată. În seara respectivă, coboram scările, la braţul lui Robert, şi ne îndreptam spre curtea interioară, când am auzit glasul fetei lui Pierre; era în holul de la intrare şi vorbea cu cineva, adresându-i salutul de bun venit.

Instinctiv mi-am dat seama despre cine era vorba şi am dat să mă întorc.

— Ce s-a întâmplat? Dacă avem musafiri, Frumoasa-Nopții se va ocupa de ei, îmi spuse Robert.

Au apărut amândoi de sub portal, fata lui Pierre în rochie neagră iar Jacques în uniformă de caporal. Băiatul de odinioară se făcuse bărbat în toată regula, şi deşi era tot îndesat părea mai puternic; în afara ochilor albaştri şi a părului vâlvoi, era de nerecunoscut.

S-au uitat amândoi în direcția noastră şi l-am văzut pe Robert că se face alb la față. Acelaşi instinct îl mâna şi pe el să se întoarcă din drum şi s-o pornească în direcția opusă, cu paşi nesiguri.

— Unchiule, stai puțin. Jacques are o permisie de două zile, după care pleacă, cu întregul batalion, în Spania. A venit să-şi ia rămas bun de la dumneata, strigă fata, pe un ton hotărât.

Robert ezita. Mâna îi tremura pe balustradă.

— M-au decorat anul trecut la Wagram. Dacă n-ai nimic împotrivă aş vrea să-ți arăt medalia, spuse Jacques.

Glasul său nu mai era aspru şi arogant. Dovedea respect şi trăda o oarecare timiditate. Robert se întoarse şi privi în jos, la fiul său. În ultimul timp nu-şi mai vopsea părul, care acum era alb, ca al lui Pierre. Arăta cu adevărat de şaizeci de ani.

— Am aflat despre decorație şi nu-mi doresc nimic altceva pe lume decât s-o văd.

Jacques începu să urce treptele. L-am sărutat în

grabă şi-am coborât în curte, să văd ce face Frumoasa-Nopții. La această întâlnire prezența noastră nu era necesară. Privind în urmă am văzul siluetele celor doi – tatăl şi fiul; apoi Robert l-a luat de braț pe Jacques şi l-a condus în camera sa de la etaj.

Toți am plecat a doua zi la Gué de Launay, cu excepția lui Jacques, care şi-a petrecut restul permisiei alături de tatăl său. Era greu să-ți dai seama ce însemna exact această reconciliere pentru amândoi.

Prea multe nu mai sunt de povestit despre Robert. Deşi am făcut nenumărate eforturi să-l conving să renunțe la pensiune şi să vină să stea cu noi la Gué de Launay, a fost imposibil. Se gândea, probabil, că Pierre ar fi dorit ca el să rămână.

— Am de gând să țin pensiunea deschisă atât timp cât îmi vor permite finanțele.

Însă în momentul în care văduva lui Pierre, nemaiputând să reziste de una singură la pensiune, plecă la St. Christophe împreună cu fata ei, localul acela mizer îşi pierdu orice umbră de veselie, iar lui Robert îi dispăru orice dorință de a trăi.

În iarna următoare slăbi mult şi se şubrezi, începând să se plângă, la fel ca Michel, înaintea lui, de probleme de respirație. Continua să dea meditații, chipurile tinerilor fiind singura lui mângâiere şi amintindu-i nu numai de Frumoasa-Nopții şi Jacques, dar şi de copiii lăsați în Anglia, al căror secret îl ştiam numai eu.

De altfel, despre ei mi-a vorbit când l-am văzut pentru ultima oară, în mai 1811, cam un an după moartea lui Pierre.

— Dacă copiii trăiesc înseamnă că celălalt Jacques a împlinit optsprezece ani, Louise e de vârsta lui Frumoasei-Nopții, deci merge pe şaisprezece, iar Louis Mathurin face patrusprezece. Mă întreb dacă au devenit englezi get-beget şi dacă au ajuns să deteste tot ce este francez, până şi propria lor limbă maternă?

— Nu cred. Se vor întoarce, într-o zi, peste zece, douăzeci, treizeci de ani.

— Poate, însă nu se vor întoarce la mine.

Mi-a făcut semn de rămas bun de la fereastra pensiunii, căci nu i-am dat voie să mă însoţească până la diligenţă, pentru a nu îşi obosi prea tare inima.

Când am plecat am avut o sumbră premoniţie. La pensiune rămăseseră cel mult şase persoane, nişte străini care nu l-ar fi îngrijit dacă s-ar fi îmbolnăvit.

O lună mai târziu, pe 2 iunie, cam pe la orele trei după amiază, în timp ce urca scările din curtea interioară, a făcut un accident vascular şi a căzut; doi locatari ai pensiunii l-au găsit câteva clipe mai târziu.

L-au dus în camera lui, l-au întins pe pat şi au rămas aşa, aşteptând, neştiind pe cine să cheme sau cui să ceară ajutor. Robert a încercat să vorbească, iar locatarii au crezut că n-are destul aer şi-au deschis fereastra. Şi astăzi mă tulbură gândul că la căpătâiul lui au vegheat în clipa morţii, nişte străini.

Epilog

În ziua de 6 noiembrie 1844, cu o zi înainte de ziua ei de naştere, doamna Duval puse tocul jos. Îi luase aproape cinci luni să aştearnă pe hârtie povestea familiei sale, şi deseori retrăise momentele descrise, parte din ele de mult uitate.

Revedea chipurile binecunoscute – Mathurin, tatăl, Magdaleine, mama, cei trei fraţi, Robert, Pierre, Michel, şi sora mai mică Edmé.

Era singura care supravieţuise – chiar şi Jacques murise înaintea ei, căci fusese grav rănit în ianuarie 1812 şi decedase în iunie, la scurt timp după ce părăsise spitalul şi la un an de la moartea tatălui lui.

Edmé, nefericita, continuase să trăiască în Vendôme, povestind celor care doreau s-o asculte despre zilele glorioase ale Revoluţiei şi despre Constituţia de la '93. Din păcate visul ei de o viaţă, ce se traducea prin acel sistem al „bunurilor comune", egalitate şi fericire pentru toţi, se spulberase odată cu reinstaurarea monarhiei. Rămânând o adeptă înfocată a reformelor, scria de zor despre viitorul sistem politic, dar niciun editor nu îndrăznea să-i publice articolele. Edmé s-a stins din viaţă în vârstă de cincizeci de ani „fără avere şi fără familie", republicană convinsă.

După ce avu satisfacţia să-şi vadă fiul, Pierre-François, preluând funcţia de primar la Vibraye, în 1830, iar fata, Zoë, măritată cu doctorul Rosiau, fost primar la Mamers, François Duval fu îngropat în cimitirul de la Vibraye, alături de asociatul şi tovarăşul lui, Michel Busson-Challoir.

Fabricile de sticlă înfiinţate şi patronate de Mathurin Busson, cu aproape un secol în urmă, au continuat să

se dezvolte, în ciuda faptului că niciunul din membrii familiei nu se mai ocupa de sticlărie.

În ziua când împlinea optzeci şi unu de ani, în ciuda timpului răcoros şi a ploii ameninţătoare, doamna Duval îl convinse pe primar s-o ducă cu trăsura până la Pierre, unde ea coborî şi privi la porţile de la intrarea în grădină, la castel şi topitoria situată lângă el.

Castelul era închis, proprietarii fiind la Paris, dar pe coşul furnalului ieşea fum şi în atmosferă se simţea acel binecunoscut miros amărui, provenit de la arderea cărbunelui. Muncitorii împingeau roabele încărcate de la depozite spre furnal, o căruţă cu doi cai aştepta să fie încărcată, şi trei ucenici, râzând şi glumind între ei, ieşiră din depozit cărând o ladă.

De partea cealaltă a curţii, unde se aflau locuinţele angajaţilor, două femei cercetau cu privirea trăsura. Profitaseră de soarele palid pentru a întinde pe iarbă rufele spălate. Clopotul sună, anunţând încetarea primului schimb, iar bărbaţii ieşiră din atelier şi din depozit şi se adunară în grupuri mici. La fel ca femeile, începură şi ei să studieze atent trăsura.

— Cred că ai văzut destul! Atragem atenţia, dacă mai stăm mult aici, zise Pierre-François.

— Adevărat. Am văzut destul.

Doamna Duval se sui în trăsură şi aruncă o ultimă privire prin fereastra deschisă. Nimic nu se schimbase. Regăsise aceeaşi colonie, câţiva meşteri, muncitorii cu familiile, toţi indiferenţi, chiar ostili, faţă de lumea din afară, trăind după propriile lor legi, respectând propriile obiceiuri. Obiectele de sticlă pe care le creau aveau să ajungă până în America; şi fără îndoială, fiecare obiect avea săpată marca primilor meşteri, care, cu mult timp în urmă, lucraseră aici, cu mândrie şi dragoste, învăţându-i pe urmaşi vechile tradiţii.

Doamna Duval vedea parcă aievea fosta clădire a furnalului, înconjurată de alte clădiri, acel soarele palid de noiembrie şi pădurea care încingea totul ca un brâu, şi a cărei forţă şi longevitate hrănise furnalul atât amar

de ani.

În aceeaşi seară, doamna Duval adună la un loc toate hârtiile pe care le scrisese, le făcu pachet şi le dădu primarului, pentru a fi expediate nepotului ei Louis Mathurin, la Paris.

— Chiar dacă n-o să citească cu voce tare, sau dacă va trece peste acele secţiuni unde se vorbeşte de rău despre familie şi, mai ales, despre Robert tatăl său, n-are importanţă. Eu mi-am făcut datoria şi i-am spus adevărul. Iar cel mai important este faptul că băiatul lui, George, zis Kicky, va păstra pocalul.

Se duse şi deschise fereastra şi rămase ascultând cum cădeau picăturile de ploaie. Simţea că nu era departe de colonie. La Pierre şi Chesne-Bidault muncitorii aşteptau să intre în schimbul următor, iar femeile pregăteau cafeaua; şi chiar dacă ea nu mai trăia în mijlocul lor, încă păstra trecutul în inima ei.

SFÂRŞIT

MARILE CĂRȚI ALE LUMII

'89 ... Revoluția 'la indigo' descrisă magistral de o scriitoare celebră, retrăită de noi toți 100 de ani mai târziu.

Sticlarii

O lectură fascinantă. Un roman de o uimitoare actualitate.

Tânăra Magdaleine Duval se confruntă nu numai cu prejudecățile lumii închise a sticlarilor dar și cu incertitudinile unui nou început de istorie.
Revoluționari și teroriști, politicieni corupți și oameni simpli, emigranți și răzvrătiți își împletesc destinele în această epocă a Revoluției franceze, ce dorește să sfarme tiparele unei lumi vechi și să aducă "Libertate, egalitate, fraternitate".
Va reuși tânăra Magdaleine să se adapteze rigorilor breslei și vremurilor noi? Va ajunge să cunoască adevărul despre teroriști? Revoluția va fi învinsă sau învingătoare?

DAPHNE DU MAURIER

ne oferă saga unei familii de meșteri sticlari, ale căror drame, pasiuni și speranțe se împletesc cu momentele de violență și teroare din timpul Revoluției - perioadă frământată din istoria Franței secolului al 18-lea.

"De trei ori bravo pentru Daphne du Maurier o scriitoare atât de convingătoare atunci când descrie fie relațiile interumane fie ororile războiului civil".
- Sunday Telegraph -

EDITURA DOINA

ISBN 973-9193-03-X

Preț 4314 lei
T.L. 86 lei
Total 4400 lei